

ACTA NUMISMÀTICA 48

2018

ACTA NUMISMÀTICA 48

DIRECTOR: *Miquel de CRUSAFONT*

REDACTORS: *Jaume BOADA*
Rosend CASANOVA
Manuel GARCÍA GARRIDO
Xavier JORBA
Xavier SANAHUJA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2018

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anyal i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de novembre de l'any anterior al d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any d'edició.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B-43421-1985
ISSN: 0211-8386

DISENY: M. García Garrido
COMPOST PER: Ascen Maruri
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.
REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@cmail.cat

SUMARI

Introducció:

<i>Miquel de Crusafont i Sabater, Creu de Sant Jordi 2017</i> per Jaume Boada Salom.	
<i>El compromís de Miquel de Crusafont</i> per Vicent Fortea.	
<i>Un guardó a la Numismàtica</i> per Miquel de Crusafont.	5

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis

Numismàtics durant l'any 2017 , per Xavier Sanahuja	15
--	----

Vària

SANAHUJA, Xavier, <i>Model geogràfic-polític de catalogació numismàtica.</i>	
<i>El cas de la Col·lecció Vilaret de Sant Feliu de Guíxols.</i>	23

Món antic

VILLARONGA, Gabriel, <i>Tipus inèdit de dracma ibèrica amb símbol àguila.</i>	45
GIRAL ROYO, Francesc, <i>Redescobrint el tresor de Camarasa</i> <i>(la Noguera, Lleida).</i>	47
VILLARONGA, Gabriel, <i>Tipus inèdit de divisor ibèric atribuïble a Iltirta.</i>	69
RICHARD/RANCOULE/GENTRIC, <i>L'oppidum du Mayné à Bélesta (Ariège):</i> <i>découvertes et circulations monétaires.</i>	71
AMELA, Luís, <i>Dos tesoros de bronce Catalans: Balsareny i Cànoves.</i>	
<i>Una breu nota.</i>	87
AMELA, Luís, <i>Beterra.</i>	101

Medieval

FRANCÈS, David, <i>Contribució a la numismàtica de les taifes andalusines:</i> <i>Toledo, Dénia i València.</i>	109
PONT, Joaquim, <i>Dirhems quadrats almohades de la seca de València</i>	115
VALL-LLOSERÀ, Jordi, <i>Novetats al numerari carolingi. Carlemany, diners</i> <i>de Girona i Roses i Lluís el Pietós, 3 diners de Barcelona.</i>	121
CRUSAFONT, Miquel de, <i>Els diners de Folc I de Cardona (c. 1030-1040)...</i>	129
VALL-LLOSERÀ, Jordi, <i>Contribució al Corpus dels segells catalans.</i>	
<i>I. Matriu de segell inèdit de Sibil·la d'Anglesola.</i>	135

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Noves dades sobre les marques dels florins catalans del temps de Pere III</i>	145
PERFETTO, Simonluca, <i>Per una cronologia estrema del robertino: Gli ultimi momenti Angioini nel regno di Napoli (1485-1486)</i>	153

Medieval-Modern

SANAHUJA, Xavier, <i>Monedes catalanes locals inèdites</i>	171
--	-----

Modern i contemporani

AIGUÍÓ, Bernat, <i>El bust de perfil a la moneda de Mallorca (I): de Ferran II a Felip I</i>	177
FORTEA I MARZÀ, Vicent / SENDRA I IBÀÑEZ, Joan Antoni, <i>Caracterització dels escuts d'or valencians de Carles II</i>	199
LLOBET I PORTELLA, Josep Maria, <i>Els encunyys de pellofes de Verdú</i>	205
BOADA SALOM, Jaume, <i>Els vals de la Comissió d'Abastiments d'Eivissa emesos el 1936 durant la Guerra contra el Feixisme</i>	207

Medallística

LLOBET I PORTELLA, Josep Maria, <i>Documentació sobre la medalla de la defensa de Cervera de l'any 1875</i>	227
CRUSAFONT, Miquel de, <i>Documentació de medalles VIII: Les medalles graciennes (1854-1950), segons Joan Cullell</i>	243
CASANOVA, Rossend, <i>Les dues medalles de la Ciutat de Barcelona</i>	255
CRUSAFONT, Miquel de, <i>Documentació de medalles IX: Les medalles de Gorina S.A. de Sabadell</i>	275

Tresors i troballes monetàries XXXII

AN-94, <i>Troballa a prop de Figueres</i> , per M. de Crusafont	
AN-95, <i>Troballa de l'Alt Empordà/Gironès</i> , per M. de Crusafont.....	281

Recensions Bibliogràfiques	287
---	-----

Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics	303
---	-----

Indicacions per als autors	307
---	-----

Miquel de Crusafont i Sabater, Creu de Sant Jordi 2017

Com resa la descripció oficial, «La Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya va ser creada pel Decret 457/1981, de 18 de desembre, amb la finalitat de distingir aquelles persones naturals o jurídiques que, pels seus mèrits, hagin prestat serveis destacats a Catalunya en la defensa de la seva identitat o, més generalment, en el pla cívic i cultural». El Decret 36/2017, d'11 d'abril, de concessió de la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya per a l'any 2017, feia públics els noms de les persones i de les entitats que s'havien fet mereixedores d'aquesta distinció. Entre elles, s'hi trobava el president de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, el Dr. Miquel de Crusafont i Sabater, numismàtic i historiador, «per la seva obra d'estudi i difusió de les monedes i la seva circulació en els territoris de l'antiga Corona catalanoaragonesa, traduïda en més d'una vintena de llibres i en centenars d'articles sobre la matèria. Com a especialista ha aconseguit ocupar un lloc de privilegi en el panorama internacional dels estudiosos de la numismàtica». La cerimònia de lliurament va tenir lloc el capvespre del 3 de maig de 2017, al Palau de la Generalitat.

Aquests tipus de premis honorífics se solen concedir a gent d'una certa edat que ha dedicat bona part de la seva vida a fer molta feina i a fer-la bé en favor del bé comú; per això, almenys fins allà on jo sé, gairebé sempre són merescuts i poques vegades es discuteixen, tot i que no hem de ser ingenus i cal admetre que, de vegades, hi pot haver alguna traça de favoritisme polític, que no és, ni de lluny, el del cas que ens ocupa. Val a dir, però, que el costum d'atorgar aquests guardons a persones «d'una certa edat» implica el perill que l'honor pot arribar massa tard i sorprendre el destinatari a l'altre barri. És per això que cal proposar els reconeixements en el moment oportú, quan el personatge a qui es vol honorar amb tot mereixement es troba encara en una plenitud física i mental. A partir d'aquests raonaments vaig arribar, un parell d'anys abans de la concessió, a l'ocurrència que calia impulsar la candidatura de Crusafont a la Creu de Sant Jordi, de la ma-

teixa forma que hi degueren arribar els membres del col·lectiu terrassenc que va tenir la mateixa idea poc temps després. Quan vaig fer la proposta als companys numismàtics, tots es mostraren totalment d'acord amb el mereixements de Crusafont, a qui molts anomenem «mestre», signaren sense pensar-s'ho dues vegades i alguns fins i tot es mobilitzaren per aconseguir més signatures, no només entre altres numismàtics, sinó també entre historiadors, polítics i altres col·lectius.

Miquel de Crusafont s'ha passat més de mitja vida investigant la moneda; d'això en donen fe els centenars d'articles i les desenes de llibres que duu publicats fins ara. Ho ha fet amb un rigor fora de dubte que sempre ha procurat materialitzar en uns texts entenedors fins i tot per als profans en la numismàtica. Ha esdevingut l'autèntica referència en la numismàtica de l'àmbit català, en especial la de la Corona Catalanoaragonesa medieval, no només per altres investigadors numismàtics sinó també per als historiadors de dins i de fora de Catalunya. En altres paraules, una obra que toqui la nostra numismàtica i que no presenti en la seva bibliografia almenys una obra de Crusafont, no és un treball que, d'entrada, mereixi gaire confiança.

Es podria dir que Crusafont no només ha estudiat la numismàtica del seu país, sinó que ha estudiat la història del seu país mitjançant la numismàtica. No han estat poques les actualitzacions i les desmitificacions de la historiografia tradicional que s'ha atrevit a escometre, i ho ha fet sempre amb honestedat, una virtut que cal valorar molt en un historiador. Clar que, en els temps que corren i en l'àmbit geogràfic que s'enuncien, ser massa honest implica sovint guanyar-se crítiques i fins i tot enemics. Crusafont ha procurat, fins allà on jo he pogut observar, fer els seus enuncisats amb una base formada per arguments sòlids que en tot moment s'ha mostrat disposat a debatre i fins i tot a qüestionar i a rectificar, sempre i quan, és clar, l'argumentació contrària es fes amb elegància i des de la raó i el respecte, i no amb rudeses i des de la visceralitat o l'arrogància. La seva claredat i franquesa l'ha dut fins i tot a ser bandejat de certs cercles d'on mai no hauria d'estar absent, una acció que no sé ben bé com qualificar.

Miquel de Crusafont ha estimulat tota una generació d'aficionats a la numismàtica a no conformar-se a contemplar i retenir una moneda, sinó també a endinsar-se en els arxius i en els llibres per descobrir-ne els secrets i fer-los públics; ha convertit la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics en la institució científica numismàtica de referència en l'àmbit català i la societat que més treballs publica dins l'Institut d'Estudis Catalans, i *Acta Numismàtica* en una publicació coneguda i respectada arreu. Personalment, he tengut el privilegi de gaudir-lo, no només com a mestre, orientador de la meua feina de recerca i un model en qui, segurament debades, pretenc emmirallar-me, sinó també com a un dels millors amics que he tengut i que mai tendré, cosa que m'ha fet gaudir dels seus consells,

crítiques i opinions, sempre directes, francs i sense embuts. Sovint li dic que, de gran, jo vull ser com ell: independent, lliurepensador, valent, sense horaris rígids, actiu, amb una ment clara, bon criteri i una salut acceptable, sense sentir la necessitat de ser políticament correcte.

En definitiva, honestament crec que la ciència numismàtica de les nostres contrades li deu a ell més que a qualsevol altre estudiós, com ho acredita el volum, la solvència i la importància de la seva obra. Per tant, gaudim-lo i aprofitem-lo mentre en tenguem l'oportunitat, perquè de numismàtics com ell, que a més puguin ser condecorats amb la Creu de Sant Jordi, difícilment es repetiran.

Jaume Boada Salom

El compromís de Miquel de Crusafont

*“Però hem viscut per salvar-vos els mots,
per retornar-vos el nom de cada cosa,
perquè seguíssiu el recte camí
d'accés al ple domini de la terra...”*

Inici de càntic en el temple.

Salvador Espriu

Quan analitzem l'obra d'un intel·lectual, ajustem el focus, com no pot ser d'altra manera, en la seua creació o aportació específica al món de la cultura, ciència o tecnologia. Oblidem sovint el marc sociocultural i nacional en el qual s'insereix la seva aportació i que vincula l'obra a un sistema de valors o relat socialment dominant. Obviar aquestes consideracions no és baladí, perquè res és neutral ni asèptic; tota creació està contaminada per la subjectivitat del seu autor, lligat a uns convencionalismes que el condicionen.

El compromís dels intel·lectuals amb la societat ha sigut abordat per molts teòrics de l'activisme social a Europa, entre ells Gramsci i Sartre principalment. Per Gramsci hi ha dos tipus d'intel·lectual: el tradicional (autònom o independent) i l'intel·lectual orgànic. Aquest últim és el que fa costat orgànicament a una formació social amb una funció rellevant en el món productiu i polític i que li dona homogeneïtat, així com una cosmovisió i un relat històric. En canvi, per a Gramsci, l'intel·lectual autònom o independent no és tal ja que, irremeiablement,

no és més que un intel·lectual orgànic del grup dominant del qual és l'empleat per a l'exercici les funcions subalternes de la hegemonia social. Ve a dir que la independència intel·lectual no existeix.

Com ja haureu descobert en aquest article, no vaig a glossar les virtuts del numismàtic ni de l'historiador, això ja ho fan tots els estudiosos i és ben sabut. A mi m'interessa posar en valor l'intel·lectual orgànic gramscia, és a dir, el compromès i identificat amb un relat històric, amb un sistema de valors o cosmovisió amb el qual es relaciona.

A la terra on ens ha tocat viure, malauradament existeixen dos relats que se sobreposen creant una interfase confusa. Els dos relats històrico-sociològics són l'espanyol, que actua com a dominant, i el català, que actua sempre com a subsidiari. En actuar el relat català com a subsidiari, ha quedat mancat de les eines terminològiques pròpies i li ha tocat emprar sovint les del relat dominant, motiu pel qual ha creat, com he dit abans, una interfase contradictòria i confusionària. Joan Fuster, sàviament, ja assenyalava al respecte: "ens diuen que nosaltres no tenim història, que la d'ells és la nostra".

Crusafont el que fa és situar-se en el relat català i depurar-lo de la contaminació del relat dominant espanyol, definint una línia nítida de separació i eliminant la interfase confusa. Per a fer això es veu obligat a no quedar-se en el marc del Principat estricte, ha de desempallegar-se del parany de la divisió a què ens porta la superposició del marc espanyol i, en conseqüència, no té més remei que parlar de la nació completa dels catalans. Fent això, Crusafont segueix el camí traçat per Joan Fuster quan reflexiona sobre la identitat dels valencians. Per a Crusafont, el gentilici català va més enllà del Principat i abasta nacionalment balears i valencians. Aquest relat històrico-sociològic, que comparteix amb Fuster, beu en les fonts d'una cosmovisió popular-nacional o humanista occidental que va des d'Erasme a Voltaire.

Una vegada pres aquest compromís, Crusafont ja no transigeix amb les ambigüitats i es posiciona contra els plantejaments de mentalitat subordinada dels qui li parlen des d'una perspectiva provinciana. Com he dit, a la seua obra aplica aquest sistema de valors, aquest relat històrico-sociològic, tal com Gramsci defineix l'intel·lectual orgànic, i és des d'aquesta posició que depura tota la terminologia contaminada pel relat dominant que, sobreposat al català, l'havia distorsionat i l'havia dividit. Ara sí, el relat català emergeix a la seua obra, genuí i com un verdader relat nacional de tots els catalans i no sols dels principatins.

És així com s'ha d'entendre l'obra de Crusafont i és el que a mi m'interessava ressaltar, perquè, a banda de la seua vàlua com a "seny ordenador de la numismàtica catalana" (sí, sí, com Fabra en la llengua), hem d'agrair el seu compromís nacional tan faltat en molts intel·lectuals del moment i del passat que, bé per ignorància o, la major de les vegades, per no oposar-se al sistema que al cap i la

fi els alimenta i els sosté, han evitat enfrontar-se al relat dominant i han passat de puntetes per tots els temes conflictius. Naturalment, això de prendre partit i a més a més pel relat català, li ha valgut algun retret, així com la incomprensió d'alguns sectors de la capital de l'estat, on és difícil d'entendre la postura digna de qui els disputa el relat històric de tu a tu. També és d'agrair per part de balears i valencians que parles sense embuts del gentilici comú i que la nostra numismàtica es veja així inserida en el marc general que li correspon i no trossejada artificialment, cosa que portaria a la falta del rigor necessari per a la sistematització de la moneda dels diferents estats de la Corona Catalano-Aragonesa. No cal dir que això li ha reportat també alguna contestació des d'aquests mateixos territoris, feta per mentalitats sucursalistes que admeten submises el relat de qui ens vol dividits i, per tant, més febles.

A tall d'exemple del que he exposat més amunt, podríem enumerar algunes de les iniciatives i canvis de nomenclatura que ha propiciat Crusafont, en coherència amb el compromís explicat anteriorment. Canvis referents a entitats polítiques nacionals, com la consolidació del nom de Corona Catalano-Aragonesa enfront de Corona d'Aragó. Consideracions territorials, com és admetre dins de l'àmbit cultural català les terres d'administració aragonesa fins al riu Cinca. Iniciatives administratives, com el canvi de nom de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona pel més propi d'Arxiu Reial. Temes d'heràldica i genealogia, com l'aclariment i separació de l'escut d'Aragó del senyal dinàstic dels comtes de Barcelona, que després passarà a anomenar-se "armes catalanes". Així com la utilització dels ordinals dels reis d'Aragó segons els de la dinastia del Casal de Barcelona. Depuració lingüística: la catalanització de mots afrancesats o castellanitzats com *tusó* per *toisó*, *lilir* per *lis*, *gitó* per *getó*, etc. Precisions sobre el nom de les monedes, com la denominació de *florí d'or català*, més coincident amb la realitat que la tradicional denominació de *florí d'or d'Aragó*. Inclús penetra en matèria filològica en preferir el nom *peceta*, etimològicament més correcte que el de *pesseta*. No s'atura ni davant de la nomenclatura històrica, que semànticament pot significar una reinterpretació dels mateixos fets; així, prioritza el terme *guerra* contra el *feixisme* davant de *guerra civil espanyola*, etc.

En fi, tot un mestratge, ara reconegut per les institucions públiques del país amb la concessió ben merescuda de la Creu de Sant Jordi que ací celebrem. Mestratge que ha anat marcant-nos el camí del compromís amb la maltractada nació dels catalans, des del lloc que li correspon d'historiador i numismàtic, per retornar-nos el nom de cada cosa, perquè seguim el recte camí d'accés al ple domini de la terra.

Un guardó a la numismàtica

Els premis representen un reconeixement públic d'una labor. En aquest sentit, tenen sempre més transcendència els que atorguen les màximes institucions representatives, com és ara la Generalitat de Catalunya. En canvi, però, tenen un valor més segur els que donen les diferents institucions de l'especialitat, ja que responen a valoracions generalment més objectives i fetes pels especialistes, que són els que estan més capacitats per fer-les.

Pel que fa als guardons específicament numismàtics, els considerats generalment principals són el *Jeton de Vermeil* de la Societat Francesa, la *Silver Medal* de la Societat Anglesa i la medalla *A. Huntington* de la Societat Americana. Fins ara, han arribat als nostres numismàtics i als del conjunt de l'estat set d'aquests guardons, tots rebuts per socis de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i tots atorgats a estudiosos de les terres catalanes. Leandre Villaronga, president fundador de la nostra societat, ha estat l'únic que les ha rebut totes tres. Pere Pau Ripollès n'ha rebut dues, la francesa i l'anglesa, i finalment altres dos numismàtics n'han rebut una: Mateu y Llopis l'americana i Miquel de Crusafont la francesa. De les set, doncs, sis corresponen a Villaronga o a la seva escola, i això ja és un bon aval, podríem dir que professional, per a la nostra societat i la seva

labor. També n'han rebut, és clar, alguns dels nostres socis d'honor, com ara Grierson i Callatay, que n'han rebut dues, o Arslan, que n'ha rebut una, però això, naturalment, ja no ens ho podem pas anotar com a mèrit propi.

Aquestes societats varen començar a atorgar medalles en dates ben disperses: 1934 la francesa, 1883 l'anglesa i 1918 l'americana. En conjunt, han concedit 273 distincions, i per veure la importància del cas Villaronga cal tenir present que només deu numismàtics de tot el món han assolit de tenir-les totes tres: Alföldi, Balog, Burnett, Cahn, Carson, Hill, Mattingly, Metcalf D. M., Nevell i Villaronga. Cal advertir, però, que els numismàtics francesos juguen amb desavantatge perquè, fent gala d'elegància o, si voleu, de *politesse*, el *Jeton de Vermeil* només el donen a estudiosos estrangers. En conjunt, predominen entre els premiats els especialistes en món antic, tant perquè els estudiosos, per exemple, de la moneda grega o romana sempre han estat més nombrosos, com perquè també s'han acostumat a valorar més aquests sectors. Així, Grierson, per exemple, només en va assolir dues i Lafaurie també, però aquest darrer perquè li va mancar la francesa per les qüestions reglamentàries que ja he esmentat.

Pel que fa a la Creu de Sant Jordi, cal dir que aquest guardó, proposat pel conseller de Cultura del moment, i d'altres que atorguen els polítics arriben més difícilment a les persones que fem treballs especialitzats. Suposant que el conseller de Cultura del moment tingui una àmplia cultura general, difícilment coneixerà els mèrits dels que ens dediquem a branques tan recòndites, a nivell públic, com la nostra. D'altra banda, els polítics també valoren el fet que atorgar els premis a persones mediàtiques els fa assolir més rellevància pública. Sens voler posar en dubte els seus mèrits indiscutibles, això es feu ben visible en la darrera convocatòria, on hi havia gent tan universalment coneguda com Gemma Mengual, Josep Cuní, Rosa Clarà o Josep Maria Pou.

Mirant enrere, trobem entre els premiats historiadors de tant relleu com Josep Fontana, Pierre Bonnassie, Miquel Batllori, Josep M. Font i Rius, Jaume Sobrequés, Armand de Fluvià, Manuel Riu, Albert Balcells, Antoni Pladevall o Miquel Tarradell, per posar alguns exemples que resulten ben satisfactoris. Però també trobarem casos ben discutibles, tant en aquest camp com en altres, que saben greu perquè desllueixen una mica el premi i aporten dubtes sobre l'encert de l'alta entitat que el atorga.

En qualsevol cas, és obvi que sense una campanya d'adhesions ben portada, és molt difícil que un numismàtic o qualsevol altre especialista arribi a assolir aquest guardó. Així, sabem que es va demanar per a Leandre Villaronga, que bé el mereixia de sobres, però amb una simple petició que, tot i raonada, no va arribar enlloc. Conscient d'això, l'any 2016 Jaume Boada va plantejar secretament als companys de la Junta de la SCEN de promoure el meu cas. Ells s'hi van sumar tot seguit i varen dedicar-se, a més de raonar la proposta, a anar captant

adhesions, tant entre els nostres socis com en altres àmbits, i hi sumaren persones i institucions. Com que aquest escrit és, sobretot, d'agraïment, vull destacar el treball de Xavier Sanahuja, Rossend Casanova i Jaume Boada, que varen dur els feixucs treballs mecànics de presentació, recollida i seguiment, i a Toni Sendra, que va assolir un grup notable d'adhesions del màxim nivell. En conjunt, l'actuació de la SCEN va arribar a sumar unes 150 adhesions, i entre els signants s'hi troben força més de la meitat dels nostres associats. Al cap d'uns mesos, un grup d'amics dedicats predominantment als estudis històrics, la majoria de Terrassa i encapçalats per Josep Piera, Lluís Matamala i Antoni Viure, varen iniciar una enèrgica campanya d'adhesions també pel seu cantó. La petició que em feren del currículum va determinar que finalment m'acabessin per assabentar del seu intent; en comentar-ho jo amb en Jaume Boada, aquest es pensà que havia descobert la campanya paral·lela de la SCEN i això portà, com sol succeir, al fet que al final tot se sabés. De tota manera, això va ésser útil per poder coordinar les dues actuacions.

He de destacar que el grup de Terrassa (gent, doncs, de la ciutat més enemiga tradicional de la meua, Sabadell, com és ben sabut) començà per fer un dossier de 200 pàgines amb raonaments, currículum, llista de publicacions i fragments de textos dels meus llibres i de pròlegs d'altres autors. Posà en joc un ampli grup de recercadors d'adhesions que va treballar a fons. Ho demostra prou la suma de 260 adhesions, però també la importància de moltes de les signatures i la gran quantitat d'entitats, algunes de primer nivell, i d'ajuntaments que hi varen assolir de sumar. No cal dir que la rivalitat Sabadell-Terrassa, que avui ja ens prenem tots plegats en broma, va quedar en entredit i, de la meua part, mai més podré dir ni un bri de mal dels terrassencs.

El conseller de Cultura va quedar prou impressionat amb les més de 400 adhesions i, en fer-me saber la concessió, em va dir ben clarament que el nombre era extraordinari. També em va fer saber, en les converses informals que amablement es varen poder tenir al final de l'acte solemne i ple de dignitat, que estava molt content d'haver-me pogut donar el guardó, cosa que, naturalment li vaig agrair molt.

Bé, penso que per a nosaltres, la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, això ultrapassa clarament la qüestió personal i esdevé una distinció que s'estén a tot el nostre col·lectiu i també a la numismàtica. La SCEN ha treballat incansablement, ha publicat 46 llibres i ha anat traient amb constància i regularitat els fins ara 48 volums d'*Acta Numismàtica*. Aquests resultats, que en el seu inici es deuen sobretot a Leandre Villaronga, són també la conseqüència de la col·laboració de tots els socis. Efectivament, no sols ens donen suport i adquireixen els llibres, sinó que ens faciliten tota mena d'informacions i, els que tenen col·leccions o peces notables, les posen generosament a la nostra disposició. Això fa que

la SCEN pugui presentar un balanç molt per damunt de la major part de les societats estudioses de la nostra especialitat i de la major part, si no de totes, les societats estudioses que treballen al nostre país.

Per la meua part, no em faré ara el fals modest dient que no em mereixo el premi. He treballat molt, m'he esforçat per fer-ho bé i no crec que me n'hagi d'amagar. Això no treu, però, que si ara tinc un premi tan important com la Creu de Sant Jordi no sigui gràcies al treball de tots, dels numismàtics pel seu ajut en tot moment i dels dos equips promotors de la iniciativa pel seu dur treball. Tots aquests fets són deguts a l'amistat i jo els ho agraeixo de tot cor.

Però m'alegra tant o més veure que, amb això, la nostra SCEN queda reforçada, que en el solemne acte de distribució dels premis qui parlà en nom de tots, el professor Borja de Riquer, va anomenar, per primera vegada en aquell Saló de Sant Jordi, la numismàtica i que aquesta va tornar a sentir-se en el moment del lliurament dels premis.

Aquesta transcendència és la que ens ha decidit a fer una breu glosa d'aquest guardó. La Creu de Sant Jordi me l'ha atorgat la Generalitat de Catalunya, ben cert, però la dec també als numismàtics i als altres amics, representa un reforç a la nostra tasca i és la primera vegada que la rep un numismàtic.

Per això, doncs, crec que puc dir, amb tota propietat, que aquesta medalla és també un premi a la numismàtica.

Miquel de Crusafont

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2017

SOCIS I GOVERN

L'Assemblea General Ordinària anual fou convocada el dia 23 de maig de 2017 a la sala Prat de la Riba de la seu de l'Institut d'Estudis Catalans. La SCEN va tancar l'any amb 184 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor.

En el transcurs de l'any s'hi han incorporat com a socis col·laboradors els senyors Pere Coll Riera i Albert Galtés Smith.

PUBLICACIONS

Edicions pròpies

El passat dia 23 de maig de 2017 tingué lloc l'acte de presentació del llibre de Miquel de Crusafont i Sabater *Glossari català de numismàtica (amb totes les poblacions emissores)*, publicat per la SCEN dins de la col·lecció «Història monetària catalana» (volum núm. 10). La Dra. Immaculada Socias (Universitat de Barcelona) en fou la presentadora. *El Glossari* té cura de repertoriar, en primer lloc, el lèxic numismàtic que ens és propi i, complementàriament, la notícia dels centres urbans emissors de moneda. En total s'hi recullen 650 entrades de lèxic, que conviuen harmoniosament i necessàriament amb unes altres 3.000 que aporten dades sobre les poblacions emissores, artistes i gravadors, mestres de seca, tresors i troballes monetàries.

Acta Numismàtica 47 fou repartida des de finals de maig. L'edició consta de 290 pàgines útils, amb 24 articles de recerca i 3 presentacions de troballes monetàries. En total, hi han intervingut 23 autors, que han utilitzat les llengües catalana, espanyola i italiana.

Projectes en curs

Durant l'any, Jaume Boada ha estat ultimant el seu llibre sobre les medalles de proclamació emeses des de Lluís I (1724) fins a Isabel II (1833-1868) en l'àmbit dels països de parla catalana. Boada ha fet un ampli recull de material i ha recorregut la gran majoria d'arxius de les poblacions emissores, de manera que n'ha resultat un avenç molt significatiu respecte a l'anterior estudi monogràfic a nivell general, obra d'Adolfo Herrera el 1882. Si podem complir els nostres programes, comptem que podrem editar el llibre dins el 2018.

Segueix en curs un altre projecte medallístic d'ampli abast: la monografia sobre l'escultor i medallista Ramon Ferran que està preparant Rossend Casanova i que, si tot va bé, comptem que l'editarem l'any 2019.

Hi ha encara almenys altres tres programes d'edició més llunyans, sobre la data de sortida dels quals encara no podem fer hipòtesis. Fan referència als ploms de Mallorca, a la sèrie monetària valenciana de l'edat moderna i a la moneda visigoda i musulmana, volum 1(b) de la sèrie Història Monetària Catalana.

MIQUEL DE CRUSAFONT, CREU DE SANT JORDI 2017

El passat mes d'abril va ser atorgada la Creu de Sant Jordi al nostre president, Miquel de Crusafont i Sabater, en reconeixement a la seva rellevant tasca de recerca i difusió de la història de la moneda de Catalunya i de la Corona Catalano-Aragonesa. La Creu de Sant Jordi és un dels màxims reconeixements que pot rebre una persona per part del govern del nostre país. Més enllà de l'honor personal, la distinció concedida al nostre president representaria també un reconeixement per a la nostra entitat i l'oportunitat de divulgar els objectius i la importància de la recerca numismàtica catalana. És per aquest motiu que, sabent de l'existència de dues iniciatives de caire particular encaminades a assolir aquest reconeixement, la SCEN s'hi va adherir i col·laborar per tal de recaptar les adhesions necessàries per a aconseguir-ho. Des de la SCEN es va encoratjar els socis a adherir-se a la petició individualment i, en cas de ser possible, també col·lectivament, a través d'altres entitats amb les quals estiguessin relacionats i que poguessin ser sensibles a la numismàtica i a la trajectòria personal del Dr. Miquel de Crusafont.

L'acte de lliurament va tenir lloc el dia 3 de maig, al Saló Sant Jordi del Palau de la Generalitat de Catalunya, amb la presència del president de la Generalitat i de la presidenta del Parlament, així com d'una àmplia representació dels membres de l'executiu i del Parlament. L'Assemblea de la SCEN del dia 23 de maig va ser el moment de reunió oportú per felicitar públicament el nostre president i celebrar el seu èxit. La jornada es va cloure amb un sopar al qual hi assistiren 45 socis.

Hem dedicat una glosa a aquest fet en el text introductori.

CLAUDIO LÓPEZ ARIAS, NOMENAT CAVALLER

El nostre actiu consoci i president de la Sociedad Numismática Avilesina fou nomenat Cavaller de la Germandat de Sant Eloi, entitat radicada a Austin (Texas). Com és sabut, López Arias i la societat que presideix es va involucrar seriosament per assolir que aquest sant, que era orfebre i monedes, fos reconegut com a patró dels numismàtics.

ACTIVITAT ACADÈMICA

El dia 13 de juny, es reuniren a l'Institut d'Estudis Catalans el seu vicepresident, Joaquim Agulló, amb el president de la SCEN, Miquel de Crusafont, i Gabriel Villaronga, fill del nostre president-fundador Leandre Villaronga. El vicepresident va exposar unes possibles línies mestres per poder reprendre el nostre antic programa de construcció d'una base de bades de monedes catalanes, partint del copiós material procedent dels arxius creats per Miquel de Crusafont i Leandre Villaronga. Agulló ja havia manifestat en anteriors converses amb el nostre president que l'Institut està interessat a donar-li continuïtat i que es podria impulsar com a programa propi. En aquesta reunió s'hi varen establir les bases essencials per reprendre el projecte, així com els mecanismes d'accessibilitat a aquesta informació. El dia 6 de novembre, Miquel de Crusafont es va entrevistar amb el reelegit president Joandomènec Ros i aquest va indicar que ens presentéssim a les properes convocatòries de nous programes que s'iniciaran el mes de febrer del 2018.

El 5 de desembre de 2017, va tenir lloc l'acte de lectura i defensa de la tesi doctoral *El segundo triunvirato en Hispania. Fuentes literarias y numismáticas*, duta a terme pel Dr. Luis Amela Valverde a la *Facultad de Ciencias de la Educación y Humanidades de la Universidad de Cuenca*, sota la direcció del Dr. Enrique Gozalbes Cravioto.

Aquest mateix any 2017, David Martínez Chico ha entrat a formar part del projecte "Coin Hoards of the Roman Empire". Es tracta d'un projecte de la Universitat d'Oxford que pretén recollir la informació dels tresors de moneda romana imperial repertoriats (del 30 aC al 400 dC) i que està codirigit pels professors Chris Howgego (Ashmolean Museum) i Andrew Wilson (*The Oxford Roman Economy Project*). (<http://chre.ashmus.ox.ac.uk/content/collaborations>)

Rosend Casanova ha continuat col·laborant amb la societat belga Promotion de la Médaille – Promotie van de Medaille, en la documentació del catàleg del medallista belga Godefroy Devreese, a qui Casanova estudia des de fa temps.

CONGRESSOS, CONFERÈNCIES, DIFUSIÓ I CONSULTES

Conferències i difusió

Entre el 30 de juny del 2016 i el 29 de gener del 2017, el Museu de Menorca va fer una exposició i va editar un volum sobre el numismàtic menorquí Antoni Vives, que va titular *Antoni Vives Escudero (1859-1925), Col·leccionista, Arqueòleg i Acadèmic*. El nostre consoci Bernat Moll hi va participar amb un text titulat “Les monedes islàmiques de la Col·lecció Vives Escudero del Museu de Menorca” (p. 48-54).

A primers d'any es va distribuir el número 123 (setembre/desembre 2016) de la revista Numismática que edita l'Associação Numismática de Portugal. A les pàgines 33/35, el numismàtic Jaime M. Ferreira publica una nota necrològica sobre Leandre Villaronga titulada “Leandre Villaronga (+2015). A morte de um Mestre”, amb un repertori gairebé complet dels seus llibres i un comentari molt elogiós.

El dia 2 de març es clogué a la Biblioteca Carles Rahola de Girona el cicle de conferències dedicades als diferents vessants de l'activitat de Joaquim Botet i Sisó amb la que impartí Miquel de Crusafont titulada “Botet i Sisó, numismàtic”. El cicle fou organitzat per l'Institut d'Estudis Gironins i el Museu d'Història de Girona.

Rosend Casanova assistí al col·loqui internacional dedicat principalment a la medalla commemorativa “Art de puissant, objet multiple: Médailles et jetons en Europe, de la Renaissance à la première Guerre mondiale”, que va tenir lloc el 30 i 31 de març i l'1 d'abril a l'Institut National d'Histoire de l'Art (INHA) de París. Les sessions amb conferenciants i assistents vinguts d'arreu es completà amb una visita a la col·lecció de medalles del Museu d'Orsay.

El 23 d'abril, la Sra. Rosa Maria Costa, vídua de l'eminent historiador olotí Joaquim Danés i Torras (1888-1960), ens informà que el Museu de la Garrotxa havia dedicat un plafó explicatiu i una vitrina a una mostra del fons numismàtic que havia estat del seu marit i que ella va cedir a aquesta institució. La mostra recull un total de 24 pallofes eclesiàstiques.

Llegat Joan Vilaret

Joan Vilaret i Montfort (1926-2015), que fou soci fundador de la SCEN, va reunir una col·lecció de 2.917 monedes medievals europees, especialment important pel que fa al conjunt de monedes catalanes i dels estats políticament vinculats amb Catalunya, és a dir, Lluenguadoc i Provença a Occitània i tots els estats que integraren l'anomenada Corona Catalanoaragonesa. Joan Vilaret va llegar

la col·lecció a la ciutat de Sant Feliu de Guíxols i el seu ajuntament es va posar en contacte amb la nostra entitat, a finals de 2016, per a demanar-nos dues intervencions. D'una banda, ens van proposar ser testimonis del moment del lliurament de la col·lecció de monedes per tal de verificar la importància de la deixa. Aquest acte va tenir lloc el dia 30 de gener de 2017 a la sala Fontserè de la seu de l'Institut d'Estudis Catalans. Hi van ser presents l'alcalde de Sant Feliu de Guíxols, Carles Motas i López, el rector de la parròquia de la Mare de Déu dels Àngels de la mateixa ciutat, mossèn Narcís Ponsatí i Prujà, així com el secretari municipal i representants de la família Vilaret i de la Junta Directiva de la SCEN. D'altra banda, ens van demanar que designéssim una o diverses persones especialistes per inventariar detalladament i valorar la col·lecció. Aquest inventari detallat el va dur a terme Xavier Sanahuja Anguera entre els mesos de febrer i abril de 2017. Una còpia d'aquest inventari ha estat dipositada a l'arxiu de la SCEN.

El passat 14 d'octubre va tenir lloc la presentació de la col·lecció numismàtica del llegat Joan Vilaret al Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols (Monestir), que és el lloc on finalment restarà dipositat el conjunt, accessible i consultable sota demanda. L'acte va incloure una presentació de l'inventari a càrrec del seu autor i una conferència de Miquel de Crusafont titulada "Les monedes de l'Occitània catalana", pensada per valorar com cal la gran importància històrica i documental de la col·lecció de monedes occitanes que havia reunit Joan Vilaret amb tanta dedicació i precisió.

Congressos i cursos

Del 2 al 4 de juny, la Société Française de Numismatique va celebrar les seves tradicionals *Journées Numismatiques* anyals a Perpinyà, organitzades en col·laboració amb el Museu de monedes i medalles Josep Puig i l'Associació Numismàtica del Rosselló. Hi assistiren una setantena de congressistes i, entre ells, els nostres socis Jérôme Bénèzet, Pierre-Yves Melmoux i Pere Pau Ripollès, així com la recordada antiga conservadora del museu i col·laboradora d'*Acta Numismàtica*, Jocelyne Joussemet. Hi foren presentades 12 comunicacions, quatre de les quals amb intervenció o autoria dels nostres associats, que foren publicades al *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72 i que formen un opuscle de gairebé cent pàgines.

El passat 19 d'octubre, el Museu de Prehistòria de València i el Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga de la Universitat de València organitzaren les V Jornades de Numismàtica, que tractaren sobre el tema "Catàlegs i col·leccions. El repte d'ordenar i conservar". Joan Antoni Sendra fou el conferenciant encarregat de tractar sobre la moneda medieval.

El 29 i el 30 de novembre, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el XXI Curs d'Història Monetària Hispànica amb el títol: “De la dracma a l'Euro. Sistemes i unions monetàries a l'occident d'Europa”. Marta Campo hi presentà, conjuntament amb Bartolomé Mora, la conferència “La introducción de los sistemas monetarios griego y púnico en la península Ibérica. Contrastes y relaciones”.

L'1 i el 2 de desembre, tingueren lloc a la localitat de Sencelles (Mallorca) les I Jornades d'Estudis Locals, a les quals Jaume Boada fou convidat a participar-hi perquè hi fes una breu intervenció sobre els ploms parroquials de la vila. La ponència es dugué a terme el matí del 2 de desembre, en el casal de gent gran de Sencelles, i fou complementada amb una petita mostra de ploms muntada pel també soci de la SCEN Jeroni Orell. Es preveu que les actes d'aquestes jornades, que inclouran un article sobre els ploms sencellers, siguin publicades el mes de maig de 2018.

Consultes

Vers el 4 de gener, hi va haver un intercanvi d'informació amb la firma Cayón de Madrid en relació a un florí català de Pere III amb marca S.

El 5 de gener, el numismàtic sicilià Maurizio Bonanno, amb qui ja s'havia tingut una àmplia correspondència sobre els gitons sicilians, va trametre a Miquel de Crusafont fotografies del diner de Palerm de finals del s. XIV, fins fa poc desconegut pels numismàtics, que ell havia publicat i atribuït a la família Chiaramonte. La peça, amb les llegendes REGNU SICILIA/URBS PANORMI, porta una àliga a l'anvers i una creu interior sobre pal al revers. Crusafont pensa que, atès que és documentat que Frederic IV de Sicília (1355-1377) havia encunyat moneda a Palerm, més aviat podria tractar-se d'una moneda d'aquest sobirà, en tot cas potser amb participació ciutadana, però no pas de caràcter nobiliari. Caldrà un estudi sobre la qüestió, però, en qualsevol cas, la novetat és important.

El març del 2017, l'Institut de Cultura de Barcelona encarregà al soci Rossend Casanova un estudi sobre la Medalla de la Ciutat per tal que aquesta institució cultural, depenent de l'Ajuntament de Barcelona, pogués valorar la idoneïtat o no de recuperar el model primer d'Enric Casanovas en lloc de l'actual, de Frederic Marès. L'estudi, titulat *Informe relatiu a la Medalla de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona*, va ser lliurat el mes de juny i la remuneració va ser donada desinteressadament per Casanova a benefici de la SCEN, un gest que agraïm. Atès l'interès de les dades presentades, aquesta *Acta Numismàtica* inclou l'article “Les dues medalles de la Ciutat de Barcelona” amb què l'autor en fa un resum i en destaca les parts de major interès.

El 3 de març, l'investigador italià Alberto d'Andrea es va adreçar a M. de Crusafont en demanda de dades bibliogràfiques sobre els coures visigots i de permís

per poder reproduir unes imatges, una informació i una autorització que li foren concedides.

El 5 d'abril, el nostre soci Pere Pau Ripollès va demanar si es podien trametre a la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat de València els cinc volums de l'Obra Esparsa de Leandre Villaronga, una petició que fou atesa amb celeritat.

El 8 de maig, l'especialista en pesals Pablo Rueda va informar de la presència, en el Gabinet Numismàtic de Berlin, d'un diner carolingi de Carlemany de Girona i de dos diners de transició carolíngia de Barcelona, cosa que se li va agrair.

El 27 de maig, es va trametre a la numismàtica i col·laboradora d'*Acta Numismàtica* Ruth Pliego el text del treball de M. de Crusafont sobre els coures visigots, publicat al *IV Congreso Nacional de Numismática de Portugal*.

Des del mes de maig, en el *Butlletí de l'Institut d'Estudis Catalans* 220 es pot accedir a una entrevista amb el president Miquel de Crusafont, en la qual explica les activitats de la SCEN, dels paràmetres de la recerca numismàtica i de les característiques essencials de la moneda catalana. El vídeo de l'entrevista és accessible al canal de l'IEC a Youtube.

El 9 de juny, el professor Gaspar Feliu ens demanà dades sobre la possibilitat de localitzar pesals monetaris per a una exposició.

El 9 de juny, el soci Martínez Chico sol·licità el parer sobre una peça merovíngia i se l'adreçà als especialistes francesos en la matèria.

El 10 de juny, el nostre col·laborador Emili Trilla va anar enviant una sèrie de fotografies de monedes mallorquines a fi de tenir criteris sobre la seva autenticitat. Li contestà Miquel de Crusafont. La major part eren monedes autèntiques, però també aflorà algun fals, com el mig ral d'argent del rei Sanç.

L'11 de juny, el numismàtic de París Philippe Schiesser consultà sobre la possibilitat de publicar a *Acta Numismàtica* un exemplar inèdit de moneda carolíngia de seca catalana, una petició que es va respondre afirmativament.

El 4 de juliol, la casa Aureo&Calicó de Barcelona va tenir l'amabilitat d'encarregar unes anàlisis sobre florins catalans que han permès la redacció d'un estudi de Miquel de Crusafont, que els situa cronològicament i que publiquem també en aquesta edició.

El 7 de juliol, vàrem atendre una consulta del professor Joaquim Nadal, de Girona, sobre la procedència d'un es de fotografies de Joaquim Botet i Sisó. Ell, de la seva banda, ens proporcionà un article d'aquest autor en la revista *Armonia*, editada en aquella població.

El 10 d'agost, es va informar al Dr. Michel Dhénin, antic conservador del Cabinet de Médailles de París, sobre l'encuny de Vic de la Guerra dels Segadors publicat a la darrera *Acta Numismàtica*.

El 6 de setembre, vàrem respondre una consulta del Dr. Robert Hoge, antic conservador de l'American Numismatic Society, sobre una contramarca aplicada

sobre una peça sarda de Carles II, en relació a la qual no hi ha, de moment, cap notícia documental.

El 13 de setembre, Daniel Mas de Xaxars es va posar en contacte amb la SCEN per tal de resoldre el dubte de les atribucions d'unes monedes dibuixades en un primitiu joc de l'oca de Mallorca. L'estudi, centrat en naips i jocs antics, l'estava realitzant amb la col·laboració de les historiadores Ester Sarràs i Paloma Sánchez. La consulta fou resposta per Bernat Aguiló Siquier, que va identificar les peces representades com a monedes mallorquines —excepte una de castellana— i va situar el joc en una cronologia posterior a 1648.

El dia 2 de novembre es facilità al sr. Lluís Matamala, de Manresa, informació sobre les monedes de Màxim Tirà encunyades a Barcelona.

El dia 3 de novembre, Marina Prior i quatre companys seus, estudiants del grau d'Història de la Universitat Autònoma de Barcelona, van visitar la seu de l'Institut d'Estudis Catalans al carrer de Maria Aurèlia Capmany per tal de conèixer el funcionament i les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. La visita i la demanda d'informació, que fou atesa pel secretari de la SCEN, formava part d'un treball de curs de l'assignatura de "Mètodes i tècniques per a la recerca històrica".

El 14 de novembre, el nostre col·laborador Abert Chévillon atengué una consulta nostra sobre una moneda grega, que resultà una peça suspecta.

Al llarg de l'any, Ares Fernández, redactora de la productora Gestmusic, s'ha adreçat un parell de cops a la SCEN per tal de verificar la correcció de les preguntes que formen part de concursos televisius.

Al llarg de l'any, alguns membres de la nostra societat han rebut encàrrecs d'actuar com a avaladors o *referees* de treballs de temàtica numismàtica per encàrrec de revistes europees i americanes.

Xavier Sanahuja, secretari.

Model geogràfic-polític de catalogació numismàtica. El cas de la Col·lecció Vilaret de Sant Feliu de Guíxols.

*XAVIER SANAHUJA ANGUERA**

TIPUS DE CATALOGACIONS

Ordenació de tresors i col·leccions

La Numismàtica és una disciplina que abasta tres branques de la recerca, complementàries però alhora divergents. Aquestes branques són, en primer lloc, la descripció, correcta atribució i catalogació dels exemplars monetaris conservats al llarg del temps; en segon lloc, la comprensió del funcionament pràctic de les monedes físiques i del sistema monetari vigent en un territori i en un temps determinats; i, en tercer lloc, la comprensió global del concepte i utilitat de la moneda dins de la societat. La primera d'aquestes tres branques és la que s'ha de fer créixer més robusta i ferma, perquè el correcte desenvolupament de les altres dues en depèn d'una manera absoluta. Si les monedes resten mal classificades i mal atribuïdes, poques respostes ens podran oferir quan les interroguem.

La classificació i atribució de les monedes és una tasca difícil, que requereix temps, dedicació i esperit científic. Un cop assolit l'objectiu, encara queda un darrer pas, intranscendent quan tractem monedes individuals o en petites quantitats, però fonamental quan disposem de conjunts amplis i variats de monedes: l'ordenació.

Cal ordenar correctament un conjunt o una col·lecció de monedes. Cal fer-ho, principalment, perquè un ordre correcte ens facilitarà l'accés a una moneda determinada, o a un grup de monedes que calgui estudiar a part. Val a dir que l'ordenació d'un conjunt de monedes no ha de seguir sempre un mateix patró.

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

L'ordenació ha de dependre dels objectius que volem assolir, els quals poden ser ben diversos. Per exemple, en el cas de la catalogació d'una troballa d'un conjunt de monedes dins d'un gerro, el primer que ens interessarà saber és la composició (quins tipus de peces hi apareixen, i de quins territoris) i la cronologia (la possible data d'ocultació). Per tant, intentarem ordenar les monedes cronològicament, però situant en primer lloc les monedes de l'estat o dels territoris que són més abundants, en el cas que hi apareguin monedes de distintes procedències. Per exemple, en el cas d'un tresor localitzat al fòrum de Roma, l'ordre escollit és aquest:

- 1- Regne d'Anglaterra (813)
 - Alfred (871-899) (6)
 - Eduard (899-924) (210)
 - Aethelstan (924-939) (393)
 - Edmund (939-946) (195)
 - Sense atribuir (9)
- 2- Arquebisbat de Canterbury (4)
- 3- Regne viking de York (7)
- 4- Regne d'Itàlia (2)
- 5- Regne de França Occidental (1)
- 6- Sacre Imperi (1)
- 7- Ducat de Baviera (1)
- 8- Imperi Bizantí (1)
- 9- Fragments sense identificar (16)

Font: Rory Naismith i Francesca Tinti, *The Forum Hoard of anglo-saxon coins / Il Ripostiglio dell'Atrium Vestae nel Foro Romano*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2016.

En casos concrets, on la raresa de les monedes catalogades així ho aconselli, es pot fer prevaler l'exemplar atípic per davant d'altres més coneguts. En altres paraules, les catalogacions puntuals de tresors i troballes segueixen uns determinats models encaminats a facilitar la comprensió de la seva pròpia existència. Molt diferent és el cas de l'ordenació d'una col·lecció de monedes, alimentada més o menys lentament durant anys, amb incorporacions de procedència diversa. Les col·leccions també es poden ordenar de diverses maneres, sempre segons els objectius establerts pels seus posseïdors. És clar que algunes ordenacions poden ser indiscutiblement ximpls i no aportar cap valor afegit al conjunt de monedes: imaginem-nos una col·lecció de monedes ordenades pel seu pes o pel seu diàmetre. Un tipus ben diferent d'ordenació és el que s'estableix segons la procedència diversa de les peces: imaginem-nos una col·lecció ordenada segons

el lloc d'adquisició o segons el lloc de troballa d'una moneda. Aquesta opció és útil administrativament, per a controlar l'origen i l'entrada de cada moneda dins de la col·lecció, així com per a mantenir la unitat de certs conjunts que han aparegut simultàniament o en un territori limitat, però afegeix dificultat a l'hora de reunir i examinar les monedes relacionades entre si per altres aspectes més pràctics, com el lloc de fabricació o la cronologia. Alguns museus opten per mantenir alguns conjunts apartats de la col·lecció general per tal de valorar la seva procedència. És el cas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, on a més de la col·lecció general, es mantenen separades col·leccions adquirides en bloc, com la d'Antonio Vives (1986) o la Sastre (1973). O també passa una cosa semblant a molts altres museus (al mateix Gabinet Numismàtic de Catalunya, per exemple), on les monedes provinents d'excavacions arqueològiques es mantenen separades de la col·lecció general.

El model d'ordenació política

Un tipus d'ordenació molt estès i característic de les col·leccions de monedes és l'ordenació política. Aquest tipus d'ordenació consisteix en agrupar les monedes d'un mateix monarca o d'un mateix moment històric nacional, independentment del territori en què van ser fabricades o havien de circular.

L'esquema és: 1. Monarca
 2. Estat

A Catalunya, Joaquim Botet, a *Les monedes Catalanes*, va concebre l'estudi documental seguint aquest mateix esquema, però va limitar la catalogació de les monedes a les estrictament catalanes. Miquel de Crusafont ha completat l'obra de Botet en catalogar les monedes de la resta d'estats d'Occitània i de la Corona Catalanoaragonesa conjuntament amb les del Principat, seguint aquest exemple:

[...]
Dinastia catalana troncal
[...]
Jaume II (1291-1327)
Catalunya
Múrcia
Sardenya
Sicília
Aragó

Alfons III (1327-1336)
 Catalunya
 Sardenya
 [...]
 [...]

Branca de Sicília
 Frederic III (1296-1337)
 Pere II (1337-1342)
 [...]
 [...]

Dinastia Trastàmara
 Ferran I (1412-1416)
 Monedes de curs general
 Catalunya
 Mallorca
 València
 Sicília
 Sardenya
 [...]
 [...]

Font: Miquel de Crusafont, *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Barcelona, SCEN, 2009.

Aquest model d'ordenació es repeteix a diferents llocs de l'Europa continental, especialment en aquells estats necessitats de reivindicacions identitàries. És el tipus d'ordenació que trobem a la majoria de catàlegs comercials i de referència espanyols des de la segona meitat del segle XX ençà, i que s'explica fàcilment per la preocupació insistent en la indissoluble unitat del Regne d'Espanya. Per norma general, els catàlegs comercials espanyols continuen barrejant sistemes monetaris i estats políticament independents dins de cada regnat de la manera més matussera que poden, fent cas omís de la moderada recomanació d'Octavio Gil Farrés a la seva obra pòstuma: “*Teniendo en cuenta el particularismo de muchas regiones españolas, que se mantiene hasta Felipe V, no sería impropio que la ordenación de sus monedas comprendiese las edades Media y Moderna hasta dicho reinado. Así habría que proceder con León-Castilla, Navarra, Aragón, Cataluña, Rosellón (sic), Valencia y Mallorca*”.¹ A França, aquest tipus de catalogació també apareix en algunes obres de referència, com en l'exemple següent:

1. Octavio GIL FARRÉS, *Introducción a la numismática*, Barcelona-Madrid, Asociación Numismática Española-Museo Casa de la Moneda, 2001, p. 102.

[...]

Lluís XII (1498-1514)

Monedes d'or

Monedes d'argent i billó blanc

Monedes negres

Monedes encunyades a Itàlia

Asti

Regne de Nàpols

Àquila

Milà

Gènova

Savona

[...]

Font: Jean Duplessy, *Monnaies françaises royales, I, Hugues Capet à Louis XII*,
París, Maison Platt, 1999 (2a).

L'avantatge del sistema d'ordenació polític rau en el fet que dona importància a les monedes d'un mateix moment històric, que es pot explicar en clau política nacional. Una ordenació política pot ajudar a engrandir l'abast de la petjada d'una nació en el món. Un altre avantatge d'aquest tipus d'ordenació és que situa cronològicament en paral·lel emissions d'estats diferents, però relacionats políticament entre si, cosa que fa possible la comparació de semblances i divergències i, per tant, en el camp epistemològic, afavoreix la síntesi històrica. El desavantatge, però, és que trenca la seriació monetària de cada entitat política monetàriament independent, de manera que les monedes d'un mateix estat poden aparèixer repartides al llarg d'un gran nombre de monarques o contextos històrics.

El cas italià: ordenació geogràfica i ordenació dinàstica

El cas italià és especialment singular per la distorsió que suposa la constant reivindicació de la unitat nacional aconseguida al segle XIX. En molts catàlegs (comercials o de subhasta), l'ordenació de les monedes anteriors a la unificació no segueix criteris polítics, sinó únicament geogràfics. Les monedes no s'ordenen segons els estats políticament o monetàriament independents, que de cap manera no es pretenen fer reviure, sinó per seques (“*zecche*”) ordenades alfabèticament. L'exemple següent és un fragment molt breu de l'índex d'un catàleg on seques de diversos regnes i estats (Amatrice de Nàpols, l'Alguer de Sardenya, etc.) conviuen només pel fet de començar el seu nom per la mateixa lletra:

Acqui
Alba
Alessandria
Alghero
Alvito
Amalfi
Amatrice
Ancona
Antegnate
[...]

Font: Elio Biaggi, *Monete e Zecche Medioevali Italiane dal sec. VIII al sec. XV*, 1992, Torí, Edizioni Numismatiche Montenegro.

En catàlegs italians més especialitzats, l'ordenació geogràfica és substituïda per l'ordenació política, que en el cas de la Savoia i el Piemont presenta la seva característica culminant en forma d'ordenació dinàstica. Abans de 1720, el nom dels prínceps (genèricament coneguts com a “*Casa Savoia*”) preval per sobre de les entitats polítiques sobiranes (comtat de Savoia, ducat de Savoia), inicialment ubicades majoritàriament en territoris de l'actual França. A partir de 1720, arran de l'adquisició del regne de Sardenya per part del duc, qualsevol esment geogràfic de Savoia o del Piemont desapareix dels catàlegs, malgrat que la confederació d'estats que integraven el conjunt no es va convertir en un estat unitari fins al 1847. Com a conseqüència, en la catalogació de les monedes dels segles XVIII i XIX sorgeix la contradicció d'haver de diferenciar entre “monedes del Regne de Sardenya”, que són les fabricades per circular a Torí i el Piemont, i “monedes de l'illa de Sardenya”, que són les fabricades per a circular pel regne de Sardenya (nominalment independent al menys fins al 1847).

El model geogràfic-polític

L'ordenació geogràfica s'adapta a l'objectiu de cohesió nacional present, mentre que l'ordenació política afavoreix l'objectiu identitari prenent el passat com a model.

Ara bé, més enllà de necessaris (i a vegades lloables) objectius polítics, i més enllà de la recerca (necessària) de visions sintètiques de la història, també és necessària una visió històrica de detall, sigui d'abast local o nacional, destinada a facilitar la resposta de preguntes específiques que, a la llarga, poden canviar el paradigma sintètic de la Història. L'ordenació numismàtica que facilita aquesta visió és la que anomeno geogràfica-política, la primera característica de la qual

es basa en fer prevaler l'espai geogràfic de l'estat emissor, per sobre de la biografia d'un monarca.

L'esquema és: 1. Estat
 2. Monarca

Considero que les col·leccions importants de caire públic o amb vocació pública haurien de prioritzar aquest tipus d'ordenacions, ja que concentren juntes totes les monedes emeses per a circular en un territori determinat. Per exemple, imaginem-nos que un investigador vol estudiar les monedes del Regne de Sicília al llarg de la història conservades en una important col·lecció d'un museu. No és el mateix trobar-les reunides i consecutives en unes poques safates del monetari que haver-les de cercar aïlladament a les safates dedicades, per exemple, a Frederic I (ordenat com a emperador del Sacre Romà Imperi), a Carles I d'Anjou (ordenat com a rei de Nàpols), a Pere el Gran (segurament ordenat com a rei d'Aragó), o a Felip II (probablement ordenat com a rei d'Espanya).

Un model basat en aquest sistema geogràfic-polític presenta dificultats interpretatives que miraré d'exposar i resoldre a continuació, aprofitant el cas de la recent ordenació de la col·lecció de monedes del llegat Vilaret de Sant Feliu de Guíxols.

CATALOGACIÓ DEL LA COL·LECCIÓ DEL LLEGAT VILARET DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

Joan Vilaret i Montfort (1926-2015) va llegar la seva col·lecció de monedes medievals a la ciutat de Sant Feliu de Guíxols. Es tracta d'un conjunt de 2.917 monedes medievals de tota l'Europa cristiana, però especialment important pel que fa al conjunt de monedes catalanes i dels estats políticament vinculats amb Catalunya, és a dir, Llenguadoc i Provença a Occitània, i tots els estats que integraren l'anomenada Corona Catalanoaragonesa. Entre els mesos de febrer i abril de 2017, jo mateix em vaig encarregar de redactar l'inventari de la col·lecció, després d'haver catalogat i ordenat totes i cadascuna de les monedes que en formaven part. La col·lecció del llegat Vilaret va ser finalment dipositada al Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols (Monestir), on hi restarà accessible i consultable als investigadors que ho necessitin.

Per tal d'aprofitar la riquesa i extensió de la col·lecció, vaig ordenar-la seguint el criteri geogràfic-polític. D'aquesta manera, es mantenen juntes les monedes de cada territori monetàriament (i per tant políticament) independent o autònom: per exemple, les monedes de Tolosa del Llenguadoc hi són ordenades consecu-

tivament, dins d'una sèrie més àmplia que és la de la resta de monedes de l'Occitània d'influència catalana; les monedes de Nàpols també apareixen ordenades cronològicament sense separar les emissions dels seus reis privatis de les dels reis d'altres branques, com la catalanoaragonesa o la dels Anjou.

Un cop establert el criteri geogràfic-polític, el criteri cronològic ha aconsellat el repartiment de la col·lecció en 10 sèries coherents que diferencien contextos històrics ben coneguts i que han estat ordenades i prioritzades segons la seva relació amb el Principat de Catalunya. Les 10 sèries s'agrupen dins de tres conjunts o blocs.

El primer bloc (sèries 1 a 4) el conformen les monedes que han tingut circulació legal a Catalunya (o en els territoris de l'actual Catalunya abans de la seva existència política) en tant que moneda pròpia. Es tracta de les sèries corresponents al Regne Visigot (sèrie 1), als estats musulmans d'Al-Àndalus (sèrie 2), a l'Imperi Carolingi (sèrie 3) i als Comtats Catalans abans i després de la creació nominal del Principat de Catalunya (sèrie 4).

El segon bloc (sèries 5 i 6) el formen les monedes que no són pròpies del país però que pertanyen a territoris vinculats políticament a Catalunya. Es tracta de la sèrie que abasta els estats d'Occitània –sobretot el Llenguadoc i la Provença– (sèrie 5), i la sèrie que inclou la resta d'estats de la Corona Catalanoaragonesa –Aragó, Mallorca, València, Sicília, Sardenya, Nàpols, i territoris d'Orient Llatí sota influència catalana– (sèrie 6).

El tercer bloc (sèries 7 a 10) inclou les monedes d'altres estats europeus de tradició cristiana: a la Península Ibèrica (sèrie 7), al territori de l'actual França (sèrie 8), al territori de l'actual Itàlia (sèrie 9) i a altres territoris europeus i de l'Orient Mitjà (sèrie 10).

L'esquema abreujat de la col·lecció del llegat Vilaret, segons l'ordenació geogràfica-política i el criteri de repartiment en 3 blocs i 10 sèries, és el que segueix:

BLOC 1

1. REGNES VISIGOTS

Regne Visigot de Toledo

2. ESTATS MUSULMANS (a la Península Ibèrica)

Emirat Omeia de Damasc (ocupació d'Al-Àndalus)

Emirat Omeia de Còrdova

Califat Omeia de Còrdova

Taifa Zirita de Granada (sense vinculació circulatòria a Catalunya)

Taifa Amirita de Dènia (íd.)

Imperi Almoràvit

Imperi Almohade (sense vinculació circulatòria a Catalunya)

Regne Nassarita de Granada (íd.)

3. ESTATS CAROLINGIS

Regne de França Occidental

Regne d'Aquitània

Regne de Provença

4. CATALUNYA

Comtats Catalans independents

Barcelona (fins 1162)

Besalú (fins 1111)

Empúries (fins 1322)

Girona (fins 1150)

Osona (fins 1298)

Pallars Sobirà (fins 1491)

Rosselló (fins 1172)

Urgell (fins 1408)

Principat de Catalunya

Emissions de moneda de Barcelona

Casa de Barcelona (1162-1410)

Dinastia Trastàmara (1412-1516)

Emissions reials de curs general a la Corona

Florins (1349-1479)

Coronats (1395-1409)

Pacífics (1465-1472)

Emissions del Comtat de Rosselló (1415-1475)

Emissions locals

Moneda jaquesa (1298-1460)

Moneda catalana (1462-1516)

BLOC 2

5. OCCITÀNIA d'influència catalana

LLENGUADOC

Tolosa

Albi

Andusa i Sauva

Besiers

Caors

Carcassona

Melguell

Montpeller

Narbona

Rodés

Sant Geli

Viviers

PROVENÇA

Provença (comtat)

Branca Jove (Provença Marítima)

Branca Primogènita (Provença Rodaniana)

Branca de Forcalquer

Branca unificada

Arle

Aurenja

Avinyó

Dia

Sant Pau de Tricastin

Valença

Comtat Venaissí (Domini dels Papes)

BEARN

Bearn (vescomtat)

6. ALTRES ESTATS DE LA CORONA CATALANO-ARAGONESA

Aragó

Mallorca

Emissions conjuntes de València i Mallorca (1245-1271)

Emissions pròpies del Regne de Mallorca (d. 1298)

Emissions pròpies per a l'illa de Menorca (segle XV)

València

Emissions conjuntes de València i Mallorca (1245-1271)

Emissions pròpies del Regne de València

Sicília

Emissions de la dinastia Hohenstauffer (1194-1266), conjuntes
per a l'illa de Sicília i els territoris peninsulars del Regne

Emissions de Carles d'Anjou (1266-1282), privatives de l'illa

Emissions de la Sicília Catalano-Aragonesa (1282-)

Sardenya

Emissions de la Sardenya Catalano-Aragonesa

Emissions de curs local a l'Alguer

Nàpols

Emissions conjuntes del regne de Sicília durant la dinastia
Hohenstaufe (1194-1266)

Emissions de la dinastia Anjou (1266-1442)

Emissions de la dinastia Catalano-aragonesa (d.1442)

Emissions locals de l'Aquila, en rebel·lió, sota sobirania papal

(1485-1486)

Acàia

Emissions del prínceps francs (1245-1315)

Emissions de l'expansió catalana (1315-1316)

Atenes i Neopàtria

Emissions del ducs francs (1225-1311) i de la Gran Companyia

Catalana i els ducs catalans d'Atenes (1311-1388)

BLOC 3

7. ALTRES ESTATS DE LA PENÍNSULA IBÈRICA

Navarra

Castella i Lleó

Emissions paral·leles dels dos regnes, unificats sota el mateix rei (1087-1157)

Emissions del Regne de Castella (1157-1230)

Emissions del Regne de Lleó (1157-1230)

Emissions del Regne de Castella i Lleó, definitivament unificat (1230-)

Portugal

8. ALTRES ESTATS DE LA FRANÇA ACTUAL

FRANÇA (Regne)

Emissions posteriors a Hug Capet (987-1514)

Emissions dels reis anglesos pretendents al tron de França (1415-1450)

Emissions del Delfinat del Vienès (de la monarquia francesa des de 1350)

AQUITÀNIA (Aquitania-Peiteu-Lle mosí-Marca-Berri-Alvèrnia)

Aquitània (ducat) (i Comtat de Burdeus)

Poitiers

Angulema

Perigord

Llemotges

Torena

La Marca

Déols

Issoudun

Alvèrnia (comtat)

El Puei

Clarmont

Riom

DELFINAT

Viena

Delfinat del Vienès

SAVOIA

Savoia (comtat i després ducat)

BORGONYA (Borgonya-Lionès-Nivernès)

Lió

Besançon (comtat de Borgonya)

Scodingue (Lons-le-Saulnier)

Borgonya (ducat)

Tournus

Cluny

Nevers

Gien

BORBONÈS

Souvigny (Senyoriu de Borbó)

Montluçon

ORLEANÈS / TURENA

Sancerre

Blois

Vendôme

Vierzon

Tours

ANJOU / MAINE

Anjou

Maine (comtat)

BRETANYA

Bretanya (ducat)

NORMANDIA

Evreux

XAMPANYA (Xampanya-Langres)

Provins

Meaux

Langres

LORENA

Bar i Lorena

ALSÀCIA

Colmar

CAMBRESÍ

Cambrai

Sense identificar

9. ALTRES ESTATS DE LA ITÀLIA ACTUAL

PIEMONTE

Savoia (remissió a França)

Asti

LIGÚRIA

Gènova

Savona (?)

LLOMBARDIA

Milà

Brescia

Cremona

Màntua

Pavia (Regne d'Itàlia)

Pavia (República)

TOSCANA

Florència

Arezzo

Pisa

Siena

EMÍLIA-ROMANYA

Bolonya

Ferrara

Ravenna

Rimini

ÚMBRIA

Foligno

Spoletto

MARQUES

Ancona

Àscoli

Camerino

Fermo

Macerata

Pésaro

Piacenza

LACI (Laci-Marques)

Patrimoni de Sant Pere (Estats Papals de Roma)

Montefiascone

Viterbo

VÈNETO

Venècia

Verona

10. ALTRES ESTATS D'EUROPA I ORIENT MITJÀ

SUÏSSA

Ginebra

Lausana

Basilea

Solothurn

PAÏSOS BAIXOS

Brabant

Flandes

Namur

Florennes

GRAN BRETANYA

Anglaterra

Escòcia

Irlanda

ALEMANYA (Alemanya-Polònia)

Hall de Suàbia

Treveri

Jülich

Saxònia (ducat)

Rostock (Ducat de Mecklenburg)

Sschweidnitz (Swidnika)

BOHÈMIA

Bohèmia (regne)

HONGRIA (Hongria-Balcans)

Hongria (Regne)

Eslavònia (Regne de Croàcia)

ORIENT LLATÍ

Antioquia

Orde de Sant Joan de Jerusalem i de Rodes

MODEL DE CATALOGACIÓ GEOGRÀFICA-POLÍTICA. PROBLEMES I SOLUCIONS

L'índex precedent de la col·lecció Vilaret ens servirà com a exemple per a discutir alguns problemes que apareixen en les ordenacions geogràfiques-polítics. El model bàsic a seguir parteix de l'exemple següent, basat en un croat de Pere el Gran (CG 2137):²

Ordenació política:

Corona Catalanoaragonesa

Pere II el Gran (1276-1285), rei i comte

Principat de Catalunya

n- Croat. Tipus de llegenda llarga (1285)

Ordenació geogràfica-política:

Principat de Catalunya

Pere II el Gran (1276-1285), rei i comte

n- Croat. Tipus de llegenda llarga (1285)

Les monedes anònimes

El tractament de les monedes anònimes és una de les diferències més importants de les que concorren entre una ordenació política i una ordenació geogràfica. En el primer model, les monedes necessiten ser atribuïdes a un monarca, encara que el seu nom no aparegui a llur empremta. En el segon model, les monedes es poden presentar segons llurs característiques metrològiques o tipològiques i, només com a informació addicional, es pot esmentar la seva atribució a algun monarca. Fixeu-vos l'exemple de catalogació diferent del “diner dels bous” de Vic (CG 1854):

Ordenació política:

Bisbat d'Ausona

Sunifred de Lluçà (1078-1099)

n- Diner. Tipus amb caps afrontats de sant Pere i sant Pau /

Home llaurant amb dos bous.

Ordenació geogràfica-política:

Comtat d'Ausona

Emissions anònimes episcopals (període 1078-1109)

n- Diner. Tipus amb caps afrontats de sant Pere i sant Pau /

Home llaurant amb dos bous.

Atribuït al bisbe Sunifred de Lluçà (1078-1099)

O l'exemple més diferenciats dels diners provençals anomenats “rals coronats” de Jaume I (CG 2124):

Ordenació política:

Corona Catalanoaragonesa

Jaume I el Conqueridor (1213-1245).

Comtat de Provença (Branca Jove. *Provença Marítima*)

b- Diner a. ral coronat. Tipus amb cap coronat / creu

Ordenació geogràfica-política:

Comtat de Provença (Branca Jove. *Provença Marítima*)

Emissions a nom del rei d'Aragó (període 1175-1245)

n- Diner a. ral coronat. Tipus amb cap coronat / creu (1184-1243)

Atribuït a Jaume I el Conqueridor (1213-1245)

I un altre exemple ben diferenciat, el dels diners i òbols de Barcelona atribuïts a Ramon Berenguer III i IV (CG 1839 a 1847):

Ordenació política:

Comtat de Barcelona

Ramon Berenguer III (1096-1131)

n- Diner. Tipus amb flor de lis / creu

n- Òbol. Semblant

Ramon Berenguer IV (1131-1162)

n- Diner. Tipus amb flor de lis / creu

Ordenació geogràfica-política:

Comtat de Barcelona

Emissions anònimes de tipus immobilitzat (1076-1162)

n- Diner. Tipus amb flor de lis / creu

Atribuït al comte Ramon Berenguer III (1096-1131)

n- Òbol. Semblant

Atribuït al comte Ramon Berenguer III (1096-1131)

n- Diner semblant als anteriors, de lectura retrògrada

Atribuït al comte Ramon Berenguer IV (1131-1162)

La denominació sincrònica de les entitats polítiques i de les emissions monetàries

La catalogació geogràfica-política requereix la precisió de les denominacions dels estats emissors de les monedes. En l'àmbit català, per exemple, no es pot parlar d'una Confederació Catalanoaragonesa monetàriament definida, sinó que cada estat sobirà que la integrava disposava de la seva moneda pròpia, encara que

puntualment fos semblant. En alguns casos, però, es podien efectuar emissions de circulació comuna. En aquests casos, l'ordenació numismàtica pot escollir on situar la preeminència de l'emissió, segons li convingui als seus interessos. En el cas de la col·lecció Vilaret, les monedes emeses per l'autoritat reial de curs general a tots els estats de la seva jurisdicció han estat situades dins del bloc de monedes catalanes (en tant que hi circulaven oficialment i moltes d'elles van ser batudes a la mateixa Catalunya). Però si aquesta ordenació s'hagués efectuat per a una col·lecció ubicada a València, seria lògic situar aquestes monedes, no a Catalunya, sinó dins del conjunt de monedes valencianes. L'exemple esquemàtic d'un florí d'or de Pere el Cerimoniós, batut a Saragossa (CG 2209), és el següent:

Ordenació política:

Corona Catalanoaragonesa

Pere III el Cerimoniós (1336-1387)

Emissions reials de curs general a tota la Corona

n- Florí d'or de 18 quirats. Seca de Saragossa

Ordenació geogràfica-política:

Principat de Catalunya

Emissions reials de curs general a tota la Corona

Emissions de florins (1349-1479)

Pere III el Cerimoniós (1336-1387)

n- Florí d'or de 18 quirats. Seca de Saragossa

Aquesta elecció puntual (el Principat de Catalunya en detriment d'altres estats amb igualtat de drets) no impedeix que la catalogació inclogui remissions allà on sigui necessari. Per exemple, dins de l'ordenació d'una col·lecció com la que estem tractant, a cadascun dels estats integrants de la Corona Catalanoaragonesa caldria fer-hi constar una remissió d'aquest tipus:

Regne de Mallorca

Emissions reials de curs general a tota la Corona

(Vegeu les peces n a nn dins de la sèrie Principat de Catalunya)

Regne de València

Emissions reials de curs general a tota la Corona

(Vegeu les peces n a nn dins de la sèrie Principat de Catalunya)

Etc.

Una actuació semblant s'ha fet en el cas de les primeres monedes valencianes de Jaume I (CG 2127), inicialment pensades per a circular a València i també a Mallorca:

Regne de Mallorca

Emissions conjuntes per als regnes de València i Mallorca
(1245-1271)

Vegeu les peces n a nn del Regne de València

[...]

Regne de València

Emissions conjuntes per als regnes de València i Mallorca
(1245-1271)

Jaume I el Conqueridor (1245-1276)

n- Diner de tern. Billó. Tipus amb cap a dreta (1247-1249)

[...]

Una altra consideració és que les autoritats emissores poden ser o no ser les detentores de la jurisdicció política d'un territori. I pot ser que, sent-ho, tinguin altres responsabilitats terrenals (altres títols jurisdiccionals) o espirituals (un bisbat o un arquebisbat) que ens confonguin la veritable naturalesa de la regalia monetària. En el cas català, les emissions monetàries episcopals dels segles X a XIII no responen a jurisdiccions polítiques *de iure*, com sí que succeeix en el cas d'alguns estats eclesiàstics europeus (com els bisbats de Lieja o de Magúncia, per exemple), els quals, de tota manera, també tenen associat un títol secular com ara un comtat, un principat o un electorat que justifica el seu poder terrenal. Per tant, com he mostrat en el cas precedent del diner “dels bous” de Vic, la localització geogràfica-política de les monedes episcopals d'Ausona cal situar-la en el comtat, malgrat que l'encarregat de l'emissió sigui el bisbe i no el comte. L'exemple que ve a continuació és el cas dels diners episcopals de Viviers (Oc 88),³ un territori governat exclusivament pels bisbes, però que políticament era un comtat sorgit arran de la desintegració carolíngia:

Ordenació política:

Bisbat de Viviers (o del Vivarès)

Emissions anònimes (segles XII-XIV)

n- Diner. Tipus amb cap de bisbe / creu

Ordenació geogràfica-política:

Comtat de Viviers (o del Vivarès)

Emissions anònimes amb el títol episcopal (segles XII-XIV)

n- Diner. Tipus amb cap de bisbe / creu

3 Oc: CRUSAFONT, M. de, *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII)*, Barcelona, SCEN, 2012.

La continuïtat del territori per sobre de la dinastia

Una altra característica fonamental de la catalogació geogràfica-política és que no separa les monedes d'un mateix territori segons la seva adscripció dinàstica. Així, per exemple, la catalogació de les monedes del regne de Sicília comença, en el cas de la col·lecció Vilaret, per les monedes dels reis de la dinastia Hohenstauffer (1194-1266), emissions conjuntes per a l'illa de Sicília i els territoris peninsulars del Regne; continua amb les de Carles I d'Anjou (1266-1282), també de curs general al Regne de Nàpols; i finalitza amb les emissions de la Sicília catalanoaragonesa (a partir de 1282). Es manté la unitat política territorial (Regne de Sicília) per sobre de la unitat dinàstica (reis de la Corona Catalanoaragonesa).

En alguns casos es convenient recórrer a les remissions per assenyalar algunes excepcionalitats històriques. Per exemple, hi ha monedes a nom dels reis de la França Occidental Carles el Senzill (898-922) i Lluís IV d'Ultramar (936-954), que no estan ordenades a la part corresponent de la sèrie dedicada als estats carolingis, sinó dins dels estats feudals que sorgiren posteriorment, ja que es consideren emissions de tipus immobilitzat. O bé les emissions de Carles d'Anjou (1246-1285) a Forcalquer, que no estan ordenades dins del grup de monedes del Comtat de Provença-Branca de Forcalquer, sinó dins del grup de monedes del Comtat de Provença unificat, en ser efectuades amb posterioritat al 1246.

Les sèries especials i agrupacions pràctiques

Algunes monedes poden ordenar-se en grups específics i diferenciats del grup principal de monedes de curs general, com ara les emissions locals dins d'algun estat, o bé les monedes d'algun territori declarat en rebel·lia temporalment. Quan formen part del gruix més important de la col·lecció, aquests grups especials mantenen la coherència sense problemes. És el cas de les monedes pertanyents al Principat de Catalunya, unificat monetàriament a través de la moneda barcelonina. En aquest cas concret, el grup principal el conformen les emissions de moneda barcelonina, acompanyats d'altres grups complementaris:

Principat de Catalunya

Emissions de moneda de Barcelona

Casa de Barcelona (1162-1410)

Dinastia Trastàmara (1412-1516)

Emissions reials de curs general a la Corona

Florins (1349-1479)

Coronats (1395-1409)
 Pacífics (1465-1472)
 Emissions del Comtat de Rosselló (1415-1475)
 Emissions locals
 Moneda jaquesa (1298-1460)
 Moneda catalana (1462-1516)

En ocasions, pot ser més convenient agrupar els grups complementaris en conjunts no estrictament històrics, sinó pràctics. És el cas de les monedes de la col·lecció Vilaret que no formen part del bloc de les monedes que han tingut curs oficial a Catalunya ni tampoc del bloc de les monedes d'estats relacionats políticament amb Catalunya. Com que les monedes que no compleixen aquestes requisits són molt diversificades i d'interès subsidiari dins de la col·lecció, les he agrupat per criteris geopolítics (que no geogràfic-polítics) de referència actual: la Península Ibèrica, l'actual França, l'actual Itàlia i la resta d'estats europeus. Dins de França i Itàlia, hi he agrupat els nombrosos estats sobirans existents segons les regions històriques de tradició recent (a l'índex, assenyalades en versal·leta), per tal de mantenir una certa correlació geogràfica atès que la coherència política és inviable en aquests casos subsidiaris.

Emissions immobilitzades i pòstumes

En una catalogació geogràfica-política cal fer prevaler les característiques emissions immobilitzades de l'època medieval i de l'inici de l'edat moderna com a conjunt propi no adscrit a un únic monarca, encara que es puguin datar precisament. El cas que ens serveix d'exemple és el de dues peces d'un ral castellà a nom dels Reis Catòlics:

Ordenació política:

Regne de Castella i Lleó

Isabel i Ferran, *els Reis Catòlics* (1479-1509)

n- Ral d'argent. Seca de Burgos (1492-1509)

Carles I (1516-1556)

Emissions a nom dels Reis Catòlics

n- Ral d'argent. Seca de Sevilla (1550-1556)

Ordenació geogràfica-política:

Regne de Castella i Lleó

Isabel i Ferran, *els Reis Catòlics* (1479-1509)

n- Ral d'argent. Seca de Burgos (1492-1509)

Emissions pòstumes a nom dels Reis Catòlics, emeses durant
els regnats de Carles I i Felip I (1516-1556)
n- Ral d'argent. Seca de Sevilla (1550-1556)

o bé:

Regne de Castella i Lleó

Isabel i Ferran, *els Reis Catòlics* (1479-1509), i emissions
pòstumes al seu nom, emeses durant els regnats de Carles I i
Felip I (1509-1566)
n- Ral d'argent. Seca de Burgos (1492-1509)
n- Ral d'argent. Seca de Sevilla (1550-1556)

Tipus inèdit de dracma ibèrica amb símbol àguila

GABRIEL VILLARONGA*

Els pobles ibers, en la seva lluita contra els invasors romans, encunyen al final del s. III a.C. i principi del s. II a.C. dracmes ibèriques d'argent, imitant la tipologia i, a voltes, fins i tot les llegendes de les dracmes emporitanes emeses pels grecs.

Leandre Villaronga les cataloga dividint-les en 12 grups.¹ Dins d'aquesta divisió, hi ha sis grups anomenats pel símbol que apareix sota del pegàs del revers. Concretament, símbol llop, senglar, estrella, creixent o torques, dofí i signe ibèric KU.

A *Acta Numismàtica* 44, Xavier Sanahuja i Miquel Marata donen a conèixer un nou grup amb símbol pròtom de llop.²

El motiu d'aquest treball és presentar un nou símbol inèdit, l'àguila, en les emissions de les dracmes ibèriques.

La descripció de la moneda es la següent :

Dracma d'argent.

Datació: 214-194 a.C. (2a Guerra púnica).

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN..

1. VILLARONGA, Leandre, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, SCEN (IEC), Barcelona, 1998, pàg. 111.

2. SANAHUJA, Xavier, i MARATA, Miquel, "Tipus inèdit de dracma ibèrica amb pròtom de llop", *Acta Numismàtica* 44, 2014, pàg. 43-45.

a/ Cap femení a la dreta voltat per tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, àguila de perfil mirant a l'esquerra i, sota d'aquesta, llegenda ibèrica (...) **ΜΡΓΡΛ** [SALIR].

Pes: 3,24 g. (la moneda presenta un cospell quelcom disminuït).

Diàmetre: 17 mm.

Posició horària: 1 h.

La característica més important d'aquesta nova dracma ibèrica és el seu símbol, una àguila, inèdit fins al dia d'avui.

La tipologia de l'àguila sols la trobem en les encunyacions ibèriques, en les emissions de plata de Saitabi (didracma, dracma i hemidracma). Aquestes emissions corresponen, segons Pere Pau Ripollès,³ a finals del segle III a.C. i són, per tant, coetànies o properes en el temps a la dracma que presentem. L'àguila de les emissions d'argent de Saitabi copia l'àguila que apareix a les monedes d'or romanes encunyades a partir del 214 a.C.

L'àguila de la moneda que presentem podria inspirar-se, doncs, en aquest mateix model romà. Ara bé, mentre Saitabi la copia gairebé igual mirant cap a la dreta i amb les ales obertes, en el nostre cas l'àguila és d'estil més tosc i mira cap a l'esquerra.

L'altre problema que es planteja és la lectura de la llegenda ibèrica. Queda clar la lectura del final de la llegenda **ΜΡΓΡΛ** [SALIR]. Pel davant s'endevina que hi ha més lletres, i es podria proposar la hipòtesi de **ΩΙΞΕ ΜΡΓΡΛ** [BELSESALIR], ja que hi ha molts elements que apunten en aquesta direcció, opinió que agraeixo al Dr. Pere Pau Ripollès. Les potes i els signes que s'hi veuen són prou semblants, i s'hi veu un signe arrodonit al principi.

La dracma amb llegenda Belsesalir es ja coneguda amb altres dos símbols. El primer es un porc senglar i correspon al número 274 de la catalogació de Leandre Villaronga al seu llibre *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, i el segon es un creixent i correspon als números 298 a 300 del mateix llibre.

En conclusió, presentem una nova dracma ibèrica amb símbol inèdit d'àguila sota el pegàs, i molt probable llegenda ibèrica Belsesalir, ja coneguda en les emissions d'aquest període.

Redescobrint el tresor de Camarasa (la Noguera, Lleida)

FRANCESC GIRAL ROYO**

L'any 1993, L. Villaronga donava a conèixer un tresor procedent de la localitat de Camarasa, a la comarca lleidatana de la Noguera, que per diversos motius mai va ser estudiat en profunditat. Al present article abordem aquest estudi i aportem noves dades sobre la seva procedència i composició. Al mateix temps, intentem aproximar-nos al context històric de la seva formació i ocultació.

Tresor, Camarasa, tritetartemorió, dracma, quadrigatus, ilergets.

In 1993 L. Villaronga made known a treasure from the village of Camarasa, (La Noguera, Lleida), that for several reasons was never studied in depth. In this article we try the study and we provide new data for its origin and composition. At the same time we try an approach to the historical context of its formation and concealment.

Treasure, Camarasa, iberian tritetartemorió, drachm, quadrigatus, Ilergetes.

Origen, descobriment i composició del conjunt

Durant els darrers anys de la dècada dels 80 del segle passat van anar apareixent en diferents mercats numismàtics un gran nombre de divisors ibèrics de plata. La relativa freqüència i la quantitat amb què anaren entrant al comerç i el fet que, en la seva major part, compartien tipus no van passar inadvertits a alguns investigadors, que davant d'això van començar a recopilar tota la informació que van poder sobre les peces.

En adonar-se que moltes d'elles presentaven, a més dels mateixos tipus, una patina similar, L. Villaronga i M. García Garrido les consideraren integrants d'un

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

** El present article correspon a la versió en català del meu article publicat a la revista *Salduie* (2016, 73-86). Agraïxo a l'amic Miquel Crusafont l'oferiment per tal d'incloure-la en el present número d'*Acta Numismàtica*.

mateix conjunt que, segons semblava, procedia d'algun lloc pròxim a la localitat lleidatana de Camarasa. Aquest conjunt de moneda resultaria ser el publicat *a posteriori* com a «Tresor de Camarasa».¹

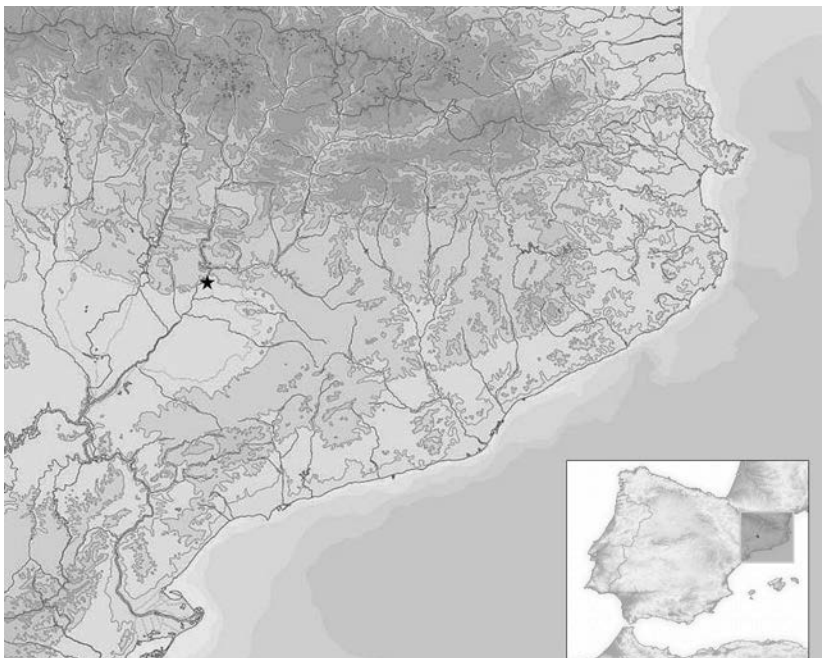

Figura 1. Situació geogràfica de Camarasa.

Així, l'any 1993 L. Villaronga donava a conèixer, amb el número 28 del seu repertori de tresors,² la troballa de Camarasa i informava que aquest estava en procés d'estudi per part d'un col·laborador, motiu pel qual sols en donava la notícia i una breu enumeració dels tipus que contenia.³ Como veurem, la composició que facilitava llavors diferia sensiblement en nombre i tipus de la que posteriorment publicaria el 1998 a la seva monografia sobre les dracmes i divisors ibèrics⁴ i que avui dia prenem com a referència. Aquesta discrepància ve explicada per les circumstàncies de la troballa i per les vicissituds en la recollida d'informació.

Ni el lloc exacte de procedència, ni la composició, ni la confirmació de si realment es tractava d'un únic conjunt foren aclarides, ja que les informacions dels autors de les troballes moltes vegades eren confuses, incompletes i fins i tot con-

1. Agraïixo als senyors M. Crusafont i M. García Garrido aquesta informació.

2. VILLARONGA, 1993.

3. VILLARONGA, 1993: 30; TMPI 28.

4. VILLARONGA, 1998: 23 i 24.

6. CRUSAFONT, 1989: 56.

d'Iltirkesken fins i tot va dur a Crusafont a plantejar la possibilitat que fos el proper jaciment de Monteró la ubicació d'aquesta seca. Actualment, les investigacions semblen confirmar cada cop més una situació al Baix Ebre per Iltirke.⁷

Els tres hemiòbols de Crusafont corresponen als que, anys després, L. Villarronga inclou en el tresor de Camarasa amb els números 722, 723 i 804⁸ del seu catàleg de 1998. Aquest va considerar dos d'ells, els que presentaven un creixent al revers, com hemitritetartemorions o nominals meitat d'un tritetartemorion, mentre que, per a la moneda amb dos dofins i creixent al revers, mantenia la denominació d'hemiòbol. L'autor adverteix que, entre els divisors ibèrics, n'hi ha una sèrie que presenta uns pesos teòrics entorn als 0,30 g que possiblement foren batuts per tallers diferents als que van emetre les dracmes, motiu pel qual resulta difícil la seva adscripció a un patró metrològic concret.⁹

Figura 2. Hemitritetartemorion publicat per Crusafont i inclòs per Villarronga al tresor de Camarasa (núm. 722). Actualment en col·lecció particular.

Probablement, també a aquests divisors s'hi va referir C. Alfaro alguns anys més tard en considerar-los, juntament amb altres, de tipus púnic,¹⁰ segurament per la importància que pren en ells el símbol creixent, i els va relacionar amb els apareguts en altres tresors i contextos púnics amb cap d'*Eshmun* a l'anvers i creixent en el revers, com per exemple a Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real), tot i que la seva metrologia no acaba de coincidir amb la que exposa l'autora per aquest tipus de divisors.

Així doncs, queda clar que, el 1989, ja s'havien localitzat les monedes, o almenys part d'elles, que formarien alguns anys després el tresor de Camarasa.

Un conjunt més ampli?

Retrocedim ara alguns anys, concretament fins al 1982, per anar en busca de noves dades sobre aquest tresor. Aquest anys, J.M. Gurt i F. Tuset donaven a co-nèixer¹¹ un conjunt monetari format per 35 monedes suposadament localitzades

7. PÉREZ ALMOGUERA, 2011: 57-60.

8. Correspondències entre CRUSAFONT (1989) i VILLARONGA (1998): Crus. I.1=Vill.722; Crus. I.2=Vill. 723 i Crus. II.1=Vill. 804.

9. VILLARONGA, 1998: 56.

10. ALFARO, 1998: 71.

11. GURT I TUSET, 1982: ?

en algun lloc indeterminat de la comarca de la Noguera. Amb les monedes publicades, podien formar-se, com bé advertien els autors, dos grups ben definits en base a la seva cronologia. Un primer lot se situaria entre finals del s. III i inicis del II aC, en algun moment de la Segona Guerra Púnica, i l'altre corresponia a un període de la segona meitat del s. II i principis del I aC. El primer d'ells és el que ens interessa i és sobre el que tractarem a continuació.

	<i>Taller</i>	<i>Nominal</i>	<i>Referència</i>
1	Divisor ibèric (Òbol d'Iltirta)	Tritetartemorion	Vill. 2-3-1-3-1
2	Dracma ibèrica (Dracma d'Emporion)	Dracma	Vill. 3-1
3	Samnagenses (Fracció de Massàlia)	Bronze	
4	Massàlia	Fracció	
5	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.39
6	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
7	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
8	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
9	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
10	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
11	Hispano-cartaginesa	Unitat	CNH 69.45
12	Hispano-cartaginesa	Meitat	CNH 69.45
13	Hispano-cartaginesa	Meitat	CNH 69.45.

Taula 2. Monedes del possible lot 1, publicades per Gurt i Tuset (1982). Hem realitzat correccions a la identificació d'algunes peces. Entre parèntesis incloem la descripció que en feren els autors.

L'any 2009, Ignasi Garcés,¹² en un article dedicat a diversos materials arqueològics conservats en els fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs procedents del jaciment ibèric de Monteró, fa referència a aquest lot de monedes com procedent del mateix jaciment.¹³

Avui sabem amb tota seguretat que totes les monedes publicades per aquests dos autors foren trobades a les proximitats del jaciment arqueològic de Monteró entre els anys 1980 i 1982 pel Sr. F. Segura, a qui li foren requisades pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya¹⁴ en el que va ser un llarg procés contenciós¹⁵ iniciat el 14 de febrer de 1984, quan aquella Administració va incoar expedient sancionador contra el Sr. Segura per pràctiques arqueològiques il·legals. Aquest procés va concloure el 25 de setembre del mateix any amb una resolució del conseller de Cultura en què es decidia el comís de totes les peces

12. GARCÉS et al., 2009: 109-154.

13. GARCÉS et al., 2009: 133. Monteró seria el lloc de la troballa segons els seus autors, però Gurt i Tuset varen ometre aquesta informació amb l'objectiu d'evitar accions de furtius sobre el jaciment. Agraïxo la informació facilitada pel Dr. F. Tuset.

14. Agraïxo des d'aquí a J. R. Segura l'accés a la documentació referent a aquest procés.

15. Un resum sobre el procés contra F. Segura a GARCÉS et al., 2009: 109-154.

arqueològiques en possessió de F. Segura i el seu posterior dipòsit temporal a la seu dels Serveis Territorials del Departament de Cultura a Lleida. Lamentablement, a dia d'avui les monedes requisades al Sr. Segura estan en lloc desconegut, de la mateixa manera que l'espoli de Monteró continua actiu fins a dia d'avui.¹⁶

Gurt i Tuset no van poder accedir a les peces i van fer el seu inventari i posterior publicació de les monedes a partir de fotografies. El mateix ens ha succeït a nosaltres, tot i que hem tingut accés a algunes imatges no incloses pels autors a l'article de 1982.

Figura 3. Situació de Monteró i lloc de les troballes de moneda.

És poc probable que totes les monedes pertanyin pròpiament al jaciment de Monteró, almenys al que coneixem avui, ja que en aquest no s'hi han documentat nivells arqueològics més enllà del canvi del s. II al I aC. Concretament, el jaciment tindria una sola fase d'ocupació entre els anys 125 i 75 aC i es podria interpretar com un *castellum* tardorrepblicà amb funcions de control sobre el territori.¹⁷ Garcés adverteix que, si aquesta absència de nivells més antics al jaciment era correcta, algunes de les peces estudiades per ells no poden considerar-se de Monteró 1. En canvi, en referir-se a les monedes publicades per Gurt i Tuset, considera que la presència de numismes del s. III aC en contextos del s. I aC no és estranya i que probablement sí foren trobades a Monteró 1.¹⁸ Ja hem advertit,

16. A les al·legacions que va presentar el Sr. Segura al Departament de Cultura (amb data de 18-06-1984 i núm. d'entrada B-11130), informa de la següent manera: "En otra ocasión acompañé a la sierra de Monteró al Sr. Guerrero (Director del Gabinete Numismático) de la Exma. Diputación de Lérida, informándole de mi actividad, y en otra ocasión encontré a dicho Sr. con otros amigos suyos – de los que me consta que no son arqueólogos – buscando monedas con ayuda de detectores de metales". Per semblar-nos curiós ho hem inclòs aquí.

17. GARCÉS et al., 2006: 147.

18. GARCÉS et al., 2006: 133.

com també feren Gurt i Tuset, que el lot de moneda publicat pot dividir-se cronològicament en dos conjunts, motiu pel qual no podem estar d'acord amb la consideració de Garcés per algunes de les monedes publicades per Gurt i Tuset vint-i-set anys abans. Si bé podem confirmar que la troballa d'aquestes monedes es va realitzar al cim i els vessants del tossal on es troba Monteró 1, no és possible que corresponguin al circulant propi del jaciment.

De les 35 monedes inventariades, ens n'interessen solament dues: la dracma i el divisor ibèric. Villaronga inclou el divisor en el seu catàleg de 1998 dins del tipus 2-3-1-3-1, del qual coneixem un total de quatre exemplars.¹⁹ De dos dels altres en coneixem el lloc de troballa. Un procedeix d'alguna zona propera a les localitats lleidatanes de Tremp i la Pobla de Segur, i l'altre formava part del tresor de Camarasa. L'exemplar publicat per Gurt i Tuset comparteix l'encuny d'anvers amb el de Camarasa i l'encuny de revers amb aquest i amb el de Tremp-Pobla de Segur. Per això, i sabent que va ser localitzat a Monteró, el considerem un integrant del mateix lot. El mateix hem de fer amb la dracma. Encara que no tinguem referència a ella en cap altra publicació ni puguem utilitzar enllaços d'encuny per justificar la seva inclusió en el tresor, el fet d'aparèixer publicada juntament amb el divisor de plata, que sí pertany al mateix conjunt, ens porta a plantejar la seva possible pertinença al tresor. La troballa de dracmes ibèriques de manera aïllada és escàs i la major part de les quals se'n coneix la procedència provenen de tresors.²⁰

Abans de deixar enrere aquest conjunt monetari, cal fer un incís per destacar la importància de l'aparició en aquest lot de les monedes hispano-cartagineses. En els darrers anys, s'han localitzat monedes hispano-cartagineses en diverses localitat lleidatanes com Agramunt, Bellvís o Palau d'Anglesola, entre d'altres. La quantitat, els tipus i l'estat de conservació de les peces avalen la possibilitat de l'existència d'una sèrie de campaments de marxa cartaginesos. Sobre aquesta opció, cal advertir que Camarasa dista uns 20 km aproximadament en línia recta de Bellvís-Palau d'Anglesola, distància acceptable pel desplaçament diari dels exèrcits antics.

Tampoc no volem deixar d'apuntar la possibilitat que els nou bronzes hispano-cartaginesos poguessin formar part d'alguna ocultació, o fins i tot formar part del tresor aquí tractat.²¹ Per bé que el més habitual és que s'atresori moneda de metalls nobles, es coneixen alguns casos amb monedes de bronze, com el del tresoret localitzat a la Torre de Doña Blanca, a Cadis, format en la seva totalitat

19. Les dades estan actualitzades a 2012 mitjançant VILLARONGA I BENAGES, 2012.

20. VILLARONGA, 1998: 22-41.

21. Tot i que, de moment, no es coneixen tresors amb moneda del bàndol púnic al nord de l'Ebre, és una possibilitat real a tenir en compte el que aquestes monedes el formin. Sobre l'opció que formessin part del tresor que aquí tractem, no seria descartable quan tenim notícies d'un tresor inèdit en una zona propera i format per moneda hispano-cartaginesa de plata i bronze, divisors ibèrics i joies.

per moneda, en aquest cas cartaginesa de bronze, i que s'ha interpretat com la bossa d'un soldat.²² Amb tot, sense conèixer les circumstàncies exactes de la troballa de les monedes recuperades a Camarasa, i d'acord amb les informacions orals que tenim, no considerarem aquestes monedes com a part del nostre tresor.²³

Per tant, afegim al tresor de Camarasa publicat per Villaronga el divisor i la dracma publicades onze anys abans²⁴ per Gurt i Tuset, i així l'ampliem en dues peces.

Figura 4. Divisor i dracma ibèrics publicats per Gurt i Tuset el 1982.

Observant l'inventari de dracmes i divisors publicat per Villaronga el 1998, destaca una sèrie de monedes procedents de subhastes que podrien procedir de Camarasa. Com veurem a continuació, totes elles es van celebrar entre els anys 1990 i 1993, coincidint perfectament amb el cas aquí tractat. Sabem que algunes monedes aparegudes a Camarasa van anar a parar a diversos comerços numismàtics, motiu pel qual la nostra idea no resultaria estranya. A més, L. Villaronga deixà clar que el volum de moneda que integrava la troballa era major i que ell solament va estudiar les monedes que aparegueren de manera simultània al mercat²⁵ i que va poder fotografiar. Veiem ara aquells divisors ibèrics integrants de subhastes i que possiblement procedeixen de Camarasa:²⁶

Número 640. Vico, VI-90, núm. 69.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. Correspon al mateix encuny d'anvers que 636-639 i de revers que 638-644, inclòs d'un procedent del tresor de Villarrubia de los Ojos.

22. ALFARO, Marcos, 1994: 229-244.

23. Segons J.R. Segura, fill de Francesc SEGURA, totes aquestes monedes se recuperaren separatament.

24. Per a qualsevol referència temporal, utilitzem l'any de la primera notícia del tresor, 1993.

25. VILLARONGA, 1998: 23.

26. El número correspon a VILLARONGA, 1998.

Número 647. ANE, VI-93, núm. 56.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. No té correspondència d'encunys.

Número 649. Àureo, I-92, núm. 774.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-2, del qual n'hi ha 10 exemplars a Camarasa. Correspon al mateix encuny d'anvers que 648 i 650 i de revers que 648.

Número 654. ANE, VI-93, núm. 173.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-3, del qual n'hi ha 5 exemplars, tots els coneguts d'aquest tipus, a Camarasa. Tot i així, no tenen correspondència d'encunys.

Número 658. Vico, VI-90, núm. 70.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-2-1-4-1, del qual se'n coneixen 4 exemplars més, dos d'ells de Camarasa i un altre de la zona de Tremp i la Pobla de Segur. Tots els coneguts comparteixen encunys d'anvers i revers. Villaronga adverteix de la possibilitat que es tracti de la mateixa moneda que la inventariada com 657 i procedent de Camarasa. Observant amb deteniment ambdues monedes, no ens ho embla.

Número 684. Lalana, III-93, núm. 121.

Tritetartemorió tipus Vill. 2-2-4-1. Se'n coneixen 3 exemplars en total. Un procedeix de Camarasa i l'altre de Tremp-la Pobla de Segur. No comparteixen encunys cap dels tres.

Número 710. Lalana, III-93, núm. 121.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-2, del qual se'n coneixen 8 exemplars més, 6 procedents de Camarasa i 1 de la zona de Tremp i la Pobla de Segur. Tots els exemplars comparteixen l'encuny de revers, i aquest exemplar el d'anvers amb dos de Camarasa i el de Tremp-la Pobla de Segur.

Número 717. Herrero, II-92, núm. 80.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-3-1. Se'n coneixen 4 exemplars més: un procedent de Camarasa, un de la zona de Tremp-la Pobla de Segur i un altre el que ja hem vist publicat per Gurt i Tuset, procedent també de Camarasa. Aquest exemplar comparteix encuny d'anvers amb l'exemplar de Tremp-la Pobla de Segur i, de revers, amb les tres monedes del tipus 2-3-1-3-2, procedents totes de Camarasa, com veurem.

Número 719. ANE X-90, núm. 174.

Tritetartemorion tipus Vill. 2-3-1-3-2. Se'n coneix un sol exemplar més, procedent de Camarasa, amb el que comparteix encuny de revers.

Com es pot observar en els quadres anteriors, la majoria dels exemplars coneguts d'aquests tipus comparteixen encunys amb alguns altres procedents de Camarasa; a banda d'això, gairebé tots es tracten de tipus coneguts exclusivament a la troballa de Camarasa o, en defecte seu, en algun cas també pels de la zona de Tremp-la Pobla de Segur. És simptomàtic que Villaronga, en referir-se a la moneda número 720 del seu inventari, procedent de Camarasa, advertís sobre la possibilitat que es pogués tractar de la mateixa moneda subhastada per l'*Asociación Numismática Española* (X-90), que devia recollir després i com així re-

sulta ser. Això indica que, efectivament, aquestes monedes van inundar els comerços numismàtics espanyols durant els inicis de la dècada dels 90 del segle passat. Malauradament, si bé s'ha pogut recuperar un nombre considerable de monedes procedents d'aquesta troballa, sabem, amb seguretat també, de la pèrdua de tantes altres, ja que algunes de les peces que apareixien a Camarasa foren a parar a mercats no regulats, com el de la Plaça Reial de Barcelona o el dominical de Sabadell.

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemorions 2-2-1-2 i 2-2-1-3.			
635	Xest (?)	1	1
636	Camarasa	1	1
637	Camarasa	1	1
638	Camarasa	1	2
639	Camarasa	1	2
640	Vico, VI-90	1	2
641	Camarasa	2	2
642	Camarasa	2	2
643	Villarrubia	2	2
644	Camarasa	3	2
645	Camarasa	4	3
646	Camarasa	5	3
647	ANE, VI-93	6	4
648	Camarasa	7	5
649	Àureo, I-92	7	5
650	Camarasa	7	6
651	Camarasa	8	7
652	Camarasa	9	8
653	Camarasa	10	9
654	ANE, X-90	11	10
655	Camarasa	12	11
Tritetartemorió 2-2-1-4-1.			
656	Camarasa	1	1
657	Camarasa	1	1
658	Vico, VI-90	1	1
659	Tremp-Pobla de Segur	1	1
660	Arxiu Villaronga	1	1
Tritetartemorions 2-2-4-1 y 2-2-4-2.			
683	Camarasa	1	1
684	Lalana, III-93	2	2

685	Tremp-Pobla de Segur	3	3
686	Camarasa	4	4
687	Tremp-Pobla de Segur	4	4
688	Camarasa	5	5
689	Arxiu Villaronga	6	6

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemorion 2-3-1-2.			
705	Camarasa	1	1
706	Camarasa	1	1
707	Tremp-Pobla de Segur	2	1
708	Camarasa	2	1
709	Camarasa	2	1
710	Lalana, III-93	2	1
711	Camarasa	3	1
712	Camarasa	3	1
713	Arxiu Villaronga	4	2

<i>Núm. Villaronga</i>	<i>Procedència</i>	<i>Encuny d'anvers</i>	<i>Encuny de revers</i>
Tritetartemoriions 2-3-1-3-1 i 2-3-1-3-2.			
714	Camarasa	1	1
715	La Noguera (Camarasa)	1	1
716	Tremp- Pobla de Segur	2	1
717	Herrero, II-92	2	2
718	Camarasa	3	2
719	ANE, X-90	4	2
720	Camarasa	4	2

Tabla 3. Enllaços d'encunys dels divisors de Camarasa i altres de subhasta, probablement procedents del mateix tresor.

Tenint en compte, doncs, les circumstàncies de la troballa i els clarobscurs que la rodegen, no acaba de quedar clar si es tracta d'un únic conjunt, tot i que a favor seu està el fet que l'aparició de divisors ibèrics de manera aïllada no és gaire comuna, i menys en aquesta quantitat. La procedència de tanta moneda similar d'un mateix lloc pot ser deguda bé a la recuperació d'alguna ocultació dispersa, o bé a una posterior disgregació d'aquesta en el mercat numismàtic. Villaronga així ho va considerar i nosaltres així seguirem fent-ho.

La pertinença al tresor de Camarasa d'aquests nou exemplars procedents de subhasta ens sembla molt probable. D'aquesta manera, i després de considerar les dues peces publicades per Gurt i Tuset com a integrants del conjunt, el lot procedent d'aquest municipi lleidatà quedaria ampliat en onze monedes, una dracma i deu divisors, configurant així un tresor format per quatre quadrigatus fragmentats, un òbol massaliota, dues dracmes i cinquanta-sis divisors ibèrics.

<i>Tipus</i>	<i>Gurt, Tuset</i> 1982	<i>Crusafont</i> 1989	<i>Villaronga</i> 1998	<i>Giral</i> 2012
Quadrigatus			4	
Massalia			1	
Dracmes ibèriques	+1		1	
Tritetartemorion 4 radis			28	+6
Tritetartemorion 3 radis	+1		9	+3
Hemitritetartemorion 2 radis		2=	2	
Hemiòbol amb Pegàs			1	
Hemiòbol amb 2 dofins		1=	1	
Cospells sense encunyar			4	
Indeterminada			1	
TOTAL			63	

Taula 4. Composició de la troballa de Camarasa. El símbol = indica que Villaronga ja va incorporar aquestes peces el 1998; el símbol + indica la possible procedència de Camarasa (autor a partir de Gurt, Tuset, 1982; Crusafont, 1989 i Villaronga, 1998).

Comentari sobre les monedes

El primer que destaca és la gran quantitat de moneda divisionària i el seu predomini en el conjunt. No en va, constitueix el 88,90% del total del lot. Aquesta abundància de moneda fraccionària no és única atesa la seva presència en altres conjunts, com el de Moixent o el de Villarrubia, on dominen els valors inferiors, tot i que, en aquests casos, són hispano-cartaginesos i emporitans.

L'inici de les emissions de divisors d'inspiració massaliota es devia produir, amb tota lògica, en algun moment posterior a l'arribada romana a la Península, ja que serien els exèrcits romans els que portarien els primers òbols de la roda. Precisament un exemplar d'aquesta moneda gal·la està present en el conjunt. Lamentablement, no hem aconseguit localitzar-ne cap imatge, motiu pel qual poc més podem dir a banda del seu pes, 0,57 g, una dada que ja havia recollit Villaronga.²⁷

La presència d'aquests òbols a la Península Ibèrica respon al paper que va desenvolupar Massàlia com a aliada de Roma durant la Segona Guerra Púnica, tant si es degué a l'ús que Roma en feu com a base portuària per a la seva flota en el trajecte que aquesta feia des de la Península Itàlica fins a Emporion,²⁸ o a la participació directa de la ciutat en la guerra,²⁹ una participació que es troba ben explicada en les fonts en diverses ocasions. Així, l'any 217 aC, naus massaliotes formaren part de la flota de Gneu Escipió a la batalla naval succeïda a la desembocadura de l'Ebre,³⁰ i en el 210 aC, quatre trirremes de la mateixa ciutat escol-

27. VILLARONGA, 1998: 23.

28. VILLARONGA, 1987: 774.

29. RIPOLLÉS, 2009: 166.

30. TITUS LIVI, XXII, 19; POLIBI III, 95.

taren l'arribada d'Escipió Africà a *Hispania*.³¹ Un cop a sòl hispà, la moneda massaliota va continuar la seva dispersió seguint l'avanç dels exèrcits romans per la costa vers el sud. Encara que no en nombre considerable, sí apareixen òbols massaliotes en altres tresors peninsulars: 1 al de Ribera d'Ebre, 2 al d'Ebre-Segre, 3 al de Plana d'Utiel, 1 a Driebes i 1 al d'Armuña de Tajuña,³² així com alguns altres localitzats de forma aïllada, especialment a la costa nord catalana.³³

Tornant als divisors ibèrics, és curiós que no estigui present cap de la propera seca d'*Iltir̥ta*. Tots corresponen als tipus d'imitació massaliota més tardans, de tallers incerts i caracteritzats per la importància que pren el creixent en els seus reversos.³⁴

És important destacar la presència del divisor amb revers de pegàs, habitual a la zona llewantina però escàs a Catalunya. Villaronga inclou aquest exemplar dins del grup d'hemiòbols amb pegàs a dreta sense símbol al revers. En el cas del nostre exemplar, no és coincident en encunys amb cap dels altres exemplars. Sí està molt pròxim als exemplars números 767 i 768. Tot i que Villaronga considera que aquestes dues peces comparteixen encuny de revers, no ens ho sembla, així com tampoc que l'hemiòbol de Camarasa ho faci amb cap d'elles, si bé el seu fort desgast no permet de confirmar-ho.

Cal advertir que els divisors 767 i 768 no tenen procedència coneguda i que l'estil dels tres és diferent al de la resta de numismes d'aquest tipus. L'efigie de l'anvers, que mira a dreta i és masculina, vesteix casc amb plomall similar al que portaran temps després les efígies de l'anvers dels bronzes d'algunes seques de l'Ulterior, com Carmo (CNH 382.2-4) o Caura (CNH 385.1-5). Quant al revers, la representació del cavall alat és molt més esquemàtica que el de la resta de divisors. Podríem pensar en un gravador inexpert que es troba al llewant però que procedeix d'algun punt de la Turdetània per aquests exemplars? Terreny pantanós en el qual no entrarem aquí. El que sí que ha de quedar clar és la multitud de mans identificables en la realització d'aquestes emissions ibèriques, produccions que queden lluny de qualsevol seca estable o centralitzada.

Els divisors amb pegàs al revers procedeixen, en la major part, de tresors localitzats al llewant peninsular, com els de Villarrubia de los Ojos, Moixent, la Plana d'Utiel i Andalusia. Aquesta major presència de divisors d'imitació emporitana al sud i la poca importància que tenen a Catalunya fa que aquests es considerin batuts en algun taller llewantí.³⁵

31. TITUS LIVI, XXVI, 19.

32. RIPOLLÉS, 2009:163-182.

33. VILLARONGA, 1987: 769.

34. VILLARONGA, 1987:774.

35. VILLARONGA, 1987: 54; GARCÍA-BELLIDO, 1990: 57.

L'exemplar de Camarasa concorda amb aquesta idea, ja que l'acusat desgast que presenta respon al seu pas per la massa monetària circulant i a l'ús a què es va sotmetre fins a la seva arribada i descans a la Noguera. Sens dubte, queda clar que els divisors amb pegàs al revers que imiten els oficials emporitans són anteriors als d'inspiració massaliota, amb els quals coincidirien potser tan sols en les darreres emissions d'aquests.³⁶ La presència d'aquesta peça en el nostre conjunt resulta anecdòtica, tot i que d'ella se'n pot extreure certa informació, com el possible recorregut del propietari del tresoret. Potser hem de pensar en un ilerget que hauria combatut en algun dels grans exèrcits del conflicte romano-púnic? O potser en algú que hauria mantingut contactes amb un altre individu que sí que va ser-hi? Està clar que aquest personatge també va tenir accés a moneda romana, tot i que el fet d'estar fragmentada i, per tant, desmonetitzada suggereix que qui va reunir el conjunt era algú habituat al comerç premonetari, ja que atressora plata pel seu valor no monetari, com també ho indica la presència de cospells de plata sense encunyar.

La presència de quadrigatus en tresors peninsulars és freqüent, tot i que no abundant. Comptabilitzem 1 a Granada (TMPI 14), 3 a Tànger (TMPI 21), 1 a Caudete de las Fuentes (TMPI 29), 2 a Tivissa (TMPI 39) i 2 al tresor X4.³⁷ En ocasions, aquest apareixen fragmentats, com en el cas de Camarasa. Contenen porcions de quadrigatus els tresors de Martos (TMPI 15), Véjer de la Frontera (TMPI 23) i Valeria (TMPI 27), casualment en tots ells juntament amb joies o plata sense encunyar. L'aparició de quadrigatus és presa com a testimoni de l'antiguitat dels tresors que els contenen.³⁸ Tot i que, en el nostre cas, com anirem veient, no sembla respondre a això.

Sobre les dracmes, de la que presenta els signes ibèrics *u.r.* solament en co-nexim l'exemplar aparegut aquí, el qual sembla compartir encuny d'anvers amb les dracmes del grup 4-1 de Villaronga, procedents de Puig Castellar, en la seva majoria, i Villarrubia. Amb un pes de 4,02 g i 18 mm de diàmetre, és de les més lleugeres de totes les conegudes; tan sols catorze dracmes del catàleg de Villaronga presenten uns pesos inferiors.³⁹ Malauradament, no comptem amb altres exemplars que, sens dubte, ajudarien a aportar més dades sobre aquesta emissió. Els signes *u.r.* són interpretats com una abreviatura toponímica o personal.⁴⁰

L'altra dracma mostra un clar aspecte ibèric, especialment a l'efígie de la divinitat de l'anvers però també a l'anatomia del pegàs, com pot veure's a l'execució de les ales. Quant a la llegenda, copia els signes grecs de la llegenda

36. GARCÍA GARRIDO, 1990: 77.

37. VILLARONGA, 1999; 2001-2003.

38. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 113.

39. VILLARONGA, 1998: 112-136.

40. DE HOZ, 1995: 317-324.

EMPORITWN, amb incorreccions i deformacions pròpies d'un gravador que no coneix la llengua grega ni l'escriptura que intenta imitar. Podem incloure-la en el grup 3-1 de Villaronga, tot i que no encertem a veure'n cap altra d'igual.

S'ha d'advertir, com altres autors ja han fet, que els tresors datats en moments de la Segona Guerra Púnica i els posteriors aixecaments ibers no són determinants per analitzar la circulació monetària real que haurien tingut les diferents emissions. Ens trobem davant de monedes batudes com a conseqüència de conflictes militars i de les seves necessitats, motiu pel qual els amonedaments efectuats en sòl hispà durant aquests moments seguiran els moviments dels exèrcits perquè per a ells es fan. Per aquest motiu, dels tresors en podem extreure dues informacions geogràfiques. D'una banda, les zones de conflicte i els moviments

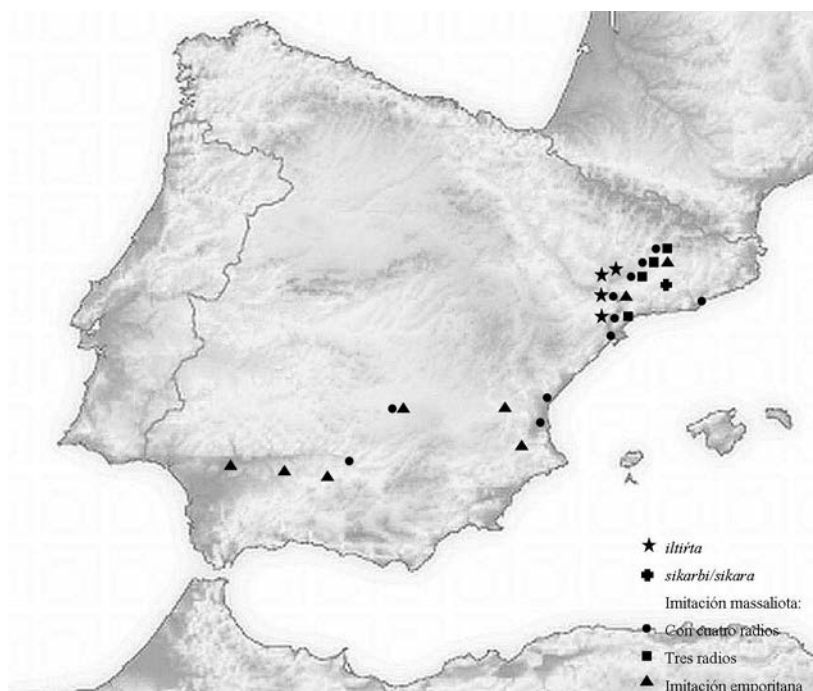

Figura 5. Troballes de divisors ibèrics. Inclou tresors i els localitzats de forma esporàdica.

dels diferents contingents i, de l'altra, les àrees de formació dels propis tresors. A mode d'exemple, les dracmes d'*Iltiřta* de les quals en coneixem la procedència es reparteixen entre els tesors de la manera següent: 2 a Ebre-Segre, 9 a Ti-vissa, 6 a Ribera d'Ebre i 1 a Xest, amb la llegenda iltiřtař, 1 a Ebre-Segre, 4 a Valeria, 7 a Orpesa, 1 a Armuřa de Tajuřa i 1 a Andalusia, amb llegenda iltiřtařalir; i 12 d'Orpesa, 1 fragmentada de Xest i 1 també fragmentada de la Plana

d'Utiel, amb llegenda *iltiřtašalirustin*.⁴¹ Veiem com totes apareixen en ocultacions produïdes a la riba i al sud de l'Ebre, lluny, per tant, de la seca. Aquest allunyament de les diferents emissions posa en evidència com els tresors amagats en aquest període no són vàlids pel coneixement de la circulació monetària, ni tampoc se'ls hi pot aplicar la teoria del centre de gravetat per situar el taller emissor, atès que, com ja hem comentat, responen a monedes en poder de soldats romans i, per tant, la seva difusió va estar condicionada als seus moviments.

Diferent comportament tenen els divisors. A diferència del cas de les dracmes, observant el mapa de distribució dels divisors, aquests semblen respondre a una circulació diferent, amb una dispersió més limitada i organitzada a partir de dos focus ben definits: un a la zona ilergeta i un altre al llevant peninsular.

El cas dels divisors d'*iltiřta* és simptomàtic, doncs tots els de procedència coneguda formaven part dels tresors d'Ebre-Segre i Tivissa, als que cal que afegir-hi un trobat a la riba del Cinca i un altre a Fraga. Comparant la seva difusió amb la de les dracmes, queda palès que la circulació de moneda petita és més reduïda que la de les dracmes. El mateix succeeix en el cas dels divisors d'imitació emporitana amb pegàs al revers, predominants en els tresors de la zona valenciana i andalusa⁴² i producte de tallers situats al llevant peninsular.⁴³

A partir d'aquesta distribució, podríem construir una hipòtesi cronològica basada en la dispersió dels diferents tipus. Així, els divisors d'imitació emporitana batuts en tallers situats a la costa llevantina i que revelen una difusió eminentment vers al sud, a excepció de l'exemplar de Camarasa, i els dos presents en els tresors d'Ebre-Segre i de les Encies, haurien estat els primers en encunyar-se en ser propis de l'època de la Segona Guerra Púnica i que durant els aixecaments ibers ja no es van emetre. Observant les diferents troballes, podem pensar en una encunyació posterior a 212 aC, quan els romans alliberen la ciutat de Sagunt?

Pel que fa a la zona catalana, l'encunyació de moneda fraccionària s'hauria iniciat amb les emissions dels divisors amb quatre radis que mantenien les lletres M i A dels models massaliotes i incloïen un creixent en un dels quadrants. Aquest tipus serà el que experimentarà una major difusió i que arribarà fins Andalusia, encara que sempre en número reduït. El seu màxim fora de Catalunya són els quatre exemplars localitzats al tresor de Villarrubia (Ciudad Real). Després d'aquestes imitacions més rígides, haurien aparegut aquells divisors de quatre radis que inclouen llegendes o signes ibèrics, com els d'*iltiřta*, amb o sense llegenda, i els del grup *kum*. La presència d'aquests tipus es limita a la zona configurada pels tresors de Tivissa, Ebre-Segre⁴⁴ i Ribera d'Ebre, limítrof amb la

41. VILLARONGA, 1998; TARRADELL, 2003-2004: 245-317; RIPOLLÉS, 2005: 15-34; 2010: 163-182; CRUSAFONT, 2006: 37-53.

42. VILLARONGA, 1998: 101.

43. GARCÍA-BELLIDO, 1993: 56-58.

44. Coneixem amb tota seguretat que procedeix de Tivissa.

l'ergècia. Finalment, els tritetartemorions amb quadrants i semicercle serien els últims divisors ibèrics batuts, primer amb signes ibèrics en uns casos i llop en altres en el semicercle, i després amb el creixent com a element principal. Junta-ment a aquests darrers, hem de considerar també els dos hemitritetartemorions.

Hem vist com la majoria dels divisors presents a Camarasa comparteixen encuny, en ocasions solament d'anvers o de revers, i en altres tant d'anvers com de revers. La presència de monedes producte dels mateixos encunys en els tresors és habitual; així es documenta també aquesta correspondència entre alguns divisors dels tresors de Ribera d'Ebre, de Villarrubia de los Ojos o de Moixent. També succeeix amb dracmes, com entre algunes de les aparegudes amb llegendes *iltiṛtaṛ*, *kum*, *mku* o *kertekunte* a Tivissa o altres amb llegenda *iltiṛtašalirus-tin* a Orpesa.

Alguns autors tendeixen a considerar tal fenomen com a símptoma del fet que aquestes peces foren emeses en un lloc pròxim a la troballa, mentre que, per altres, són testimoni de l'estalvi dels diferents sous pagats als soldats⁴⁵ en cam-paments de marxa, motiu pel qual manifesten la circulació monetària dels llocs de formació dels conjunts o estalvis i no de la zona on han aparegut ocults.

En el cas de Camarasa, sí que ens sembla adequat pensar en una encunyació propera dels exemplars presents al tresor. El fet que, bàsicament, només coneguem aquests tipus a través del tresor de Camarasa i de les troballes de Tremp-Pobla de Segur avalen aquesta idea. A més de la repetició d'encunys, el bon estat de conservació que presenten totes les peces revela com el conjunt es degué formar ràpidament, sense que transcorregués gaire temps des de l'encunyació de les diferents emissions. L'ocultació s'hauria produït, doncs, amb posterioritat a les emissions de divisors amb tres radis, als quals s'hi haurien afegit peces que l'individu tenia en el seu poder procedents d'emissions anteriors de la pròpia zona i altres fruit de la seva estada al llevant o del contacte amb algú que hi va estar, com en el cas del divisor d'imitació emporitana. La producció de dracmes i divisors ibèrics per part dels diferents tallers va ser curta, cosa que va permetre que moltes de les emissions coincidissin simultàniament a la massa mone-tària⁴⁶.

La presència de quatre tritetartemorions d'imitació massaliota al tresor de Villarrubia de los Ojos queda explicada per la interpretació que en fa García Garrido, qui, en analitzar el tresor, el considera l'estalvi d'un soldat romà⁴⁷ amagat en algun moment entre els anys 209-206 aC. Segons l'autor, la coincidència d'encunys en les divisors amb pegàs senyalaria les diferents pagues rebudes, tot i que també considera la presència d'altres monedes, entre elles els divisors amb radis,

45. GARCÍA GARRIDO, 1990: 75.

46. RIPOLLÉS, 2005: 25.

47. GARCÍA GARRIDO, 1990: 75.

per causes diferents. El mateix cal pensar dels restants exemplars apareguts en tresors del llevant i sud peninsular, monedes en bosses de soldats.

En front d'això, i com ja s'ha comentat en altres ocasions,⁴⁸ se'ns fa difícil pensar que aquestes diminutes peces fossin emeses per servir de paga dels soldats o mercenaris, o que Roma acceptés indemnitzacions en moneda fraccionària. La gran diversitat de tipus i d'estils d'aquestes monedes i de les dracmes indiquen una multiplicitat de tallers, que no de seques, que haurien batut curtes emissions de moneda en moments puntuals. Els divisors ibèrics responen, com tota la moneda petita, a la necessitat de dotar els circuits econòmics de moneda fraccionària per facilitar-ne l'ús, en aquest cas de les dracmes, i oferir una solució a les transaccions habituals que començaven a fer-se amb moneda en els àmbits castrenses.

Sempre s'ha considerat que en un tresorejament es procura incloure-hi peces del major valor possible. El cas de Camarasa, com hem vist, no compleix aquesta premissa. Ocultacions similars es consideren com testimonis de la moneda en curs en el moment d'ocultació del tresor.⁴⁹ Per això, hi hem de sumar el fet de la seva localització. Les troballes monetàries produïdes a la Ilergècia per aquest període indiquen un escàs, per no dir nul, impacte de l'economia monetar. La preponderància de divisors d'imitació en el tresor i produïts amb tota seguretat en territori ilerget reflecteixen l'escassetat de moneda de la zona, limitada a poques monedes portades pels exèrcits en campanyes puntuals.

Alguns autors proposen que, vers l'any 206 aC, haurien cessat les emissions de dracmes i divisors ibèrics.⁵⁰ La data d'ocultació del conjunt de Camarasa s'hauria de situar entorn dels anys 206-205 aC, data de l'últim aixecament ilerget contra Roma. La seva localització, tan al nord i en plena Ilergècia, solament pot relacionar-se amb algun moment d'inestabilitat o bé amb algun allistament de tropes, i aquest ens sembla el més adequat. No tenim constància arqueològica, fins ara, que es pugui relacionar amb aquests aixecaments. Els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i dels conflictes ibers no semblen haver provocat a la Ilergècia un horitzó de destruccions generalitzades. Al Molí de l'Espígol es documenten dos nivells de destrucció que s'han datat en el 218 aC i post 195 aC, respectivament. Per la seva banda, poblats ibèrics com Margalef, el Tossal de les Tenalles, Gebut o el Pla de les Tenalles semblen iniciar, a partir d'aquests moments, un procés gens brusc de decadència que conclourà amb el seu abandonament.⁵¹

García-Bellido identifica un primer horitzó cronològic per determinades ocultacions de moneda produïdes a *Hispania* durant la guerra romano-púnica que

48. CAMPO, 1998:41.

49. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 47.

50. RIPOLLÉS, 2005: 27.

51. PRINCIPAL, 1996: 160.

abastaria les campanyes militars de Gneu i Publi Escipió a Andalusia fins la seva mort el 211 aC i les activitats bèl·liques del jove Escipió entre els anys 210 i 206 aC, també a Andalusia i al llevant. Aquests tresors estarien caracteritzats per l'absència de denaris i la presència de *quadrigatus* i victoriats.⁵² Però aquestes monedes a Camarasa no li atorguen al tresor aquesta datació. El fet de que es tracti de fragments, és a dir, moneda desmonetitzada, i l'aparició en el mateix tresor de cospells sense encunyar serveixen per posar de relleu el caràcter indígena de l'ocultació. És un tresor d'algú acostumat a l'ús del valor intrínsec de la plata.

Seguim, a dia d'avui, amb dificultats per datar amb precisió els diferents tresors hispànics, així com la funció que desenvoluparen els diversos amonedaments fets pels pobles de la península durant aquests anys. Poc podem aportar a aquesta problemàtica per la composició del lot aquí estudiat, però el tresor de Camarasa mereixia un article.

52. GARCÍA-BELLIDO, 1990: 122.

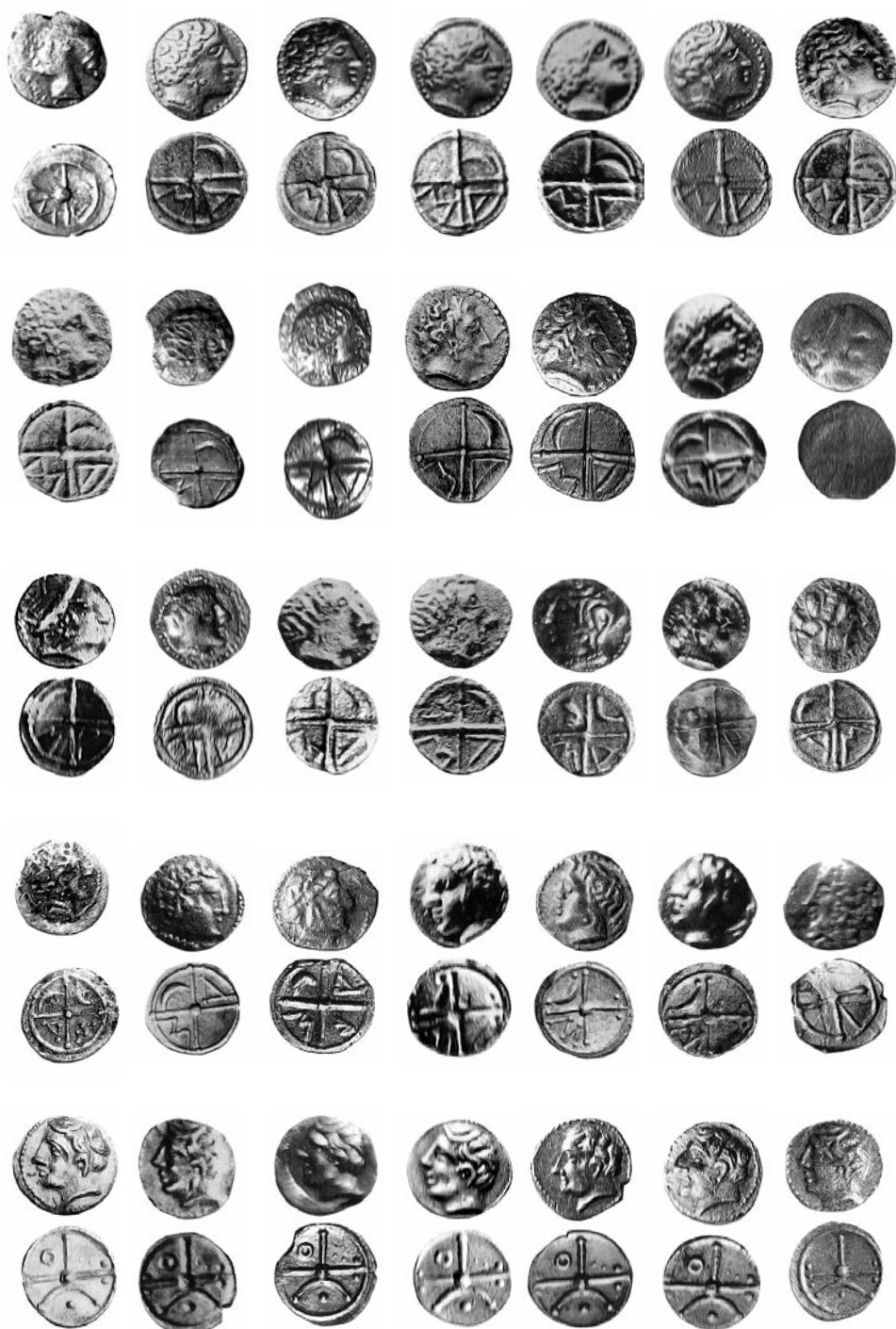

Figura 6. Composició del Tresor de Camarasa. Les monedes sota la linia són les afegides per nosaltres a les considerades per Villaronga. Totes les imatges están extretes de VILLARONGA 1998.

Tipus inèdit de divisor ibèric atribuïble a Iltirta

GABRIEL VILLARONGA*

Els pobles ibers, en la seva lluita contra els invasors romans, encunyen dracmes d'argent al final del s. III a. C. i principis del s. II a. C., i també divisors de plata, imitant els òbols de la colònia grega de Massàlia del tipus de roda.

Leandre Villaronga¹ en fa una subdivisió, dins la qual situa els divisors de la dracma d'Iltirta per la presència del topònim, o bé del llop, que és el símbol totèmic d'aquest poble. Malgrat que la moneda que presentem no es correspon ben bé a cap del dos tipus, l'inclourem dins d'aquesta subdivisió pels motius que exposarem en el present treball.

La descripció de la moneda és la següent:

x3

Divisor d'argent, tritetartemorion.

a/ Cap viril a la dreta.

r/ Guerrier cap a l'esquerra atacant o lluitant amb una arma (punyal?), amb un llop situat dessota seu i mirant cap a la dreta.

Pes: 0,55 g.

Diàmetre: 9 mm.

Posició horària: 9 h.

La moneda que presentem és inèdita pel tipus de revers que representa.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN..

1. VILLARONGA, Leandre, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, SCEN (IEC), Barcelona, 1998.

Em cal agrair les opinions respecte a aquest divisor d'argent ibèric que m'ha proposat el Dr. Pere Pau Ripollès.

El revers podria estar representant un mite relacionat amb la ciutat. Per exemple, a Porcuna hi ha una escultura d'un guerrer lluitant amb un llop.

Creiem que la moneda que presentem la podem atribuir a Iltirta per diversos motius. En primer lloc, el retrat de l'anvers és gairebé igual al número 630 i molt semblant al 629 del llibre de Leandre Villaronga *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*. Aquests dos exemplars porten al revers el llop, símbol totèmic d'Iltirta, i per tant la seva encunyació està atribuïda a aquesta seca. A més, en el revers, el llop, que és atacat o que està lluitant, també té una tipologia, pel que fa al cos, a les potes i al cap, molt semblant a la que es veu en algunes fraccions d'Iltirta.

En conclusió, presentem un tritetartemorion ibèric atribuïble a Iltirta amb un revers inèdit, representant probablement un mite relacionat amb aquesta ciutat.

L'oppidum du Mayné à Bélesta (Ariège) : découvertes et circulations monétaires

En hommage à notre ami Leandre Villaronga

JEAN-CLAUDE RICHARD RALITE *

GUY RANCOULE **

GISÈLE GENTRIC **

Avec la collaboration de Jean-Louis Hygounet

Résumé : *Situé sur les contreforts nord-Pyrénéens, l'oppidum du Mayné à Bélesta (Ariège), occupé aux IIe-Ier s. av.J.-C., a fait l'objet de fouilles ponctuelles qui ont donné des objets métalliques et des restes de poterie d'origine indigène et italique. Les 78 monnaies faisant l'objet de cette étude montrent la prédominance, à égalité, des monnaies de la zone ibéro-languedocienne et des monnaies ibériques, en particulier de la zone catalane. La question est posée de la nature des échanges entre les deux versants des Pyrénées.*

Mots-clé : Oppidum de l'Ariège, Monnaies ibéro-languedociennes, Monnaies ibériques, Monnaies « à la croix », Échanges transpyrénéens.

L'oppidum du Mayné (Bélesta, Ariège) est connu par les recherches et travaux successifs de Jean Tricoire, puis de M. Mazon et de J.-L. Hygounet. Les premières fouilles ont mis en évidence une occupation s'étendant apparemment entre le milieu du IIe s. av.J.-C et celui du Ier s. av. J.-C. (CAG 1996). De nombreuses monnaies et objets ont été mis au jour par ces travaux ou lors de prospections, trop souvent clandestines.

La publication n'a pas réellement suivi, et l'un d'entre nous, en raison de recherches sur plusieurs sites audois de même période, dont La Lagaste (RANCOULE 1980), s'est attaché à rassembler des informations sur les découvertes

* J.-C. RICHARD RALITE, directeur de recherche (er) CNRS, Centre Camille Jullian, Université d'Aix-en-Provence, 34jcr@orange.fr

** G. RANCOULE, archéologue, guy.rancoule@sfr.fr

*** G. GENTRIC, agrégée d'histoire, gisele.gentric@orange.fr

(Fig.1)

monétaires provenant du Mayné, dont une partie conservées dans quelques collections privées. C'est donc la liste de monnaies dont nous avons eu connaissance, publiées ou inédites, que nous présentons, en regrettant qu'il n'ait pas toujours été possible d'établir pour chacune une fiche scientifique complète.

Site et situation. (Fig.1)

En limite des départements de l'Ariège et de l'Aude, le site perché du Mayné, sur la commune de Bélesta, en haute vallée de l'Hers, reste, avec La Tour d'Opio, à St Jean de Verges, (MARIS 1969) l'un des rares habitats groupés explorés dans cette partie des contreforts nord-pyrénéens. Il occupe un vallon très incliné, bordé par de hautes élévations rocheuses et terminé par un à-pic qui surplombe la résurgence intermittente de Fontestorbe, en bordure de l'Hers.

Il n'a fait l'objet, à ce jour, que de recherches assez ponctuelles. L'instituteur Jean Tricoire (TRICOIRE 1946 et 1948) est le premier à avoir attiré l'attention sur le site, des fouilles poursuivies quelques années plus tard par M. Mazon, puis par les deux sondages de J.L. Hygounet, en 1982 et 1983, qui ont fait l'objet d'un rapport inédit, dont des extraits figurent dans un travail plus général concernant l'état de la recherche protohistorique ariégeoise (HYGOUNET/RANCOULE 1983).

J. Tricoire considérait le Mayné comme un habitat fortifié d'époque gauloise, d'une part en raison de la présence au bas du tallweg, vers l'extrémité occidentale du vallon, d'amoncellements de pierres sèches, qu'il qualifie de « remparts », d'autre part de « vestiges d'un bastion et d'une porte ». Toutefois, en l'absence d'éléments de datation, on peut aussi interpréter ces structures peu orga-

nisées comme le résultat d'épierrements, en relation avec une mise en culture médiévale ou moderne.

Par contre, les sondages ont montré que les multiples terrasses de pierre sèche, qui coupent la pente septentrionale, apparemment sans intérêt défensif, correspondent bien à un aménagement antique : c'est essentiellement sur celles-ci qu'ont été mis au jour des vestiges incontestables d'occupation antique. De leur base, en bordure de la zone encore cultivée du vallon, provient un important mobilier céramique, numismatique et métallique, recueilli à l'occasion de travaux agricoles et forestiers.

Les fouilles ont porté sur sept ou huit fonds de cabanes. J. Tricoire mentionnait des restes de parois et des aménagements de pierre sèche entourant des foyers domestiques. J.L. Hygounet décrit une aire assez vaste, composée de terre argileuse de couleur foncée, surmontant une couche de cailloutis, de débris d'amphores et de céramique, mêlée de cendres, de charbons et de débris fauniques. Si l'emploi majeur du bois, associé au torchis, est confirmé par l'abondance des clous et agrafes en fer, nous n'avons aucune indication précise sur la forme, la taille et l'organisation des constructions.

Le mobilier

De nombreuses découvertes mobilières provenant du site sont aujourd'hui dispersées ou perdues. Si une partie (objets métalliques (RANCOULE 1976), amphores et céramique (HYGOUNET/RANCOULE 1983, figures 3, 4 et 5), a fait l'objet d'inventaires, de photos ou relevés, l'ensemble n'est, à ce jour, que très partiellement étudié et moins encore publié.

Les objets en fer et en bronze sont particulièrement nombreux et bien conservés : quelques armes, mais essentiellement des éléments à associer à des activités artisanales et agricoles, ou à la construction. La majorité des accessoires d'habillement et de parure conservés sont en bronze, mais l'utilisation du fer pour fabriquer ces objets de parure est bien attestée, comme sur d'autres sites audois, quelques uns attestent un artisanat local. Les trois chercheurs s'accordent pour situer vers le haut du vallon l'emplacement probable d'ateliers métallurgiques, observation confortée par la découverte de coulées et d'un fond de creuset (TRICOIRE 1946, p. 5) et par la présence d'objets plus anciens destinés à la refonte.

La poterie du Mayné, par sa technique et son catalogue de formes, reste très comparable aux productions indigènes, de tradition celtique, connues dans le couloir Aude- Garonne, certains vases du Mayné évoquant les fabrications très soignées présentes à Pamiers et à Vieille-Toulouse.

En ce qui concerne les apports commerciaux, J.L. Hygounet range la plus grande partie des débris de contenants parmi les amphores vinaires d'origine ita-

lique, du type 1 A de Dressel-Lamboglia, très largement présentes de part et d'autre de la Voie d'Aquitaine dans la deuxième moitié du IIe et au début du Ier s. av. J.-C. On a relevé au Mayné une dizaine d'estampilles, dont une marque de l'armateur Sestius. Nombreux sont les débris de vases de table à vernis noir d'origine campanienne. S'y ajoutent quelques produits issus de la côte catalane. Si l'absence de comptages ne permet pas d'appréciation quantitative, leur typologie reste comparable à celle observée sur la plupart des sites audois contemporains.

Chronologie et contacts

L'absence de stratigraphie, notée par tous les fouilleurs, montre une occupation relativement courte, confirmée par le mobilier. Faut-il considérer Le Mayné comme un réduit défensif, un habitat montagnard à vocation essentiellement agricole et artisanale, ou un relais commercial ? Il est évident que sa population est très majoritairement indigène, mais entretient des relations régulières avec le tracé de passage principal : le couloir Aude Garonne. Les apports exogènes, issus des ports narbonnais, y sont identiques, correspondant à la période d'expansion majeure du commerce italique en Languedoc occidental : la deuxième moitié du IIe et le début du Ier s. av. J.-C. Plus encore que pour les sites audois comparables, comme La Lagaste, à Pomas et Rouffiac d'Aude, ou celui, plus proche, de Bourriège, où perdurent un temps quelques activités artisanales, l'abandon du Mayné correspond à l'effondrement rapide du trafic du vin campanien dans cette partie du Languedoc.

S'il reste à expliquer la part importante des émissions de bronze à légende ibérique issues des deux côtés des Pyrénées, rien, dans les indices matériels, ne permet, à ce jour, d'envisager des échanges directs ou une relation privilégiée avec l'autre versant de la chaîne, une hypothèse d'abord envisagée par A. Soutou, soutenue par G. Savès et L. Villaronga, et par J. Padro (HYGOUNET 1984). Faut-il penser à un trafic de matières périssables de haute valeur, comme la laine ? Car, outre les contingences matérielles, la possibilité d'envisager des échanges commerciaux transpyrénéens de quelque importance se heurte, pour l'instant, à deux évidences : l'absence quasi-totale, en amont, de découvertes archéologiques touchant ces périodes, plus encore à l'absence, de part et d'autre du massif, de productions propres à l'autre versant.

Catalogue des monnaies¹**1** Massalia**1-1** Moyen bronze

D/tête d'Apollon à gauche

R/taureau cornupète à droite ; ΜΑΣΣΑ à l'exergue ; ΜΑΣΣΑ ou ΜΑΣΣΑΛΙ à l'exergue, symbole ou lettre possible au-dessus.

Barrandon/Picard 2007, 52-67 ; Dictionnaire 2011 MBM-33 [-125/-75]

*1²-inv.09-047-213 ; br ; 3,10g ; 18mm ; D/tête peu visible ; R/ pas de légende visible ; coll.Toulis ; MBM-X.

1-2 Petits bronzes

D/tête d'Apollon à droite

R/taureau cornupète à droite.

Dictionnaire 2011, PBM-X

*2-inv.09/47-4 ; PBM-45-2 ; 1,75g ; 13mm ; R/taureau type B³ ΜΑΣΣΑ et rameau ; coll. Mazon 28 .

*3-inv.09/47-2 ; PBM-46-3-4-5 ; 1,5g ; 13mm ; R/taureau type B, ΜΑΣΣΑ peu visible/A ou Λ ou Δ ; coll. Mazon 31 .

*4- inv.09/47-3 ; PBM-47-6 ; 1,55g ; 14mm ; R/taureau type B [M]ΑΣΣΑ/ΑΑ ; coll. Mazon 29 .

5-inv.09/47-57 ; PBM-X ; 2,3g ; 14mm .

6-inv.09/47-6 ; PBM-X ; 2,05g ; 14mm .

7-inv.09/47-5 ; PBM-X ; 1,9g ; 14,5mm .

8-inv.09/47-1 ; PBM-X ; 1,35g ; 13,5mm .

Les 7 petits bronzes massaliètes au taureau cornupète sont issus des fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet. En l'absence de description précise et de photographies pour les exemplaires 5 à 8, la série ne peut pas être précisée.

2 Zone ibéro-languedocienne**2-1- Bronze des Longostalètes**

D/ tête à droite, caducée derrière.

R/ trépied, avec de part et d'autre la légende grecque ΛΟΓΓΟΣΤΑ / ΑΗΤΩΝ, avec entre les deux, la légende ibérique BIURBI.

Dictionnaire 2011 IBL-2367 ; Villaronga 2011, 2679/80 (deuxième moitié du IIe s.av.J.-C.)

*9-br ; inv.09/47-121 ; 8,55g ; 24-25mm ; R/[ΛΟ]ΓΓΟΣΤΑ / [ΑΗΤΩΝ] Biurbi.

1. Les numéros d'inventaire de 09-1 à 100 correspondent au recensement des monnaies faites en fouille par J.Tricoire, M. Mazon et J.L Hygounet. Les numéros de 09-101 à 220, correspondent aux trouvailles inédites faites ultérieurement.

2. L'astérisque précédant le numéro du catalogue signifie que la monnaie est illustrée par une photo.

3. Le taureau de type B a les pattes écartées, la tête de face, la queue relevée en boucle et descendant sur les flancs. (Gentric 1987).

2-2 Bronzes des Neronken

D/ tête féminine à droite, avec chignon ; devant légende ibérique .

R/ taureau bondissant à droite, couronne au-dessus ; en-dessous, légende ibérique NERONKEN, complétée éventuellement par une autre légende sur la ligne de dessous.

Dictionnaire 2011, IBL-2449-2488 [-150/-75].

*10- inv.09/47-207 ; IBL-2449 ; VILLARONGA 2011, 2692 (début Ier s. av.) ; 11,2g ; 26mm ; D/ légende non visible ; R/ NERONKEN ; coll.Toulis.

11- inv.09/47-74 ; IBL-2449 ; VILLARONGA 2011, 2691-2698, (début Ier s. av.) ; 8g ; 23mm ; D/ EBA ; R/ NERONKEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

*12- inv.09/47-208 ; IBL-2449 ; VILLARONGA 2011, 2692 (début Ier s. av.) ; 7,7g ; 24-23mm ; D/ légende non visible ; R/ NERONKEN ; coll.Toulis.

*13- inv.09/47-116 ; IBL-2449 ; VILLARONGA 2011, 2692 (début Ier s. av.) ; 6,7g ; 23mm ; D/ EBA ; R/ légende non visible ; coll.Mata.

*14- inv.09/47-101 ; IBL-2449 ; VILLARONGA 2011, 2692 (début Ier s. av.) ; 4,25g ; 23-26mm ; D/ légende non visible ; R/ légende non visible ; coll.Mata.

15- inv.09/47-25 ; IBL-2449 ; 4g ; 20mm ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

*16- inv.09/47-209 ; IBL-2483 ; VILLARONGA 2011, 2696 (début Ier s.av.) ; 9,7g ; 25mm ; D/ TIUIS verticale ; R /NERONKEN ; coll.Toulis.

*17-inv.09/47-22 ; IBL-2483 ; 9,3g ; 23mm ; D/ TIUIS verticale ; R/ NERONKEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon 8.

*18-inv.09/47-21 ; IBL-2483 ; 6,3g ; 22,5mm ; D/ TIUIS verticale ; R/ NERONKEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon 11.

*19-inv.09/47-210 ; IBL-2488 ; VILLARONGA 2011, 2697 (début Ier s.av.) ; 11,2g ; 26mm ; D/ EBA ; R/ NERONKEN So ; coll.Toulis.

*20-inv.09/47-8 ; IBL-2449/89 ; 8,6g ; 22mm ; D/ légende non visible ; R/ NERONKEN altérée ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

*21-inv.09/47-117 ; IBL-2449/88 ; VILLARONGA 2011, 2707 (début Ier s.av.) ; 8,35g ; 25mm ; D/ légende non visible ; R/ NERONKEN altérée ; coll.Mata.

*22-inv.09/47-109 ; IBL-2449/88 ; 7,75g ; 24mm ; usé ; coll.Mata.

*23-inv.09/47-215 ; IBL-2449/88 ; 7,2g ; 21mm ; D/ légende non visible ; R/ usé ; coll.Toulis.

*24- inv.09/47-115 ; IBL-2449/88 ; 6,4g ; 24mm ; D/ légende non visible ; R/ légende déformée ; coll.Mata.

*25- inv.09/47-113 ; IBL-2449/88 ; 5,85g ; 21mm ; D/ légende non visible ; R/ légende non visible ; coll.Mata.

*26- inv.09/47-112 ; IBL-2449/88 ; 4,65g ; 25mm ; usé ; coll.Mata.

*27- inv.09/47-106 ; IBL-2449/88 ; 3,6g ; 21-24mm ; usé ; coll.Mata.

2-3 Grands bronzes NMY

D/tête masculine à droite, cheveux ondulés, dauphins.

R/cavalier à droite tenant une palme, légende ibérique NMY.

Dictionnaire 2011 IBL-440-3 ; Villaronga 2011 2710 (début Ier s.av.J.-C.)

*28-inv.09/47-211 ; 6,10g ; 24mm ; coll.Toulis.

*29-inv.09/47-105 ; 5g ; 24mm ; coll.Mata.

*30- inv.09/47-104 ; 5,7g ; 22-24mm ; coll. Mata.

2-4 Monnaies à la croix

D/Tête à droite ou à gauche.

R/ Croix, meubles divers dans les 4 cantons.

Dictionnaire 2011 DCR-p.238-279

31-inv.09/47-9 ; DCR-73 ou 75 ; ag ; 2,6g ; 12mm ; D/ tête "cubiste" ; R/ croix, hache, olives ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

***32**-inv.09/47-10 ; DCR-73 ou 75 ; ag ; 2,3g ; 13,5mm ; D/ tête "cubiste" ; R/ croix, hache, olives ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll Mazon 20.

33-inv.09/47-12 ; DCR-73 ou 75 ; ag ; 2,05g ; 12mm ; D/ tête "cubiste" ; R/ croix, hache, olives ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

***34**-inv.09/47-13 ; DCR-73 ou 75 ; ag ; 1,7g ; 12mm ; D/ tête "cubiste" ; R/ croix, hache, olives ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll Mazon 24.

***35**-inv.09/47-26 ; DCR-73 ou 75 ; ag ; 2,1g ; 12mm ; D/tête "cubiste" ; R/ croix, hache, olives ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll Mazon 25.

***36**-inv.09/47-11 ; DCR-102 (cadurques) ; ag ; 2,1g ; 11,7mm ; D/ tête triangulaire ; R/ annelets et points ; fouilles Tricoire- Mazon-Hygounet, coll. Mazon 23.

37-inv.09/47-64 ; DCR-252 ; ag ; 2,8g ; 11-13mm ; D/ tête aux cheveux bouclés ; R/ croix, hache et demi-cercle pointé ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

38-inv.09/47-15 ; DCR-252 ; ag ; 3g ; D/ tête aux cheveux bouclés ; R/ croix, hache et demi-cercle pointé ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

***39**-inv.09/47-214 ; division ; OCR-X ; ag ; 0,29g ; 9mm ; D/croix, 1 croissant ; coll. Toulis.

3 Bronzes ibériques**3-1 Empuries**

D/Tête de Pallas casquée à droite

R/ Pégase ou taureau à droite ; légende ibérique UNTIKESKEN

Dictionnaire 2011 EMP-141-142 ; Villaronga 2011, 993-994 (IIe s. av.J.-C.)

***40**-inv.09/47-122 ; EMP 141 ; VILLARONGA 2011, 993 ; 24,15g ; 35mm ; R/ Pégase à droite ; coll.Mata.

***41**-inv.09/47-123 ; EMP 141 ; VILLARONGA 2011, 993 ; 23,05g ; 32mm ; coll.Mata.

42-inv.09/47-34 ; EMP 141 ; 18,5g ; 33mm ; R/ Pégase ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

43-inv.09/47-8 ; EMP 142 ; 11,4g ; 24mm ; R/ taureau? ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

44-inv.09/47-37 ; EMP 142 ; 9,8g ; 26,5mm ; R/taureau? ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

***45**-inv.09/47-103 ; EMP 142 ; VILLARONGA 2011, 994 ; 7,8g ; 24mm ; R/ taureau? ; coll.Mata.

46-inv.09/47-41 ; EMP141/142 .

47-inv.09/47-42 ; EMP141/142.

3-2 Monnaies au cavalier

D/Tête masculine à droite, à chevelure bouclée, différent derrière.

R/Cavalier à droite tenant une palme ; en dessous, légende ibérique .

***48**-inv.09/47-29 ; Iltirkesken, ITK-202 ; 11,35g ; 23mm ; D/ palme ; R/ ILTIRKES KEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll Mazon 1.

***49**-inv.09/47-114 ; Iltirkesken, ITK-202 ; VILLARONGA 2011, 1385 ; 10,4g ; 24mm ; D/ palme ; R/ ILTIRKESKEN ; coll.Mata.

- 50**-inv.09/47-78 ; Iltirkesken, ITK-202 ; 9,8g ; 25mm ; D/ palme ; R/ ILTIRKESKEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- *51**-inv.09/47-119 ; Iltirkesken, ITK-202 ; VILLARONGA 2011, 1385 ; 7,75g ; 24mm D/ palme ; D/ ILTIRKESKEN ; coll.Mata.
- *52** ; inv.09/47-30 ; Iltirkesken, ITK-203 ; VILLARONGA 2011, 1385 ; 10,65g ; 26mm D/ palme ; R/ ILTIRKESKEN ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll Mazon 2.
- *53**-inv.09/47-206 ; Iltirta, ILT-178 ; VILLARONGA 2011, 1236 ; 12,2g ; 28mm ; D/ 3 dauphins ; R/ ILTIRTA ; coll.Toulis.
- 54**-inv.09/47-40 ; Iltirta, ILT-178 ; 11,9g ; 24mm ; D/ 4 dauphins ; R/ ILTIRTA ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- *55**-inv.09/47-202 ; Iltirta, ILT-178 ; VILLARONGA 2011,1236 ; 11,4g ; 24mm ; D/ dauphin ; R/ ILTIRTA ; coll.Toulis.
- *56**-inv.09/47-204 ; Iltirta, ILT-178 ; VILLARONGA 2011, 1236 ; 10,4g ; 23mm ; D/ 3 dauphins ; R/ ILTIRTA ; coll.Toulis.
- *57**-inv.09/47-203 ; Iltirta, ILT-178 ; VILLARONGA 2011, 1236 ; 10,8g ; 25mm ; D/ 3 dauphins ; R/ ILTIRTA ; coll.Toulis.
- 58**-inv.09/47-31 ; Iltirta, ILT-178 ; 8,45g ; 24mm ; D/ 3 dauphins ; R/ ILTIRTA ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- 59**-inv.09/47-33 ; Iltirta, ILT-178 ; 7,5g ; 24mm ; D/dauphin ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- 60**-inv.09/47-35 ; Iltirta, ILT-178 ; 7,5g ; 24mm ; D/ fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- *61**-inv.09/47-32 ; Iltirta, ILT-178 ; coupée en 2 ; 4,1g ; 23mm ; dauphin ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon16.
- *62**-inv.09/47-205 ; Ore, ORE-189 ; VILLARONGA 2011, 1322 ; 11,4g ; 25mm ; D/ taureau ; R/ ORE ; coll.Toulis.
- *63**-inv.09/47-201 ; Sekobirikes, SKB-291 ; VILLARONGA 2011, 1876 ; 12,2g ; 27D/ palme ; R/ [SEKOBIRIKES] ; coll.Toulis.
- 64**-inv.09/47-36 ; Ilturo, ITR-193 ; 8,7g ; 24mm ; D/ étoile ; R/ ILTURO ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- 65**-inv.09/47-35 ; Bolskan, BOL-212? ; 8,7g ; 24mm ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- 66**-inv.09/47-38 ; IBE-X ; 10g ; 25mm ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- 67**-inv.09/47-39 ; IBE-X ; 11,3g ; 24mm ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

4 Gaule interne

- *68** inv. 09/47-111 ; billon ; 6,10g ; D/ tête imberbe à droite, à 3 rangées de boucles parallèles ; R/ cheval à droite, aurige au-dessus et roue en-dessous ; coll. Mata.
- Statère des *Redones* : LT 6782 ; DT II, série 359, classe I
- 69** inv. 09/47-66 ; br ; 3,6g ; 17mm ; D/tête informe ; R/cheval à gauche, en-dessous 3 annelets ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.
- Bronze « anonyme des *Bituriges* » : BIT-4199/4212.

5 République romaine

- *70**-inv.09/47-17 ; denier, RDN-299-1 ; RRC 299/1 : 111-110 av. J.-C. ; ag ; 3,9g ; 17-19mm ; D/ tête de Rome casquée à droite ; R/ Victoire sur un bige à droite AP CL T MA fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon 17.
- *71**-inv.09/47-18 ; quinaire, RQN-348-4 ; RRC 348/4 : 87 av. J.-C. ; ag ; 1,5g ; 11-14mm D/ tête laurée de Neptune à droite, trident, DOSSEN[I] ; R/ Victoire devant un autel L

RVBR[I] ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon 18.

*72-inv.09/47-19 ; as, RAS-X, IIe-Ier s. av.J.-C. ; br ; 31,5g ; 30,5mm ; D/ tête de Janus R/ proue de navire à droite, ROMA ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet, coll. Mazon 14.
 73-inv.09/47-20 ; as, RAS-X, IIe-Ier s. av.J.-C. ; br ; 15,1g ; 30mm ; D/ tête de Janus ; R/ proue de navire à droite, ROMA ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

6 Indéterminés

*74-inv.09/47-124 ; or ; 4,15g ; 15-20mm ; coll.Mata.

*75-inv.09/47-223 ; br ; 9,5g ; 25mm ; D/ tête à gauche ; coll.Toulis.

76-inv.09/47-102 ; br ; R/ 2 personnages debout ; coll.Mata.

77-inv.09/47-33 ; br ; 3g ; 19mm ; fouilles Tricoire-Mazon-Hygounet.

78-inv.09/47-212 ; br, cassé ; coll.Toulis.

Parmi ces 5 monnaies, illisibles ou de description imprécise, figurent une petite monnaie d'or usée (74) et 4 bronzes probablement du Bas-Empire .

Autres sites de Belesta

Près du Mayné (monnaies non localisées exactement)

Moyen bronze romain, légende illisible : inv. 09/47-217

Petits bronzes romains usés et peu lisibles : inv. 09/47-102, 117, 216 , 218, 219

Croix de Millet : Moyen bronze romain usé : inv. 09/47-220.

Grotte de Rieufourcand :

DCR 75, flan rond, fourrée :inv. 09/47-308 : 1,10g ; 12mm.

Petit bronze de Tétricus (273-274) : inv. 09/47-100 .

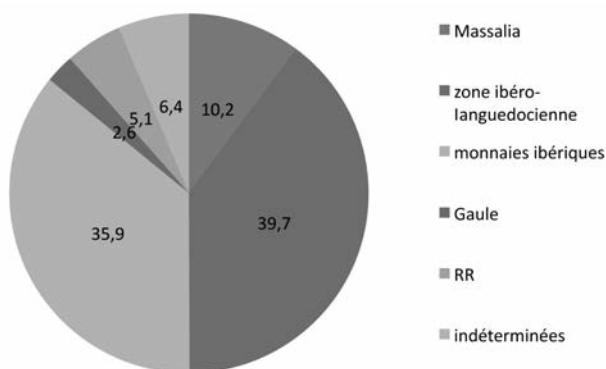
Forêt de Belesta :

RDN-X : Denier républicain au quadriges : inv. 09/47-282.

Commentaires et conclusions

En dehors de Belesta, les connaissances numismatiques sur le département de l'Ariège ne concernent que quelques sites ou collections publiques ou privées et, principalement, les périodes romaine et médiévale. L'intérêt principal de l'oppidum du Mayné est bien de donner un aperçu principalement sur la circulation monétaire avant Auguste (*Fig.2*).

Nous sommes là au cœur du domaine ibérique languedocien, en contact avec la Péninsule Ibérique. Deux séries sont notables : celles de la zone ibéro-languedocienne (presque 40%) et celles qui relèvent de plusieurs émissions à légende ibérique parvenues de la Péninsule Ibérique (36% de l'ensemble). Parmi les monnaies ibéro-languedociennes, dominant les séries à légende ibérique principale Neroncen (plus de la moitié des monnaies de cette zone), attribuées à la région de Narbonne , parvenues par les voies de circulation naturelles.

(Fig. 2)

Parmi les monnaies ibériques, ce sont celles de la zone catalane qui sont prédominantes ; les monnaies à légende Untikesken d'Emporia, les monnaies à légende Iltirkesken et Iltirta. (Fig. 3).

Les monnaies de la République romaine sont peu nombreuses (5%) alors que dans le département voisin de l'Aude, les émissions en argent sont bien attestées, isolées ou en trésors. Les monnaies de la Gaule interne ne sont qu'anecdotiques

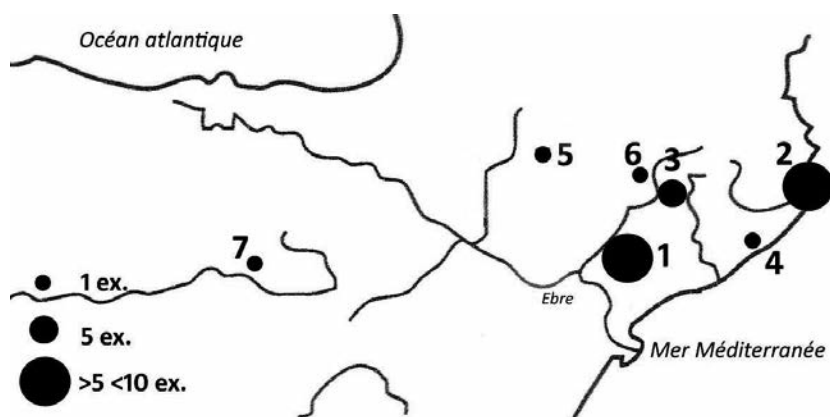

Fig 3. Localisation des monnaies ibériques (d'après Villaronga 1994, p.789)

1. ILTIRTA Lleida: 9 ex.
2. UNTIKESKEN Emporia 8 ex.
3. ILTIRKESKEN La Segarra 5 ex.
4. ILTURO Cabrera de Mar 1 ex
5. BOLSKAN Huesca 1ex
6. ORE Isona 1 ex
7. SEKOBIRIKES Pinilla de Trasmonte 1 ex

(2 monnaies). Quant aux monnaies de Massalia, elles ne représentent qu'un peu plus de 10% de l'ensemble ; alors qu'elles dominent à l'est du Languedoc, elles deviennent minoritaires à l'ouest de Narbonne-Béziers.

Notre seul souhait serait de voir l'oppidum du Mayné devenir l'objet de recherches archéologiques officielles afin de mieux établir encore les propositions scientifiques que nous venons d'exposer.

BIBLIOGRAPHIE

Ouvrages de référence :

BARRANDON/PICARD 2007 : J.N.Barrandon et O.Picard, *Monnaies de bronze de Marseille, analyse, classement, politique monétaire*, Cahiers Ernest-Babelon 10, CNRS éd 2007.

Dictionnaire 2011 : M.Feugere et M.Py , *Dictionnaire des monnaies découvertes en Gaule méditerranéenne (530-27av.J.-C.)*, Paris-Montagnac,2010.

GENTRIC 1987 : Gentric G., Essai de typologie des petits bronzes massaliètes au taureau corrompète, *Mélanges offerts au Docteur J.-B. Colbert de Beaulieu*, 1987, p. 389-400.

DT : L.P. Delestrée et M.Tâche, *Nouvel Atlas des monnaies gauloises, I, II, III, IV*, Saint-Germain-en-Laye, 2002-2008.

LT : H. De La Tour, *Atlas de monnaies gauloises*, Paris, 1892.

RRC : Crawford M.H., *Roman republican coinage*, Cambridge, 1974

VILLARONGA 2011 : Villaronga L. et J.Benages, *Ancient coinage of the Iberian Peninsula*, Barcelone, 2011.

Auteurs :

CAG 1996 : Escudé-Quillet J.M, Maisant C. , L'Ariège, 09. *Carte archéologique de la Gaule*, dir. R. Sablayrolles, 1996, p. 81-83.

HYGOUNET/RANCOULE 1983 : Hygounet J.L., Rancoule G., Etat des questions sur la fin de l'âge du Fer dans les vallées de l'Hers et de l'Ariège. *Pyrénées ariégeoises*, SALSPG, Congrès de Foix, 1983, p. 9-15.

HYGOUNET 1984 :Hygounet J.L.: Les relations protohistoriques transpyrénéennes entre Languedoc occidental et Catalogne. *Hannibal Pyrenaeum Transgreditur*, 5e colloqui internacional de Puigcerda, 1984 p. 133-141

MARIS 1969 : Maris M.T., Vestiges gallo-romains à St Jean de Verges. *Bulletin de la Société Ariègeoise des sciences*. 25, 1969, p. 97-111.

PADRO 1976 : Padro J., Consideracions sobre el limit entre la Hispania i la Gallia. *Els pobles preromans del Pirineu*, 1976, p. 231-233.

RANCOULE 1976 : Rancoule G., Une série d'objets métalliques provenant de l'oppidum du Mayné, Bélesta, Ariège. *Cypséla* 1, 1976, p. 129-135.

RANCOULE 1980 : Rancoule G., La Lagaste, agglomération gauloise du bassin de l'Aude. *Atacina* 10, 1980, 170 pages.

RANCOULE 2000 : Rancoule G., Observations sur la circulation monétaire à l'époque républicaine dans la partie méridionale de l'Aude. *Bulletin de la Société des Etudes Scientifiques de l'Aude*, tome C, 2000, p. 29-38.

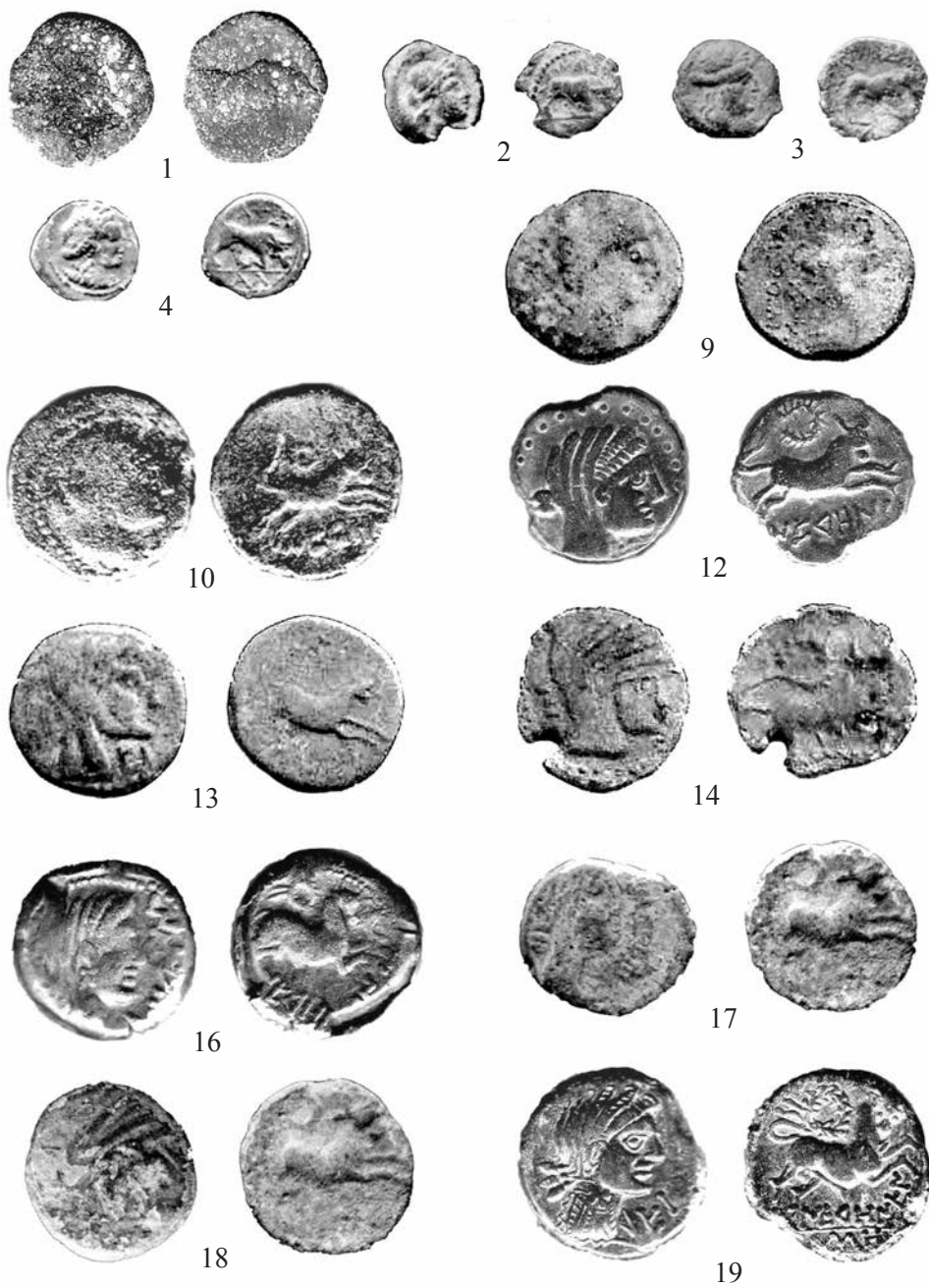
SAVÈS /VILLARONGA 1975 : Savès G., Villaronga L., Les monnaies de la péninsule ibérique trouvées en France dans la région de Midi-Pyrénées (3e partie) *Acta numismatica*, 5, 1975 ; p. 131-135.

SOUTOU 1963 : Soutou A., Les relations transpyrénéennes aux deux premiers siècles av. J.-C. d'après les documents numismatiques, *Ogam* XV, 1963, 88-89, p. 323-330.

TRICOIRE 1946 et 1948 : Tricoire J., L'oppidum celtibérique du Mayné (Bélesta, Ariège). Notice de site : Gaule, bulletin. n° 4 et 5, sect. III, 1946. Texte repris et commenté dans le *Bulletin de la Société préhistorique de l'Ariège*, 1948, p. 36-57.

VILLARONGA 1976 : Villaronga L. : La influencia de les monedes ibériques de Iltirkesken i de Iltirda, en el Languadoc occidental : *Els pobles preromans del Pirineu*, 2e coll. de Puicerda, 1976, p. 257-263.

VILLARONGA 1994 : Villaronga L., *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid 1994.

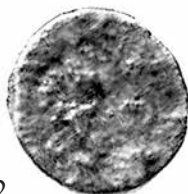
20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

32

34

35

36

39

40

41

45

48

49

51

52

53

55

56

57

61

62

63

68

70

71

72

74

75

Dos tresors de bronze catalans: Balsareny i Cànoves. Una breu nota

LUÍS AMELA VALVERDE*

En aquest petit treball presentem breument dues ocultacions compostes exclusivament de monedes de bronze que en el seu moment van ser atribuïdes per L. Villaronga al pas dels cimbres l'any 104 aC¹ per Catalunya: el de Balsareny (comarca del Bages, prov. Barcelona) i el de Cànoves (Cànoves i Samalús, comarca del Vallès Oriental, prov. Barcelona). La cronologia està basada en les seves comparacions amb els tresors d'Azaila, que oferia per als dos primers una data de finals del segle II aC, per la qual cosa es va buscar un motiu per a la seva ocultació atesos el perill i la inseguretat creats per aquest poble bàrbar.²

Hi ha altres tresors la composició dels quals inclou moneda romana de plata que, si bé poden atribuir-se a aquest moment històric, res tenen a veure amb els de Balsareny i Cànoves. Si bé aquesta hipòtesi és suggerent,³ Cànoves és una ocultació posterior a Balsareny, per la qual cosa altres causes van haver d'influir en el seu atresorament.

Potser la incursió cimbria va provocar certa inestabilitat política de la qual van poder aprofitar-se els pobles pirinencs per fer algun tipus d'escomesa cap a l'interior del nord-est peninsular, cosa que podria explicar l'aparició de tots dos tresors. Així mateix, s'ha volgut explicar aquestes ocultacions per les tensions sorgides entre els administradors romans i els habitants indígenes durant la fase definitiva de transformació territorial que es produiria entre finals del segle II aC i l'inici del segle I aC.⁴

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. VILLARONGA (1961), pp. 33, 37, 44 i 48, (1963), pp. 63-64, (1969-1970), p. 271, (1975), pp. 51 i 53, (1977), p. 873, (1982), pp. 28-29, (1982-1983), p. 93, (1993), pp. 62-63 i 77, (1998), p. 588, (2004), p. 86 i 199-200; ESTRADA i VILLARONGA (1967), p. 139; BELTRÁN LLORIS (1978), pp. 94-96; RICHARD i VILLARONGA (1979), p. 109; MOLAS (1982), p. 30; RIPOLLÈS (1982), pp. 31 i 36-37; CRAWFORD (1985), p. 304; CHAVES (1991-1993), p. 280; PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146; GOZALBES (2012), p. 57; SINER (2013), p. 174.

2. VILLARONGA (1998), p. 587.

3. LLORENS i RIPOLLÈS (1998), p. 74.

4. CAMPO (2000), p. 71.

Cal destacar que M. P. García-Bellido i C. Blázquez situen aquestes dues ocultacions en el període dels anys 133-82 aC, és a dir, entre la caiguda de Numància i l'inici de les guerres sertorianes.⁵ En aquest mateix horitzó situen les dues autores la troballa de Corromput (prov. Tarragona) (TMPI 177), formada per uns mil asos de la seca de Kese, amb el tipus de signe ibèric *ke* antic.⁶ Per desgràcia, com en tants altres casos, desconeixem el contingut exacte del tresor, per la qual cosa és molt arriscat atribuir-li una cronologia, encara que, en principi, hauria de considerar-se que ha de pertànyer al segle II aC, sense que se'n pugui especificar més informació.

1) Tresor de Balsareny (TMPI 171), 1953.⁷

En el comerç numismàtic de la zona de Barcelona van aparèixer una sèrie de bronzes ibèrics catalans que es caracteritzaven per una curiosa patina negra. La raresa d'aquestes peces va despertar l'interès de L. Villaronga, que va descobrir que formaven part d'un tresor. Tal ocultació es va trobar en un bosc a les rodalies dels termes municipals de Balsareny i Sallent, en els voltants del riu Llobregat, a 20 km de Manresa.

Si bé, com hem vist, s'ha atribuït aquesta troballa al pas dels cimbres de l'any 104 aC, M. Campo proposa una data entorn a *ca.* l'any 90 aC per a la seva ocultació,⁸ encara que nosaltres pensem que s'ha d'aproximar més al pas del segle II al segle I aC.

Situació de la troballa de Balsareny i dispersió monetària (segons L. Villaronga)

5. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002), p. 162.

6. ZOBEL (1878), p. 278; CHAVES (1991-1993), p. 280; VILLARONGA (1993), p. 64.

7. VILLARONGA (1961), pp. 38-40, 47 i 69-101, (1963), pp. 62-63; BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94; RIPOLLÈS (1982), pp. 36-37; CHAVES (1991-1993), p. 280; PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), pp. 65-68; SINNER (2013), p. 173.

8. CAMPO (2005), p. 75.

Es desconeix el contingut exacte de la troballa, encara que la tasca de L. Villaronga li va permetre reunir un total de 420 peces de bronze. La composició en principi seria la següent:

- 85 monedes de Kese.
- 68 monedes de Itirkesken.
- 52 monedes d'Ausesken.
- 44 monedes de Laiesken.
- 44 monedes de Lauro.
- 42 monedes d'Ilturo.
- 39 monedes de Eusti-Eustibaikula.
- 9 monedes d'Ore.
- 5 monedes d'Iltirta.
- 32 monedes indeterminades.

En el següent quadre s'hi pot observar el tant per cent de monedes que correspon a cada seca, elaborat per L. Villaronga:

<i>Llegenda</i>	<i>Nombre exemplars</i>	<i>Tant per cent</i>
Laiescen	44	10,5 %
Ilduro	42	10 %
Lauro	44	10,5 %
Ausesken	52	13 %
Eusti	39	9 %
Ore	9	2 %
Itirkesken	68	16 %
Iltirta	5	1 %
Cese	85	20 %
Indeterminables mal estat de conservació	23	} 8 %
Desconegudes	9	
Total	420	

Desafortunadament, una revisió d'aquesta ocultació efectuada per M. del M. Llorens i P. P. Ripollès facilita unes xifres diferents a causa de l'increment de les monedes indeterminades i desconegudes que pertanyen a aquesta troballa, per obtenir el total de 420 exemplars que se suposa que comprenia aquest ocultació, com es pot comprovar en el quadre adjunt.

Seca	num. ex.	Valor	Vives	Villaronga	CNH
<i>Laiesken</i>	4	unitat	25, 1	Emissió 1	1
	2	unitat	-	Emissió 2	4
	14	unitat	25, 7	Emissió 3	5
	18	unitat	25, 4	Emissió 4	8
	2	unitat	-	Emissió 5	11
<i>Ituro</i>	1	unitat	24, 4	Emissió 2	4
	41	unitat	24, 10	Emissió 3	8
<i>Lauro</i>	4	unitat	21, 7	Emissió 6	11
	3	unitat	-	Emissió 8	15
	5	unitat	21, 5	Emissió 9	16
	4	unitat	21, 2	Emissió 3	6
	11	unitat	-	Emissió 4	7
	2	unitat	-	-	-
	9	unitat	21, 1	Emissió 5	9
	3	unitat	21, 8	Emissió 7	14
	1	unitat	22, 4	Emissió 1	1
<i>Ausesken</i>	24	unitat	22, 8	Emissió 4	8
	21	unitat	22, 9	Emissió 5	11
	2	ind.	-	-	-
<i>Eusti</i>	18	unitat	23, 1	Emissió 2	5
	18	unitat	23, 4	Emissió 3	10 i 11
<i>Eustibalkula</i>	2	unitat	23, 5	Emissió 4	13
<i>Ore</i>	9	unitat	23, 1	Emissió 1	1
<i>Itirkesken</i>	12	unitat	26, 1	Emissió 1	1
	10	unitat	-	Emissió 2	4
	10	unitat	26, 1	Emissió 3	9
	33	unitat	-	Emissió 4	12
<i>Itirta</i>	1	unitat	27, 3	Emissió 3	4
	3	unitat	27, 12-13	Emissió 11	20
<i>Kese</i>	7	unitat	31, 13	Emissió 4	11
	3	unitat	34, 8	Emissió 6	21
	2	unitat	32, 2	Emissió 7	22
	1	unitat	34, 1	Emissió 8	31
	3	unitat	33, 4	Emissió 10	34
	12	unitat	33, 10	Emissió 11	39
	6	unitat	32, 14	Emissió 15	51
	1	unitat	33, 15	Emissió 16	55
	7	unitat	34, 4	Emissió 19	61
	2	unitat	35, 15	Emissió 20	62
	18	unitat	33, 18	Emissió 21	63
	15	unitat	32, 8	Emissió 23	67
	5	unitat	35, 3	Emissió 25	76
	1	unitat	34, 12	Emissió 26	78
	1	ind.	-	-	-
Indeterminades	39				
Desconegudes	9				

Composició del tresor de Balsareny (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

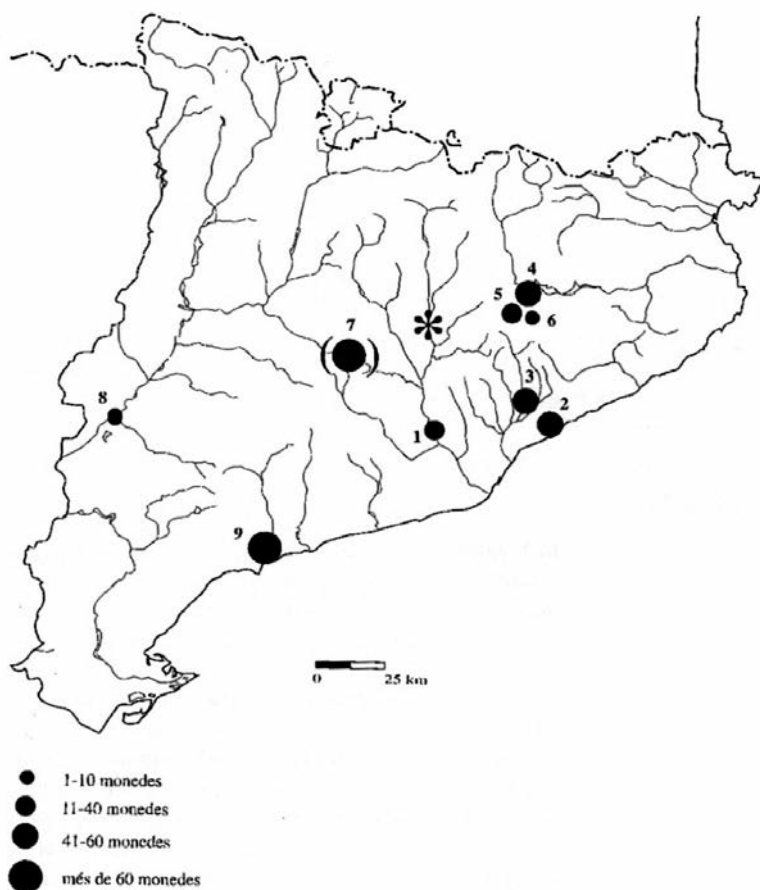
L'ocultació de Balsareny, que sembla ser coetani al de Cànoves,⁹ no és exactament un tresor local,¹⁰ sinó potser del tipus itinerant o mixt, per la seva composició heterogènia.¹¹ Contenia un total de 420 monedes de bronze que datarien

9. ESTRADA I VILLARONGA (1967), 138.

10. Com si defensa, p.e., BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94.

11. PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146; VILLARONGA (2004), p. 83.

de tot el segle II aC¹² i presenten un predomini de peces procedents de les seques de Kesse i Iltirkesken;¹³ tenien un pes preponderant de 10-12 g, que, en general, no segueix el sistema metrològic romà.¹⁴

Seques que componen l'ocultació de Balsareny (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès):

1) Laiesken. 2) Ilturo. 3) Kesse. 4) Ausesken. 5) Eusti-Eustibaikula. 6) Ore.

7) Iltirkesken (localització incerta)

12. PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146.

13. PANOSA (1993), p. 205. No és correcta l'afirmació d'aquesta investigadora que en aquesta ocultació s'hi trobin presents totes les emissions de Ausesken, Eustibaikula i Ore, com es pot observar al quadre elaborat per M. del M. Llorens i P. P. Ripollès.

14. VILLARONGA (1979), p. 219, (2004), p. 199; GOZALBES (2012), pp. 57-58; PANOSA (2012), p. 145.

Si s'examina la ubicació de les seques representades d'una forma important en el tresor, crida l'atenció la seva proximitat entre elles (50-100 km de distància al lloc de la troballa).¹⁵

D'acord amb la seva procedència, les monedes es classifiquen en: 1) monedes de l'àrea de circulació a la qual pertanyia el tresor (Iltirkesken), 2) monedes del seu entorn que entren en un circuit de 50/55 km de diàmetre (Laiesken, Ilturo, Lauro, Auseken, Eusti-Eustibaikula i Ore), 3) monedes d'origen llunyà (Kese i Iltirta).¹⁶ Aquest numerari és una mostra de circulació residual pel fet que es troba desvinculat del moment de l'encunyació.¹⁷

El taller de Kese és el que presenta un major nombre de monedes i, tanmateix, és el que es troba més allunyat del lloc de la troballa. La seva importància numèrica s'explica pel gran volum de monedes encunyat, així com pel fet que les seves emissions es troben en percentatges bastant alts en les zones costaneres pròximes al riu Llobregat, via per la qual va haver d'arribar aquest numerari a l'interior.¹⁸

La menor presència de les emissions d'Iltirta, seca que va encunyar un volum important de moneda durant el segle II aC, seria conseqüència tant d'una major distància del lloc de la troballa, com del fet que les emissions de Kese capitalitzarien la major part dels intercanvis a la zona interior situada entre els dos tallers.¹⁹

Pel que fa a les seques pròximes al lloc de l'ocultació, destaca l'alt percentatge de monedes d'Iltirkesken, possiblement per tractar-se d'un taller proper a Balsareny. Les seques de Laiesken, Ilturo, Lauro, Auseken i Eusti-Eustibaikula tenen percentatges semblants, mentre que el fet que Ore sigui la seca pitjor representada s'explica probablement per l'escàs volum que s'hi produïa.²⁰

És interessant el fet de la no aparició de cap moneda amb llegenda Untikesken, un dels tallers ibèrics que encunyen un major volum de moneda i de manera continuada durant tot el segle II aC, així com la seva importància econòmica²¹. L'absència, així mateix, d'exemplars d'aquest taller també de l'ocultació de Cànoves indica que a l'àrea del Vallès no hi afluïen de manera habitual les monedes d'Untikesken.²² Si observem el primer mapa amb la situació de la troballa de Balsareny i la seva dispersió monetària, podem comprovar que Emporion es trobava a la mateixa distància d'ell que Kesse i Iltirta.²³

15. VILLARONGA (1961), p. 34, (2004), p. 83; RIPOLLÈS (1982), p. 290; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66; PANOSA (2012), p. 145; SINNER (2013), p. 173.

16. PANOSA (1993), p. 205.

17. PANOSA (1993), p. 205.

18. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), pp. 66 i 68.

19. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 68.

20. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 68.

21. VILLARONGA (1961), p. 47, (2004), p. 200; RIPOLLÈS (1982), p. 291; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66.

22. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66.

23. VILLARONGA (1961), p. 47.

Al nostre entendre, la manca de monedes d'Untikesken en ambdós troballes és degut a la seva particular tipologia, en concret de les seves unitats, amb un cap femení amb casc a l'anvers i un pegàs al revers, en comptes de la tradicional iconografia en aquest tipus de peces d'un cap masculí a l'anvers i un genet al revers. Potser per a l'usuari d'aquest tipus de monedes, la presència d'un pegàs, utilitzat per algunes seques ibèriques en els divisors, pogués implicar algun conflicte en el seu valor, motiu pel qual tendiria a no utilitzar-les en els intercanvis comercials.

Unitat ACIP 1385 = CNH Iltirkesken 1

Unitat ACIP 1328 = CNH Laiesken 5

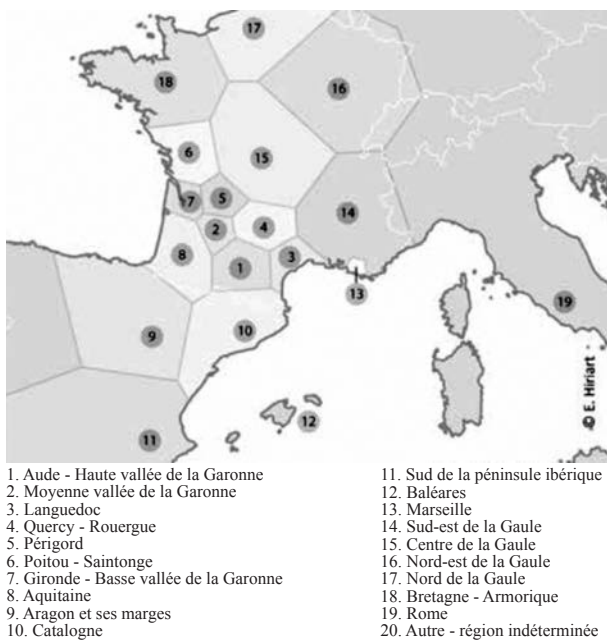
Unitat ACIP 1363 = CNH Lauro 9

Unitat ACIP 993 = CNH Untikesken 1 y 11

Per contra, no ha d'estranyar l'absència d'exemplars de Baitolo atès que aquest taller va començar el seu camí al voltant dels anys 90/80-72 aC.²⁴ Per tant, aquest tresor és anterior a aquesta data, possiblement *ca.* l'any 100 aC, mentre que la troballa de Cànoves, com veurem infra, és un xic més recent perquè hi figura l'última emissió de la seca de Lauro, una circumstància que no esdevé a Balsareny.²⁵

En definitiva, aquesta dispersió del numerari mostra el caràcter marcadament regional de la circulació de la moneda ibèrica catalana i explica la causa per què en aquesta ocultació només s'hi troben tallers que no superen en cap cas els 100 km de distància. Possiblement, aquesta circulació estigués articulada al voltant de petites rutes interiors que tindrien el riu Llobregat i la "via Sergia" (construïda entre els anys 120 i 110 aC)²⁶ com als principals eixos de comunicació amb la costa laietana, un element que facilitaria l'arribada d'aquest numerari, així com del cosetà, una mica més allunyat.²⁷

Grans àrees monetàries de la Gàl·lia i àrees adjacents (segons E. Hiriart)
Es pot observar fàcilment que Catalunya és una unitat

24. SINNER (2013), p. 173.

25. LLORENS Y RIPOLLÈS (1998), p. 73.

26. Sobre aquesta via, *vid.* M. MAYER i I. RODÀ, "La epigrafia republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", en *Reunión sobre epigrafía hispánica de época romano-republicana. Actas* (Zaragoza, 1986), pp. 157-170. C. PADRÓS, "Els camins antics i les vies romanes a la comarca d'Osona (Barcelona). Estat de la qüestió", *QPAC* 28 (2010), pp. 233-245. M. FLÓREZ, i I. RODÀ, "Las vías romanas en Cataluña: el caso del Vallès Oriental (Barcelona)", en *De Rome à Lugdunum des Convènes. Itinéraire d'un Pyrénéen par monts et par vaux. Hommages à Sablayrolles* (Bordeaux, 2014), pp. 247-262.

27. LLORENS Y RIPOLLÈS (1998), p. 66. SINNER (2013), pp. 173-174.

La composició d'aquest tresor és un reflex de les relacions que van mantenir la població de la conca del Llobregat amb els ausetans, d'una banda, i amb els laietans de les comarques del Vallès i del Maresme, de l'altra. El camí es trobaria, doncs, articulat per l'eix Llobregat-Cardener, el qual, a més, conduïa a les mines de ferro de Berga i a les de sal de Cardona. Es tractaria, en definitiva, d'unes connexions establertes entre la costa i les terres interiors, aprofitant els cursos i les valls fluvials, amb vies que es ramifiquen per arribar a centres importants com Kese i Iltirta.²⁸

Cal descartar, doncs, la teoria de L. Villaronga, que enuncïava que la composició d'aquesta ocultació estigué determinada per la manca de vies de comunicació en aquesta època, com ja han assenyalat diversos autors.²⁹ Això hauria comportat, així mateix, que en aquest tresor no s'hi donin monedes d'origen no català que, per altra banda, van haver de circular de forma abundant al nord-est peninsular, com ho proven les troballes esporàdiques, com les de Roma, Arse, etc.³⁰

2) Tresor de Cànoves (TMPI 175), abans de 1967.³¹

L'ocultació de Cànoves va ser descoberta sota un amuntegament de pedres en un bosc proper a Molí d'en Ribes, a 1 km de Cànoves, en l'actual municipi de Cànoves i Samalús, al contrafort occidental del massís de Montseny, a poc més de 10 km al nord-est de Granollers. El molí estava situat antigament en el lloc on es creuaven la riera de Cànoves o de Vallfornès amb la carretera que duia a Cardedeu (antic camí reial). Segons els descobridors, que treballaven en la neteja de l'esmentat bosc, l'aparència del lot sembla indicar que les 41 monedes que el componien havien estat incloses dins d'una bossa de material perible, la qual havia desaparegut de forma natural.³²

L. Villaronga va ser un dels encarregats de documentar la troballa, primer mitjançant el calc de les peces i, posteriorment, duent-ne a terme un estudi detallat. La seva composició és la següent:

- 21 monedes de Lauro.
- 5 monedes de Eusti/Eustibaikula.
- 5 monedes d'Ausesken.
- 3 monedes d'Iltirkesken.
- 1 moneda d'Ilturo.
- 1 moneda de Laiesken.
- 5 monedes no vistes.

28. PANOSA (1993), p. 205.

29. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 71; SINER (2013), p. 174.

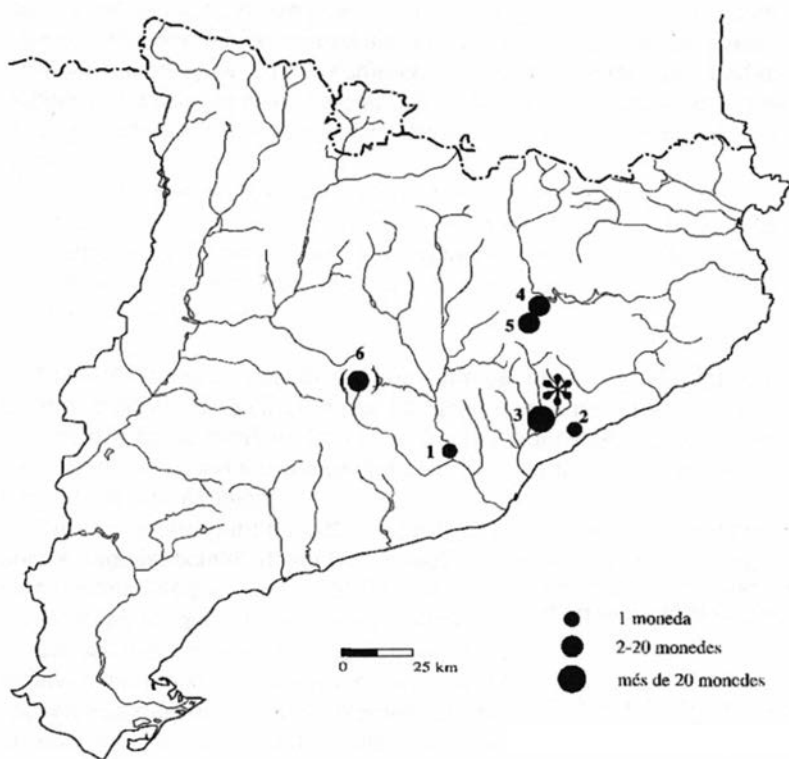
30. VILLARONGA (1961), p. 48; ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 139; RIPOLLÈS (1982), p. 290; GIRAL (2007b), p. 162.

31. ESTRADA I VILLARONGA (1969), pp. 135-136; VILLARONGA (1963), pp. 63-64; ROMAGOSA (1971), pp. 79-80; BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94; RIPOLLÈS (1982), p. 31; CRAWFORD (1985), p. 304; CHAVES (1991-1993), p. 280; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), pp. 69-72; PANOSA (2012), p. 145.

32. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 135; RIPOLLÈS (1982), p. 31; PANOSA (2012), p. 145; SINER (2013), p. 174.

Es tracta, doncs, d'un atresorament molt més modest que el de Balsareny. Crida l'atenció que a Cànoves s'hi tingui constància de dos divisors, tots dos meitats, al contrari que a Balsareny, on únicament s'hi constaten unitats.³³

Si bé en un principi es va situar aquesta ocultació en el mateix horitzó cronològic que el tresor de Balsareny, aquesta opinió s'ha de modificar a causa de l'abundant presència de l'última emissió de Lauro a Cànoves i la seva no aparició a Balsareny. Crida de nou l'atenció l'absència de monedes de la seca de Baïtolo, la qual va iniciar la seva producció de forma coetània a l'amonedació final d'Ilturo (emissió amb símbol orella), entre els anys 90/80-72 aC.³⁴ Per tant, sembla ser que la data d'ocultació de Cànoves devia ser ca. l'any 90 aC.³⁵

Seques que componen l'ocultació de Cànoves (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès):

- 1) Laiesken. 2) Ilturo. 3) Lauro. 4) Ausesken. 5) Eusti-Eustibaikula.
- 6) Iltirkesken (localització incerta)

33. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70.

34. SINER (2013), p. 174.

35. CAMPO (2005), p. 75; SINER (2013), p. 174.

La composició del tresor de Cànoves confirma el que ja s'ha dit sobre Balsareny. Si bé la present troballa és de caràcter local,³⁶ en presentar un percentatge majoritari de monedes procedents de Lauro, un 51,22%,³⁷ Cànoves reflecteix de nou una circulació regional i el radi de dispersió no supera en aquesta ocasió els 50 km. La reducció del camp d'acció s'explica, evidentment, per la reduïda grandària de l'ocultació, que justifica així mateix l'absència de seques més allunyades del lloc de la troballa, com les de Kese o Iltirta, que sí es troben presents a Balsareny.³⁸

Seca	Núm. ex.	Valor	Vives	Villaronga	CNH
<i>Laiesken</i>	1	unitat	25, 7	Emissió 3	5
<i>Ilturo</i>	1	unitat	24, 10	Emissió 3	8
<i>Lauro</i>	1	unitat	21, 7	Emissió 6	11
	1	meitat	21, 3	Emissió 4a	8
	1	unitat	21, 1	Emissió 5	7
	4	unitat	21, 8	Emissió 7	14
	15	unitat	21, 4	Emissió 10	17
<i>Ausesken</i>	4	unitat	22, 8	Emissió 4	8
	1	unitat	22, 9	Emissió 5	11
<i>Eusti</i>	1	unitat	23, 1	Emissió 2	5
	3	unitat	23, 4	Emissió 3	10 i 11
<i>Eustibaikula</i>	1	unitat	23, 5	Emissió 4	13
<i>Iltirkesken</i>	2	unitat	26, 1	Emissió 1	1
	1	meitat	26, 5	Emissió 3	10

Composició del tresor de Cànoves (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

Igualment, la nombrosa presència de monedes de Lauro fa probable la teoria que aquesta seca es trobés en els voltants de l'ocultació.³⁹ Això ja s'ha demostrat actualment, en situar-se en l'important jaciment del Puig del Castell de Samalús (mun. de Cànoves i Samalús, prov. Barcelona), a només 3 km de la nostra troballa.

Si s'exclou el taller de Lauro, les monedes de l'àrea ausetana (*Ausesken* i *Eusti-Eustibaikula*) presenten un major percentatge a Cànoves que els pertanyents a tallers de la zona laietana (*Laiesken*, *Ilturo*, als quals M. del M. Llorens i P. P. Ripollès uneixen *Iltirkesken*), cosa que sembla indicar que s'utilitzaven les monedes de les seques més properes sense que importés l'ètnia o la ciutat que les

36. BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94; PANOSA (2012), p. 145.

37. VILLARONGA (2004), p. 83; GUÀRDIA (2016), p. 868.

38. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 138; RIPOLLÈS (1982), p. 290; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70; GIRAL (2007a), p. 45; SINNER (2013), p. 174.

39. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 71; SINNER (2013), p. 174; GUÀRDIA (2014), p. 148, (2015), pp. 91-92, (2016), pp. 868-869.

hagués encunyat,⁴⁰ un fet lògic si es considera que s'utilitzava la mateixa tipologia per al seu reconeixement.

Balsareny			Cànoves		
Seca	Núm. ex.	%	Seca	Núm. ex.	%
<i>Laiesken</i>	40	9.52	<i>Laiesken</i>	1	2.44
<i>Illuro</i>	42	10.00	<i>Illuro</i>	1	2.44
<i>Lauro</i>	41	9.76	<i>Lauro</i>	21	51.22
<i>Ausesken</i>	48	11.43	<i>Ausesken</i>	5	12.19
<i>Eusti-Eustibaikula</i>	38	9.05	<i>Eusti-Eustibaikula</i>	5	12.19
<i>Ore</i>	9	2.14			
<i>Illirkesken</i>	65	15.48	<i>Illirkesken</i>	3	7.32
<i>Illirta</i>	5	1.19			
<i>Kese</i>	84	20.00			
<i>Indeterminades</i>	39	9.28			
<i>Desconegudes</i>	9	2.14	<i>Desconegudes</i>	5	12.19

Comparació entre els tresors de Balsareny i Cànoves
(segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

BIBLIOGRAFIA

BELTRÁN LLORIS, M., “La cronología de los tesoros monetarios de Azaila”, *Numisma* 150-155 (1978), p. 93-125.

CAMPO, M., “Moneda, organització i administració del Nord-Est de la «Hispania Citerior» (del 218 a l'inici del segle I aC)”, en *IV Curs d'Història monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori*, Barcelona, 2000, p. 57-75.

CAMPO, M., “Emissió i circulació monetària al nord-est de la Hispania Citerior al final de la República”, en *La Moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d'Història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2005, p. 73-93.

CHAVES TRISTÁN, F., “Consideraciones sobre los tesoros de monedas de bronce en Hispania. República e inicios del Imperio Romano. II”, *ANum* 21-23 (1991-1993), p. 267-284.

CRAWFORD, M. H., *Coinage and Money under the Roman Republic*, London, 1985.

40. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 138; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70; SINNER (2013), p. 174.

ESTRADA, J. I VILLARONGA, L., “La *Lauro* monetar y el hallazgo de Cánoves (Barcelona)”, *Ampurias* 29 (1967), p. 135-194.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. I BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos. Volumen I: Introducción*, Madrid, 2002.

GIRAL ROYO, F., “Breus notes sobre les monedes ibèriques de Milmanda (Vimbodí) conservades al Museu Comarcal de la Conca de Barberà”, *Aplec de Treballs (Montblanc)* 25 (2007a), p. 41-48.

GIRAL ROYO, F., “La circulación de moneda ibérica anterior a Augusto en torno a la vía *De Italia in Hispanias*. Tramo Tarraco-Ilerda”, *Numisma* 251 (2007b), p. 161-170.

GOZALBES, M.: “Peso y valor de las monedas de bronce en la Hispania republicana. El complejo panorama de una época convulsa”, en *La moneda en temps de crisi. XVI Curs d'història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2012, p. 47-68.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “Repensant Lauro: el projecte de recerca al poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús)”, *Ponències* 18 (2014), p. 137-153.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “A les portes de Lauro: el poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús)”, *Ponències* 19 (2015), p. 73-108.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “Lauro y el poblado ibérico del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús, Barcelona): hacia una nueva propuesta de la localización de la ceca”, en *Actas XV Congreso Nacional de Numismática. Patrimonio numismático y museos*, Madrid, 2016, p. 863-886.

HIRIART, E., “Les sites majeurs de l'axe Aude-Garonne, une approche statistique, économique et monétaire”, en *Les Gaulois au fil de l'eau. Actes du 37e colloque international de l'AFEAF. Volume 1*, Bordeaux, 2015, p. 289-306.

LLORENS FORCADA, M. DEL M. I RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *Les encunyacions ibèriques de Lauro*, Granollers, 1998.

MOLAS FONT, M. D., *Els ausetans i la ciutat d'Ausa*, Vic, 1982.

PANOSA I DOMINGO, M. I., “Algunes qüestions històriques sobre l'epigrafia de les llegendes monetals ibèriques”, en *Studia Palaeohispanica et indogermànica J. Untermann ab amicis hispanicis oblata*, Barcelona, 1993, p. 199-212.

PANOSA I DOMINGO, M. I., *Els ibers del Vallès Oriental*, Barcelona, 2012.

RICHARD, J.-C. M. I VILLARONGA, L., “Recherches sur les étalons monétaires en Espagne et en Gaule du Sud antérieurement à l'époque d'Auguste”, *MCV* 9 (1973), p. 81-131.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *La circulación monetaria de la Tarraconense mediterránea*, València, 1982.

ROMAGOSA, J., “Monedas ibéricas del hallazgo de Cánoves (Barcelona)”, *ANum* 1 (1971), p. 79-81.

SINNER, A. G., “La difusión de las emisiones ibéricas layetanas”, *Saguntum* 45 (2013), p. 171-193.

VILLARONGA GARRIGA, L., “El hallazgo de Balsareny”, *NumHisp* 19-20 (1961), p. 9-102.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Las monedas de Iltirda con lobo en el reverso”, *Ampurias* 31-32 (1969-1970), p. 259-271.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Comentarios en torno a los hallazgos de tesoros monetarios”, en *XIII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 1975, p. 49-54.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Tesorillo de denarios romanos del Baix Llobregat (Barcelona)”, en *Actas del XIV Congreso Nacional de Arqueología*, Vitòria, 1977, p. 871-876.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Nuevo testimonio del paso de los cimbrios. El tesorillo de Sarrià”, *GN* 64 (1982), p. 24-30.

VILLARONGA GARRIGA, L., “La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica”, *BAT* 4-5 (1982-1983), p. 87-100.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Testimoniatge del pas dels cimbris per Catalunya”, a *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*, Barcelona, 1998, p. 587-590.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica. Introducció al seu estudi*, Barcelona, 2004.

ZOBEL DE ZANGRONIZ, J. (1878-1880): *Estudio histórico de la moneda anti-gua española desde su origen hasta el imperio romano*, Madrid.

Beterra

LUÍS AMELA VALVERDE*

Bajo este título, L. Villaronga describe una serie que, a diferencia de lo que ocurre habitualmente con la mayoría de las emisiones «ibero-languedocianas», se conoce su lugar de emisión: la ciudad de *Baeterrae* (Béziers, dept. Hérault),¹ importante villa prerromana, a pesar de la presencia de Ensérune (Nissan-lez-Ensérune, dept. Hérault) al oeste y de Agde (dept. Hérault) al este,² como manifiesta el letrero del reverso, siendo la única amonedación conocida atribuida a esta población. Su descripción es la siguiente:

ACIP 2690 = CNH 1 = BN 2432-2443 = Dep. I 156 = IBL-2432 = LT 2432 = RIG IV 69. AE. Unidad. 24 mm. 7,95 g (6).³

* Doctor en Geografia i Historia, Universitat de Barcelona.

1. LA SAUSSAYE (1842), p. 183; LENORMANT (1858), p. 152; BOUDART (1859), p. 256; SAULCY (1867), p. 85; DEVIC Y VAISSETE (1875), pp. 512-513; MURET Y CHABOUILLET (1899), p. 51; LA TOUR (1892), p. 1; BARTHÉLÉMY (1893), p. 247; BLANCHET (1905), p. 273; HILL (1930), p. 26; LABROUSSE (1960), p. 191; ROLLAND (1961), p. 119; SOUTOU (1962), p. 138; CLAVEL (1970), p. 188; RICHARD (1972), pp., 57, 59 y 64, (1973), p. 139, (2015), p. 10. RICHARD Y UNTERMANN (1973), p. 124; SAVÈS Y VILLARONGA (1975), p. 131; RICHARD Y SOYRIS (1976), p. 222; TAFFANEL, TAFFANEL Y RICHARD (1979), p. 18; UNTERMANN (1992), p. 24; Villaronga (1994), p. 436; COLBERT DE BEAULIEU Y FISCHER (1998), p. 137; DEPEYROT (2002), p. 158; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002), p. 62; GOUET, PRIEUR Y SCHMITT (2002), p. 47; PROVOST (2002), p. 80; FEUGÈRE, LHERMET Y PY (2005), p. 16; PY (2006), p. 583; FEUGÈRE (2008), p. 187; CAMPO (2009), p. 18; GOUET ET ALII (2010), p. 34, (2011), p. 30; BATS (2011), p. 216; FEUGÈRE Y PY (2011), p. 297; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 536; GOMEZ (2012), p. 133; FOREST (2015), p. 52.

2. FEUGÈRE Y PY (2011), p. 297.

3. VILLARONGA (1994), p. 436; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 536.- COLBERT DE BEAULIEU Y FISCHER (1998), p. 136 ofrecen los siguientes datos ponderales: ca. 24 mm de diámetro y de 6,80 a 11,29 g de peso, mientras que PY (2006), p. 582; FEUGÈRE Y PY (2011), p. 298 dan: 24/26 mm de diámetro, 8,16 g de peso medio (mínimo 3,83 g y máximo 12,52 g).

Anv.: Cabeza viril tosca a derecha, detrás clava y delante mano.

Rev.: León a derecha; encima enseña(?) (no letra K, como figura en la mayoría de descripciones);⁴ debajo, entre líneas, inscripción griega BHTAPPATIC (no BHTAPPAT como da L. Villaronga).

Si bien también describen el animal del reverso como un león, M. P. García-Blázquez y C. Blázquez se preguntan si en realidad ciertamente se trata de un león o, en su defecto, de un lobo.⁵ Existen numerosas variantes de cuños.⁶

La leyenda Βητάρρατις es considerada en efecto desde tiempo ha como la designación del nombre antiguo de Béziers, el cual se encuentra bajo la forma Βατερρα en Estrabón y Βατάρρα en Esteban de Bizancio. Recientemente se ha propuesto que esta serie fue emitida por un pueblo, los «Bétarratis», y no por un monarca,⁷ como a veces se ha pensado buscando paralelismos con las emisiones de «los caudillos galos» (ACIP 2685-2688 = CNH 1-4).

Amonedación medianamente abundante,⁸ el mapa de la distribución de estas piezas confirma esta atribución, ya que la mayor parte de los ejemplares conocidos se concentran en Béziers y sus alrededores, a la vez que se encuentran monedas aisladas en el resto del Midi francés, entre el río Vaucluse, Empúries (prov. Girona) y la región tolosana.⁹

Esta serie, en cuanto a su anverso, es una imitación tosca y evolucionada de la moneda de la ceca de **Kese** (Tarragona, prov. Tarragona) con símbolo clava (emisión 11^a de García-Bellido y Blázquez, ACIP 1141-1145 = CNH 34-38, *vid infra* imagen),¹⁰ a la que se le añade una mano; presenta en lugar de una inscripción ibérica una leyenda griega como indicativo del taller responsable de su emisión. Sea como fuere, *Baeterrae* es un topónimo de origen ibérico.¹¹

Unidad ACIP 1141 = CNH Kese 34

4. FEUGÈRE y PY (2011), p. 298.

5. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62.

6. FEUGÈRE y PY (2011), p. 298.

7. FEUGÈRE y PY (2011), p. 298.

8. FEUGÈRE y PY (2011), p. 297.

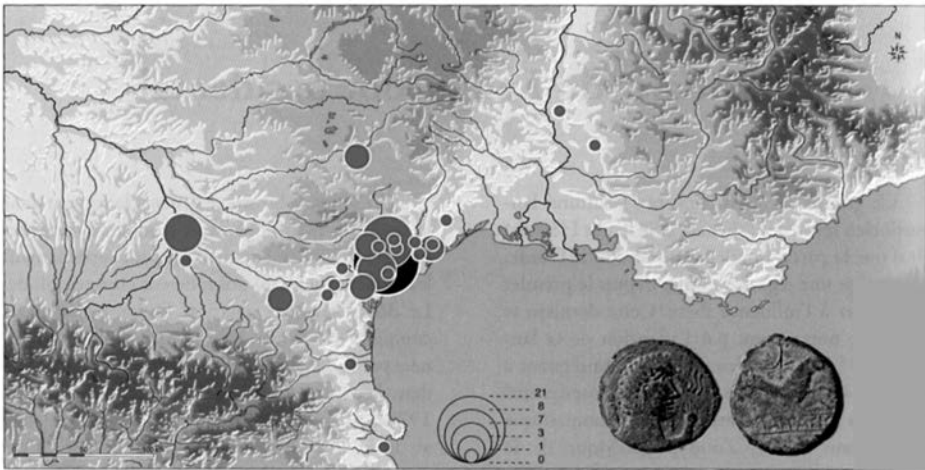
9. PY (2006), p. 583.- PY (2006), pp. 582-583 señala la existencia de 59 ejemplares (listado completa) de este tipo en el Midi francés. A su vez, Forest (2015), p. 52 indica que se conocen menos de 80 piezas.

10. ROLLAND (1961), p. 119; Lavel (1970), p. 191; UNTERMANN (1992), p. 24; VILLARONGA (1994), p. 436, (2004), p. 303; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62; FEUGÈRE y PY (2011), pp. 297-298; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 536.

11. UNTERMANN (1992), p. 24.

Más original es el reverso, en el que domina un león saltando, una iconografía rara en el mundo ibérico (**Ilrtirta** [Lleida, prov. Lleida]), que quizás esté inspirado en los dracmas massaliotas. Sea como fuere, se trata de la moneda ibérica más oriental de las actualmente conocidas, al igual que es un testimonio de los contactos entre Griegos e Íberos.¹²

Esta serie de grandes broncees presenta importantes diferencias de peso; más de la mitad de los ejemplares que ha estudiado M. Py pesaban entre 7 y 9 g.¹³ Tal dispersión hace dudar al autor de si realmente existía por parte del taller emisor de un interés en calcular una media ponderal o un tamaño determinado.¹⁴ P. Forest ha identificado un total de 12 cuños de anverso y 13 cuños de reverso para la presente amonedación.¹⁵

Mapa de distribución de las monedas BHTAPPATIC (según M. Feugère y M. Py)

En cuanto a su cronología, para M. Py la arqueología no aporta gran cosa a esta cuestión, debido a que ninguna moneda de esta emisión se ha asociado a un contexto estratigráfico fiable. De hecho, para este autor, el único indicio conocido es la presencia de un «bronce de Beterra» en el tesoro de «monnaies à la croix» de Béziers, que es considerado de manera unánime el más antiguo de su género, que habría de fecharse a finales del siglo III o principios del siglo II a.C.¹⁶

12. CLAVEL (1970), p. 191; FEUGÈRE y PY (2011), pp. 297-298.

13. Imposible el patrón que establece DEPEYROT (2002), p. 150 de 13 g!

14. PY (2006), p. 583.

15. FOREST (2015), p. 56.

16. PY (2006), p. 583; GOUET ET ALII (2010), p. 34, (2011), p. 30; BATS (2011), p. 216.

Ciertamente, la fecha que propone M. Py la consideramos muy alta, al menos en relación con los otros grandes bronce con los que puede relacionarse Beterra, aunque en su página web ha bajado la fecha a la segunda mitad del siglo II a.C.¹⁷ Además, de hecho, de aceptar la cronología inicial de M. Py, resultaría que la imitación sería anterior a su prototipo, lo que no parece nada probable. En primera instancia, habría que preguntarse si la moneda identificada en el tesoro de «monnaies à la croix» de Béziers realmente corresponde a nuestra emisión y, si es así, si no se trata de una intrusión.

No hay muchos elementos que permitan ayudarnos al tema de la datación de estas piezas, aunque su asociación con piezas que se encuentran sobre todo en el siglo I a.C., como puede observarse en las excavaciones de Mailhac (dept. Aude), Ensérune (Nissan-lez-Ensérune, dept. Hérault) y Monfo (Magalas, dept. Hérault).¹⁸

Bronce con variante de leyenda: BHTAPPTATIC (x2)

Por ello, la fecha de principios del siglo I a.C., propuesta por varios investigadores,¹⁹ parece confirmada por haberse encontrado un ejemplar en el ocultamiento de Burriac, *oppidum* abandonado durante la guerra sertoriana (en realidad, a mitad del siglo I a.C., pero es en el momento citado cuando,²⁰ pierde su importancia). Como mucho, con P. Forest, puede decirse que la serie de Beterra se emitió durante la primera mitad del siglo I a.C., en cantidad limitada y que circuló por un territorio restringido.²¹

17. <http://syslat.on-rev.com/DICOMON/dicomon.lc?programme=editD3&choix=IBL:%20monnaies%20ib%E9ro-languedociennes&Submit=submit>

18. FOREST (2015), p. 86.

19. RICHARD (1972), pp. 57 y 59; VILLARONGA (1994), p. 436, (2004), p. 303; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 536.- LENORMANT (1858), p. 159 defendió que esta emisión se efectuó durante el mandato del gobernador romano M. Fonteio (pr. 77 a.C.), que sitúa en los años 77-75 a.C.

20. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62.

21. FOREST (2015), p. 56.

Más recientemente, M. Feugère y M. Py han propuesto los años 150-100 a.C., esto es, la segunda mitad del siglo II a.C. para esta emisión.²² Quizás sea esta la solución correcta. En su momento, G. Depeyrot defendió una cronología de los años 122-72 a.C.,²³ esto es, el periodo entre la conquista romana de la Galia Transalpina y la reorganización de esta provincia por Cn Pompeyo Magno (cos. I 70 a.C.).²⁴ También se ha defendido una cronología entre la fundación de *Narbo* y (el fin de) la Guerra de las Galias protagonizada por C. Julio César (cos. I 59 a.C.), esto es los años 118-50 a.C.²⁵

En nuestro parecer, esta amonedación se debió originar tras la conquista de la Galia Transalpina por Roma, como producto de la parcelación del territorio volco de su parte mediterránea, como ha señalado M. Boudet para la serie de monedas de Neronken.²⁶ Quizás, la introducción del denario romano en el área hizo irremediable la creación de una moneda fraccionaria en bronce para atender las nuevas necesidades.

BIBLIOGRAFÍA

BARTHÉLÉMY, A. de, “Note sur les Longostalètes, peuple gaulois”, *CRAI* 27 (1893), 243-248.

BATS, M., “Emmèlements de langues et de systèmes graphiques en Gaule méridionale (VIe-Ier siècles a.C.)”, en *Contacts linguistiques dans l'Occident méditerranéen Antique*, Madrid, 2011, 197-226.

BLANCHET, A., *Traité des monnaies gauloises*, Paris, 1905.

BOUDART, P.-A., *Essai de la numismatique iberienne précédé de recherches sur l'alphabet et la langue des Ibères*, Paris, 1859.

BOUDET, R., “Numismatique et organisation du territoire du sud-ouest de la Gaule à la fin de l'âge du fer: une première esquisse”, en *Les Gaulois d'Armorique. La fin de l'âge du fer en Europe tempérée. Actes du XIIe colloque de l'AFEF*, Rennes, 1990, 169-190.

CAMPO, M., “Circulació monetaria i vies de comunicació als territoris dels indigetes, ceretans i sordons (c. 195-40 aC)”, en *Ús i circulació de la moneda a la Hispània Citerior. XIII Curs d'Història monetaria d'Hispània*, Barcelona, 2009, 9-27.

22. FEUGÈRE y PY (2011), p. 298.

23. DEPEYROT (2002), p. 150.

24. De haberse producido realmente esta reorganización por parte del general romano Pompeyo Magno, habría tenido lugar unos años antes, eso sí, siempre en el marco de la guerra sertoriana (82-72 a.C.), y tras la llegada de éste al escenario bélico (77 a.C.)

25. RICHARD y SOYRIS (1976), p. 222.

26. BOUDET (1990), p. 181.

- CLAVEL, M., *Béziers et son territoire dans l'antiquité*, Besançon, 1970.
- COLBERT DE BEAULIEU, J.-B. Y FISCHER, B., *Recueil des Inscriptions Gauloises (R.I.G.). Volume IV. Les légendes monétaires*, Paris, 1998.
- DEPEYROT, G., *Le numéraire celtique I. La Gaule du Sud-Est*, Wetteren, 2002.
- DEVIC, CL. Y VAISSETE, J., *Histoire Générale de Languedoc, avec des notes et les pièces justificatives. Tome deuxième*, Toulouse, 1875.
- FEUGÈRE, M., "Le monnayage gaulois 'au cheval et au fleuron' La Tour 3571/72 et les origines préromaines de la cité de Béziers", *RN* 164 (2008), 185-208.
- FEUGÈRE, M. Y PY, M., *Dictionnaire des monnaies découvertes en Gaule méditerranéenne (530-27 avant notre ère)*, Montagnac-Paris, 2011.
- FEUGÈRE, M.; LHERMET, M. Y PY, M., "Les petits bronzes longostalètes à la corne d'abondance", *CahN* 165 (2005), 13-21.
- FOREST, P., "Enquêtes de mémoire. Aux origines de Béziers", *Revue Numismatique OMNI* 9 (2015), 50-88.
- GARCÍA-BELLIDO, M. P. Y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002.
- GOMEZ, É., "Béziers II: La ville des Gaulois Longostalètes (vers 200-36 av. J.-C.)", en *Carte Archéologique de la Gaule. Béziers 34/4*, Paris, 2012, 133-136.
- GOUET, S.; PRIEUR, M. Y SCHMITT, L., *Monnaies XV*, Paris, 2002.
- GOUET, S. ET ALII, *Celtic I*, Paris, 2010.
- GOUET, S. ET ALII, *Celtic II*, Paris, 2011.
- LA SAUSSAYE, L. DE, *Numismatique de la Gaule Narbonnaise*, Blois-Paris, 1842.
- LA TOUR, H. DE, *Atlas des monnaies gauloises préparé par la Commission de topographie des Gaules*, Paris, 1892.
- LABROUSSE, M., "Monnaies gauloises de la collection Azéma au Musée du Vieux-Toulouse", *Pallas* 9 (1960), 177-217.
- LENORMANT, CH., "Révision de la numismatique gauloise. Deuxième lettre. Monnaies des Arvernes", *RN* 3 (1858), 105-161.
- MURET, E. Y CHABOUILLET, A., *Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1889.
- PROVOST, M., "Les monnayages indigènes et les monnaies de la République romaine 'mises dans la région de Narbonne'", en *Carte Archéologique de la Gaule II/1. Narbonne et le Narbonnais*, Paris, 2002, 79-80.
- PY, M., *Les monnaies préaugustéennes de Lattes et la circulation monétaire protohistorique en Gaule méridionale. 2 tomes*, Lattes, 2006 (Lattara 19).

RICHARD, J. C. M., “Monnaies gauloises du Cabinet Numismatique de Catalogne. Contribution à l'étude de la circulation monétaire dans la Péninsule Ibérique antérieurement à l'époque d'Auguste”, *MCV* 8 (1972), 51-87.

RICHARD, J. C. M., “Les monnayages indigènes de Narbonne et sa région”, en *Narbonne. Archéologie et Histoire. Montlaurès et les origines de Narbonne. Actes du 45e Congrès de FHLMR*, Montpellier, 1973, 135-149.

RICHARD, J. C. M., “Les monnaies antiques de l'oppidum de Montlaurès (Narbonne, Aude). Première partie: les dominantes de la circulation monétaire”, *BCEN* 52/3 (2015), 8-12.

RICHARD, J. C. M. Y SOYRIS, P., “Notes de numismatique narbonnaise. III. Les monnaies de l'oppidum du Castelais à Murviel-les-Montpellier (Hérault)”, *RAN* 9 (1976), 219-245.

RICHARD, J. C. M. Y VILLARONGA, L., “Recherches sur les étalons monétaires en Espagne et en Gaule du sud antérieurement à l'époque d'Auguste”, *MCV* 9 (1973), 81-131.

ROLLAND, H., “Monnaies gallo-grecques”, en *Congresso Internazionale di Numismatica, vol. I. Relazioni*, Roma, 1961, 111-119.

SAULCY, F. DE, “Étude topographique sur l'Ora Maritima de Rufus Festus Avienus (suite et fin)”, *RA* 15 (1867), 81-98.

SAVES, G. Y VILLARONGA, L., “Les monnaies de la Péninsule Ibérique trouvées en France dans la région de Midi-Pyrénées (III)”, *ANum* 5 (1975), 91-135.

SOUTOU, A., “Une monnaie gauloise à légende «ibérique» controversée: NMY”, *Ogam* 14 (1962), 131-142.

TAFFANEL, O.; TAFFANEL, J. Y RICHARD, J.-C., “Les monnaies de Mailhac (Aude) (1931-1977)”, *Gallia* 37 (1979), 1-53.

UNTERMANN, J., “Lengua gala y lengua ibérica en la Galia Narbonensis”, *APL* 12 (1980), 99-161.

VILLARONGA, L., *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetate*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L., *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica*, Barcelona, 2004.

VILLARONGA, L. Y BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.

Contribució a la numismàtica de les taifes andalusines: Toledo, Dénia i València

DAVID FRANCÈS VAÑÓ*

L'any 2012 va aparèixer el llibre *La moneda handusí en al Andalus*.¹ Allí vaig donar a conèixer unes monedes inèdites que en aquest article estudiaré com cal per tal de justificar-ne l'atribució.

Retalls de dirham de Yahya Al-Qadir de Toledo (vers 468 AH)

Es tracta de dues monedes del mateix tipus que són retalls de dirham sencer, i així ho feia constar en el llibre. Ara ha aparegut un handús d'aquest mateix tipus que aporta noves dades per a completar-ne la reconstrucció. La diferència entre un retall de dirham i un handús és que el primer s'obté després de manipular una moneda sencera, mentre que el segon es fabrica directament amb un cospell molt més petit que l'encuny que l'empremta. En aquest cas, els dos retalls de dirham (qeṭah) demostren que va existir l'encunyació de dirhams sencers que mostraven orles i llegendes completes. Sembla provat que aquesta circumstància no succeïa sempre, ja que algunes emissions monetàries semblen haver-se efectuat exclusivament en forma d'handusos.

Les tres peces (les dues primeres són els retalls de dirham, i la darrera d'handús) presenten la mateixa tipologia, però provenen de diferents encunys. De tota manera, a causa de la seva raresa actual, l'emissió de monedes degué ésser força limitada.

* Investigador. Membre numerari de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

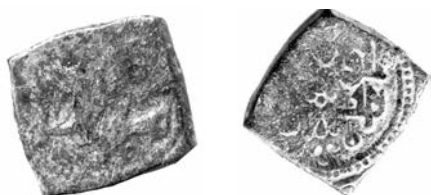
1. FRANCÈS VAÑÓ, David. *La moneda handusí en al Andalus*, Ed. Omni, Montpeller, 2012.

Pes: 0,75 g. Billó. FRANCÈS, D. *La moneda handusi...*, núm. 214.

Pes: 0,95 g. Billó. FRANCÈS, D. *La moneda handusi...*, núm. 215.

Foro de identificación numismática OMNI.

لا إِلَهَ إِلَّا
الله محمد
رسول الله

*No hi ha cap divinitat tret
de Déu i Muhàmmad
és el profeta de Déu*

القادر
بالله

*Al Qādir
bi-llāh*

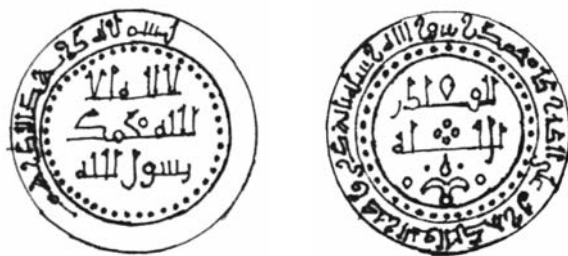
A l'orla de l'anvers, s'hi llegeix (en una de les peces) “*al dirham*”, seguit de l'advocació divina, la seca i la data. El tipus segueix, per tant, l'ortodòxia de les encunyacions andalusines. A l'orla del revers, hi apareix la professió de fe de Mahoma. La distribució de la llegenda central de l'anvers és inèdita per aquest tipus de monedes i per aquest rei. No la recullen ni Vives,² ni Prieto Vives,³ ni

2. VIVES ESCUDERO, A., *Monedas de las dinastías Árabe-Españolas*, Madrid, 1893.

3. PRIETO VIVES, A., *Los reyes de Taifas*, Madrid, 1926 (reeditat a Madrid el 2003).

Medina.⁴ La curiosa distribució de la paraula “bi-llāh” tampoc l’he vist a cap altra moneda.

La tipologia em suggereix situar l’emissió en els primers anys de regnat, possiblement l’any 468 AH, i a Toledo. A l’anvers no hi he pogut detectar cap element decoratiu. Al revers, l’element hi és però molt poc visible. Proposo un aspecte general del tipus monetari com el d’aquest dibuix.

Dues monedes de Dénia de Muḡāhid (435-436 AH)

Es tracta d’unes monedes que atribueixo a Muḡāhid I de Dénia (404-436 AH / 1013-1044 dC) i que duen els noms dels seus fills ‘Alī i Hassan.⁵

Pes: 0,90 g. Dimensions: 14,40 x 13 x 1,30 mm.

Inèdita. CP.

Pes: 0,70 g. Dimensions: 11,40 x 11 x 1,35 mm.

Inèdita. CP.

4. MEDINA GÓMEZ, A., *Monedas Hispano-Musulmanas*, Toledo, 1992.

5. Agraïixo al meu amic Jaime Pérez Sánchez la seva ajuda en la transcripció de les llegendes.

علي
لا اله الا الله
محمد رسول الله
حسن

Alí
No hi ha cap divinitat tret de Déu
i Mahoma és el profeta de Déu
Ḥassan

عبدہ و رسولہ و ارسلہ بللہدی وال...

... el seu servent i profeta l'envià amb la direcció i re[ligió]...

En cap dels dos exemplars s'hi aprecia la llegenda a l'orla de l'anvers, tot i que probablement hi hauria de constar la bàsmala, la seca i la data.

Al revers, la llegenda de la primera orla que envolta els anells concèntrics centrals es refereix al profeta Mahoma. En ser una orla interna, l'espai reduït no permet incloure-hi tot el contingut del text.

Hi ha també una segona orla amb llegenda gairebé inapreciable, però que en el segon exemplar sembla llegir-s'hi la paraula "*wahdahu*". En aquest cas, l'anell exterior hauria de dur la professió de fe:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Pel que fa a la cronologia, molt probablement deu ser similar a la dels altres dirhams de Muḡāhid coneguts, que són datats entre el 435 AH i el 436 AH.

**Handús d'°Abd-al-°Azīz de València, amb el seu fill al-Mu°tasim
(427-435 AH)**

Cap a la meitat del seu regnat, °Abd-al-°Azīz al-Mansur, rei de la taifa de València (1021-1061 dC), tenia tres fills situats al capdavant dels territoris que controlava. °Abd-al-°Azīz va situar el seu fill °Ubaid Allāh al-Nasir al front de la taifa d'Almeria després de la mort de Zuhayr (429 AH / 1038 dC). També va lliurar el Regne de Múrcia a un altre fill, °Abd-al-Malik al-Mudaffar –aleshores encara un nen–, segurament guiat per algun preceptor. Un tercer fill, al-Mu°tasim, que segurament era el primogènit i hereu, es va mantenir al costat seu a València. Es coneixen monedes que duen els noms relacionats de Nayaba i al-Mu°tasim, amb data del període 427-441 AH. Entre aquestes, hi ha el cas d'unes que només apareixen en forma d'handús.

Pes: 0,85 g. Billó. FRANCÈS, D. *La moneda handusi...*, núm. 102.

Pes: 1,20 g. Billó.

FRANCÈS, D. *La moneda handusi...*, núm. 103.

نج
المعتصم
لا اله الا الله
بة

Naÿa-

Al-Mu°tasim

No hi ha cap divinitat tret de Déu

-ba

عا
المنصور
الامام هشام
مر

A-

Al-Mansur

l'Imam Hišām

-mir

Probablement, aquest tipus monetari només es va fabricar en forma d'handús. Els dirhems complets d'al-Mu'tasim apareixen a partir de l'any 435 AH (1044 dC). Per tant, aquesta altra emissió d'handusos podria ser anterior, encunyada entre 427 i 435 AH.

Dirhams quadrats almohades de la seca de València

*JOAQUIM PONT**

Els almohades¹ van arribar a la ciutat de València, aleshores Balansiya, l'any 1171. Fins llavors, la ciutat de Balansiya era la capital d'un estat almoràvit d'origen taifa. Els almohades van trobar molta resistència a la Xarq al-Àndalus (part d'al-Andalus de llevant) sobretot per la figura del militar i governador Muhammad ibn Abd Al·làh ibn Sa'd ibn Mardanix, anomenat el Rei Llop, que assolí el poder en el 1147 i defensà Balansiya, Mursiya i al-Mariya dels almohades i, alhora, dels cristians.

El Rei Llop era un gran guerrer i gran cap militar. D'un suposat origen mossàrab, havia nomenat el seu germà Abú-L-Hadjdjad Yúsuf ibn Sa'd governador de Balansiya. Mentre el Rei Llop lluitava el 1171 a Alzira contra els almohades, el seu germà va rendir la ciutat de Balansiya als almohades a canvi de seguir sent-ne governador. El Rei Llop moriria al cap d'un any, i tots els seus germans i el seu hereu van declarar vassallatge a la nova dinastia almohade per seguir lligats a l'aristocràcia islàmica regnant.

Els almohades només van governar Balansiya durant 56 anys i no ho van tenir gens fàcil. La capital de l'imperi, Marraqueix, restava geogràficament molt allunyada, el sud d'al-Andalus era un territori gens cohesionat i, alhora, la zona llewantina patia diferents rebel·lions que feien la guitza per un costat, mentre els cristians la feien per l'altre. Un nét valencià, o possiblement nebot del Rei Llop, n'Abú Zaiyan ibn Mardanix², en fou el darrer emir entre 1228-1238 en fer fora l'anterior, Abu Saïd Abd-ar-Rahman, per haver establert amb Jaume I un pacte de vassallatge. Posteriorment, a finals de setembre de 1238, en Zaiyan rendia la ciutat a Jaume I. Aquí acabava el domini almohade de València.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. Hom els definiria com a integrants d'una dinastia islàmica d'origen amazig, amb creences coràniques monoteïstes i unitaristes, que governaren el nord d'Àfrica des del Marroc fins quasi Egipte i del Sàhara fins a Lleida.

2. El seu nom complet era Abú-L-Djumail Zaiyan ibn Sa'd ibn Mardanix.

Numismàtica

Numismàticament, tenim que els almohades dominaren Balansiya sota el govern d'Abu-l-Hajjaj Yússuf entre 1171 i el 1186. Posteriorment, els califes almohades governaren fins al 1224 amb l'arribada d'Abú Saïd Abd-Ar-Rahman, que governà fins al 1229. En aquest punt, entra a la ciutat Abú Zaiyan ibn Mardanix³ i es declara governador. N'Abú Saïd segueix sent governador pels almohades però ho fa als pobles de la Plana, al nord de la ciutat. Dos governadors: un almohade fora de la ciutat i un abbàssida a l'interior fins a la conquesta cristina del 1238.

El primer dirham quadrat amb característiques 100% almohades i el nom de la seca de Balansiya al marge inferior esquerra de l'anvers, o àrea I, seria el primer dirham encunyat pels almohades a la ciutat-estat. D'aquest dirham us en presento dues variants o dos encunys ben diferenciats, tot i que els canvis son mínims.

El segon dirham quadrat amb seca Balansiya seria el que fa referència a l'emir al-Mu'ayyad bi-Allah, a l'imam al-Abasi i al propi governador Abú-L-Djumayl (Abú-L-Djumail Zaiyan ibn Sa'd ibn Mardanix), amb quasi cap característica almohade. Fa molts anys que quedà ben identificat per en Medina, en Vives i en Hohertz com el dirham encunyat entre el 1229 i el 1238 sota el govern d'en Zaiyan i que s'ha considerat anti-almohade. D'aquest dirham se'n coneixen dos exemplars: l'exemplar utilitzat per en Vives l'any 1893 i el que es guarda al gabinet de la Real Academia de la Historia⁴ i que il·lustra en Medina al seu catàleg de l'any 1992.

Per tant, es podrien classificar els dirhams quadrats almohades (i rebels) de la seca de Balansiya en dos tipus generals que presento:

TIPUS 1 – Anys 1171-1229, amb seca *Balansiya* i similar a la majoria de dirhams del període almohade.

Variant 1 Mesures: 14 x 14 mm Pes: 1,45 grams

3. Ídem.

4. Segons indiquen Antonio Delgado en el 2001 (Estudios de Numismática Árabe-Hispana) i en Pellicer en el 2009 ("La rara acuñación de Abu Ymail Zayyan ben Mudafi ben Yusuf ben Çaad ben Mardanis, en València").

Traducció:

I Area / anvers

No hi ha altra divinitat que Déu,
La disposició tota (és) de Déu,
No (hi ha) força sinó per Déu
Balansiya

II Area / revers

Déu és nostre Senyor,
Mahoma, el nostre Enviat,
El Mahdi, el nostre Guia

Variant 2 Mesures: 14 x 14 mm Pes: 1,45 grams

La mateixa traducció que l'anterior.

TIPUS 2 – Anys 1229-1238, amb seca *Balansiya*, però amb el nom de l'emir al-Mu'ayyad bi-Allàh, l'imam abbàssida i el governador Abú Djumayl (Abú-L-Djumail Zaiyan ibn Sa'd ibn Mardanix).

Mesures: Pes: (Les mesures de la peça d'en Medina son 15x15 i 1,52 g)

Traducció:

I Area / anvers

L'Emir al-Mu'ayyad bi-Allah,
el guerrer santificat en el camí
de Déu, Abu Yumail

II Area / revers

Déu és nostre Senyor,
Mahoma, el nostre Enviat,
El Abassi, el nostre Guia
Balansiya

BIBLIOGRAFIA

CRUSAFONT I SABATER, Miquel. *Catàleg general de la moneda catalana, Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V aC – s. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, 2009.

FONTENLA BALLESTA, Salvador. "Un tesorillo de dirhemes almohades de Arcila", *Gaceta Numismática* 74-75, 1984, pàg 153-173.

HAZARD, Harry W. *The numismatic history of late medieval North Africa*. The American Numismatic Society, 1952.

HOHERTZ, Edmund H. *Catalog of the square islamic coins of Spain, Portugal, and North Africa: 1130-1816 a.d.*, The Wooster Book Company, 2008.

MEDINA GÓMEZ, Antonio. *Monedas hispano-musulmanas*. Instituto provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos CSIC, Toledo, 1992.

PELLICER I BRU, Josep. "La rara acuñación de Abu Yumail Zayyan ben Mudafi ben Yusuf ben Çaad ben Mardanis, en València". *Gaceta Numismática* 172, 2009, pàg. 15-20.

SANCHIS GUARNER, Manuel; TARRADELL, Miquel. *Història del País Valencià, prehistòria i antiguitat època musulmana*, Volum I, Edicions 62, 1988.

VEGA MARTÍN, Miguel; PEÑA MARTÍN, Salvador; FERIA GARCÍA, Manuel C. *El mensaje de las monedas almohades. Numismática, Traducción y Pensamiento islámico*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca. 2002.

VIVES ESCUDERO, Antonio. *Monedas de las dinastías arabigo-españolas*. 1893. Reedició de 1998, Fundación para el Fomento de los Estudios Numismáticos, Madrid.

Novetats al numerari carolingi. Carlemany, diners de Girona i Roses. Lluís el Piadós, 3 diners de Barcelona.

JORDI VALL-LLOSERA I TARRÉS¹

El numerari carolingi català continua essent el gran desconegut en comparació amb la resta d'emissions. Amb prou feines podem situar-les en la cronologia que acoten el regnat del seu emissor, o tot just en les dates de domini de la ciutat i, per tant, quan s'hi hauria pogut instal·lar la seca. La documentació numismàtica, essent benèvol, és més aviat escassa, i els exemplars coneguts no s'allunyen gaire d'aquesta realitat. Els casos de Carlemany i Lluís el Piadós en serien clars exemples.

Ara per ara, el treball bibliogràfic de referència és el corpus de la moneda catalana comtal d'A.M. Balaguer (BALAGUER), i tot just podem comptabilitzar-hi un total de 27 exemplars a nom de Carlemany i Lluís el Piadós del valor d'un diner i repartits en les 4 seques conegudes: Barcelona, Empúries, Girona i Roses.² En aquell moment, no es coneixia l'emissió d'òbols ni la de cap tipus de valor de la seca de Girona del Piadós.

	<i>Valor/seca</i>	Barcelona	Empúries	Girona	Roses
Carlemany 768-814	Diner	3	2	3	1 (+ 1) {n. 8}
	Òbol	-	-	-	-
Lluís el Piadós 814-840	Diner	9 (+ 3) {n. 1, 7 i 9}	8	-	1 (+ 1) {n. 2/4}
	Òbol	-	-	(+1) {n. 5}	(+1) {n. 3/4}

Resum del corpus d'A.M. Balaguer i de les novetats a dia d'avui. Entre parèntesis, el nombre d'exemplars que han aparegut, i entre claudàtors, la seva font de procedència/referència.

1. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

2. A.M. Balaguer atribuïa els diners amb llegenda RODDA a Roses (Alt Empordà) basant-se, principalment, en les dades arqueològiques i les troballes monetàries a Roses mateix i a la veïna Empúries. Les altres dues possibles poblacions a què atribuir el taller eren Roda de Ter (Osona) i Roda d'Isàvena (o Roda de Ribagorça, Ribagorça).

D'aleshores ençà, les novetats s'han anat succeint amb comptagotes, però amb una importància extraordinària.³ Així, tenim que en els darrers 18 anys han aparegut un total de 7 exemplars, 2 dels quals aparentment ja formaven part del corpus de Balaguer, o el que és el mateix, 5 nous exemplars inèdits han estat publicats. L'aportació d'aquest article és notable, no només pel nombre, 5, tants com els darrers 18 anys, sinó pel fet que 4 d'ells presenten encunys inèdits que ens permeten créixer en l'estudi del corpus.

1. El juny del 2009, OGN *numismatique* subhastava un diner de Lluís el Piadós de la seca de Barcelona (OGN).
2. El 2010 se subhastava un segon exemplar conegut del diner de Lluís el Piadós de Roses (CGB). Prèviament, havia aparegut en un portal de subhastes a internet.
3. El 2011, l'òbol de Lluís el Piadós de Roses (BÉNÉZET, LETHO-DUCLOS & SCHIESSER 2011), que prèviament era donada a conèixer en un fòrum d'un portal francès.
4. El 2012, en un treball posterior, els mateixos autors donaven a conèixer el segon diner de Roses a nom de Lluís subhastat anteriorment (BÉNÉZET, LETHO-DUCLOS & SCHIESSER 2011-12).
5. El 2014, l'òbol de Lluís el Piadós de Girona (CRUSAFONT & GELIS). Era la primera moneda coneguda a nom de Lluís de la seca de Girona. El diner, encara, resta desconegut.
6. L'abril del 2014, sortien a la llum dos diners a nom de Carlemany de les seques de Barcelona i Girona, que segons sembla, eren els exemplars catalogats per Balaguer amb els núm. 3-3 i 4-2 de VQR, els quals eren dibuixos i no gaire exactes (AUREO&CALICÓ 2014, lots 207, de 1,26 grams, i 208, de 1,18 grams).
7. El 2015, rebíem la notícia del desè exemplar conegut del diner de Barcelona de Lluís el Piadós (subhastat posteriorment per ELSÉN).
8. L'abril del 2017, un segon exemplar conegut del diner de Carlemany de Roses (AUREO&CALICÓ 2017, lot 13, de 1,04 grams).
9. El novembre del 2017, el darrer exemplar aparegut de Barcelona a nom de Lluís el Piadós.

Comprovem, doncs, que les emissions carolíngies de la seca de Girona i Roses es redueixen, a dia d'avui, a un limitadíssim nombre d'exemplars; en tenim prou amb els dits d'una mà per a cadascuna d'elles: tres diners a nom de Carlemany i un òbol de Lluís el Piadós per Girona; i dos diners de Carlemany i altres dos di-

3. Cal destacar la descoberta dels òbols a nom de Lluís el Piadós de Girona (CRUSAFONT & GELIS) i Roses (BÉNÉZET, LETHO-DUCLOS & SCHIESSER 2011).

ners i un òbol de Lluís per la seca de Roses. En valors absoluts, es tracta d'unes xifres molt "allunyades" dels exemplars coneguts emesos a les seques Barcelona i, fins i tot, Empúries. Ens centrarem en aquestes dues seques i llurs novetats.

Carlemany, diner de Girona.

BALAGUER núm. 3-1.

Diner 1. Pes: 1,38 grams. Ø 20,2 mm.

Anvers. + CARLVX REX FR. Creu interior.

Revers. + GERVNDA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 5 respecte a la posició vertical del monograma.

BALAGUER núm. 3-2.

Diner 2. Pes: - grams. Ø 19,2 mm.

Anvers. + CARLVX REX FR. Creu interior.

Revers. + GERVNDA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 11 respecte a la posició vertical del monograma.

BALAGUER núm. 3-1. VQR (?) grams. Ø 20,2 mm

Diner 3.

Anvers. + CARLVX REX FR. Creu interior. Al'exemplar fotografiat, s'hi pot comprovar que la llegenda comença a les 11 respecte a la creu interior (simil·lar al Diner 2).

Revers. + GERVNDA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 7 respecte a la posició vertical del monograma.

AUREO&CALICÓ 2017 (1,18 grams)⁴

(x1.5)

Es dona per fet que l'exemplar dibuixat i el subhastat eren una mateixa peça, però és notòria la seva diferència, visible en l'inici de la llegenda del revers, a les 5 i a les 7 respectivament.

Col·lecció privada

(x1.5)

Diner 4. Pes: 1,13 grams (cospell faltat). Ø 20,1mm. INÈDIT.

Anvers. + CARLVX REX FR. Creu interior. La llegenda comença a les 12.

Revers. + GERVNDA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 12 respecte a la posició vertical del monograma.

Aquest nou exemplar que publiquem⁵ és especialment interessant per presentar encunyats inèdits, tant per a l'anvers com per al revers. L'anvers segueix la tipologia dels anteriors, amb l'inici de la llegenda al capdamunt de la creu. En el revers, hi trobem la principal diferència; és l'únic conegut, que, a l'igual que l'anvers, mostra una llegenda que comença a les 12, per sobre el monograma KAROLVS; és a dir, tant anvers com revers formen una composició totalment regular i centrada pel que fa a les llegendes i estampes interiors (creu i mono-

4. Aquest exemplar, juntament amb el de la seca de Barcelona del mateix monarca, foren adquirits pel *Museo Arqueológico Nacional* (Madrid) i resten actualment exposats en el MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya de Barcelona).

5. L'origen l'hem de cercar en una troballa fortuïta en una població veïna a Carcassona, juntament amb un altre diner fragmentat de Carlemany de la seca de Melle.

grama). També cal destacar que totes les A són sense travesser, mentre que en els altres exemplars les podem trobar tant amb travesser com sense. La resta de lletres segueixen els trets habituals, amb traces rectes i els típics triangles, principalment visibles a les lletres C, E G o R.

Carlemany, diner de Roses.

AUREO&CALICÓ 2011, lot 18
(BALAGUER núm. 1-1)

(x1.5)

Diner 1. Pes: 0,8 grams. Ø 20 mm. (cospell fragmentat).

Anvers. + CARLVS REX FR. Creu interior.

Revers. + ROD + DA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 9 respecte a la posició vertical del monograma.

AUREO&CALICÓ 2017, lot 13

(x1.5)

Diner 2. Pes: 1,04 grams. Ø (20 mm. aprox.). **INÈDIT.**

Anvers. + CARLVS REX FR. Creu interior.

Revers. + ROD + DA. Monograma de KAROLVS. La llegenda comença a les 9 respecte a la posició vertical del monograma.

Aquest diner, subhastat el 2017, amb llegenda *RODDA* és, a dia d'avui, el segon exemplar conegut i l'únic sencer. Anvers i revers presenten diferents encunyats respecte a l'exemplar publicat per Balaguer.

Lluís el Piadós, diner de Barcelona⁶.

ELSEN 2017

Diner 1. Pes: 1,35 grams (cospell faltat). Ø 22,35 mm. **INÈDIT.**

Anvers. + HLVDVVICVS INP. Creu interior.

Revers. BAR / CNIO / NA ◀ en tres línies.

Exemplar d'encuny d'anvers inèdit amb final de llegenda INP, amb la lletra N invertida, i revers BALAGUER núm. 7-3 amb les dues N invertides i petit triangle al final.

OGN 2009

Diner 2. Pes: 1,56 grams. Ø 22,35 mm. **INÈDIT.**

Anvers. + HLVDVVICVS IMR. Creu interior.

Revers. BAR / CNIO / NA● en tres línies.

Exemplar de mateixos encunys que el BALAGUER núm. 7-6. Es tracta del segon exemplar conegut amb l'error en la llegenda del revers amb lectura BARC-NIONA enlloc de BARCINONA.

6. Pel que fa als diners de Barcelona a nom de Lluís, no reproduïrem tots els exemplars coneguts com hem fet anteriorment per Girona i Roses per ésser el seu nombre més ampli.

Col·lecció privada

(x1.5)

Diner 3. Pes: 1,57 grams. Ø 22,35 mm. **INÈDIT.**

Anvers. + HLVDVVICV2 IMR. Creu interior.

Revers. BAR / CIIHO / NA● en tres línies.

És el darrer exemplar aparegut, excepcional pel seu estat de conservació i mòdul lleugerament superior a tots els coneguts. El seu anvers és similar al diner anterior, BALAGUER núm. 7-6, amb la lletra S girada, i hem de rectificar la lectura que en fa A.M. Balaguer, on la suposada lletra P del final de la llegenda d'anvers és, en realitat, una R.⁷ L'encuny de revers és inèdit, amb la primera lletra N amb el pal travesser a l'inrevés, i la segona posicionada normal. Al final de la llegenda hi trobem un punt.

Anvers

Revers

BIBLIOGRAFIA

AUREO&CALICÓ 2011 – Aureo&Calicó, subhasta 237, Col. Crusafont. Barcelona, 27 d'octubre del 2011.

AUREO&CALICÓ 2014 – Aureo&Calicó, subhasta 259, Col. Muntaner. Barcelona, 24 d'abril del 2014.

7. La rectificació de la lectura de la suposada lletra P en una R la fem en una comparació amb la lletra R de la llegenda del revers.

AUREO&CALICÓ 2017 – Aureo&Calicó, subhasta 291, Col. Ègara, vol. II. Barcelona, 26 d'abril del 2017.

BALAGUER – Balaguer i Prunés, Anna Maria. “Història de la moneda dels comtats catalans”. *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics* (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) Barcelona, 1999.

BÉNÉZET, LETHO-DUCLOS & SCHIESSER 2011 – Bénézet, Jérôme & Letho-Duclos, Jean-François & Schiesser, Philippe. “Une obole de Rosas au nom de Louis le Pieux”. *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 66e année, núm. 7, setembre 2011, p. 190-192.

BÉNÉZET, LETHO-DUCLOS & SCHIESSER 2011-12 – Bénézet, Jérôme & Letho-Duclos, Jean-François & Schiesser, Philippe. “Les monnaies de ROD/DA de Louis le Pieux”. *Acta Numismàtica* 41/42, Barcelona 2011-2012, p. 163-168.

CGB – CGB, subhasta v41, lot 5 (1,33 grams i 21 mm). París, 2010.

CRUSAFONT 1980 – De Crusafont i Sabater, Miquel. “Nou tipus carolingi de Barcelona de Carles el Calb”. *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1980, p. 47-56.

CRUSAFONT 1983 – De Crusafont i Sabater, Miquel. “Nuevo tipo carolingio de la ceca de Roda”. *Acta Numismàtica* 13, Barcelona, 1983, p. 125-135.

CRUSAFONT & GELIS – De Crusafont, Miquel & Gelis, Joan. “Girona: tipus i seca inèdits de Lluís el Pietós”. *Acta Numismàtica* 44, Barcelona 2014.

DOMÉNECH – Doménech Belda, Carolina. “La circulation de monnaie carolingienne dans la péninsule ibérique. À propos d'un denier de l'atelier de Roda”. *Revue Numismatique*, 2013, p. 383-410.

ELSEN – Jean Elsen & ses Fils S.A. Subhasta 129, lot 334 (1,35 grams). Bruxelles, 11 de març del 2017.

CGB – CGB *numismatique*. Subhasta, lot 95 (1,56 grams). París, 18 de juny del 2009.

VQR - Vidal Quadras y Ramon, Manuel. “Catálogo de la Colección de Monedas y Medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón”. A. López Robert, Impresor. Barcelona, 1892 (4 volums). Puvill Editor, Barcelona, 1975 (reimpressió).

Els diners de Folc I de Cardona (c. 1030-1040)

M. DE CRUSAFONT I SABATER*

L'any 1996 vàrem donar a conèixer en aquesta mateixa revista un diner incomplet, trencat i força malmès, amb uns tipus i una llegenda de revers que clarament ens duïen a Cardona.¹ Efectivament, al centre del revers s'hi podia interpretar una llegenda CARDONA, malgrat que algunes lletres eren de mal llegir. A l'anvers s'hi veia una figura de sant, portant una creu o bé amb una creu al davant, girada a l'esquerra i entre les lletres S-V. Certament es tractava de S(ANT)-V(ICENÇ), a qui estava dedicada l'església cardonina i la qual tenia, a més, el dret de percebre el delme dels beneficis de l'encunyació de la moneda per donació del vescomte Bremon, feta l'any 1019.

Com recordarem, el dret de moneda dels vescomtes de Cardona derivava d'un text una mica confús que el comte de Barcelona Borrell (947-991) havia inclòs en la renovació de la carta de poblament de Cardona que havia estat donada per primer cop pel comte de Barcelona Guifré l'any 880. Aquest text diu: *"Tingueu sempre entre vosaltres negoci net, mercat lícit i una sola moneda, pura, sense alteració i sense cap falsedat, de manera que, com fou al principi, perseveri sempre, a fi que sempre tingui el mateix valor"*.²

Hom podria dubtar de la veritable intenció del comte Borrell, ja que aquest text també podria voler dir que no fessin córrer moneda falsa. Altrament, però, si la moneda no era la seva, llavors tampoc no quedaria clar com la podrien mantenir ells, en la seva qualitat. Finalment, també podria ésser que aquest text fos una interpolació feta posteriorment pel beneficiari. En qualsevol cas, no hi ha dubte que els vescomtes de Cardona varen interpretar aquest text com una concessió atorgada al seu llinatge i no pas a la població, un aspecte que, seguint literalment el text, també sembla discutible.

* Doctor en Història. President de la SCEN

1. CRUSAFONT, MIQUEL; BALAGUER, A. M., "Diner vescomtal de Cardona del segle XI, inèdit", *Acta Numismàtica* 26, Barcelona, 1996, p. 139-146. La peça passà després al nostre CRUSAFONT, M., *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009, amb el núm. 1884.

2. FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, p. 8 i 17.

La moneda en qüestió tenia també, al revers, altres dos trams de llegenda: aparentment CNO, a sobre de CARDONA i, aparentment, (D)AT a sota. Atès que la lectura central, CARDONA, era suficientment clara, varem fer diferents hipòtesis sobre la possible significació dels altres dos trams de la llegenda, fins i tot considerant-les com a formant part d'una mateixa lectura en dos trams en la forma CNO-(DAT), però no arribàrem a cap conclusió. Plantejarem llavors que CNO volgués ésser una abreviatura de C(A)NO(NICA), atès que l'any 1040, en temps del vescomte Eribau, l'església de Cardona havia assolit aquesta categoria. La presència del sant a l'anvers i de la possible interpretació del CNO a l'anvers donaven a la moneda un fort accent religiós, i és per això que varem pensar si s'havia d'atribuir a Eribau, que era bisbe de la Seu d'Urgell, a més de vescomte de Cardona en condomini amb el seu germà Folc I (c. 1030-1040). Atès que l'any 1040 havia estat consagrada la nova canònica de la mà d'Eribau, proposarem aquesta data com la més probable i, en tot cas, l'espai 1040-1057.

De tota manera, varem concloure que el fet indubtable era que la moneda era de Cardona i del segle XI, i que "la resta són hipòtesis més o menys fonamentades i, en conseqüència, revisables en el futur".

Fa cosa d'un any varem tenir la sort de poder estudiar un altre exemplar d'aquesta moneda i varem poder observar que, a sobre de la llegenda CARDONA, ara s'hi podia llegir ·FVL: en posició retrògrada i, a baix, només s'hi veia la lletra inicial, que era una C. Llavors ens varem adonar que es tractava d'una llegenda partida i que el FVL d'aquesta peça, combinada amb el CNO de la primera que havíem publicat, permetien fer una lectura: FVL-CHO, només que interpretant la pretesa N per una H.

Per tant, la lectura era FVLCHO, Folc, i la moneda havia estat emesa, en realitat, a nom del vescomte Folc i no pas del seu germà i possessor del condomini del vescomtat, Eribau. Ja havíem advertit que la pretesa N de CNO també podia ésser una H, però sens haver entès que la pretesa DAT de sota era, en realitat, una llegenda invertida on la A era una V i la T una L, de manera que tampoc amb la H solucionàvem llavors res. Pel que ara veiem, es tracta, doncs, d'una llegenda en dos trams, situada a sobre i a sota de la lectura central CARDONA i que pretén fer una lectura circular, tot i que només és així en la segona peça, ja que en la primera, en realitat, llegint circularment arribaríem a FVL-OHC.

La moneda, per tant, es degué emetre entre el 1030, any aproximat en què va començar a regir Folc I a la mort de Bremon, i l'any 1040, en què Folc va morir. No canvia, doncs, la cronologia de la peça ni tampoc, és clar, la ubicació de la seca a Cardona, però sí l'atribució que ara veiem, que correspon al vescomte Folc I. No sembla possible, d'altra banda, que la peça pugui correspondre a algun altre vescomte posterior. A Folc I el va succeir el seu fill Ramon Folc I, i els que segueixen o bé mantenen el nom de Ramon Folc, o bé tenen altres noms, com

Bernat o Guillem. Només hi ha un altre Folc, el germà de Ramon Folc I, que regí el comtat, però només com a regent del seu nebot Bernat Amat. Per tant, no sembla que la moneda es pugui atribuir a aquest regent, que fou bisbe de Barcelona i d'Urgell i que va morir el 1099.

Darrerament hem pogut saber que la segona moneda havia estat trobada a la comarca de l'Anoia amb altres dues peces del mateix tipus, formant un paquet. Es tracta d'un cas semblant al de les peces d'Urgell amb genet ibèric, de les quals n'aparegueren quatre exemplars formant paquet amb un diner aragonès de Sanç Ramir i soldades entre si. En separar ara les tres peces, una d'elles restà una mica malmesa. La descripció de les quatre peces conegudes resta establerta ara així:

x2

1. Diner d'argent del vescomtat de Cardona, ja publicat.

a/ Efígie de sant que porta una creu, mirant a l'esquerra i entre S-V.

r/ CHO/CAR(D)ONA/FVL capgirat.

Pes: 0,44 g, incompleta

Diàmetre: 15,8 mm

AN-26

x2

2. Diner semblant que ja haviem pogut veure.

a/ Semblant a l'anterior, la creu porta punts als espais.

r/ FVL· retrògrad/CARDONA/CHO

Pes: 0,40 g

Diàmetre: 16 mm

varietat inèdita

3. Diner semblant.

a/ Semblant als anteriors, no es veuen les lletres S-V ni els punts a la creu.

r/ (F)VL/CARDONA (NA nexat)/·CH(O)

Pes: 0,38 g

Diàmetre: 16 mm

varietat inèdita

4. Diner semblant, una mica malmès.

a/ Semblant als anteriors. Es veu el bust però no pas la creu ni les S-V.

r/ FVL(retrògrad)/CARDONA/CHO

Pes: 0,35 g

Diàmetre: 16 mm

varietat inèdita

Totes quatre peces mostren un acusat desgast, de manera que es fa difícil d'apreciar bé els detalls. Els trams •FVL•—•CHO• sembla que haurien d'anar entre punts, tal com ara els indiquem, però el fet és que aquests punts es veuen en molts pocs casos i no sabem si és per absència o per desgast. D'altra banda, la D de Cardona a voltes sembla una O, o bé una lletra girada. Les lletres NA finals de CARDONA, en algun cas apareixen nexades i en altres no. Finalment, la creu porta punts als espais en l'exemplar 2, però no estem segurs que n'hi hagi també en les altres i que la seva absència aparent sigui conseqüència del desgast. La lletra C apareix a voltes molt mal feta, com amb traços rectes.

Pel que fa al bust, mostra un art força bo en el primer exemplar i força més deficient en els altres tres.

Els pesos són bastant baixos, però cal atendre també el factor de desgast i petites pèrdues a les vores. Aquesta fragilitat de les peces ens mostra que es tracta de monedes d'argent, un metall que tendeix a fragmentar-se. El diàmetre, en canvi, fa pensar en diners més que no pas en òbols.

Com veiem, les quatre peces mostren haver sorgit d'encunyats diferents, tant d'anvers com de revers, cosa que denota una emissió d'una certa importància.

La cronologia i la zona de troballa ens poden fer creure que es tractaria d'una pèrdua produïda en una zona plenament de domini i circulació de moneda musulmana, però cal tenir present que els comtes de Cerdanya tenien una avançada, l'anomenada Marca de les Oluges, que arribava fins aquest poble i a tocar, doncs, de la comarca de l'Anoia i no pas gaire lluny de Cardona. Com que no sabem el lloc exacte de la troballa en l'espai de l'Anoia, no podem precisar si fou en zona cristiana o ja a la musulmana. Es podria, doncs, suposar que potser algun cristià es va introduir imprudentment a la propera zona musulmana i allí degué perdre la vida i amb ella el paquet amb els tres diners cardonins.

Podem, doncs, refermar, en qualsevol cas, l'atribució a Cardona d'aquesta sèrie de monedes i també precisar que fou emesa per Folc I (1030-1040).

Contribució al corpus dels segells catalans, I. Matriu de segell de lacre inèdit de Sibil·la d'Anglesola.¹

JORDI VALL-LLOSERA I TARRÉS²

El coneixement de la Història es nodreix a través de diverses fonts i mitjançant diferents disciplines; la sigil·lografia (estudi dels segells) n'és una més. Catalunya té la sort de comptar amb el gran estudi sigil·logràfic de Ferran de Segarra i amb *Acta Numismàtica*, una revista científica on es publiquen articles relacionats, principalment i majoritàriament, amb la numismàtica, en menor mesura amb la medallística i, ocasionalment, amb la sigil·lografia.

Amb aquest article voldríem encetar una ampliació de l'estudi sobre els segells publicats a *Sigillografia Catalana*, de Ferran de Segarra (Barcelona, 1916/32), en un intent similar a les nombroses addendes que han anat publicant-se en aquesta mateixa revista, com, per exemple, la de l'obra sobre els croats i llurs divisors, *Catàlegs dels croats de Barcelona*, d'Antoni Badia i Torres (Barcelona, 1969).

Breu història de la família Anglesola.

La baronia d'Anglesola fou creada per Ramon Berenguer I de Barcelona quan conquerí i fortificà el castell de Tàrraga, vers el 1056. La seva extensió anava des d'Anglesola a Sidamon, a l'oest, fins a Torregrossa, i al nord limitava amb la serra d'Almenara (comtat d'Urgell).

El llinatge Anglesola s'inicià amb Berenguer Gombau I, c. 1079, i acabaria generant tres estirps. Una línia troncal dels barons d'Anglesola, que al mateix temps crearia una branca dels Anglesola senyors de Miralcamp; una segona línia

1. Amb aquest article volem fer una aportació a l'obra de Ferran de Segarra, *Sigillografia Catalana*. Inventari, descripció i estudi dels Segells de Catalunya (Barcelona, 1916/32). Preghem a tots aquells interessats en aquest tema que ens facin arribar imatges i informació diversa, i als estudiosos animar-los per tal d'acréixer en el coneixement de la sigil·lografia catalana.

2. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

dels Anglesola, senyors de Bellpuig, amb una altra branca, també dels Anglesola, senyors de Butsènit i Utxafava; i una tercera línia dels Anglesola, senyors de Vallbona.

Encetarem aquest article a partir del primer quart del segle XIV. Però, abans de tot, donarem algunes dades cronològiques per tal d'entendre l'obscur període que tractarem:³

- 30 de novembre del 1323. Testament d'Elionor de Cabrera, esposa de Berenguer IV d'Anglesola, davant del notari Jaume de Rei de Calassanç. Declara hereu el seu fill Ramon de la baronia de Cabrera de Ribagorça i Miralcamp, que restava en feu a Bernat d'Anglesola, de la branca Miralcamp. ALTISENT, p. 384.
- 6 d'abril del 1326. Testament de Berenguer IV d'Anglesola davant el notari Margarit Sunyer, de Barcelona. Declara hereu el seu fill Ramon, de la baronia d'Anglesola. ALTISENT, p. 384.
- 1348. Mor Elionor, filla de Ramon d'Anglesola.
- 1356. Donació, en vida, de Ramon II d'Anglesola davant el notari Miquel Sánchez de Saragossa. Deixava en testament a la seva filla Constança i a la seva esposa Elvira les dues baronies (d'Anglesola i de Cabrera de Ribagorça). ALTISENT, p. 385.
- 20 de novembre del 1356. Nova donació en vida, esmenant l'anterior, de Ramon d'Anglesola feta a Lleida. Deixava a la seva filla Constança les dues baronies (d'Anglesola i de Cabrera de Ribagorça), excepte en el cas que ell tingués descendents mascles. Deixava el dret successivament a les seves altres dues filles, Elionor i Elvira, si Constança moria sense descendència masculina. En el cas que cap de les seves filles tinguessin descendència masculina, les baronies passarien als germans de Ramon II. ALTISENT, p. 385.⁴
- 1360. Sibil·la es casa amb Hug II d'Anglesola.⁵
- 4 de febrer del 1365. Codicil pel qual Ramon d'Anglesola declara hereves, en cas de no tenir fills, la seva muller Elvira i la seva filla Sibil·la i, si aquesta no tenia fills, passava a Constança. Codicil fals, forçat per Berenguer (fill de Galvany I o Berenguer Galvany I, i nebot de Ramon II d'Anglesola), que modificava les donacions anteriors. ALTISENT, p. 385-386.

3. Ens ha estat d'especial utilitat el treball d'Agustí Altisent sobre l'herència de Constança d'Anglesola, germana de Sibil·la, on es detallen els drets de successió de la baronia i les nombroses irregularitats ocorregudes mitjançant la falsificació documental, promoguda pel seu cosí-germà Berenguer per tal d'usurpar-li els dominis.

4. Altisent no menciona l'altra filla de Ramon II d'Anglesola, Sibil·la, o certament era absent en el testament.

5. Hug II d'Anglesola, senyor de Miralcamp, Sidamon, Alcoletge i Fondarella; del llinatge troncal dels Anglesola, de la branca dels senyors de Miralcamp. Succeeix el seu pare, Bernat, vers el 1379. Personatge important, ocupà diversos càrrecs que abracen tres regnats. Majordom i conseller de Pere III des del 1381; gran privat de Joan I i de la seva esposa, Violant de Bar. El 1396, Martí I el processà, però ben aviat recuperà la seva confiança, i el 1398 el nomenava governador de Mallorca. També fou conseller de la reina Maria, esposa de Martí I. Casat en segones núpcies amb Elieta de Rocaberti.

- c. 1370. Mor Ramon II d'Anglesola, sense descendència masculina.
- c. 1386. Mor Berenguer, nebot de Ramon II d'Anglesola, sense descendència masculina.⁶
- 29 de juny del 1388. Hug II d'Anglesola declara davant el notari de Montblanc que Constança no havia renunciat a la seva herència i, si existia document contrari, era fals. ALTISENT, p. 385.
- 1389 i 1391. Se signen capítols matrimonials entre Constança i Pere de Benviure, secretari reial de Joan I. ALTISENT, p. 385.
- 8 de març de 1392. A Camporrells, el notari Pere de Noguers confessà sacramentalment a fra Guillem de Guardiola, franciscà de la comunitat de Montblanc, que Berenguer l'havia amenaçat i obligat a falsificar cartes de donació de Ramon II d'Anglesola en favor del propi Berenguer. ALTISENT, p. 385.
- 30 de maig del 1392. El document confessional del notari Pere de Noguers és presentat al monarca, qui confisca els béns de Berenguer,⁷ i l'endemà mana donar-los a Constança i Pere de Benviure. ALTISENT, p. 387.
- c. 1392 o 1393 (data incerta). Mor Sibil·la d'Anglesola.
- 16 de desembre del 1394. Joan I confirma als veguers de Lleida, Cervera i Montblanc els drets de Constança sobre Anglesola i Paganell, que eren en mans d'Hug d'Anglesola, curador dels béns de *Constancina* (Constança), filla d'aquest i de Sibil·la. ALTISENT, p. 387.
- 28 d'agost del 1405. Codicil redactat a Montblanc, pocs dies abans de morir, en el qual Constança institueix hereu universal el seu marit, Pere de Benviure, que ha de prendre el nom d'Anglesola, i mana que res no pugui passar als seus altres fills o filles d'altres matrimonis. També especifica que res no passi a *Constancina*, la filla de la seva germà Sibil·la.⁸ ALTISENT, p. 389.

Tenim, doncs, Ramon II d'Anglesola, pare de Sibil·la i senyor de les baronies d'Anglesola i Cabrera de Ribagorça, i les seves altres germanes, Constança, Elionor i Elvira. Per testament, Ramon II deixà en herència, en el cas que no tingués descendència masculina, les baronies a la seva filla primogènita, Constança, i successivament a Sibil·la i, en el cas que cap d'elles tampoc no tinguessin fills, al seu germà Berenguer Galvany I (Galvany I) i, per tant i per successió, al seu nebot Berenguer. Quedava clar, doncs, que Ramon II posava per davant de tot la successió masculina al capdavant de les baronies.

6. Data molt dubtosa, doncs Berenguer és mencionat el 30 de maig del 1392, com veurem més endavant.

7. Aquesta ordre reial posaria en entredit la data de mort de Berenguer (vers el 1386), llevat que fes referència als béns que haguessin rebut els seus hereus.

8. Agustí Altisent (ALTISENT, p. 389) comenta: "Però, en virtut de no sabem quina justa o injusta estratègia, Anglesola fou senyorejada de fet (totalment o parcial) per aquesta parella (referint-se a Constancina i el seu marit, Guillem Ramon de Montcada)".

Abans de morir Ramon II, c. 1370, es redacten diferents documents en vida, en els quals s'hi introdueixen canvis significatius en l'ordre successori, en els quals principalment Sibil·la esdevé l'hereva universal per davant de Constança, falsificats a iniciativa de Berenguer i sota amenaça al notari Pere de Noguers. Berenguer moria vers el 1386 sense descendència masculina. Posteriorment, el 1392, s'esclareixen els fets quan Pere de Noguers, abans de morir, confessà i declarà la conspiració de Berenguer contra Constança. Enmig tenim Hug II d'Anglesola (marit de Sibil·la, que sembla que ja era morta), qui era coneixedor de tal situació però que, per raons òbvies, defensava el frau documental per tal que la seva filla *Constancina* heretés les baronies. Pere de Benviure, marit de Constança i secretari reial de Joan I, aconseguí que el monarca revertís la situació i retornés els dominis a la seva muller.

Troblem, en la majoria d'estudiosos que han fet l'arbre genealògic dels Anglesola, diversitat de criteris i, podríem dir fins i tot, cap relació cronològica objectiva dels barons/baronesses que efectivament en foren. Tenim, doncs, un cop mort Ramon II d'Anglesola, fins a tres persones, o quatre si comptem la seva muller si encara era viva, que podrien haver estat els hereus de les baronies: Constança, Sibil·la i Berenguer. La matriu del segell de lacre a nom de Sibil·la ens faria pensar en la possibilitat que aquesta, almenys durant uns anys, hauria pogut ser l'hereva dels dominis del seu pare i, per tant, baronessa d'Anglesola i Cabrera de Ribagorça. Però, en quin moment?

Paït tot plegat, ens atreviríem a donar-ne unes dates concretes en les quals Sibil·la hauria estat la baronessa d'Anglesola, tot basant-nos en el codicil fals del 4 de febrer del 1365, pel qual Sibil·la passava per davant de sa germana Constança en la línia successòria. Aquella hauria pogut esdevenir baronessa efectiva vers el 1370, en morir el seu pare Ramon II d'Anglesola, i com a molt tard fins al 1392 o 1393, data incerta de la seva mort; descartaríem, per tant, que Berenguer (no els seus hereus) hagués estat en cap moment baró dels dominis d'Anglesola i Cabrera de Ribagorça, atès que morí el 1386.⁹ Fins al 16 de desembre del 1394, podria haver estat baronessa la seva filla *Constancina*, de la qual era curador el seu pare Hug II d'Anglesola. A partir d'aquesta data, Joan I hauria confirmat els drets sobre les baronies a Constança, germana de Sibil·la, que hauria estat baronessa fins al 1405, data de la seva mort. Posteriorment, la baronia passaria al seu marit Pere de Benviure (Pere d'Anglesola).

9. Tot i que consta, el 30 de maig del 1392, l'ordre del rei Joan I de confiscació dels béns de Berenguer (entenem dels seus hereus) i llur posterior donació a Constança, no podem entendre que es tracti de les baronies, sinó estrictament d'altres béns i com a càstig.

Catàleg i descripció de les estampes dels segells de lacre amb les armes heràldiques del llinatge Anglesola.

1

2

3

Matriu del segell de lacre

4

Estampa del segell

Nº 1. DE SEGARRA, n. 1859. Galceran d'Anglesola, batlle d'Anglesola. Segell rodó, 42 mm, datat el 27 de juliol del 1296.

+ : S : ENGALCERAN DANGLESOLA. Cavaller galopant amb espasa en actitud de combatre. Escut i gualdrapa amb franges horitzontals, armes d'Anglesola. Davant, estrella de 6 puntes.

Nº 2. DE SEGARRA, n. 1860. Guillem d'Anglesola. Segell rodó, 47 mm, datat el 27 de juliol del 1296.

+ SIGILLVM GUILIELMI DE ANGVLARIA. Cavaller galopant amb espasa en actitud de combatre. Escut i gualdrapa amb franges horitzontals, armes d'Anglesola.

Nº 3. DE SEGARRA, n. 1861. Guillemó d'Anglesola. Segell rodó, 48 mm, datat el 19 de juny del 1310.

+ S GILLALMONII DE ANGV LARIA *. Dos escudets partits en quatre quaters, armes dels Cabrera (de Ribagorça), de petites dimensions, que tallen la llegenda pels costats. En el centre i de grans dimensions, l'escut principal d'armes d'Anglesola.

Nº 4. INÈDIT. Sibil·la d'Anglesola (c. 1370-1392/3?). Neta paterna de Berenguer d'Anglesola i Elionor de Cabrera, i filla de Ramon II d'Anglesola i Elvira López. Segell de lacre rodó en bronze, *uniface*.

Pes: 30,5 grams. Diàmetre: 41,2 mm. Gruix: 3,30 mm. Alçada (amb l'anella): 11,9 mm.

a/ S: SIBI LIE: DE ANGU LARIA. Quatre escudets partits en quatre quaters, armes dels Cabrera de Ribagorça, de petites dimensions que tallen la llegenda per damunt, per dessota i pels costats. En el centre, escut d'armes de grans dimensions d'Anglesola i/o Miralcamp?¹⁰

r/ anepígraf, llis amb l'anella.

Els quatre escudets petits, partits en quatre parts, fan referència a les armes de Cabrera de Ribagorça, afegides a l'escut central que representa les armes d'Anglesola en unir-se en matrimoni els seus pares Berenguer IV d'Anglesola i Elionor de Cabrera. Hi hem afegit també que pot fer referència a Miralcamp, atès que s'hi albira una "agulla" que travessa, diagonalment, l'escut des de la part superior dreta a la part inferior esquerra.¹¹ La superposició d'armes, d'Anglesola i Miralcamp, bé podrien correspondre i fer referència a la unió en matrimoni de Sibil·la d'Anglesola, baronessa d'Anglesola, amb Hug II d'Anglesola, senyor de Miralcamp.

Escut d'armes actual de Miralcamp. Font: Viquipèdia.

10. Cal destacar també la similitud d'aquest segell amb l'anterior a nom de Guillemó d'Anglesola. Els dos tenen com a emblema principal les armes d'Anglesola i, en segon terme, les de Cabrera (de Ribagorça).

11. No tenim cap imatge de les armes de Miralcamp d'època coetània a la del segell de lacre, però l'escut d'armes actual ens permet d'assimilar-lo.

Nº 5. DE SEGARRA, n. 3199. Berenguer d'Anglesola, bisbe de Girona (1384-1408) i cardenal de la diòcesi d'Osca (1397), del llinatge troncal dels Anglesola, de la branca dels senyors de Miralcamp. Segell ogival de 75x42 mm, datat el 26 d'agost del 1396.

S BERENGARII : DEI : GRACIA : EPISCOPI : GERUNDENSIS.
Verge Maria amb Jesús-Infant en altar gòtic; dessota, el bisbe agenollat a dreta entre dos escudets d'armes d'Anglesola.

Nº 6. DE SEGARRA, n. 3200. Berenguer d'Anglesola, bisbe de Girona (1384-1408) i cardenal de la diòcesi d'Osca (1397), del llinatge troncal dels Anglesola, de la branca dels senyors de Miralcamp. Segell ogival de 85x50 mm, datat el 6 d'abril del 1401.

SIGIL · BERENGARII · TITULI · STI · CLEMENTIS · PBRI · CARDINALIS. Verge Maria amb Jesús-Infant en altar gòtic; dessota, el bisbe agenollat a esquerra entre dos escudets d'armes d'Anglesola cimades de capel cardenalici.

Nº 7. DE SEGARRA, n. 1861. Galceran d'Anglesola. Segell rodó, 40 mm, datat el 6 de desembre del 1414.

+ GALCERAN DENGLE(...). Gran estrella de vuit puntes en el camp.

Nº 8. DE SEGARRA, n. 1863. Magdalena d'Anglesola. Segell sisavat, 13x10 mm, datat el 1460.

Escut partit verticalment en dues meitats. En la primera meitat, hi trobem tres barres verticals i una estrella de vuit puntes (?); dessota, a la segona meitat, unes faixes en ziga-zaga.

Evolució heràldica de les armes Anglesola.

Ferran de Segarra reproduïx diverses estampes de segells de lacre de personatges relacionats amb el llinatge dels Anglesola, nobles com Galceran d'Anglesola, Guillem d'Anglesola, Guillemó d'Anglesola i Magdalena d'Anglesola; i eclesiàstics com Berenguer d'Anglesola; Galceran d'Anglesola, vicari general de Tarragona; o Ramon d'Anglesola, bisbe de Vic (1264-1298). Només en els segells d'aquests dos darrers no s'hi presenta cap referència a les armories dels Anglesola. Així doncs, amb el segell que publiquem, tenim un total de 8 segells diferents que pertanyen a 7 personatges.

Tot i que la mostra sigil·logràfica d'estampes i matrius dels propis segells és molt minsa, ens aporta una informació extraordinària en l'evolució de l'heràldica d'Anglesola. Així, tenim que els dos primers segells (núm. 1 i 2) ens mostren les faixes horitzontals, tant en les gualdrapes com en els escuts dels cavallers, idèn-

tiques a l'escut d'armes del segell núm. 3, tots tres situats a finals del segle XIII i principis del XIV. El segell inèdit que presentem amb el núm. 4, datat a finals del segle XIV (ha d'ésser anterior al 1392 o 1393, data en la qual mor Sibil·la), segueix les tipologies anteriors. A partir d'aquest, el següents trenquen completament amb les faixes horitzontals presents dins l'escut d'armes i apareixen les faixes en ziga-zaga, tal i com ens han arribat als nostres dies en l'heràldica municipal. Aquesta "nova heràldica" la trobem en els segells núm. 5 i 6, datats a finals del segle XIV i principis del XV. Cas a part és el segell núm. 7, on no hi ha cap rastre de les faixes horitzontals en ziga-zaga i, en el seu lloc, hi figura un gran estel de 8 raigs, peculiaritat tampoc del tot inèdita perquè en el segell núm. 1 també acompanya l'escena del cavaller un estel de sis puntes al davant. El segell núm. 8, cronològicament el darrer (datat el 1414), és una suma dels anteriors, és a dir, reapareixen les faixes horitzontals en ziga-zaga i l'estel (no està gaire clar el nombre de raigs), i hi incorpora en la primera meitat tres barres verticals.

Així doncs, ens plau destacar la descoberta d'aquesta matriu de segell de lacre, perquè si ja és extraordinari l'escassetat de segells del llinatge dels Anglesola que ens han arribat fins avui, la troballa d'una matriu és un fet excepcional. També, i no menys important, la tipologia del mateix, que esdevé, cronològicament, el darrer en presentar les armories d'Anglesola mitjançant faixes horitzontals, i el primer en poder relacionar-lo amb les armes dels Miralcamp.

BIBLIOGRAFIA

ALTISENT – AGUSTÍ ALTISENT. "La disputada herència de Constança d'Anglesola (M. 1405)", dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*. Volum I. Biblioteca Abad Oliva. Ed. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Institut d'Estudis Catalans. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

DE SEGARRA – FERRAN DE SAGARRA. *Sigillografia Catalana. Inventari, descripció i estudi dels Segells de Catalunya*. Barcelona, 1916-1932, 3 volums: volum I, 1916; volum II, 1922, i volum III, 1932. Per aquest estudi hem consultat principalment el volum II, on hi trobem els segells referents a la família Anglesola, p. 248-249, n. 1859-1863.

DOLORS DOMINGO RÚBIES. Una frontera interior *Montgai i Butsènit a l'edat mitjana*. Universitat de Lleida. Lleida, 2014.

FERRAN SOLDEVILA. *Les quatre grans Cròniques. IV Crònica de Pere III el Cerimoniós*. Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XCVI. Barcelona, 2014.

GASPAR FELIU. *La baronia d'Utxafava (1283-1422)*. Font: www.raco.cat

Noves dades sobre les marques dels florins catalans del temps de Pere III

M. DE CRUSAFONT I SABATER*

En el nostre llibre sobre els florins catalans, vàrem poder fer un considerable avenç en la interpretació de les marques atenent a tres noves fonts de dades: les anàlisis de contingut de fi, les heràldiques dels mestres de seca i dels tresorers generals, i la hipòtesi sobre la substitució de la marca de la seca de Barcelona per la del Tresorer General.¹

Pel que fa als florins a nom de Pere III, les anàlisis de contingut de fi, sumades a les dades de llei facilitades pels manuals de mercaderia, ens permeteren de delimitar les primeres emissions de Perpinyà, sobre la base de considerar de la primera etapa tots els florins amb una llei superior a 18 quirats, i posterior i de Perpinyà o altres seques els d'aquesta llei. Efectivament, el punt de partença de la fixació de la llei als 18 quirats, més baixa que la de qualsevol altra emissió anterior, fou l'acord obtingut pel rei i els estaments en les Corts de Tortosa de l'any 1365. Fou també en aquestes Corts on s'establí que, de llavors ençà, es podrien batre florins a altres seques, a més de la que era, fins llavors, la primera i única seca de Perpinyà.

Tal com ho plantejàvem aleshores, seguint la documentació que havia aportat i emprat Botet i Sisó, les marques de la primera etapa de Perpinyà (1346-1365) eren essencialment d'emissió i sovint es podien relacionar amb les heràldiques o els noms dels diferents arrendadors als quals el rei havia cedit la fabricació dels florins d'or.

En redactar el nostre darrer llibre sobre la moneda catalana medieval, poguérem analitzar més en detall noves dades sobre les emissions aportades per

* Doctor en Història. President de la SCEN

1. CRUSAFONT, M./COMES, R., *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1996. Les dades principals sorgeixen d'aquest llibre. Cal tenir present, però, que també hi ha altres articles posteriors que n'amplien la informació, generalment publicats a *Acta Numismàtica*.

Sanahuja i aprofundirem una mica més en aquesta etapa de les marques d'emissió de Perpinyà.² Poguèrem concloure que ens mancaven algunes marques i que, en alguns casos, resultaria molt difícil de fer una atribució segura a una cronologia sense saber quina era la llei de la moneda. Efectivament, hi havia florins amb la mateixa marca d'emissió que mostraven tenir lleis diferents. A voltes, hom es podia guiar pel canvi de la llegenda, ja que el rei havia manat fer canvis en aquest sentit en alguna ocasió, però en altres ni tan sols així hi havia una seguretat absoluta. D'altra banda, era segur que, enmig d'emissions d'alta llei, se n'havien fet de lleis més baixes i amb les mateixes marques, com ens ho demostra l'ordre del rei a Ramon de Boixadors del 17 de desembre del 1353, en l'etapa de les lleis més altes, en dir-li que deixés de fer florins a 16 quirats.

Com que el nostre treball és de caràcter acumulatiu i tenim la sort que sovint es descobreixen nous elements materials o documentals, podem fer avui encara algunes precisions sobre les lleis d'alguns florins i, conseqüentment, millorar alguna de les atribucions proposades fins ara.

Darrerament han aparegut tres peces noves que ens obliguen a replantejar algunes de les atribucions. Començarem per donar-ne les descripcions:

x2

1.- Florí d'or de Pere III amb marca S dreta.

a/ ·S·IOHA·NNES·B marca S dreta S. Joan de front.

r/ +P·REX·ARAGO

Flor de llir.

Pes: 3,44 g Diàmetre: 22 mm

Sub. Cayón 2.2.2017(50291) Inèdit

2. CRUSAFONT, M. de, *Història de la moneda de la Corona Catalana-Aragonesa medieval*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015. Vegeu especialment p. 193-206.

x2

2.- Florí d'or de Pere III amb marca cap de sarraí.

a/ ·S·IOHA·NNES·B· marca cap de sarraí S. Joan de front.

r/ ·+·P·ARA·GO·REX

Flor de llir.

Pes: 3,42 g Diàmetre: 20 mm

Llei: 94,573 AV³

(Cru/Com-19)

x2

3.- Florí d'or de Pere III amb marca elm.

a/ S·IOHA·NNES·B· marca elm

S. Joan de front.

r/ +ARAG-OREX P

Flor de llir.

Pes: - g Diàmetre: 20 mm

Llei 94,837% AV

Cru/Com-15

La primera peça és semblant al florí amb marca S que vàrem descriure nosaltres recentment,⁴ però presenta dues diferències importants. D'una banda, la S no segueix la inclinació de les lletres de la llegenda com el descrit per nosaltres, sinó que apareix dreta. L'altra diferència, i aquesta és més significativa, la llegenda no és pas del tipus ARAGO REX P, sinó del tipus P. REX.ARAGO.

3. Agraïm a Teresa Sisó i a Àureo S.A. que ens facilitessin aquestes dades bàsiques sobre les lleis.

4. CRUSAFONT, M. de, "Florí inèdit de Perpinyà amb marca S", *Acta Numismàtica* 46, Barcelona, 2016, p. 127-132.

Pel tipus de llegenda la peça, s'hauria d'arreglar en les primeres emissions dels anys 1346/7-1353, amb lleis legals entre 23,75 i 23,90 quirats i reals entre 23,33 i 23,68 quirats. Hem pogut analitzar ara la peça i ens dona una llei entre 23,48 i 23,55 quirats i, per tant, encaixa perfectament dins d'aquest primer grup. D'altra banda, l'art és excel·lent com és propi en aquestes primeres emissions i la lletra S es situa de la mateixa manera que les V, A o R dels florins d'aquesta etapa. En aquest cas, la S es pot interpretar perfectament com al·lusiva a Simó de Soler perquè consta com a mestre de la seca l'any 1349, i no és fins el 1352 que aquest càrrec passa a Pere Blan. Si Blan havia fet florins amb la seva marca d'espasa, era ben avinent que també n'hi hagi amb marca S de quan n'era Simó de Soler. Aquest mestre reapareix com arrendador l'any 1354, que és el moment en què degué batre l'altre tipus de florí amb marca S i, potser, la disposà d'una altra manera (no dreta sinó seguint la posició a la llegenda) per a distingir les dues fabricacions en què ell intervingué, cosa important tenint present el canvi en la llei que s'havia operat entre les dues emissions.

Amb les dades actuals, cal concloure, doncs, que el florí amb marca S dreta i llegenda P REX ARAGO ha de correspondre a la primera tongada d'emissions i que ha d'ésser, per tant, dels anys 1349-1352, que és el període en què consta que Simó de Soler n'era el mestre. Certament, si sabem que n'era el 1349, també és possible que ja n'hagués estat abans, ja que la menció del 1349 no és pas un nomenament sinó només la constància que Simó de Soler era el mestre de la seca. Per tant, l'espai segur és 1349-1352, però també és possible la forquilla 1346-1352.

El segon florí ha aparegut no fa gaire i porta la marca de cap de sarraí. Es tracta d'un tipus ja conegut, però del qual en desconeixiem la llei. Nosaltres havíem situat l'emissió d'aquest tipus de florí a la seca de Barcelona i a les emissions tardanes dels anys 1371-1374. Les raons semblaven prou sòlides: el rei havia donat aquestes emissions en arrendament a Pere Blan i al seu fill Perpinyà Blan. Gràcies a la sigil·lografia, havíem pogut saber que l'heràldica emprada per Pere Blan era una espasa, una marca que ens apareixia en diferents emissions primerenques de Perpinyà i en el període en què Pere Blan, generalment associat amb altres, n'havia estat l'arrendador. Pel que fa al seu fill Perpinyà Blan, observàrem que, segons la documentació coneguda, només apareixia com arrendador en aquestes dues emissions tardanes. D'altra banda, la seva heràldica personal era un cap de sarraí, segons veiem en dos dels seus segells. Semblava, doncs, de tota lògica encaixar les notícies i suposar d'aquest moment, és a dir, dels anys 1371-1374, els florins amb la marca del cap de sarraí. Val a dir, però, que hi havia un petit inconvenient per aquesta atribució, que era el tipus de llegenda, ja que no era pas la tradicional dels florins posteriors a les Corts de Tortosa que porten sempre ARAGO REX P, sinó que prenia la forma P ARAGO

REX. Nosaltres, però, donàrem més valor a l'argument heràldic. De fet, Pere III havia anat arrendant la fabricació dels florins abans de les Corts de Tortosa, però després hagué de fabricar-los generalment pel seu compte, ja que no trobà nous arrendadors fins que els anys 1371 i 1372 apareixen, aïlladament, els dos nous contractes d'arrendament amb Pere i Perpinyà Blan, pare i fill. Aquest canvi en les condicions de fabricació podria haver estat la raó del canvi de llegenda. La realitat, però, ha estat una altra. El segon florí ara conegut amb cap de sarraí, també amb lectura PARAGO REX, té en realitat un contingut d'or del 94,573%, cosa que ens duria a una llei aproximada de 22,75 quirats (94,79 g) i, per tant, al tercer grup d'emissions. El fet és, però, que la llegenda PARAGO REX no es correspon pas al tercer grup, sinó al segon de 23 quirats (95,83 g). Com que la diferència és ben petita, ja tenim constància de desviacions a la baixa i la fiabilitat de les anàlisis de fluorescència de raigs X tampoc és total: malgrat que s'apropa força als valors correctes en el cas de l'or, sembla més avinent considerar aquesta peça del grup de les emissions del segon grup de 23 quirats i, per tant, del 1354. També és possible, com hem dit, que en una fabricació concreta es fes un breu rebaix de llei.

Com explicar llavors, però, la presència del cap de sarraí si no hi ha cap constància de la presència de Perpinyà Blan en aquestes emissions? Cal tenir present que, per a l'any 1354, disposem de dos arrendaments en els quals hi intervé Pere Blan. Llavors, una possible explicació seria que el cap de sarraí fos alguna heràldica alternativa dels Blan, més que no pas la pròpia i exclusiva de Perpinyà Blan. De fet, es coneixen tres segells de Perpinyà Blan i en dos d'ells hi ha el cap de sarraí, però en el tercer hi ha una altra marca no identificable. Podem seguir pensant, doncs, que els Blan tenien per marca heràldica familiar l'espasa i que ocasionalment empraven el cap de sarraí. Hem de tenir en compte que tampoc no hi ha cap evidència que les marques d'emissió hagin de correspondre a heràldiques personals i que les ordres del rei solen deixar llibertat en això i només solen exigir un canvi de marca en el cas que la llei fos modificada.

Per tant, amb les noves dades creiem ara com molt probable que el florí amb cap de sarraí sigui de Perpinyà i no pas de Barcelona, i que fos emès en ocasió del segon grup d'emissions, és a dir, de les que hem situat el 1354.

El tercer florí ens dona una altra sorpresa. Té la llegenda tardana ARAGO REX P i porta la marca d'elm, però té una llei del 94,837% d'or, és a dir, és d'una llei de 22,75 quirats. Ja havíem vist que la major part dels florins de la marca elm eren de llei de 18 quirats, però també n'havíem trobat un amb llegenda PARAGO REX que calia, doncs, situar en el segon grup. Així ho férem en el nostre darrer llibre. Ara podem veure que també n'hi ha del tercer grup d'emissions, el de 22,75 quirats, de cronologia 1355-1362. Com a mínim tenim, doncs, tres lleis diferents per aquests tipus de florins, de manera que, només amb la seva marca,

ens és impossible de saber quan foren emesos, a menys que en verifiquem la llei. Certament, la més alta probabilitat correspon a les emissions perpinyaneses posteriors a les Corts de Tortosa, ja que tots els altres florins anteriors són extremadament rars. Recordem que, quan l'any 1365 resta fixada la llei de 18 quirats, el mateix rei va manar que es refonguessin tots els florins anteriors, de llei més alta, per a convertir-los en florins de 18 quirats.

Ens resta pendent un altre problema. Ja que hi ha florins amb la mateixa marca i lleis diferents, seria possible de trobar algun element objectiu per a distingir els florins de llei alta, és a dir, els perpinyanesos anteriors al 1365? És ben cert que aquest grup de peces sol ésser de millor art i té un aire diferent, però hi hauria manera d'"objectivar" aquesta impressió i trobar alguns trets diferencials a fi d'estalviar-nos la feina d'haver d'analitzar-los cada vegada?

Ja en altres ocasions ho havíem intentat, sense èxit. De fet, els manuals de mercaderia ja indiquen l'existència de petits detalls que els hi permetien de diferenciar-los a primera vista i al marge de les marques, però l'únic detall que sembla coincidir amb aquestes indicacions és el primer florí de la S (el de la S no dreta) que porta un punt entre els peus del sant i que podria correspondre a allò que els manuals i altres documents indiquen com de florins d'un punt. Podria ésser, però, que la menció d'un punt no fos física sinó indicativa d'un dígit de llei, és a dir, els d'un punt fossin no pas de 18 sinó de 19 quirats, i els de dos punts, no pas de 18 sinó de 20 quirats, per exemple? Crec que, almenys pel que fa als manuals, ho podem descartar ja que hi ha una menció que diu "*ch'anno due punti*", és a dir, que tenen dos punts; i l'altre, encara més clar: "*con un punto a recto*", que s'ha de traduir "amb un punt a l'anvers". Per tant, la menció dels punts es refereix a marques presents i visibles en la moneda. Llavors, els de dos punts serien de llei de 22,5 quirats i els d'un punt de 20, cosa que tampoc no ens encaixa perquè de dos punts no en tenim i el que porta només un punt, que és el de la S que varem descriure, té 22,5 quirats.

D'altra banda, el florí de marca V està descrit en els manuals amb aquesta marca a la banda del lliur, quan tots els florins porten aquesta i les altres marques al cantó de Sant Joan. En definitiva, els manuals contenen moltes imprecisions i els detalls que ens donen no ens serveixen, almenys de moment, per avançar en el tema d'obtenir elements objectius i poder distingir els florins d'alta llei sense les anàlisis.

Estudiats curosament, els florins anteriors i posteriors a les Corts de Tortosa del 1365 hem trobat que, al marge del cop d'ull d'un art millor, es poden distingir alguns elements objectius, especialment a la capa de S. Joan. Són els següents:

1. En els florins d'alta llei, les **punxes** (o pèls) que surten de la capa pels costats es troben disposats horitzontalment i regular, mentre que en els florins

de baixa llei sovint són més irregulars i tombats cap amunt o cap avall, o alternativament a una banda i a l'altra.

2. En els florins d'alta llei, **la part de baix del vestit no porta punxes**, sinó una sèrie de triangles, un lleu dentat o bé un ondulat, mentre que en els de baixa llei hi ha unes punxes semblants a les dels costats del vestit.
3. En els d'alta llei, **el vestit** baixa pels costats verticalment, a voltes una mica més obert per baix, però **no es doblega cap a dins** com en els de baixa llei.
4. La **trama que hi ha a l'interior del vestit** pot no existir o, en tot cas, ésser de traços regulars i inclinats en els d'alta llei, però **mai no és quadriculada** com succeeix sovint en els de baixa llei.

El punt 2 potser és el més determinant, però cal tenir present que sempre hi poden haver excepcions, de manera que és aconsellable de tenir presents tots els factors i no pas un de sol. Amb tot, hem d'admetre que es tracta d'uns detalls de poc relleu i que aniria bé de trobar-ne de més determinants, cosa que fins ara no hem estat capaços de fer.

Hem avançat, doncs, una mica més, però també tenim cada cop més la percepció que les marques d'emissió del temps de Pere III foren emprades de forma força poc escrupolosa i que és evident que hi ha repeticions de marques en etapes i lleis diferents, de manera que la seva ordenació estricta només es podrà fer, en tot cas, quan tinguem anàlisis fiables d'un nombre molt important de peces.

Per una cronologia ‘estrema’ del Robertino: Gli ultimi momenti Angioini nel regno di Napoli (1485-1486)

SIMONLUCA PERFETTO*

Summary. Through the dating of a gigliato in name of Robert the Wise it was possible to edit forward about a century the period of minting of these coins posthumous. This coin, probably minted in the Aquila, was intended to finance the con-spiracy of the barons (1485-1486). The same typology seems to be present in Casálbore hoard, feud of Pietro of Guevara, one of the most important barons involved in the conspiracy.

Keywords. gigliati, the Aquila, conspiracy of the barons, Casálbore, Angevins, Guevara.

Resum. A través de la data d'un gigliato en nom de Robert el Sabio, es va poder editar cap a un segle el període d'encunyació d'aquestes monedes posthume. Aquesta moneda, probablement encunyada a l'Aquila, estava destinada a finançar la conspiració dels barons (1485-1486). La mateixa tipologia sembla estar present a Casálbore Hoard, feu de Pietro de Guevara, un dels barons més importants implicats en la conspiració.

Paraules clau: gillats, l'Aquila, conspiració dels barons, Casálbore, Angevins, Guevara.

Résumé. Grâce à la datation d'un gillat au nom de Robert d'Anjou, il est possible de changer vers de un siècle la pé-riode de monnayage de ces pièces posthumes. Cette pièce, frappée probablement dans la marque de l'Aigle, était destiné à financer la conspiration des barons. Le même type semble être au moins dans le placard de Casálbore, fief de Peter de Guevara, un des barons les plus importants impliqués dans la conspiration.

Mots clés. gillats, l'Aigle, conspiration des barons, Casálbore, Angevins, Guevara.

* Socio della Società Numismatica Italiana e della Deputazione Abruzzese di Storia Patria, Consulente tecnico-numismatico del Tribunale di Pescara)

Fatto e premessa

Nell'asta Ranieri n. 10 del 12 novembre 2016, a cura di Egidio e Marco Ranieri, tra le diverse e importanti rarità napoletane esitate, al lotto 485 è stato presentato un 'comunissimo' gigliato seu ro-bertino a nome di Roberto d'Angiò (1309-1343) per la zecca di Napoli (*fig. 4*).¹ Da questa moneta di-scende il nuovo dato cronologico che di seguito espongo.²

Tradizionalmente le emissioni angioine nel Regno di Napoli terminano al massimo con l'irruzione in Italia di Giovanni d'Angiò (1459-1464), anche perché le sortite di Carlo VIII (1495) e quelle di Luigi XII (1501-1503) sono considerate più propriamente francesi, nonostante nelle vene di questi so-vrani corra anche sangue angioino. Per quanto riguarda la cronologia numismatica relativa all'emissione dei robertini, essa principia dal regno di Roberto d'Angiò e, convenzionalmente, il suo epilogo è spesso collocato sul finire del XIV secolo,³ benché questa lettura non vada di pari passo con la cronologia delle coniazioni provenzali, egee, dell'Est Europa e dell'Italia stessa (Roma), le quali sono documentate almeno sino ai primi decenni del XV secolo.⁴

In realtà, il luogo di emissione e la distinzione tra i tipi dei robertini sono questioni molto dibattute in letteratura, innanzitutto a causa della carenza documentale, ma soprattutto per il fatto che, nel 'cam-po' di queste monete per buona parte della loro lunga produzione postuma, mancano elementi epigrafici che le possano nettamente distinguere tra loro, come invece accade per le monete aragonesi.⁵ Per-tanto lo studioso, al fine di tentarne una classificazione, è costretto ad operare complesse selezioni stilistiche su ampi campioni di robertini,⁶ rimettendone poi i risultati alle suddette aree monetarie.⁷ Pale-se indice di questo stato di incertezza⁸ è confermato dai repertori di riferimento per le monete napoletane, compilazioni nelle quali – forse anche per tradizione bibliografica – il filone postumo benché no-to agli autori viene generalmente omesso per datazione, per tipologia monetale e per zecca, al netto della originaria suddivisione

1. Cfr. RANIERI 2016, p. 142.

2. In virtù della capitale importanza che la moneta riveste, nonché per l'inestimabile valore storico, numismatico ed eco-nomico, il proprietario ha messo l'esemplare a disposizione della Soprintendenza per i beni archeologici dell'Abruzzo di Chieti, sia per eventuali studi, sia per la sua acquisizione.

3. Generalmente la cronologia del robertino napoletano si ferma intorno al regno di Carlo III di Durazzo (1382-1386) o poco più avanti, ma fino a pochi decenni fa questa si collocava a poco più di un secolo dalla morte del re. Sul punto, per es. vd GRIERSON 1965 (p. 45): «Elles furent si bien reçues partout que leur type fut immobilisé en Provence et à Naples, et l'on en poursuivit la frappe au nom de Robert pendant un siècle après la mort de celui-ci».

4. Per la datazione documentale dei robertini *extra-regnum* vd la seconda parte di SAMBON 1912.

5. Per queste monete infatti, allorquando manchi il segno di zecca, è quanto meno possibile stabilirne la cronologia sulla base delle sigle dei mastri di zecca, se non addirittura arrivare a stabilirne il luogo di emissione.

6. Sull'argomento si rimanda in particolare all'assidua bibliografia di Julian Baker (BAKER 2001; BAKER 2002; BAKER 2011; BAKER 2012) e di Gaetano Testa (TESTA 2006, pp. 191-204; TESTA 2008, pp. 553-560; TESTA 2014).

7. Il filone bibliografico sembra partire da SAMBON 1912; poi seguire con GRIERSON 1965 e GRIERSON, TRAVAINI 1998, per arrivare agli studi più recenti.

operata dal Sambon, il quale notò la prima *varietas* tra robertini a legenda 'ROBERTVS' e quelli a legenda 'ROBERT', differenza ricollegabile alla questione cronologica.⁹

Fanno eccezione alcuni tentativi di classificazione sviluppati col confronto tra legende, iconografia e particolari vari, sviluppi scientifici che però attendono di essere confermati o smentiti da documenti o da monete-documento. Risultati interessanti si sono già visti con Grierson e Travaini¹⁰ nonché con i succitati approfondimenti di Baker, i cui esiti sono stati applicati anche da Libero Mangieri per la classificazione del tesoretto di Muro Leccese.¹¹

Nuovo terminus per il robertino napoletano

La moneta *de qua* (fig. 4) dovrebbe inserirsi nel contesto postumo napoletano, cioè quello più lungo ma pure quello meno noto di tutta la produzione, e per ora rappresenterebbe l'unico esemplare che finalmente offre non solo una data certa o comunque piuttosto circoscritta per il pezzo in sé, ma fornirebbe anche la data più tarda nell'ambito di questo tipo di coniazioni angioine postume nel Regno di Napoli.

L'esemplare in parola, alla destra del sovrano assiso in trono, reca in maniera piuttosto evidente l'impronta di un'aquileta, caratteristico simbolo della zecca civica dell'Aquila¹² (fig. 4). Di conseguenza il robertino è stato coniato sfruttando il tondello di una precedente moneta che recava la pre-detta aquileta in rilievo. Infatti il volatile, delineato da contorni più esili ma ben torniti ab origine, sul gigliato in questione si presenta schiacciato a seguito del colpo da conio,¹³ risultando più tozzo e con i bordi lievemente definiti, ma sufficientemente chiari per intuire inequivocabilmente di cosa si tratti (fig. 6).

8. Cfr. TESTA 2008, p. 553: «il carlino gigliato di Napoli-Provenza presenta ancora vaste zone d'ombra e pesanti incertezze».

9. Vd ancora Sambon 1912, nella prima parte, per le legende.

Per i repertori si rimanda a Cagiati 1911-1922, fasc. 1, pp. 38-43; CNI XIX, pp. 38-43; PANNUTI, RICCIO 1984, pp. 38-43; BIAGGI 1992, pp. 38-43; GIULIANI, FABRIZI 2015, pp. 51-57. L'unica eccezione tra essi è costituita da D'ANDREA, AN-DREANI 2009, pp. 101-112 catalogo nel quale è contemplata una selezione distinta tra monetazione postuma e non, probabilmente in considerazione di GRIERSON, TRAVAINI 1998. In ogni caso, soprattutto in virtù della presentazione di questa moneta, come dare torto a chi non si è voluto cimentare nella catalogazione?

10. Cfr. *passim* GRIERSON, TRAVAINI 1998 e particolarmente *the plates* 37-38.

11. Cfr. LIBERO MANGIERI 2010, p. IX.

12. Negli anni passati – specialmente quando ho selezionato le foto di alcuni conii per PERFETTO 2009 – avevo notato che qualche robertino forse recava alcune parti dell'aquileta (un'ala o due ali o la testa o il corpo o frammenti vari), ma in un caso, del quale purtroppo non ho annotato i riferimenti e per giunta ho perduto anche la foto transitata sul web, la figura del volatile era quasi intera, ma talmente schiacciata che oltre a rendersi irriconoscibile ai più non poteva presentarsi quale primo esemplare del genere sulla scorta dell'analisi di una foto in scarsa qualità digitale. Al contrario la corrispondenza tra l'aquileta originaria e il campo ribattuto di questo robertino studiato *de visu* è inequivocabile.

13. Nell'area dove si trova l'aquileta il conio incuso del gigliato è pieno, perché la moneta in quell'area del campo è vuota, per cui ogni precedente forma sporgente, a seguito della battitura, si schiaccia e si allarga a causa della forza coercitiva praticata sull'eccedenza di metallo.

Sin qui, una ribattitura simile sarebbe del tutto normale, se non fosse per il fatto che l'aquileta, at-traverso l'analisi dello stile e della posizione nel campo, è compatibile solo con quelle presenti sui car-lini aragonesi di Alfonso I (*fig.2*) o al massimo con quelle apposte su alcuni coronati della Croce (*fig.3*). *Ergo* il robertino sarebbe stato emesso dopo il 1458, ultimo anno di regno del Magnanimo.

Azzardato, al contrario, parrebbe l'accostamento di questa aquileta con quelle dei gigliati a nome di Renato, non tanto per la differenza stilistica che pure palesa un divario maggiore rispetto al confronto con le aquilette aragonesi, quanto per l'illogicità della ribattitura di moneta angioina su moneta angioina, per non parlare poi dell'improbabilissima eventualità che Giovanni d'Angiò abbia fatto ribattere robertini sui gigliati da lui emessi a nome del padre. Ad ogni buon conto, anche se il robertino fosse stato ribattuto su un gigliato a nome di Renato si dovrebbe comunque datare almeno come *post* 1460.¹⁴

Fig. 1. Carlino a nome di Renato d'Angiò per l'Aquila (1459-1465)

Particolare aquileta

Fonte: NAC 2015, lotto 662.

D: ✱ ✱ REX TVS • DEI • GRA • IRVLA • SIC • R ✱

Il sovrano di fronte, seduto in trono, regge con la mano sinistra un globo sormontato da croce e con la destra la mano di giustizia gigliata. Nel campo, alla destra del sovrano, è presente un'aquileta.

R: ✱ ✱ ORO • REGIS • IVDIV • DILIGIT ✱

Croce greca potenziata, fogliata, fiorita e cantonata da gigli.

Met.: AG

Peso: 3,55 gr

Rif.: CNI XVIII n.2 - GIULIANI, FABRIZI 2015 n.139

Fig. 2. Carlino di Alfonso I d'Aragona per l'Aquila (1451-1458)

Particolare aquileta

Fonte: Inasta 2009, p. 140, lotto 2462.

14. Vd la nota 21.

D: + ☉ PLFORSV D G R HR S A V F ☉

Campo inquartato con le armi d'Aragona e d'Angiò, portato al dritto in ossequio al motto 'Ante siempre Aragona'. Stelletta a sette punte sopra la Croce di Gerusalemme.

R: + ☉ DRS M PDI VT ET AGO D I M

Il sovrano di fronte, seduto in trono, regge con la mano sinistra un globo sormontato da croce e con la destra la mano di giustizia fiorita. Nel campo alla destra del sovrano è presente un'aquilella.

Met.: AG Peso: 3,88 gr Rif.: PERFETTO 2009 n.382

Fig. 3 - Coronato della Croce di Ferdinando I d'Aragona per l'Aquila (1458-1488)

Particolare aquilella

Fonte: NAC 1990, lotto 447.

D: + FERDINANDVS D G SICILIE IERVS

Croce di Gerusalemme rigata, portata al dritto come nelle divisas del Rey, in segno di vas-sallaggio e protezione del Papa, ruolo anticamente angioino.

R: CORONATVS QA LEGITIME CERTAVI

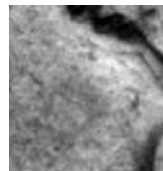
Testa giovanile coronata volta a destra. Dietro la testa è presente un'aquilella.

Met.: AG Peso: -- gr Rif.: D'ANDREA, ANDREANI 2009 n.81

Fig. 4 – Gigliato/robertino a nome di Roberto d'Angiò¹⁵
(almeno post 1458, probabilmente coniato su carlino o coronato aragonesi)

Particolare aquilella --Testa e becco

Fonte: Ranieri 2016, p. 142, lotto 485.

15. Sembra un conio molto simile a quello della *planche* 1, n. C1-C2, riprodotto in TESTA 2006 (p. 204), ma è un'assonanza da prendere con le molle; similitudini anche col n. 714 di GRIERSON, TRAVAINI 1998 (p. 687) che però è molto usurato.

D: ■ ROBERT' DEI GRÆ IARL' ET SICIL REX

Il sovrano di fronte, seduto in trono, regge con la mano sinistra un globo sormontato da croce¹⁶ e con la destra la mano di giustizia gigliata. Nel campo alla destra del sovrano è pre-sente un'aquileta che insigniva il tondello appartenente alla precedente moneta.

R: ■ HONOR • REGIS • IUDICIUM • DILIGIT

Croce greca potenziata, gigliata e cantonata da gigli.

Met.: AG

Peso: 3,98 gr

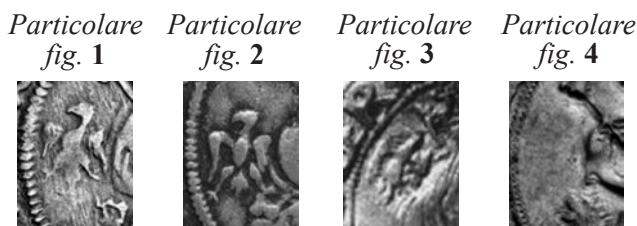
Rif.: primo esemplare classificato

Fig. 5 – Distanza aquileta/croce-croce precedente

In entrambe le monete, la testa dell'aquileta mantiene la stessa distanza dall'asse che segna la latitudine della parte inferiore della linea orizzontale della croce, nel carlino, e della croce della vecchia moneta nel robertino.

Fig. 6 – Dettagli aquilette a confronto

Questa datazione è perfettamente compatibile col periodo di occultamento del ripostiglio di Muro Leccese che è stato stabilito in base ad un tornese di Nicola II Monforte, emesso intorno al 1463.¹⁷ È possibile dunque che parte dei gigliati di questo ripostiglio sia stata battuta non solo negli anni immediatamente

16. Il segno orizzontale che interferisce con l'apice superiore della croce, evidentemente impiegato per potenziare la stessa, corrisponde alla parte inferiore della linea orizzontale della croce presente sul vecchio carlino aragonese (cfr. fig. 5).

17. Cfr. LIBERO MANGIERI 2010, p. 3, nonché TRAVAINI 2010, p. VII.

Per la datazione dei tornesi di Campobasso vd RUOTOLO 1977-1978 nonché RUOTOLO 1997, pp. 68-81.

precedenti quelli del tornese, ma anche in quelli successivi. Di conseguenza il *terminus an-te quem* potrebbe appartenere a un robertino e non al tornese.

Zecca di emissione

A questo punto, che già può considerarsi un buon passo in avanti, giusta il significativo sposta-mento cronologico di questa studiatissima tipologia angioina – conclusione confermata anche se si ipotizzasse che la moneta sottostante sia un pezzo da 10 soldi di Ludovico II Gonzaga (fig. 7) –

Fig. 7 – Ludovico II Gonzaga per Mantova (1445-1478)

Fonte: Varesi 2013, lotto 390.

D: ✚ • LODOVICVS • MARCHIO • MANTVE • ET • CE •

Croce patente cantonata da aquile ad ali spiegate .¹⁸

R: ✚ • X • TVI • TVTA • HOSPITIO • SIT • SANGVIS • HOSPES •

Pisside contenente il sangue di Cristo raccolto dal lancianese Cassio Longino.

Met.: AG

Peso: 1,59 gr

Rif.: CNI IV n.31-34

sorge un'altra questione: posto che a sommessio avviso dello scrivente, il quale ha potuto esaminare *ictu oculi* la moneta, l'aquiletta apparteneva a un carlino di Alfonso I d'Aragona battuto all'Aquila (fig.2), quando e in quale zecca sarebbe stato emesso questo robertino?

18. Le aquilette presenti sui pezzi da 10 soldi di Ludovico II Gonzaga sono molto simili alla nostra, ma trovandosi queste nei rispettivi quarti della moneta, vale a dire non sulla linea mediana del tondello, come sul gigliato, risultano difficilmente accostabili a quella in esame. Ad ogni buon conto, pur ammettendo la riconiazione del robertino su un 10 soldi gonzaghese, si avrebbe ugualmente la prova di un'emissione abbondantemente postuma, che andrebbe oltre la seconda metà del XV secolo. In tal caso la riconducibilità alla zecca dell'Aquila e al periodo della congiura non muterebbe, ma si dovrebbe omettere semplicemente la motivazione politica descritta con riferimento alla scelta del tondello (vd *infra*), percorrendo l'altra via dell'amicizia tra i casati catalani e i Gonzaga, rapporti che potrebbero aver ugualmente motivato la soppressione della moneta. Infatti le alleanze strette per buona parte del XV sec. con i Gonzaga pongono questi ultimi sullo stesso fronte politico rap-presentando comunque una fazione opposta a quella filo-angioina. Tuttavia, ogni possibilità gonzaghese, che invece rileverebbe per la classificazione delle monete di Francesco II Gonzaga ribattute su quelle di Carlo VIII (vd PERFETTO 2016C), cede il passo alla soluzione locale (vd fig.9).

In ragione della fattura, non attribuibile ad una zecca minore,¹⁹ bisogna candidare da subito le tre principali zecche regnicole, ovvero Napoli, Lanciano e l'Aquila, disaminando brevemente le loro di-namiche nella seconda metà del XV secolo.

Preliminarmente va esclusa la zecca di Lanciano, considerato che in questo *atelier* si effettuavano esclusivamente coniazioni aragonesi e quando soffiava il vento angioino nella capitale, il sovrano di turno faceva lavorare la vicina zecca di Ortona a discapito della città aragonese per antonomasia.

Per quanto riguarda Napoli, dal 1442 (cioè nel momento in cui gli ufficiali della zecca di Gaeta fu-rono impiantati nella capitale per mano aragonese) in poi, non risulta che la zecca partenopea abbia cambiato bandiera e perché sul trono partenopeo giunga un sovrano filo-angioino, bisognerà attendere il francese Carlo VIII (1495). Tuttavia quest'ultimo farà elaborare propri conii e d'altro canto non esi-stono documenti che certifichino la ripresa della coniazione del robertino durante il suo effimero re-gno, ma ovviamente *a priori* non si può escludere che ciò sia accaduto. Altresì improbabile è che a battere questa moneta sia stato Ferrante, ma la cosa non è completamente da escludere, visto che nel 1469 si parlava di «*carlini vecchi che se dicono di re Roberto*»,²⁰ espressione che non si comprende bene se si riferisca ad una mera descrizione del circolante o a una nuova moneta da emettere secondo l'immagine del vecchio circolante. Peraltro una ribattitura angioina su un conio aragonese per opera di una zecca di Ferrante sarebbe stata profondamente dicotomica. L'unico dato certo con riferimento a queste ipotesi per Napoli è che esse non trovano riscontro documentale, benché il conio di questo pez-zo abbia tutte le caratteristiche per essere attribuito alla zecca partenopea.

Infine bisogna riflettere sulla zecca dell'Aquila, di rinomata tradizione angioina, officina alla quale si potrebbe assegnare il robertino per esclusione, ma in questo modo la sua vicenda numismatica si porrebbe sullo stesso piano di quella di Napoli, cioè come 'non riscontrata dalle fonti', per cui pare opportuno ricercarne le ragioni.

Durante i dissidi causati dalle guerre di pretesione tra Giovanni d'Angiò e Ferdinando I (1459-1464), è possibile che la zecca aquilana abbia coniato robertini, ma i documenti autorizzavano solo gi-gliati a nome di Renato.²¹

19. Per esempio, considerato che nel 1461 ad Aquino si batteva moneta angioina (cfr. PERFETTO 2016B, pp. 40-41), detto luogo potrebbe essere stato deputato alla coniazione del nostro robertino, ottenuto con una moneta aquilana di recupero, ma la bontà e la qualità del conio escludono di per sé che la moneta sia stata coniata in una zecca di fortuna, dove era più importante lucrare sulla lega perché il Caetani doveva far cassa, che non istituzionalizzarsi a mezzo della produzione monetale.

20. Apprendiamo questa notizia grazie al monumentale SAMBON 1897 (p. 179). Sul punto vd anche GRIERSON 1965 (p. 45) e GRIERSON, TRAVAINI 1998 (p. 226), che giustamente escludono emissioni dei gigliati da parte degli Aragonesi.

21. La conferma di quanto scritto in BLANCARD 1883 (p. 442) sulla coniazione di gigliati a nome di Renato d'Angiò da parte del figlio Giovanni, autore al quale il SAMBON 1914 (p. 9) intesta l'originaria scoperta, si è avuta con GIULIANI 2011A (p. 252) che ha documentato l'autorizzazione del 1460 a battere questi gigliati.

Inoltre, al pari di Napoli, all'epoca di Carlo VIII furono creati nuovi conii per l'Aquila e, analoga-mente a quanto visto sopra per la capitale, mancano documenti su eventuali coniazioni di robertini. Tuttavia è opportuno rilevare che la serie numismatica di Carlo VIII per l'Aquila annovera quasi tutti i tagli (scudo, mezzo carlino, doppio cavallo e cavallo),²² eccezion fatta per la tradizionale quartarola (cella), nonché proprio per il carlino, posto che potrebbe competere al robertino in parola. Ma se si ri-legge il Dell'Erba che rielabora il Fusco con riferimento alle monete di Napoli, si capisce che Carlo VIII avrebbe eventualmente reintrodotta un robertino non al peso del coronato (90 acini), bensì al peso degli alfoncini d'argento (80 acini).²³ Di conseguenza si può escludere con buona approssimazione che il robertino (fig.4) del peso di gr 3,98 sia stato emesso sotto Carlo VIII, anche perché lo stesso dato ponderale suggerisce che la moneta era destinata a concorrere con i coronati di pari lega e peso.

Rimane però l'ultima possibilità!

Nel biennio 1485-1486 la zecca aquilana emise numerosi cavalli e doppi cavalli di rame a nome di Innocenzo VIII papa, quale conseguenza o frutto della ribellione, passata alla storia come congiura ordita da numerosi baroni e perpetrata in danno del sovrano Ferdinando I. Tuttavia nel precedente periodo aragonese la zecca lavorava tutti e tre i metalli, a seconda delle esigenze, e perciò quella di battere soltanto rame parrebbe una condizione deteriore, per giunta maturata nel bel mezzo di una rivolta, momentaneamente riuscita, sommossa che avrebbe dovuto condurre a condizioni migliori la città. E infatti il camerario aquilano autorizzò Leonardo Colantoni da Cagnano a battere «*moneta de qualunqua generatione*»,²⁴ dicitura che ovviamente va intesa nel solco papale e filo-angioino in linea con gli ideali ispiratori della rivolta e non in continuità numismatica aragonese.

Dunque questo sembra l'unico momento in cui la documentazione superstite, le risultanze numismatiche del Regno relative al quarantennio '1458-1496', nonché il robertino qui presentato convergono alla perfezione. Inoltre anche la presenza della vecchia aquileta rappresenta un indizio che porta all'Aquila stessa, in quanto è probabile che si sia ribattuta moneta locale su moneta locale (per cancellare i segni aragonesi), alternanza numismatica che segnò per tre quarti del sec. XV le dinamiche del Regno.

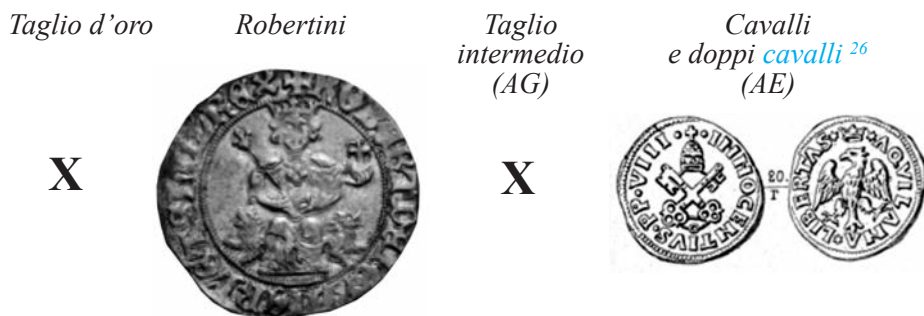
22. Vd la catalogazione delle monete aquilane di Carlo VIII in GIULIANI 2011, pp.79-102.

23. Cfr. FUSCO 1846 (p. 88) ripreso da *Dell'erba* 1932-1935 (p. 109) che scrive: «Carlo VIII prescelse d'improntare a quelli antichi angioini, cioè ai gigliati, robertini, e che rispondevano nel contempo agli alfoncini d'argento, o ferrantini aragonesi, del peso di 80 acini (grm. 3,564) ciascuno, anziché ai coronati, i quali avevano l'istessa lega ma maggiore valore, pesando 90 acini (grm. 4,009). In tal modo, stanteché Carlo VIII volle riscuotere i tributi a ragione di carlini, venne ad alleviare il popolo di oltre un decimo di quanto pagava prima agli aragonesi».

24. «Il documento datato 23 dicembre 1485 si trova in ASAQ, ACA, S 76, f. 239v ed è stato trascritto in GIULIANI 2013 (p. 53), nonché riproposto nel recentissimo GIULIANI 2017 (pp. 154-155) senza indicazioni numismatiche».

Anche la scelta del nominale da coniare collimerebbe con lo *status* aquilano del momento, votato alla causa papale, in quanto anche i Papi emisero robertini,²⁵ per cui sembra opportuno abbozzare il seguente mini-repertorio (fig.8).

Fig. 8 – Possibili tagli coniatì all’Aquila (Innocenzo VIII 1485-1486)

Come si nota ho inserito due incognite nello schema: la prima è riferita a un taglio d’oro che per ora rimane una chimera quanto a individuazione, ammesso che questo metallo sia stato lavorato; la seconda incognita, al contrario, grazie al nostro gigliato diventa molto più realistica della prima. In effetti, per pratiche ragioni di cambio, sarebbe necessariamente occorso un taglio intermedio tra robertini e cavalli. In tal caso le monete principalmente indiziate per colmare questo vuoto sarebbero state le celle, probabilmente emesse con lo stesso conio dei cavalli papali (o col vecchio conio), o i bolognini che però erano stati dismessi da maggior tempo. In altre aree del Regno questo spazio monetale sarebbe stato colmato dal denaro tornese.²⁷

Si potrebbe porre un’obiezione a questa lettura: come mai la moneta esaminata fu battuta senza distintivo civico, se è vero che fu coniata all’Aquila?²⁸ La risposta non è impossibile, soprattutto se si pensa a tutti gli altri tipi di robertini, i quali benché emessi nei luoghi e nelle zecche più disparate non recano i locali

25. Per es. vd MUNTONI 1996, p. 42, n. 25 (col robertino emesso da Martino V).

In GIULIANI 2013 (p. 51), si ammette la possibilità dell’emissione di una serie in argento non meglio identificata, ma non si escludono coniazioni aragonesi come accadde in principio della discesa di Carlo VIII.

26. Disegno ripreso da LAZARI 1858, Tav. II.

27. Vd SAMBON 1913, nonché TRAVAINI 1999.

28. Per rafforzare quanto scritto, per esempio, avrei potuto offrire una presentazione della situazione monetaria del Regno dalle riforme di Ferdinando I al 1485, tale da giustificare ancora i gigliati nel 1485-1586, ma questa sarebbe stata inconferente per la coniazione del gigliato che non fu una moneta battuta da Ferdinando I, né da egli ufficialmente ordinata, almeno allo stato delle attuali conoscenze. Del resto l’università aquilana aveva deciso di battere moneta a nome del Papa (coniando cavalli pontifici), nonché di riabbracciare la causa angioina (coniando robertini riconiati su monete catalane). Pertanto l’intenzione civica, inserita nel contesto eversivo baronale di cui alla congiura del 1485-1486 (vd infra), non era stata quella di inserire un taglio monetale tollerato e ammesso da Ferdinando I, bensì quella di prescindere dal sistema aragonese per ripercorrere le precedenti epoche angioine.

segni di zecca. Esisteva quindi un circuito universale del robertino, moneta postuma già di per sé estranea alle regole aragonesi di apposizione delle sigle in virtù dell'antico diritto angioino. Pertanto il gigliato aveva assunto un potere economico verso il quale le zecche locali del Mediterraneo potevano sì affacciarsi, ma senza personalizzazione. Proprio l'assenza di personalizzazione sta a rappresentare quell'immobilizzazione monetale cui faceva riferimento il prof. Grierson²⁹ e non identifica una differenza in capo all'autorità emittente che rimaneva sempre la città. In questo caso, però, il modello immobilizzato si spinge oltre ogni aspettativa cronologica.

Esempio di applicazione della nuova datazione

Se l'attribuzione alla zecca dell'Aquila fosse corretta (ma sarebbe sufficiente anche la sola attribuzione a quella di Napoli nel periodo post 1458), ci sarebbe una vera e propria rivoluzione nella datazione dei ripostigli.

Tuttavia, sia perché in questa sede non vi sarebbe lo spazio sufficiente, sia perché la stragrande maggioranza delle foto degli esemplari dei ripostigli catalogati sono in bianco e nero e quindi non consentono una critica puntuale, mi soffermerò soltanto sul ripostiglio di Casálbore (AV) che Baker³⁰ ha studiato approfonditamente e che pare ancora non superato da successive conoscenze sui gruppi di gigliati, costituendo dunque l'ottimizzazione degli studi su queste monete.

I gigliati del predetto ripostiglio vengono classificati da Baker tramite quattro gruppi convenzionali, dei quali i primi due formano due sottocategorie:³¹ *group 1a* (4 *specimens*); *group 1b* (0 *specimens*); *group 2a* (9 *specimens*); *group 2b* (19 *specimens*); *group 3* (451 *specimens*); *group 4* (60 *specimens*).³² I gruppi 1 e 2 sarebbero coevi al regno di Roberto d'Angiò,³³ mentre il *group 3* sarebbe stato coniato dal 1348 al 1385 e il *group 4* dal 1343 al 1370, ammettendo comunque la possibilità di variazioni di pochi anni rispetto a queste date.

Da quello che si può intuire dalle foto dei gigliati riportati nelle tavole,³⁴ il robertino sopra descritto sembra simile a quelli dei nn. 168, 310 e 334, ma in particolare col n. 316. Tutti e quattro gli esemplari fanno parte del gruppo 3 e pesano 3,99 gr, ad eccezione del n. 316 che pesa 3,98 gr, vale a dire il medesimo valore ponderale della moneta con aquileta. Se il confronto da foto in bianco e nero fosse corretto, bisognerebbe concludere che il ripostiglio di Casálbore fu occultato non prima del 1485-1486 o almeno non prima del 1458.

29. Cfr. GRIERSON 1965, p. 45.

30. Mi riferisco a BAKER 2002.

31. *Ibidem*, pp. 158-159.

32. *Ibidem*, p. 160; p. 162; p. 163; p. 164; p. 166; p. 170.

33. *Ibidem*, p. 183.

34. *Ibidem*, Tavv. XVIII-XXVI.

Inoltre, il luogo di rinvenimento potrebbe essere utile per aggiungere qualche elemento alla data-zione del robertino (fig.4). Infatti nel 1485 Casálbore era in potere di Pietro de Guevara, il quale figurava nella bolla pubblicata il 24 ottobre da Innocenzo VIII, documento che conteneva i nomi di coloro che si erano appellati al Papa per difendersi da Ferrante.³⁵ Proprio a seguito di questa congiura Casálbore tornerà in potere della Corte e pare altresì evidente che la moneta aquilana si sia conferita nel ri-postiglio attraverso il circuito economico sviluppatosi intorno alla ribellione.

Il ripostiglio non poté essere recuperato dal proprietario, ma come mai? A causa di morte?

Guarda caso il 17 settembre 1486 Pietro di Guevara moriva a Vasto in circostanze molto sospette, *advenenato con vno lemoncello*³⁶ o *morto desperato intesa la pace successa*.³⁷ Era forse proprio lui il proprietario del ripostiglio di Casálbore, occultato per essere usato in tempo di necessità durante la congiura?³⁸

Conclusioni³⁹

È evidente che i robertini rilevati nei vari inventari privati di fine XV sec. o nell'ambito di tesoretti composti anche da circolante emesso dalla seconda metà del XV sec. in poi, non si trovavano in tali contesti soltanto perché tesaurizzati nel tempo, ma anche perché almeno in minima parte furono effettivamente conati negli ultimi decenni del predetto secolo.

In definitiva la moneta esaminata si è dimostrata essere quella più tarda tra le emissioni regnicole di robertini, per cui tutti i ripostigli possono ora essere rivalutati secondo questo preciso conio, che a differenza degli altri è praticamente datato grazie alla sottostante aquileta. La moneta va ascritta al periodo 1459-1496 e forse più precisamente al biennio 1485-1486.

Va da sé che il robertino postumo sarebbe stato coniato nel Regno per più di

35. Cfr. SCARTON 2011, pp. 231-232.

Sulle possibilità di battere moneta in capo alla famiglia dei Guevara vd PERFETTO 2014.

36. Lo riferisce NOTAR GIACOMO (p. 160): «*Adi XVII de setembre 1486 lo illustre Signore don Petro de ghiuara gran senescalco del regno secundo piacque a Dio fo morto al guasto aymone sua terra dixesse essere stato advenenato con vno lemoncello per Iacobo Conte loquale stato hebbe la Maestà del Signore Rex.*»

37. Anche VOLPICELLA 1916 non trascura la diffusa voce dell'avvelenamento, ma aggiunge (p. 346): «*E, quando inaspettatamente si divulgò la notizia della pace ristabilita fra il papa e il re Ferdinando (11 agosto 1486), nessuno fra i baroni se ne accorò più che il Guevara, tanto che l'improvvisa morte di lui, accaduta pochi giorni dopo (17 sett.), venne attribuita al dolore provato per tal fatto.*»

Vd SCARTON 2011 (p. 252), per un ragguaglio sulle corrispondenze estere.

38. Il presente lavoro meriterebbe un approfondimento storico che però farà parte del suo seguito, che sarà scritto al momento dell'individuazione degli altri tagli conati all'Aquila. Frattanto, per approfondimenti di storia locale aquilana legata alla dedizione della città a Innocenzo VIII vd GIULIANI 2013 e per un quadro generico sulla monetazione angioina vd passim il tradizionale DELL'ERBA 1932-1935. Qualora si necessitasse di un confronto con la monetazione aragonese si rimanda a GRIERSON, TRAVAINI 1998 e alla mole documentaria che si trova in CRUSAFONT 2015.

39. Il presente studio, in questa sede leggermente ritoccato, non è stato accettato per la pubblicazione sulla *Revue Numismatique* 2018.

140 anni, vale a dire un tempo piuttosto cospicuo, se rapportato ai soli 15 anni di emissione di sesquiducati postumi (1458-1472) ,⁴⁰ confronto che da un lato rappresenta un vistoso *gap* cronologico tra queste due tipologie mo-netali, ma dall'altro sembra quasi risibile, riflettendo sui tornesi napoletani di mistura richiesti ancora *al mismo cuño del antiguo* al tempo di Carlo V .⁴¹

L'ultima analisi numismatica che dedico a questo robertino consiste nella sua lettura storica alla stregua di un documento cartaceo. Dalla fig. 9 si notano l'aquila, lo scettro e le croci delle precedenti monete, evidenze idonee ad escludere ogni possibilità che il gigliato in questione sia stato riconiato su monete diverse dal carlino di Alfonso I, inclusi gli stessi coronati di Ferrante, che *prudenter e ad abundantiam* ho sopra indicato. I dettagli peraltro palesano anche le precedenti funzioni che questa moneta aveva svolto in qualità di gigliato, tanto che si possono catalogare tre monete contenute in un solo modulo:

Fig. 9.

- A.** Gigliato antico a nome di Charles II o Robert d'Anjou (ante 1451) per Napo-li?
B. Carlino di Alfonso I el Magnànim (1451-1458) per l'Aquila
C. Gigliato della congiura dei baroni (1485-1486) per l'Aquila

- ☐ **A.** Scettro + croce antichi
☒ **B.** Aquiletta + parte di croce del carlino precedente (vd pure fig.5)
☐ **C.** Scettro + croce della congiura

40. Per i sesquiducati postumi vd PERFETTO 2015; PERFETTO 2016; PERFETTO 2016A. Sappiamo altresì che il sesquiducato fu recuperato da Alfonso II, ma con conio diverso.

41. Sui questi tornesi non necessariamente postumi vd PERFETTO 2018, *forthcoming*.

Abbreviazioni

AIIN = Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica

ASPN = Archivio Storico per le Province Napoletane

BCEN = Bulletin du Cercle d'Études Numismatiques

BCNN = Bollettino del Circolo Numismatico Napoletano

GNF = Gazette Numismatique Française

RBNS = Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie

RIN = Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini

RN = Revue Numismatique

Bibliografia

BAKER J. 2001, *Three fourteenth century coin hoards from Apulia containing gigliati and greek deniers tournois*, RIN, CII, pp. 219-280.

BAKER J. 2002, *The Casálbore (AV) hoard of Neapolitan gigliati in the name of the king Robert of Anjou (1309-1343)*, AIIN, 49, pp. 155-200.

BAKER J., CALABRIA P. 2004, *Filignano (IS): le monete tardo-medievali*, RIN, CV, pp. 265-291.

BAKER J. 2011, *Tipologia ed epigrafia nella evoluzione dei carlini*, in COLUCCI G. (a cura di), *La moneta-zione pugliese dall'età classica al Medioevo - Atti del 3° Congresso Nazionale di Numismatica*, pp. 377-393.

BAKER J. 2012, *Hasluck's kasos hoard of fourteenth-century gigliati*, RBNS, CLVIII, pp. 225-234.

BIAGGI E. 1992, *Monete e zecche medievali Italiane dal Sec. VIII al Sec. XV*, Torino, Edizioni Montenegro.

BLANCARD L. 1883, *Gillats ou Carlins des rois angevins de Naples*, RN III, 1, pp. 432-446.

CAGIATI 1911-1915, *Supplemento all'opera "Le monete del Reame delle Due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II"*, Napoli, Tipo-Editrice Meridionale Anonima.

CAGIATI M. 1911-1922, *Le monete del Reame delle due Sicilie*, Napoli, Tipografia Melfi & Joele.

CAGIATI M. 1922, *Le monete battute nelle zecche minori dell'Antico Reame di Napoli dal tempo di Carlo I. D'Angiò alla caduta della dinastia borbonica con la illustrazione nel testo di ogni tipo di monete e con tavole dei relativi prezzi di stima*, Napoli, Tipo-Editrice Meridionale Anonima.

CNI XVIII, AA.VV., *Corpus Nummorum Italicorum, Italia Meridionale Continentale — Zecche Minori*, Vol. XVIII, Roma 1910-1943, Bologna, Ristampa Forni.

CNI XIX, AA.VV., *Corpus Nummorum Italicorum, Napoli parte I — Dal Ducato Napoletano a Carlo V*, Vol. XIX, Roma 1910-1943, Bologna, Ristampa Forni.

CRUSAFONT I SABATER M. 2015, *Història de la moneda catalano-aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans), (1067/1162-1516)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

D'ANDREA A., ANDREANI C. 2007, *Le monete dell'Abruzzo e del Molise*, Mosciano, Media Edizioni.

D'ANDREA A., ANDREANI C. 2009, *Le monete napoletane dai Bizantini a Carlo V*, Edizioni D'Andrea, Ca-stellalto.

DELL'ERBA L. 1932-1935, *La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli*, «ASPEN», XVIII-XXI, Ristampa Forni 1986.

FUSCO G.V. 1846, *Intorno alle zecche e alle monete battute nel Reame di Napoli da re Carlo VIII di Francia*, Napoli, Nella Stamperia del Fibreno.

GIULIANI A. 2011, *L'Aquila tra due monarchie. Dal "cunto" di Cherubino, ossia "ministrazione de la zecca e de l'granj" (1494-1495)*, Lanciano, Carabba.

GIULIANI A. 2011A, *Giovanni d'Angiò e la zecca dell'Aquila (1460-1463). Dalla guerra al terremoto*, RIN CXII, pp. 243-253.

GIULIANI A. 2013, *L'Aquila pontificia e l'utopia della libertas. Zecca e monete nella dedizione a Innocenzo VIII*, Ariccia (RM), Edizioni D'Andrea.

GIULIANI, FABRIZI D. 2014, *Le monete degli Angioini in Italia Meridionale. Indagine archivistica sulla po-litica monetaria e analisi critica dei materiali*, Ariccia (RM), Edizioni D'Andrea.

GIULIANI, A. FABRIZI D. 2015, *Le monete degli Angioini in Italia Meridionale. Catalogo monetario*, Ariccia (RM), Edizioni D'Andrea.

GIULIANI A. 2017, *Gian Carlo Tramontano e il suo primo appalto (1489-1494) nella zecca dell'Aquila, tra riforma e protesta diplomatica*, in RIN, CXVIII, pp. 147-168.

GRIERSON P. 1965, *Le gillat ou carlin de Naples-Provence: le rayonnement de son type monétaire*, in *Cen-tenaire de la Société française de numismatique (1865-1965)*. Catalogue de l'exposition (Paris), pp. 43-56.

GRIERSON P., TRAVAINI L. 1998, *Medieval European Coinage. Italy (III). (South Italy, Sicily, Sardinia)*, Cambridge, University press.

INASTA 2009, (a cura di ROCCO DI TORREPADULA S. e CEDRINI E.), *Asta 31 - 15 settembre 2009*, Dogana (RSM).

LAZARI V. 1858, *Zecche e monete degli Abruzzi nei bassi tempi illustrate e descritte*, Venezia, es. n. 336/400 firmato dall'autore.

LIBERO MANGIERI G. 2010, *Tornesi, gigliati e pierreali in un tesoretto rinvenuto a Muro Leccese*, Spoleto, Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo.

MUNTONI F. 1996, *Le monete dei Papi e degli Stati pontifici*, Roma, Urania Editrice.

NAC 1990, *Asta 3 - 17 dicembre 1990*, Milano.

NAC 2015, *Asta 89 - 29 novembre 2015*, Milano.

NOTAR GIACOMO, *Cronica di Napoli di notar Giacomo*, a cura di Garzilli P., Napoli, Nella Stamperia Reale, 1845.

PANNUTI M., RICCIO V. 1984, *Le monete di Napoli*, Napoli-Lugano, Nummorum auctiones.

PERFETTO S. 2009, *La zecca dell'Aquila*, Poses, Monnaies Dantan.

PERFETTO S. 2014, *L'utopia della zecca del Vasto e la prospettiva monetaria dei Guevara nel panorama feudale 'vastese'*, Vasto, Vastophil.

PERFETTO S. 2015, *La unitat monetària de les Dues Sicílies pel català Francesc Ximenis. La magistratura de la seca i el Llibre de Comptes de la seca de Nàpols (1453-1454)*, Amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Roma, Ermes.

PERFETTO S. 2016, *L'altro volto di Benedetto Cotrugli, il mercante umanista*, in «Italica Belgradensia» (Belgrado), 1, pp. 9-17.

PERFETTO S. 2016A, Salvatore de Ponte, uno dei mastri di zecca che durante il regno di Ferrante batte se-squiducati a nome del Magnanimo, e la zecca aragonese di Fondi (1460-1461), in «Acta Numismatica», 46 (Barcelona), pp. 145-157.

PERFETTO S. 2016B, *Inventario delle zecche inedite del Regno di Napoli (2010-2016) e la zecca angioina di Aquino*, «Monete Antiche» 89, pp. 37-44.

PERFETTO S. 2016C, Le monete battute da Francesco II Gonzaga nella zecca aragonese di Napoli, in «Quaderni ticinesi», 45, (Lugano-Pregassona), pp. 327-338.

PERFETTO S. 2018, *I tornesi di Carlo V al mismo cuño del antiguo (1536-1542)*, forthcoming.

RANIERI 2016, (a cura di RANIERI E., RANIERI M.), *Asta 10 - 12 novembre 2016*, Bologna.

RUOTOLO G. 1977-1978, *Osservazioni per l'attribuzione dei denari-tornesi di Campobasso al Conte Nicola II di Monforte-Gambatesa (1461-1463)*, in «BCNN», LXII-LXIII, pp. 37-62.

RUOTOLO G. 1997, *Le zecche di Campobasso e Sansevero (1461-1463)*, Termini, Edizioni Scientifiche Numismatiche.

SAMBON J.A. 1897, *Le gillat du couronnement de Jeanne d'Anjou et de Louis de Tarente et les émissions posthumes de gillats de Robert d'Anjou, roi de Naples et comte de Provence*, in GNF, 1, pp. 169-186.

SAMBON J.A. 1912, *Monetazione napoletana di Roberto d'Angiò*, in RIN, XXV, 1912, pp. 169-186.

SAMBON J.A. 1913, *I Tornesi falsi di Ferdinando I d'Aragona conati a Napoli, a Barletta, a Gaeta, a Co-senza, a Lecce, a Capua e ad Isernia*, in CAGIATI 1911-1915, a. III, (Napoli), pp. 15-21.

SAMBON J.A. 1914, *Le monete di Renato d'Angiò coniate nel Reame di Napoli*, in CAGIATI 1911-1915, IV, 1, (Napoli), pp. 169-186.

SCARTON E. 2011, *La congiura dei baroni del 1485-87 e la sorte dei ribelli*, in SENATORE F., STORTI F. 2011, (a cura di), *Poteri, relazioni, guerra nel regno di Ferrante d'Aragona. Studi sulle corrispondenze diplomatiche*, Napoli, Clio-press, pp. 213-290.

TESTA G. 2006, *Le type du gillat napolitain et son message politique*, BCEN, 43, 1, 2006, pp. 191-205.

TESTA G. 2008, *I gigliati napoletani: il punto della ricerca*, RIN, 109, pp. 553-560.

TESTA G. 2011, *I gigliati di Provenza*, in COLUCCI G. (a cura di), *La monetazione pugliese dall'età classica al Medioevo - Atti del 3° Congresso Nazionale di Numismatica*, pp. 555-588.

TESTA G. 2014, *Les gillats napolitains: identification et classement des émissions provençales*, BCEN, 51, 1-2, 2014, pp. 213-220 e pp. 249-257.

TRAVAINI L. 1999, *Romesinas, provesini, turonenses: monete straniere in Italia meridionale e in Sicilia (XI-XV sec.)*, in «Moneta locale, moneta straniera: Italia ed Europa XI-XV secolo» (Milano), pp. 113-134.

TRAVAINI L. 2010, *Presentazione di* LIBERO MANGIERI 2010, pp. VII-VIII.

VARESI 2013, (a cura di ALBERTO V.), *Asta 62 - 30 aprile 2013*, Pavia.

VOLPICELLA S. 1916, *Regis Ferdinandi Primi Instructionum Liber*, Napoli, presso la Società Napoletana di Storia Patria.

Monedes catalanes locals inèdites

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

Darrerament he tingut l'oportunitat d'estudiar algunes col·leccions privades de monedes catalanes i he tingut la sort de localitzar quatre exemplars inèdits i algun altre prou interessant com per a ser publicat i comentat.

Moneda local de Sarral (Conca de Barberà)

La comprovació d'una nova població emissora de moneda municipal és sempre un fet excepcional. Quan Miquel de Crusafont, el 1990, va publicar la seva tesi doctoral,¹ va repertoriar fins a 68 poblacions de comprovada emissió monetària local, incloent-hi les que només emeteren durant la guerra dels Segadors. Des d'aleshores, només s'ha comprovat l'emissió de moneda pròpia en 5 noves poblacions. Val la pena recordar-les: Alcover i Riudoms,² Vilamur,³ Blanes,⁴ i Poboleda.⁵

La darrera població a afegir-se és la vila de Sarral (Conca de Barberà). Sarral ha estat tradicionalment un punt de trobada, una cruïlla de camins provinents de les Garrigues, l'Urgell, la Segarra, l'Anoia, el Camp de Tarragona i el Penedès. No és estrany que, en algun moment de la seva història, es dediqués a fer circular moneda pròpia, com tantes poblacions de les comarques esmentades. Montblanc és la població més propera que també ho va fer. No s'ha conservat documentació escrita sobre les emissions municipals de Sarral ni de Montblanc. El més proba-

* Membre de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

1. CRUSAFONT SABATER, M. de, *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, Barcelona, SCEN, 1990.

2. SANAHUJA ANGUERA, X., "Alcover i Riudoms: dues noves seques locals al Camp de Tarragona", a *Gaceta Numismàtica* 110, Barcelona, ANE, 1995, p. 39-46.

3. CRUSAFONT SABATER, M. de., "Segona addició de monedes catalanes locals", a *Acta Numismàtica* 27, Barcelona, SCEN, 1997, p. 71-110.

4. CRUSAFONT SABATER, M. de, "Tercera addició de monedes catalanes locals", a *Acta Numismàtica* 33, Barcelona, SCEN, 2003, p. 123-156.

5. SANAHUJA ANGUERA, X., "Aportació de monedes catalanes inèdites al Fòrum Numiscat", *Acta Numismàtica* 38, Barcelona, SCEN, 2008, p. 149-156.

ble, ateses les característiques de les monedes conegudes, és que es tractin de fabricacions de la segona meitat del segle XVI i/o de principis del segle XVII.

La peça presenta la grafia arcaica ÇARREAL i l'escut municipal en cairó, coronat. La vila actual encara no ha normalitzat el seu escut oficial (*fig. 1b*). D'haver-ho fet, coincidiria completament amb l'escut que apareix a la moneda.

Diner (?). Llautó o aram. Incusa.

Segona meitat del segle XVI-principis del segle XVII.

a/ Escut reial en cairó, coronat (armes de Sarral). Al voltant, llegenda ÇARREAL.

Pes: 0,4 g. Diam.: 18,40 mm. CP

Moneda inèdita a nom de Pasqual Carreu

Es tracta d'una pugeses incusa que du un gos com a figura central, i la llegenda al voltant, de tipus sigil·lar, que fa referència a un personatge anomenat Pasqual Carreu (Pasqual Careu en grafia arcaica). El cognom Carreu no és aliè a la zona de circulació de les pugeses jaqueses del segle XIV, ja que deu provenir d'un topònim localitzat en l'actual municipi d'Abella de la Conca (Pallars Jussà).⁶ El cognom Carreu ja apareixia entre els repobladors de Lleida, al segle XII.⁷ Posteriorment, al llarg dels segles XIV i XV, es documenten personatges amb el cognom Carreu a la mateixa Lleida,⁸ a Balaguer⁹ i també a Ponts.¹⁰

6. CATALA ROCA, P., *Els Castells catalans*, vol. VI, tom 2, p. 1355.

7. LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, Ed. Camps, Tàrraga, p. 198-264.

8. BOLÒS, J., i SÀNCHEZ-BOIRA, I., *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capítular de Lleida (segles XIV-XVI)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2014 (3 volums).

9. CUELLAS CAMPODARBE, R., *El "Llibre de costums, privilegis i ordinacions" de la ciutat de Balaguer*, Lleida, UDL, 2012, p. 196.

10. CATALÀ ROCA, P., *Els Castells...*, op. cit., p. 1263.

Pugeses. Llaütó o aram. Incusa.

Primera meitat del segle XIV.

a/ Gos passant a la dreta. Al voltant, llegenda +PASCUAL CAREU.

Pes: 0,4 g. Diam.: 16,50 mm. CP

Pugeses quadrada de Camarasa (Noguera)

Es tracta d'una pugesa quadrada del segle XIV que du el camp partit de pals i una cama acostada de tres rodelles. Els dos elements heràldics principals coincideixen amb l'escut de la vila de Camarasa (*fig. 3*), que és una de les tres primeres poblacions (juntament amb Lleida i Cubells) documentades com a emissores de moneda local.¹¹ Atesa la coincidència, cal considerar aquesta atribució com la més probable, tot i que no es pot descartar una emissió fruit d'una concessió personal, ja que hi ha documentat l'ús de cames en heràldiques familiars. En el paràgraf que segueix insistiré una mica més en la problemàtica associada a poder diferenciar heràldiques municipals d'heràldiques personals.

Pugeses. Llaütó o aram. Incusa.

Finals del segle XIII-Primera meitat del segle XIV.

a/ Camp partit amb dos pals (armes reials?), i una cama acostada de tres rodelles.

Pes: (0,6 g). Diam: 15,60 mm. CP

11. CRUSAFONT SABATER, M. de, *La moneda catalana...*, op. cit., p. 128-129.

La pugesa quadrada amb grau i tisores, probable concessió personal

La dificultat a l'hora d'atribuir les pugeses incuses del segle XIV s'agreuja pel fet que difícilment es poden relacionar les poques concessions conegudes a través de documents escrits amb exemplars numismàtics ben identificats. Les monedes que es van coneixent poden dur l'heràldica local municipal o d'un beneficiari particular, o totes dues, o cap d'elles. Com en tantes ocasions, cal una casualitat o una intuïció per poder atribuir les peces correctament. En el cas de les pugeses quadrades, hom pot tenir la temptació de cercar, en primer lloc, alguna heràldica local que coincideixi amb les seves empremtes. És exactament el cas que acabo de descriure tot parlant de la probable incusa inèdita de Camarasa. Però, sense documents escrits, sempre ens quedarà el dubte de no descartar definitivament l'atribució d'heràldiques personals. Aquest és el cas de la incusa quadrada atribuïda a Graus (*fig. 4 i 4a*).¹² Es tracta d'una peça que presenta dos elements heràldics: unes tisores i un grau (una graonada en forma d'escala). Com que es coneixen monedes posteriors atribuïdes a la vila de Graus (Ribagorça aragonesa),¹³ probablement del segle XVI o XVII, i com que els graons en són l'element heràldic principal, s'havia atribuït aquesta peça a la vila aragonesa. Ara bé, aquesta mateixa representació heràldica la retrobem en unes pedres esculpides a l'ala sud del claustre de la Seu Vella de Lleida (*Fig. 4b*) i que segurament fa referència a algun llinatge o particular que col·laborà en la construcció de l'edifici. El claustre de la Seu Vella es construí al llarg del segle XIV. L'atribució municipal, doncs, s'esvaeix en favor d'una més probable concessió personal. Podríem investigar si el grau i les tisores d'aquesta peça poden ser el símbol parlant d'un nom personal com, per exemple, Guerau Sastre. De ser certa

12. CRUSAFONT SABATER, M. de, "Segona addició...", *op. cit.*, p. 96-97; *Catàleg general de la moneda catalana*, Barcelona, SCEN, 2009, n. 3746.

13. CRUSAFONT SABATER, M. de, *La moneda catalana...*, *op. cit.*, p. 188; *Catàleg general...*, *op. cit.*, n. 3747.

aquesta hipòtesi, les lleis heràldiques canòniques deixarien pas a un ús més pragmàtic dels símbols personals, i se'ns obririen noves perspectives a l'hora d'intentar atribuir peces de la mateixa època.", podríem investigar si el grau i les tises d'aquesta peça poden ser el símbol parlant d'un nom personal com, per exemple, Guerau Sastre. I aquest mateix cas es podria repetir a l'hora d'atribuir peces de la mateixa època.

Nova incusa amb campana i llegenda clara

Ja coneixíem un primer exemplar de moneda local incusa amb una campana com a element central (*fig. 5b*).¹⁴ Es tracta d'un exemplar que du llegendes il·le-

Pugesà. Llautó o aram. Incusa.

Primera meitat del segle XIV.

a/ Campana. Al voltant llegenda + S P D(E)...

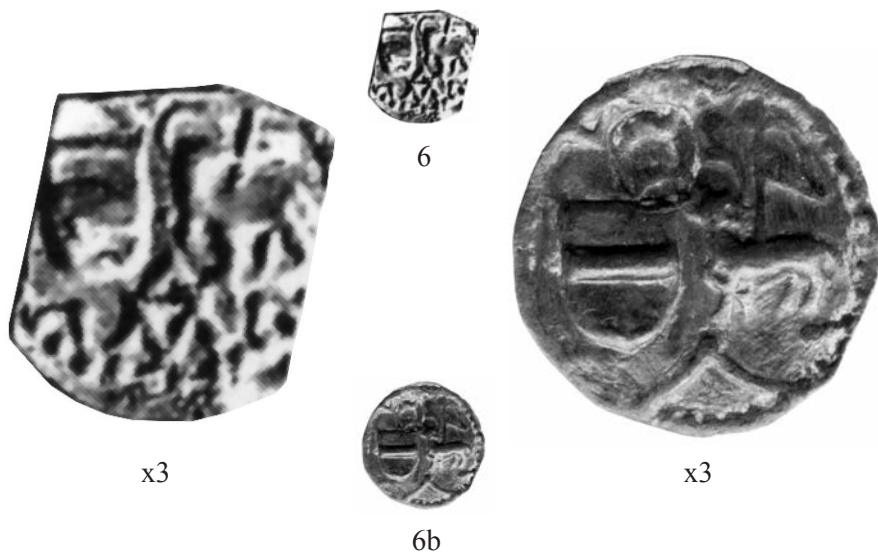
Diam: 15 mm. CP

14. SANAHUJA ANGUERA, X., "Aportació de monedes catalanes inèdites al Fòrum Numiscat (2)", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, SCEN, 2009, p. 125-135.

gibles. Ara podem presentar un segon exemplar de factura diferent, que també du la campana, però aquest cop acompanyada d'una llegenda de lletres clares. Malauradament, aquest segon exemplar ens ha arribat trencat i no és possible reconstruir-ne la llegenda. El més probable és que la campana sigui un senyal heràldic personal, desconegut. En el cas que fos un símbol municipal, aleshores caldria treballar la hipòtesi de la Pobla de Segur, una vila del Pallars que havia utilitzat la campana com a element heràldic propi.

Segon exemplar del diner de Valls contramarcats amb V gòtica

Tot i no tractar-se d'una peça inèdita, val la pena mostrar el segon exemplar conegut del diner de Valls que du la contramarca de la V gòtica (*fig. 6b*).¹⁵ L'exemplar fins ara reproduït en els catàlegs no permetia observar els detalls de l'empremta, tot i que Miquel de Crusafont ja advertia que és lleugerament diferent del tipus que es coneix sense contramarca, el qual du les lletres VA nexades a la part inferior del camp (*fig. 6*).¹⁶ Les dues peces contramarcades que es coneixen porten únicament un ornament en forma d'angle. Es confirma, doncs, l'existència d'almenys dues emissions vallenques de finals del segle XVI o principis del XVII.

15. CRUSAFONT SABATER, M. de, "Tercera ...", op. cit., p. 144-145; *Catàleg general...*, op. cit., n. 3890a.

16. CRUSAFONT SABATER, M. de, *La moneda catalana...*, Op. Cit., p. 314-315; *Catàleg general...*, op. cit., n. 3890.

El bust de perfil a la moneda de Mallorca (I): de Ferran II a Felip I

BERNAT AGUILÓ¹

El 1508, Ferran el Catòlic, a instàncies de les autoritats representatives del regne, reformava el sistema monetari mallorquí que havia creat Jaume II de Mallorca l'any 1300;² entre els canvis que s'hi introduïren, hi apareix la novació del bust de perfil que substituirà el frontal a l'argent, cosa que es mantindrà fins a les darreres emissions de plata. També fou incorporat a l'or amb la creació del ducat, metall que no havia comptat amb la imatge de bust ni al florí ni al reial d'or,³ però que aviat, amb la creació de l'escut (1566-68), decaurà fins que encara tornarà a comparèixer fugaçment en el regnat de Felip V posterior a la Guerra de Successió. El billó seguirà amb la seva tradicional representació frontal fins al regnat de Felip II, III de Castella (1598-1621), en què s'incorpora el perfil per aquest aliatge fins al final de les emissions mallorquines, també quan es creïn novells valors com la treseta (1722) o el sou (1812).

Aquest treball, dividit en tres entregues per qüestions d'espai, se centrarà en la catalogació d'aquestes monedes amb bust de perfil, prescindint, per tant, dels billons anteriors a Felip II i dels escuts d'or, tret dels de Felip V d'Espanya; es tracta d'una part majoritària del numerari mallorquí de l'edat moderna i contemporània, però no de la seva totalitat. L'objectiu principal és obtenir una ampliació del catàleg de variants de bust en relació, quan s'escaigui, als mestres de seca d'acord amb l'estat de la qüestió actual i, més esporàdicament, amb altres elements significatius de categorització. Amb això pretenem assajar, en la mesura possible, les seqüències internes de l'amonedament de cada regnat una vegada

1. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

2. No era, de fet, la primera reforma del sistema, però les anteriors no havien suposat modificacions tipològiques.

3. Formalment, el reial d'or seguia sent la moneda oficial d'or, tot i no haver-nos arribat cap exemplar dels segles XV i XVI.

Miquel Crusafont ha donat les claus de la correcta assignació per monarques,⁴ tot ampliant la nòmina de bustos coneguts d'aquesta seca.⁵

En principi, la pretensió d'aquest treball no és arribar al detall d'altres variants (de llegenda, barres als escuts, de puntuació..., ni molt menys d'encuny), tret que resultin útils per ajudar a una diferenciació que sembli estar relacionada amb un canvi de característiques productives d'acord amb els coneixements actuals.⁶ Vagi per endavant que algunes distincions de bust no són clares ni senzilles i la seva catalogació separada podria ser discutible atès que es tracta d'un terreny insegur no recolzat per la documentació escrita en què resulta inevitable un cert component subjectiu. En tot cas, s'indicaran per separat quan el mateix bust sigui reutilitzat en canviar el mestre de la seca o hi hagi una certa seguretat per poder proposar una seriació cronològica,⁷ de manera semblant a la indicació de l'any, punt en què la moneda mallorquina és força avara. Potser per compensar això darrer, fou extraordinàriament generosa en les variants de bust durant la major part del període estudiat, constituint un inventari ben interessant i divers que contrasta amb la monotonia dels que anaren incorporant elements més burocràtics de seriació.

En la referenciació bibliogràfica se seguirà un ordre jeràrquic de fiabilitat en les atribucions,⁸ en primer lloc, i per a totes les peces ens fonamentarem en el Catàleg General de Miquel Crusafont, que segueix constituint la bastida sobre la qual és possible provar d'aprofundir i ampliar la catalogació mallorquina d'aquest període (Cru.C.G.).⁹ Per aquelles que no hi estiguin classificades (nc), s'hi afegirà una referència complementària, preferentment les precisions que ens ofereix el seu treball de classificació de la moneda mallorquina dels reis de nom Felip de 2009 (Cru.AN39).¹⁰ Fet això, s'hi han incorporat algunes peces d'obres

4. En el cas mallorquí, especialment complexos pels reis de nom Felip, en què cap estudiós anterior se n'havia sortit, veure CRUSAFONT I SABATER, Miquel, "La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, 2009, p. 137-161.

5. "No hi haurà una sistemàtica definitiva de les emissions mallorquines dels reis de nom Felip fins que no es pugui realitzar un recull exhaustiu de totes les tipologies dels busts i es pugui acreditar cada varietat sobre la base dels criteris de què disposem, sobretot el de les marques dels mestres". Op. Cit. p. 160.

6. Si l'hem encertat, un estudi de major detall hauria de permetre, sobretot, intuir dinàmiques pròpies de cada sèrie.

7. Un exemple d'això són els reials de bust afuat, amb angles o sense, al revers de Ferran el Catòlic; en ambdós casos, el bust es podria considerar el mateix, però la presència o no d'angles sembla respondre a sèries cronològiques diferenciades, com ho indica el fet que els que tenen angles molt sovint no emmarquen els creixents heràldics del mestre Burgues en un escut, cosa que sempre passa amb els que no porten angles.

8. La classificació de la moneda moderna mallorquina s'ha vist llastrada per la dificultat d'ordenar la moneda dels reis de la casa d'Àustria amb el nom de Felip, que no ha estat resolta fins els treballs de Miquel Crusafont. Per això, pivotarem sobre els seus treballs, i només quan no els hi vegem recollits acudirem a altres fonts.

9. CRUSAFONT I SABATER, M. *Catàleg General de la moneda catalana. Països catalans i Corona catalano-aragonesa (S. V aC - S. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009.

10. CRUSAFONT, AN 39, 2009; no totes les variants d'aquest treball foren reportades al *Catàleg General*.

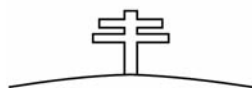
anteriors no detallades per Crusafont: Bover,¹¹ Campaner¹² i Calicó.¹³ Finalment, s'hi han afegit les novetats sobrevingudes que subdividim en dues categories: les que procedeixen de la subhasta Ramon Llull (Llull)¹⁴ i les plenament inèdites de procedències diverses. En relació a l'esmentat Catàleg General, es corregirà l'atribució de dos tipus amb bust publicades el 2014 (Aguiló.AN44)¹⁵ i se'n suprimirà una altra que consideram falsa.¹⁶

S'ha intentat ser prudent en la consideració de moneda inèdita, tot i que el valor d'aquesta categorització no és unívoc; en ocasions, es tracta de tipus relativament freqüents en el mercat numismàtic però que no han estat singularitzats, subtipus si es vol, i en altres de veritables novetats dignes de la més alta consideració.

Finalment, cal fer notar que en la descripció s'ha procurat referir la llegenda sense puntuar ni reproduir signes d'abreviació, i que quan el pes i la mida van precedits d'una "c" s'està indicant una mesura convencional, no la de la peça de la fotografia.

FERRAN EL CATÒLIC (1476-1516)

Amb la seva reforma de 1508, fou qui introduí el bust de perfil a la seca de Mallorca i, amb ell, el ducat per substituir el florí; mantingué, però, el bust frontal per al billó. La producció monetària entre el 1508 i 1516 degué ser ingent atesa l'enorme quantitat de variants conservades. En aquest període d'estudi només regí la seca el poderós Francesc Burgues (1505-1516), però malgrat això s'albiren diversos cicles cronològics. El més marcat és el que indica la titulació reial amb una R i fa servir una tipografia mixta gotitzant carregada de variants; un altre mostra la titulació gravada amb REX i la tipografia llatina. També en els ducats, la forma superior de l'escut és convex en els que porten "R", i doble còn-

Part superior de l'escut reial
dels ducats amb "R"

Part superior de l'escut reial
dels ducats amb "REX"

imatge a

11. BOVER, Joaquín María, *Historia de la casa real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Librería de Felipe Guasp, Palma, 1855.

12. CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismática Balear*, establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma de Mallorca, 1879.

13. CALICÓ, X., *Numismática española. Catálogo general con precios de todas las monedas españolas acuñadas desde los Reyes Católicos hasta Juan Carlos I*. 1474-2001. Barcelona, 2008.

14. Subhasta *Ramon Llull*, de 25 de novembre de 2015, núm. 272, Aureo & Calicó, no només per la inclusió de moltes monedes no classificades abans, sinó també per l'esforç sistematitzador i explicatiu que s'hi va efectuar al catàleg, coherent amb l'obra de Crusafont, és mereixedor de ser incorporat a la literatura numismàtica.

15. AGUILÓ, Bernat, "De Felip I a Felip III de Mallorca, tres canvis d'atribució monetària", *Acta Numismàtica* 44, Barcelona, 2014.

16. Veure els ducats de Carles I.

cau en els que porten REX (*imatge a*). Amb tot, dins aquests dos grans grups encara hi ha indicis de subdivisions cronològiques:

En el grup amb “R”, ho són la presència o no d’angles que remeten a l’orla de l’anterior moneda mallorquina o els creixents del mestre de seca Burgues amb angles al revers, a vegades encabits en l’escut heràldic i a vegades no, mentre que sempre van en escut en els que no en porten, d’angles. En un sentit semblant, la diferenciació estilística dels anversos, segons estiguin destinats a batre ducats o reials, sembla correspondre’s a un moment inicial amb orla, per anar passant més tard a unificar la iconografia en els que ja no porten angles, sens dubte per economia.¹⁷

Així mateix, s’hi poden considerar les variants de tres o cinc florons en l’altre gran grup amb REX i que trobarem imitades en les primeres emissions de Carles I. Però per si tot això no fos suficient, hi ha un petit conjunt de peces variades i en quasi tots els valors, tret dels ducats, en què s’hi combinen encunyats dels dos grans tipus de l’anvers o del revers indistintament i que s’han de situar necessàriament, i contra la intuïció quan l’anvers és de lletra gòtica, vora les més modernes amb REX.

Mestre Francesc Burgues (1508-1516), marca creixents

DUCAT	CARACTERÍSTIQUES
	1.1 a./ +FERDS R – ARAGONV. Bust travessant la llegenda. r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda amb lletres gòtiques. Pes: - g Ø 22 mm Cru.C.G. 3087, única
	1.2 a./ +FERDINANDVS R ARA. Bust afuat entre angles. r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda amb lletres gòtiques. Pes: - g Ø 21,2 mm Cru.C.G. 3088, única

17. Aquesta unificació estilística en distints valors, sense precedents a la seca, no acabarà fins Carles II i donarà peu al costum d’assignar usos polivalents als encunyats que resultin pertinents; per exemple, compartir el mateix anvers tant per a ducats com per a reials (com es pot comprovar en aquesta mateixa sèrie, núm. 1.4 i 1.13 o 1.5 i 1.14) i, més endavant, entre els mitjos reials i els doblers o, pels reversos, entre els escuts i els reials, i també per als seus múltiples.

1.3

a./ +FERDINANDVS R ARAGONVM.

Bust afuat.

r./ MAIORICAR (escut creixents)

CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegend amb lletres gòtiques.

Variants: De llegenda, tipogràfiques, 3 o 5 creixents a l'escut del mestre de seca.

Pes: 3,46 g Ø c 20 mm Cru.C.G. 3089

1.4

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONV. Bust de cabell recte.

r./ MAIORICAR (escut creixents)

CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegend llatina.

Pes: 3,47 g Ø c 20 mm Cru.C.G.nc; Llull, núm. 344

1.5

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONV. Bust de cabell laci.

r./ MAIORICARVM (escut creixents)

CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegend llatina.

Pes: 3,44 g Ø 20 mm Cru.C.G. 3091, única

1.6

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM.

Bust de cabell ondulat.

r./ MAIORICARVM (escut creixents)

CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegend llatina.

Pes: 3,5 g Ø c 20 mm Cru.C.G. 3090.

Variants: De llegenda, 3 o 5 creixents a l'escut del mestre de seca, escut de Castella i Lleó amb quarters invertits.

1.7

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM. Bust petit de cabell ondulat i corona de lòbuls grans.
r./ MAIORICARVM (escut creixents)
CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda llatina.

Pes: 3,46 g Ø c 20 mm Cru.C.G. nc, inèdita

1.8

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONV.
Bust de cabell ondulat i corona de 5 florons.
r./ MAIORICARVM (escut creixents)
CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda llatina.

Pes: 3,49 g Ø c 20 mm Cru.C.G. nc;
Cal.08, núm. 51

Variants: De llegenda, escut de Castella i Lleó amb quarters invertits.

Consideram els ducats amb bust orientat a la dreta coneguts, una recreació del segle XIX, posterior a 1879 i inspirada en un dibuix del segle XVII.

Cru.C.G. 3086.¹⁸

MIG DUCAT

1.9

a./ +FERDINANDVS R ARAGONV.

Bust afuat.

r./ MAIORICAR (escut creixents)

CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda amb lletres gòtiques

Pes: 1,72 g Ø c 16 mm Cru.C.G. 3092, tot i que la foto és d'encunys mixtes

Variants: De llegenda.

No es disposa de imatge,
però pel bust, veure la
del núm. 1.11, tipus mixt.

18. En un estudi que tenim en curs i que publicarem aviat, demostrarem per què considerem fals aquest ducat. Vagi per endavant que l'anàlisi metal·logràfica d'un exemplar feta per Nummetrica així ho ratifica.

1.10

a./ +FERDINANDVS R ARAGONV.

Bust de cabell recte.

r./ MAIORICAR (escut creixents)

CATOLICV. Armes reials superades de creu patriarcal. Llegenda llatina.

Pes: 1,74 g Ø 16 mm Cru.C.G. 3093, única.

1.11

Variant que combina l'encuny de l'anvers 1.9 i del revers 1.10 amb els dos tipus de tipografia; cronologia posterior a 1.9:

Pes: 1,75 g Ø 17,2 mm Cru.C.G. 3092, sense indicar que és una combinació de dos tipus d'encuny.

REIALS

1.12a

a./ +FERDINANDVS R ARAGON. Bust afuat.

r./ MAIORICA (creixents) CATOLICV. Armes de la Ciutat de Mallorca, acantonades per angles i superades de creu llatina.

Llegenda amb lletres gòtiques.

Pes: 2,11 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 3095

Variants: De llegenda, tipogràfiques, 3 o 5 creixents, emmarcats o no per escut, del mestre de seca.

1.12b

Similar a l'anterior però sense angles al revers i creixents sempre en escudet. Anvers similar al ducat 1.3.

Pes: 2,29 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 3094

Variants: De llegenda, a destacar l'error sense nom de rei amb llegenda d'anvers pròpia del revers, tipogràfiques. 3 o 5 creixents a l'escut del mestre de seca.

1.13

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONV. Bust de cabell recte.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina, anvers com ducat 1.4.

Variants: De llegenda.

Pes: 1,74 g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 374

1.14

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONV. Bust de cabell laci.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina, anvers com ducat 1.5.

Pes: 2,16 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 3097 b (per error de 5 florons).

1.15

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM. Bust de cabell ondulat.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina, anvers similar a ducat 1.6.

Pes: 2,35 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 3096

Variants: De llegenda. 3 o 5 creixents a l'escut del mestre de seca, escut superat de creu patriarcal.

1.16

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM. Bust de cabell ondulat amb corona de cinc florons.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina, anvers similar a ducat 1.8.

Pes: 2,32 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 3097

Variants: De llegenda, o 5 creixents a l'escut del mestre de seca, Escut superat de creu patriarcal, núm. de pals a l'escut.

1.17b

1.17d

1.17

Variants diverses que combinen encunys de l'anvers i del revers amb els dos tipus de tipografia, gòtica i llatina, cronologia posterior a 1.12b:

- a. Anvers de bust afuat 1.12b, amb revers llatí.
- b. Anvers de bust afuat sense nom del rei 1.12b variant, amb revers llatí (foto).
- c. Anvers llatí amb bust de cabell recte 1.13, amb revers amb lletres gòtiques.
- d. Anvers llatí amb bust de cabell ondulat 1.15, amb revers amb lletres gòtiques com el 1.17b: gòtiques (foto).

Pes: - g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc,
tot i que la fotografia 3096a s'hi correspon.

MIG REIAL

1.18a

a./ +FERDINANDVS R ARA. Bust afuat.
r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS.
Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina i acantonades per angles. Llegenda amb lletres gòtiques.

Pes: 1,02 g Ø 13 mm Cru.C.G. 3099

1.18b

Similar a l'anterior però sense angles al revers.

Pes: 1,01 g Ø c 14 mm Cru.C.G. 3098

Variants: De llegenda, tipogràfiques.

1.19

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM. Bust de cabell recte amb corona de tres florons.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina.

Variants: De llegenda.

Pes: 1,01 g Ø c 14 mm Cru.C.G. 3100

No es disposa de foto, pel bust, veure la del núm. 1.21b, tipus mixt.

1.20

a./ +FERDINANDVS REX ARAGONVM. Bust de cabell recte amb corona de cinc florons.

r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina.

Pes: - g Ø - mm Cru.C.G. 3101, amb foto del tipus següent.

1.21a

1.21b

1.21

Variants diverses que combinen encunyats de l'anvers i del revers amb els dos tipus de tipografia, gòtica i llatina, cronologia posterior a 1.18b:

a. Anvers llatí amb bust amb corona de tres florons 1.19, i revers amb lletres gòtiques (foto).

b. Anvers llatí amb bust amb corona de cinc florons 1.20, i revers amb lletres gòtiques (foto).

Pes: 0,91 g Ø c 14 mm Cru.C.G. nc, la foto del 3101 s'hi correspon.

Carles I, l'Emperador, (1516-1556)

Amb Carles I hi ha continuïtat monetària respecte del seu avi, mentre el mestre de la seca fou Francesc Burgues o el seu nebot Jordi de Sant Joan, a qui atribuïm les rares peces sense marca de mestre (més abundants en el billó). Amb Francesc Burgues reapareixen fugaçment els busts entre marques, de llarga tradició medieval a Mallorca;¹⁹ els tres creixents remetent directament al llinatge del mestre, però el significat de l'estrella esdevé més difícil d'identificar. Crida

19. Des de Jaume II fins a la primera part del regnat d'Alfons el Magnànim, la moneda mallorquina d'argent portà, quasi sempre, marques a la vora del bust.

l'atenció la immobilització dels bustos amb REX de Ferran II, que segurament s'han de situar en la fase inicial del regnat, per després implementar bustos de disseny propi pel monarca; també que, esporàdicament, encara se segueixin reutilitzant reversos de lletra gòtica de Ferran II, que en aquest cas només es consideraran variants, rellevants certament, però que no formen una categoria amb significació cronològica coneguda ni d'estil als efectes d'aquest treball.

En la transició entre Carles I i Felip I, és designat mestre de la seca Francesc Vilallonga, que s'abocà a introduir canvis mai vistos abans, com l'emissió de múltiples de reial, de quatre i de dos, tot incorporant-hi una marca de valor; o creant dissenys ben originals per a la seca, com el bust amb corona imperial o la cartella encobeint l'escut. No sembla un desbarat pensar que podria ser aquest moment quan sorgiren també els múltiples de ducat, que només coneixem per a Felip I.²⁰ Per contra, en els tradicionals reial i ducat senzills pareix haver-se conformat amb rectificar reversos amb la seva marca de mestre, tot recuperant l'ús de tots els tipus d'encuny coneguts de Burgues (tal com també sembla haver-ho fet abans Jordi de Sant Joan), alguns dels quals ens remetien estilísticament a uns 40 anys enrere.

Mestre Francesc Burgues (1516-1556), marca creixents

DUCAT

2.1

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust sense marques.

r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials superades de creu llatina.

Variants: De llegenda.

Pes: - g Ø c 21 mm Cru.C.G. 4119

2.2

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust entre creixents.

r./ MAIORICA (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials superades de creu llatina.

Pes: 3,43 g Ø c 21 mm Cru.C.G. nc, inèdita.

20. Molt probablement en la fase més inicial del seu regnat; veure AGUILÓ, *AN* 2014.

2.3

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust entre estrelles.

r./ MAIORICARV (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials superades de creu patriarcal.

Pes: 3,43 g Ø 21 mm Cru.C.G. 4120

Variants: De llegenda, 3 o 5 creixents a l'escut del mestre de seca.

MIG DUCAT

2.4

a./ +CAROLVS REX ARONV Bust sense marques.

r./ MAIORIV (escut creixents) CATOLICVS. Armes reials, en escut de tipus pell de brau o cassalla, superades de creu.²¹

Pes: 1,73 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4122, única

REIALS

2.5a

a./ +CAROLVS REX ARAGONV. G i N invertides, Bust similar als de Ferran el Catòlic amb corona de tres florons.

r./ MAIORICAR (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina.

Pes: 2,2 g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 387

Variants: De llegenda.

2.5b

Mateix anvers; revers amb lletres gòtiques de Ferran II, reutilitzat. Inèdita.

21. De revers similar, Campaner va publicar a HEISS (1867) un ducat de bust entre flors, extret del mateix text on s'havia publicat el de Ferran el Catòlic amb bust a la dreta, que a *Numismática Balear* (1879), p. 188, va descartar per ser sospitosa la llegenda D·G·REX i que, en tot cas, no ha estat mai retrobat. Tot i així, alguna vegada es troba reproduït com una variant; per ex., Cal.08, núm. 18.

2.6

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM Bust similar als de Ferran el Catòlic amb corona de cinc florons.

r./ MAIORICAR (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina.

Pes: - g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc, inèdita

2.7

a./ +CAROLVS REX ARAGON. Bust propi, G i N invertides.

r./ MAIORICAR (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina.

Pes: 2,22 g Ø 22 mm Cru.C.G. 4128a i d

Variants: De llegendà, escut girat 90 graus.

2.8a

2.8b

2.8a

a./ +CAROLVS REX ARAGON. Bust entre creixents, N invertida.

r./ MAIORICAR (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina.

Pes: 2,2 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 4128, b i c

Variants: De llegendà.

2.8b

Mateix anvers; revers reutilitzat amb lletres gòtiques de Ferran II. Inèdita.

MIG REIAL**2.9a**

a./ +CAROLVS REX ARONV. Bust similar als de Ferran el Catòlic.

r./ MAIORICAR (escut creixents) CATOLICV. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina.

Pes: 0,95 g Ø c 17 mm Cru.C.G. 4130a

Variants: De llegendà.

2.9b

Anvers de bust similar; revers amb lletres gòtiques i escut amb angles de Ferran II, reutilitzat Cru.C.G. 4131.²²

2.10

a./ +CAROLVS REX ARAGON. Bust propi de cabell més curt, G i N invertides.

r./ MAIORIC (escut creixents) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu llatina. Llegenda llatina.

Pes: 1,03 g Ø c 17 mm Cru.C.G. 4130

Variants: De llegenda.

Sense marca de mestre de seca, Jordi de Sant Joan? (1556)

DUCAT

2.11

Els ducats sense marca del mestre de seca coneeguts reutilitzen anversos del mestre Burgues amb bust sense marques als costats.

Pes: - g Ø c 21 mm Cru.C.G. nc; Campaner VIb, 1

REIAL

2.12

Els reials sense marca del mestre de seca coneeguts reutilitzen anversos del mestre Burgues amb bust propi sense marques als costats.

Pes: - g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc; Campaner VIb, 7

Mestre Francesc Vilallonga (1556), marca castell

DUCAT

2.13

Els ducats amb la marca de Vilallonga només es coneixen per Bover, haurien reutilitzat anversos del mestre Burgues amb bust entre estrelles i incorporat el castell al revers.

Pes: - g Ø c 21 mm Cru.C.G. 4121

22. És l'únic cas que es pot documentar en què es reutilitzen reversos de lletra gòtica amb angles.

4 REIALS

2.14

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust a la dreta.

r./ MAIORICARVM (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca en cartel·la i superades de creu alçada i marca de valor IIII a la dreta.

Pes: - g Ø 30 mm Cru.C.G. 4123

2.15

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra.

r./ MAIORICARV (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca superades de creu i marca de valor IIII obliqua vora el tercer camp.

Pes: 9,6 g Ø c 30 mm Cru.C.G. 4124

2 REIALS

2.16

a./ +CAROLVS REX ARAGO. Bust a la dreta.

r./ MAIORICAR (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca en cartel·la i superades de creu alçada i marca de valor II a la dreta.

Pes: c 4,6 g Ø 27 mm Cru.C.G. 4125

2.17

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra.

r./ MAIORICAR (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca en cartel·la i superades de creu alçada i marca de valor II a la dreta.

Pes: 3,75 g Ø 27 mm Cru.C.G. 4126, única

2.18

a./ +CAROLVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra.

r./ MAIORICA (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca sense cartel·la superades de creu i marca de valor II obliqües a l'esquerra.

Pes: 4,42 g Ø 25 mm Cru.C.G. 4127, única

REIAL

2.19a

2.19b

2.19c

2.19

Els reials amb marca castell del mestre Vilafranca, reutilitzen anversos del mestre Burgues i rectifiquen amb marca del mestre de seca reversos anteriors, inclosos amb lletres gòtiques de Ferran II:

a. Anvers tipus 2.5 amb revers amb lletres gòtiques.

b. Anvers tipus 2.7 revers amb lletres gòtiques.

c. Anvers tipus 2.8 entre creixents amb revers llatí.

Pes: 2,35 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 4129, només per a la primera variant, les altres dues inèdites.

Felip I (1556-1598)

L'encunyació monetària al llarg d'aquest regnat provoca un cert desconcert, que paradigmàticament es podria representar per l'absurda asseveració de Bover, el primer compilador de la moneda mallorquina, que el bust dels dos reials que hem numerat amb el núm. 3.5 corresponia a una dona que va identificar amb Joana la Boja i el PHILIPVS que s'hi pot llegir al seu marit Felip I de Castella,²³ que, com és ben sabut, mai regnaren sobre aquestes terres. En tot cas, són diverses les peces en què el disseny dels encunyats no s'avenen amb la qualitat mitjana de la seca; tal vegada, en el futur la documentació ens en desvetllarà les causes. En tot cas, val la pena ressenyar la incorporació d'una nova irregularitat inèdita, l'estranya rectificació d'encuny d'un real de Ferran el Catòlic corregit amb el nom de FILIPVS i la marca dels Vilallonga, núm. 3.12. Altres aspectes estilístics a considerar són: l'ús d'algunes lletres gòtiques (A i M especialment) en la major part de les seves emissions amb marca de mestre de seca, cosa que sembla un acte deliberat i que estilísticament es distingeix de les reutilitzacions d'encuny observades en els regnats anteriors; l'evolució de la creu llatina superant l'escut de la ciutat cap a una creu equilatral que s'integra i dona principi a la llegenda; i el predomini general de la forma FILIPVS, tot i que en els dos reials contrafets ja apareix la forma PHILIPVS, que permet situar aquestes peces en algun moment ben avançat del regnat.

La seqüència emissora d'aquest monarca és difícil de fixar, atès que l'exercici del càrrec de mestre de la seca correspongué a tres membres de la família Vilallonga: Francesc (1556-1558), Horaci (1558-1561) i Gregori (1561-1597), de les marques dels quals no tenim elements de distinció, tot i haver-hi alguns indicis com les bolles sobre les torres o els punts als intersticis de les torres de les marques del mestre; també cal considerar que Gregori exercí el càrrec durant 36 anys, pels 5 dels altres dos junts. Amb tot, serà durant la regència dels dos primers, cap a 1558, quan s'ha de situar el cessament de l'emissió de ducats, amb bust de perfil, que foren substituïts pels escuts;²⁴ sobre aquest valor auri, s'intueix que l'anvers del real inèdit núm. 3.7 podria ser producte d'un encuny reutilitzat dissenyat inicialment per a l'emissió de ducats senzills, que ens resulten desconeguts. Finalment, les emissions sense marca de mestre de seca les atribuïm, com Campaner, a Pere Lluís Berard (1597-1598), qui sembla haver-se limitat a reutilitzar encunyats anteriors.²⁵

23. BOVER, p. 152.

24. CAMPANER, 1879, p. 191 i 192.

25. CAMPANER, 1879, p. 197 i 198.

Mestres Francesc, Horaci i Gregori Vilallonga (1556-1597)

2 DUCATS

3.1

a./ +FILIPVS D G REX (castell) ARAGONVM. Bust a l'esquerra.

r./ MAIORICARV CATOLICVS. Armes reials ovalades sobre cartel·la.

Pes: - g Ø 26 mm Cru.C.G. 4348, com Felip II.²⁶

2 REIALS

3.2

a./ +FILIPVS REX ARAGONV. Bust de corona caiguda.

r./ +MAIORICA (castell amb 3 punts) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, sense marques de valor.

Pes: 4,59 g Ø c 25 mm Cru.C.G. 4251a.

Variants: De marques de valor a dreta i a esquerra.

3.3

a./ +FILIPVS REX ARAGONV. Bust de cap triangular gran.

r./ +MAIORICA (castell amb 3 punts) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, marques de valor ii a l'esquerra.

Pes: 4,8 g Ø c 25 mm Cru.C.G. 4252.

Variants: De llegenda, de marques de valor.

3.4

a./ +FILIPVS REX ARAGONV. Bust de cap triangular petit.

r./ +MAIORICA (castell amb 6 punts) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca invertides, llegenda gotitzant, sense marques de valor.

Pes: 4,48 g Ø 24 mm Cru.C.G. 4252c.

26. AGUILÓ, *AN* 2014, p. 204-206.

3.5

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust contrafet ample, marques de valor ii al darrera.
r./ +MAIORICAR (castell) CATOLICV. Armes de la Ciutat de Mallorca, llegenda gotitzant.
Pes: 4,71 g Ø c 27 mm Cru.C.G. 4250.
Variants: Llegenda i escut invertit.

REIAL**3.6**

a./ +FILIPVS REX ARAGONV, Bust de Carles I.
r./ +MAIORICA (castell) CATOLICUS. Armes de la Ciutat de Mallorca.
Pes: 2,23 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 4254

3.7

a./ +FILIPUS REX (castell) ARAGONUM. Bust coronat amb floró alt, llegenda gotitzant.
r./ +MAIORICAR (castell) CATOLICUS. Armes de la Ciutat de Mallorca.
La marca de mestre a l'anvers i el major goticisme de la lletra (A, U, N) només són presents, per aquest rei, en els dos ducats. Es podria pensar que es tracta d'una reutilització d'encuny originàriament destinat al ducat senzill, que avui ens és desconegut.

Pes: - g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc, inèdita.

3.8

a./ +FILPVS REX ARAGONVM. Bust de corona caiguda, M gòtica.
r./ +MAIORICA (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.
Pes: 2,34 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 4253a

3.9

a./ +FILIPVS REX ARAGONVM. Bust de corona amb cèrcol perlat.

r./ +MAIORICA (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,34 g Ø c 23 mm Cru.C.G. 4253

3.10

a./ +FILIPVS REX ARAGONVM. Bust masculí, cèrcol sense perles.

r./ +MAIORICA (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: - g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc, Inèdita

3.11

a./ +FILIPVS REX ARAGONVM. Bust de cap triangular.

r./ +MAIORICA (castell) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, mateix revers que l'anterior.

Pes: 2,39 g Ø c 22 mm Cru.C.G. 4255 única

3.12

a./ +FILIPVS/FERDINANDUS R ARAGO. Bust de Ferran el Catòlic, encuny rectificat.

r./ +MAIORICA (escut creixents) CATOLICV. Armes de la Ciutat de Mallorca, amb rectificació de castell dels Vilallonga invertit vora el segon quarter.

Pes: 2,28 g Ø 23 mm Cru.C.G. nc, inèdita.²⁷

27. A més d'inèdita, sorprèn per ser l'únic cas conegut a Mallorca de rectificació d'encuny per modificar el nom del rei.

Sense marca de mestre de seca, mestre Pere Lluís Berard? (1597-1598)

2 REIALS

3.13a

3.13b

3.13

Els 2 reials sense marca de mestre de seca reutilitzen anversos dels Vilallonga i eliminen la marca del mestre al revers, que torna ser de lletra llatina capital:

a. Anvers com 3.2, revers lletra llatina i sense marca de mestre de seca (foto).

b. Anvers com 3.3, revers lletra llatina, sense marca de mestre ni marques de valor (foto).

c. Anvers com 3.4, revers lletra llatina i sense marca de mestre.

Pes: 3,84 g Ø c 25 mm Cru.C.G. nc, però algunes descripcions i imatges dels 2 reials s'hi corresponen. Llull, núm. 412 i 413.

3.14

a./ +PHILIPVS REX ARAGONV. Bust contrafet estret, marques de valor : al darrera.

r./ +MAIORICAR CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, marques de valor : al darrera.

Pes: 4,54 g Ø 24 mm Cru.C.G. 4251, no se'n coneixen amb la marca dels Vilallonga.

MIG REIAL

3.15

a./ +PHILIPVS REX ARAGON. Bust coronat.

r./ +MAIORICA CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, sense marques de mestre.²⁸

Pes: - g Ø 17 mm Cru.C.G. nc, Cru.AN39, addenda.

28. A partir d'ara, els mitjos reials deixen de dur marques de mestre. Si això va passar durant els Vilallonga o s'establí durant la regència de Berard resta per aclarir; de moment, malgrat els dubtes per les característiques del bust, proper als de Carles I, els classificam aquí per la lletra llatina del revers.

Imatges, fotografies i agraïments

En alguns casos, s'han fet servir imatges procedents de publicacions antigues, intentant reduir al màxim aquesta nòmina, tot esperant que en el futur puguem disposar de imatges fefaents de la seva existència actual:

- Manuel Vidal Quadras, calcs 1.1 i 3.1.
- Álvaro Campaner Fuertes, dibuix 2.11.
- Joaquim Maria Bover i Rosselló, dibuix 2.13.

Per a la resta, agraïm efusivament l'oportunitat de poder fer servir les imatges que la seva activitat divulgativa, comercial o col·leccionista, en definitiva numismàtica, ha posat a la nostra disposició per aquest treball:

• Aureo & Calicó.- La majoria de les fotografies d'aquest article procedeixen del seu excepcional arxiu, en concret 46 imatges que suposen el 74,2 % del total aquí reproduït, totes les que no es detallen a continuació.

- Miquel Crusafont i Sabater, fotos: 1.2, 1.11, 1.21b, 2.4, 2.17, 2.18 i 3.14
- Jesús Vico S.A, foto 3.7.
- Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, foto 2.2.
- Antoni Calero Gelabert, foto 2.12.
- Civitas Galleries, foto 3.12.
- Joan Omedes i Badia, foto 2.6.

Bibliografia

La bibliografia es troba referenciada al cos del text.

Caracterització dels escuts valencians de Carles II

*VICENT FORTEA I MARZÀ**
*JOAN ANTONI SENDRA I IBÁÑEZ***

L'últim període d'encunyació de monedes d'or de la Seca de València són les encunyades a la darrerria del regnat de l'últim Àustria Carles II i les del primer període del regnat, encara dins del règim foral i abans de la Guerra de Successió, del primer Borbó Felip IV de València (V de Castella). Són moments d'incertesa i canvis de paradigma que es reflectixen a tots els àmbits socials. La Seca de València, com no podia ser d'altra manera, també està afectada pels canvis i, de fet, en allò referit a les encunyacions d'escuts senzills, produeix una varietat estilística i una factura de moneda bastant descurada. En aquest període són normals les encunyacions descentrades que, com a conseqüència, comporten que la data gravada a l'encuny quede fora del cospell totalment o parcial, propiciant sovint la confusió en la classificació i datació de les peces.

Si afegim que les emissions a nom de Felip en escuts senzills de la mateixa factura, amb dificultat en llegir la data i a més l'ordinal del rei que exhibeix la peça és (III), resulta que tenim un grup de monedes, els escuts d'or encunyats entre 1688 i 1700, que sovint han estat mal interpretats i mal datats i han sigut objecte inclús d'assignacions contradictòries.

Aclarir aquestes confusions en principi semblaria fàcil ja que les emissions de Carles II duen la data i les de Felip IV (V de Castella) també. Però el cert és que, tal com hem dit abans, degut al descentrat de la peça, no sempre és possible llegir la data. El fet que, a primera vista, semblen totes iguals fa que es donen per certes coses que un estudi més acurat de les peces pot evitar. El desinterès ha propiciat multitud d'errades que han anat perpetuant-se en catàlegs i llibres de numismàtica. L'objectiu d'aquest article és mostrar un criteri segur per a la classi-

* Llicenciat en Ciències Químiques i membre de la SCEN.

** Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

ficació i datació de qualsevol escut o corona d'or de Carles II, independentment de si es pot llegir o no la data a la mateixa peça, mitjançant l'aplicació de l'estudi d'encunyats coneguts d'aquestes sèries.

Així, per exemple, l'errada més greu ha estat aquella en què s'han adjudicat a Felip IV (V de Castella) aquelles monedes on era evident la data 1700, i a Felip III (IV de Castella) aquelles monedes on sols es podia llegir l'ordinal (IIII) però no la data. Aquest últim tema dels escuts a nom de Felip ja vam intentar que quedés clar al l'article aparegut a l'*Acta Numismàtica* 46 de 2016, "Els escuts Valencians de Felip IV, el primer..."¹ En aquell article, demostràvem que els escuts a nom de Felip coneguts fins ara estan fets amb els mateixos encunyats, pertanyen a l'any 1700 i, per tant, són tots de Felip IV (V de Castella), el primer Borbó, i no de Felip III (IV de Castella).

Els escuts valencians de Carles II

Durant el regnat de Carles II, la Seca de València va emetre poca quantitat d'or, principalment en escuts senzills, encara que també han arribat fins avui escassos mitjos escuts (datats el 1688) i un únic exemplar de dos escuts o dobló (inèdit fins fa un parell d'anys). Centrant-nos en els escuts senzills, dels quals es coneixen poc més d'una vintena d'exemplars, els que ens han arribat fins avui són els datats al 1688, 1693 i 1695.

El sistema de classificació de monedes que porten la data encunyada no hauria de comportar cap problema. Però, si com és el cas d'aquestes monedes que ara tractem, en què la mateixa factura de la peça impedeix la identificació de la data i resulta evident que hi ha errors i dubtes, per què entestar-se en topar sempre amb la mateixa dificultat i no assajar un altre mètode de datació i classificació? És ben sabut que l'altre mètode que utilitza la ciència numismàtica és l'estudi de l'estil del gravat per relacionar-lo amb el moment de l'encunyació.

Aquest mètode d'investigació mitjançant l'estudi dels encunyats coneguts s'aplica principalment en l'actualitat als estudis de moneda antiga, encara que hi trobem alguns treballs en què és aplicat a les sèries medievals i modernes. Doncs bé, en aquest article anem a intentar posar llum sobre aquest tema parant esment en aquests detalls, tot intentant una datació de les peces des d'un punt de vista estilístic, cercant trets similars i diferenciadors a les distintes dates conegudes per tal d'arribar a conclusions acceptables de datació sense haver de fer ningun acte de fe.

L'origen principal de les confusions als escuts valencians de Carles II el trobem als anys 1693 i 1695 –normalment a aquells escuts on sols es pot llegir la

1. FORTEA I MARZÀ, V.J.: "Els escuts valencians de Felip IV, el primer Borbó com a rei foral de València". *Acta Numismàtica* 46, SCEN (IEC), Barcelona 2016, p.191.

part inferior de la data per qüestions de descentrat desgast o encunyació defec-
tuosa de la peça- i són degudes a la similitud de la part inferior del guarisme 3 i
5 en l'estil epigràfic de l'època. Aquestes peces són classificades habitualment
de manera arbitrària segons els criteris i apreciacions particulars de cada per-
sona, i així trobem assignacions d'una mateixa peça a un any o a un altre segons
l'autor, això sí, assegurant sempre que la data que veuen és indubtable. Aquest
tipus d'apreciacions no es fan sempre des d'un punt de vista tècnic o d'expert,
sinó des d'un altre punt de vista més interessat. El que resulta, però, és que, a llarg
termini, aquest tipus de classificacions produeixen confusió.

Detall dels números 3, i 5 tal com apareixen als escuts. A la dreta,
detall de data confusa per estar la meitat dels números fora del cospell.

El cert és que, si s'analitzàrem un poc més les tipologies d'aquestes monedes
fent-ne una mirada més detinguda, ens n'adonem que no són totes iguals i que,
a part de la data, es diferencien en uns trets estilístics que conformen tres grups
d'encuny d'estil diferent, que a la vegada coincideixen amb les tres dates d'e-
missió. Ja varem apuntar aquest criteri a l'article aparegut a l'*Acta Numismàtica*
47 de 2017, "Descoberta del dobló o dobleta Valenciana de Carles II".²

Estudi estilístic dels encunyys

Fent un examen a totes les peces conegudes i fixant-nos en la diferència es-
tilística més evident, com és el dibuix de la corona real a sobre de l'escut en
rombe de València, veurem que podem classificar tots els escuts en tres grups.
Aquests tres grups coincideixen amb les tres dates d'encunyació i cada grup
d'estil de corona és homogeni; val a dir que no s'hi barregen diverses dates, sinó
que, sense voler i per un altre camí, hem agrupat les dates d'encunyació. Per tant,
davant d'una data dubtosa, com que la corona de l'escut es fa sempre evident, ob-
servant-ne l'estil tenim la clau per datar la moneda. Aquesta diferència de disseny
de la corona real la defineix la forma de representar els florons. Existeixen tres
tipus de disseny diferent de floró que podem classificar en els grups següents:

2. FORTEA I MARZÀ, V.J.: "Descoberta del dobló o dobleta valenciana de Carles II". *Acta Numismàtica*
47, SCEN (IEC), Barcelona, 2017, p. 165.

1. Primer grup. Florons grans en forma de fulla tipus flor amb tres pètals. En aquest grup tenim tots els escuts datats al 1688.

2. Segon grup. Florons de grandària mitjana formats per un punt tipus estrella sobremuntat per dos petites volutes en horitzontal. En aquesta forma apareixen tots els escuts datats al 1693.

3. Tercer grup. Florons petits i més simples formats per un punt tipus estrella, sobremuntat per un punt més petit. Ací s'agrupen els escuts datats al 1695.

Inventari i classificació

Sense intenció de fer un inventari complet de tots els exemplars coneguts de cada sèrie, a continuació reproduïm algunes peces a mode il·lustratiu.

1. Primer grup. Florons grans. Any 1688. Tots els exemplars coneguts corresponen al mateix parell d'encunys.

2. Segon grup. Florons de grandària mitjana. Any 1693.

3. Tercer grup. Florons petits. Any 1695.

Conclusions

Aquesta adjudicació que fem ara de les peces amb la data incompleta o faltant i, per tant, dubtosa resulta molt més lògica i, sobretot, no està exposada a les interpretacions de l'expert de torn. Amb aquest criteri, la datació de peces es fa sense forçar la vista ni el raonament, així com també evita classificacions ambigües.

Aquesta hipòtesi la podem donar per vàlida pel fet que no és contradictòria en ella mateixa i, a més, és coincident exactament amb els exemplars coneguts.

Un encuny de pellofes de Verdú

JOSEP M. LLOBET I PORTELLA¹

Sobre els encunys de pellofes s'han publicat pocs estudis. Un dels més complets és, sens dubte, el del doctor Xavier Jorba, en el qual donà a conèixer setanta-una peces destinades a la fabricació de pellofes de diverses comunitats religioses de Catalunya.²

Encuny

Part entallada de l'encuny

Peça encunyada

1. Doctor en Història. UNED-Cervera.

2. XAVIER JORBA I SERRA, «Pellofes, encunys i bosses de pellofes: una aproximació a la seva tipologia i fabricació», *Pellofes & ploms eclesiàstics. Un patrimoni numismàtic per descobrir*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2014, p. 31-58.

En el decurs de la seva intervenció en el marc del XVIII Curs d'història monetària hispànica, celebrat l'any 2014 al Museu Nacional d'Art de Catalunya,³ el vaig assabentar de l'existència d'un encuny desconegut per ell, que era un dels que es van fer servir per a l'encunyació de les pellofes de la Comunitat de Preveres de Verdú, comentari que el doctor Jorba recull en un estudi posterior.⁴

De pellofes de Verdú, se'n coneixen tres tipus. Totes són incuses i encunyan sobre planxes de llautó.⁵ L'encuny que s'ha conservat és una peça de ferro de forma vuitavada que, actualment, té una llargada de 9,70 cm. Els nombrosos cops que ha rebut han reduït la llargada inicial de la peça. El diàmetre de la part entallada de l'encuny és d'1,50 cm. En aquesta part entallada s'hi gravà, en negatiu, una orla lineal i dues claus encreuades entre les lletres C i V. L'encuny procedeix de Verdú i es troba en una col·lecció particular. El tipus de la pellofa que fou fabricada amb aquest encuny és la número 294 de l'estudi del doctor Crusafont. Les lletres C i V que porten totes les pellofes de Verdú crec que fan referència a la institució que les va emetre: la Comunitat de Preveres d'aquesta població.⁶

En cas que no s'hagi publicat cap estudi documental sobre les pellofes de Verdú, l'abundància de documents que conté l'arxiu parroquial d'aquesta població possiblement permetria portar-lo a terme.⁷

3. Aquest curs va ser coordinat pel doctor Albert Estrada-Rius, conservador del Gabinet Numismàtic de Catalunya.

4. XAVIER JORBA I SERRA, «Les pellofes de la Seu de Vic a partir dels encunys conservats al Museu Episcopal i Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic», *Acta Numismàtica*, 46 (2016), p. 213-222.

5. MIQUEL CRUSAFONT I SABATER, «Pellofes catalanes segons el recull de J. A. Bonet i Bofill», *Acta Numismàtica*, 13 (1983), p. 189-223.

6. Sobre la Comunitat de Preveres de Verdú: Antoni BACH I RIU, «L'economia eclesiàstica al tombant del segle XVII en el paradigma de Verdú», a *Santa Maria de Verdú i altres temes verdunins*, Tàrraga, Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 1991, p. 68-69.

7. Sobre aquest Arxiu: MIQUEL ÀNGEL FARRÉ TARGA, *L'arxiu de la parròquia de Santa Maria de Verdú*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal, 2002.

Els vals de la Comissió d'Abastiments d'Eivissa emesos el 1936 durant la Guerra contra el Feixisme

JAUME BOADA SALOM*

Els vals que anam a tractar en aquest treball ocupen un lloc estranyament recondit en l'àmbit numismàtic. L'únic autor que se'n feu ressò fou, com no, Antoni Turró i Martínez, l'autèntic referent de la moneda emesa durant la Guerra contra el Feixisme¹ a Catalunya, qui també va donar a conèixer algunes peces de les Illes Balears de gran raresa en un article d'*Acta Numismàtica* 26.² En aquest treball s'hi relacionaven i descrivien, amb les referències 46 a 48, tres vals de la Comissió de *Proveïments* de l'Ajuntament d'Eivissa de 10 i 5 pecetes i 25 cèntims.³ En canvi, en el volum on s'hi recullen tots els elements monetaris oficials d'Andorra, Illes Balears i Catalunya, aquestes emissions no hi surten. En un apartat introductori, s'afirma que les illes de Mallorca i d'Eivissa estigueren ocupades pels franquistes i oblida l'efímer govern republicà que regí les Pitiüses durant trenta-cinc dies.⁴

El cert és que el començament de la guerra visqué, a Eivissa, unes circumstàncies bastant particulars. Tot i que l'alçament feixista triomfà d'entrada després que el capità Rafael García Ledesma, màxima autoritat militar de l'illa el 19 de juliol de 1936, s'adherís a la insurrecció en acatar la declaració de l'estat de gue-

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. Aplicarem en aquest treball la terminologia proposada per Crusafont en referència al conflicte de què tractam ("Guerra contra el Feixisme" en lloc de "Guerra Civil") i a la unitat monetària espanyola en què s'expressaven els vals ("peceta" en lloc de "pesseta"), atès que els seus raonaments ens semblen encertats. Aquests es poden trobar a CRUSAFONT I SABATER, Miquel de: *Glossari català de numismàtica. Amb totes les poblacions emissores (Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa)*. SCEN (IEC), Barcelona, 2017, p. 20 per a "Guerra contra el Feixisme", i entrada corresponent (p. 458) per a "peceta".

2. TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni: "Els signes monetaris fraccionaris de les Illes Balears durant la guerra 1936-1939". *Acta Numismàtica* 26, Barcelona, 1996, p. 183-204.

3. TURRÓ I MARTÍNEZ, A.: "Els signes monetaris...", p. 200-201.

4. TURRÓ I MARTÍNEZ, A.: *Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya (Generalitat i locals)*. SCEN (IEC). Barcelona, 2007, p. 56.

rra feta des de Palma pel general Goded, la realitat era que la pitiüsa major disposava d'una minsa guarnició de només 143 homes i d'uns trenta guàrdies civils. A més, l'actitud ambigua que mostraren els carrabiners no deixava clar que tots fossin afectes al cop d'estat.⁵

Per tant, no resulta estrany que les tropes comandades pels capitans Alberto Bayo i Manuel Urribari, que comptaven amb un nombre clarament superior d'efectius, essencialment catalans i valencians que arribaren en tres vaixells (els destructors *Almirante Miranda* i *Almirante Antequera*, i el carregador *Mar Cantábrico*), ocupassin amb certa facilitat Formentera (on no s'oferí resistència) el 6 d'agost i desembarcassin a Eivissa un dia més tard. Només en aquesta segona illa hi hagué bombardejos des dels vaixells republicans per la negativa de les autoritats a rendir-se i escaramusses amb alguns morts entre els soldats que hi desembarcaren i altres del bàndol nacional. Fou inevitable, doncs, que finalment s'imposassin els militars republicans el 9 d'agost.

Aquell mateix dia es creà el Comitè de Milícies Antifeixistes d'Eivissa, un òrgan col·legiat al qual s'havien de sotmetre les noves autoritats locals, que s'instal·là en el Teatre Serra i que quedà format per membres de l'esquerra eivissenca. Una de les quatre secretaries en què s'organitzà fou la d'Abastiments, encarregada del control de la producció agrícola i de l'organització dels proveïments i del comerç amb Barcelona i València, el responsable de la qual era Carles Bertazioli i Riquer.⁶

Davant l'escassetat de moneda en circulació, una de les primeres mesures que adoptà aquesta facció republicana fou la d'introduir uns vals de paper que facilitassin les transaccions comercials i, principalment, el proveïment a la població dels béns de primera necessitat. En parla alguna documentació oficial, com ara un qüestionari que el cap de la Secció Provincial de l'Administració Local de Balears trameté el juny de 1939 a tots els municipis pitiüsos. Entre les preguntes que s'hi plantegen, relatives a les mesures que els republicans havien adoptat quan les illes es trobaven sota la seva autoritat,⁷ la número 5 es referia específicament a la qüestió de si havien emès moneda. El 20 de juny de 1939, l'Ajuntament d'Eivissa retornava el qüestionari amb les respostes i hi declarava que les autoritats republicanes havien emès vals de paper de 10, 5, 2 i 1 pecetes, i de 50 i 25 cèntims.⁸

Aquesta sèrie està formada per un conjunt de vals unífacs, impresos en paper de diferents mides i colors, que mostren el mateix text imprès llevat de la xifra que indica el seu valor facial, tot en castellà. Els exemplars de valors superiors,

5. PARRÓN GUASCH, Artur: *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*. Editorial Mediterrània-Eivissa i Consell d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2001, p. 47.

6. PARRÓN GUASCH, A.: *La guerra civil...*, p. 69 i 70.

7. DURAN PASTOR, Miguel: *1936 en Mallorca*. Edició de l'autor. Palma, 1982, tom III, p. 652.

8. DURAN PASTOR, M.: *1936 en Mallorca*. Tom III, doc. 38, apèndix 1.

de 10 i 5 pecetes, són quelcom més elaborats perquè el text va dins un doble requadre: l'exterior, format per una orla doble de punts, i l'interior, lineal. A la part superior, "COMISION DE ABASTOS", llegenda que identifica l'òrgan o autoritat que els va emetre. Davall, aproximadament en el centre de la superfície, s'hi mostra el valor del val, expressat en lletres. A la part inferior, s'hi veu l'avertiment següent: "*IMPORTANTE: Este vale no será abonado si no lleva la firma de Bertazioli o Rodríguez*". A la part dreta, un requadre conté en el seu interior la paraula "*Sello*". Com a elements que s'aplicaven manualment amb posterioritat a la impressió, s'hi veuen una signatura entre el valor facial i l'avertiment de la part inferior i un segell de tinta ovalat de la "*DEPOSITARIA DEL AYUNTAMIENTO DE IBIZA*" estampat damunt el requadre. El perforat del costat esquerre d'alguns dels exemplars revela que, després d'imprimir-se, eren enquadernats i perforats formant blocs.

Turró afirma de forma genèrica que en els vals s'hi mecanografiava la data del desembarcament ("*Ibiza, 8 de Agost de 1936*"),⁹ però el cert és que només hem observat aquesta incidència en l'únic exemplar de 10 pessetes de què tenim la imatge, una circumstància que ens duu a pensar que aquesta pràctica només es degué aplicar als primers exemplars però que s'acabà abandonant atesa la feina addicional que suposava. També hem observat que només els exemplars de 25 cèntims i de 5 i 10 pecetes es troben numerats amb un segell numerador de tres dígits, per bé que només els dos segons tenen impresa una llegenda ("*Talón núm.*") i un espai habilitat per aquesta dada. Hauria resultat més lògic numerar-los tots per poder interpretar amb més claredat que la finalitat era dur un control exhaustiu de les emissions, o si més no únicament els dels valors més alts per considerar-los més exposats al frau, però les impressions en els vals a què hem tengut accés i l'absència de més exemplars per comprovar si hi havia o no un segell numerador a la resta de valors, o si era absent en altres exemplars dels mateixos valors que aquí en mostren, ens fa dubtar sobre el propòsit d'aquesta numeració o si aquesta aparent incoherència simplement respon a una organització i un control deficients atesa la situació de guerra.

Segons aquells mateixos qüestionaris, la pràctica d'emetre vals per part de les autoritats locals es repetiren a altres indrets de les Pitiüses. A Sant Joan de Labritja (localitat aleshores denominada *San Juan Bautista*), la Comissió Gestora municipal, amb els comitès del Front Popular instal·lats en els diferents nuclis urbans del municipi, requisaren finques i productes agrícoles, especialment oli; el batlle adquiria aviram, ous i conills a canvi d'un val amb la seva signatura que no era reconegut ni pels comerciants i pels mateixos comitès republicans.¹⁰ A Santa Eulària des Riu també s'hi feren servir vals de paper, dels quals no es diu més que

9. TURRÓ I MARTÍNEZ, A.: "Els signes monetaris...", p. 200.

10. DURAN PASTOR, M.: *1936 en Mallorca*. Tom III, doc. 32, apèndix 1, p. 646.

estaven estampats amb un segell de l'ajuntament i de l'escola.¹¹ Finalment, a Formentera també s'instaurà un sistema de vals del qual no es facilita més informació¹² i que constituïria, per cert, l'únic cas de què es té constància en què la pitjora menor hagués emès algun tipus d'element monetari en tota la història. De moment, no coneixem cap exemplar ni informació d'aquestes emissions.

Prèviament a aquests vals amb un valor facial, a Eivissa ciutat se n'havien començat a fer en espècie, és a dir, bescanviabls per un article determinat; la major part dels que hem pogut examinar són manuscrits amb el segell de la Batllia d'Eivissa, tret d'un que és mecanografiat i un altre, manuscrit, que no porta cap segell i que sembla estar emès en nom de l'Estat Català. Tots són bescanviabls per peces de roba, cosa que porta a pensar que anaven adreçats als milicians perquè es proveïssin de la roba que la població havia lliurat a les autoritats republicanes del moment, en resposta a les crides que feren a través del diari durant aquells dies. Probablement són els que entraren en vigor l'11 d'agost, ja que en l'anunci que s'hi refereix al *Diario de Ibiza*, fent-se ressò d'un ban, s'hi diu que aquests vals, amb els quals es podia adquirir benzina, queviures i altres tipus de productes, havien de venir avalats amb un segell de l'ajuntament.¹³ A partir de l'1 de setembre, aquests vals en espècie quedaren fora de circulació i restaren només els vals en efectiu, substitutoris de la moneda.¹⁴

L'ús difícil dels vals feu que sovintejassin els avisos en premsa que, o bé orientaven sobre com fer-ne ús, o bé amenaçaven els comerciants reticents a acceptar-los. El 12 d'agost, un pregó prohibia al públic de sol·licitar individualment vals al Comitè Antifeixista i instava a fer-ho mitjançant el cap respectiu.¹⁵ Això suggereix que cada sector de població, tal vegada cada barri, devia tenir un responsable a través del qual s'havien de canalitzar aquestes i altres qüestions. Un dia més tard, al diari s'avisava els comerciants que, perquè els vals dineraris tenguessin validesa, havien de portar un segell que posàs "*Alcaldía de Ibiza*".¹⁶ Atès que tots els vals dineraris que coneixem només porten el segell de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa, aquesta informació implica que, almenys en un principi, es degueren emetre vals amb el segell de la Batllia, que era el que portaven estampat els vals en espècie.

El 14 d'agost, s'advertia els comerciants que no havien d'acceptar els vals si no anaven signats per Jesús Rodríguez o Carles Bertazioli, les signatures dels quals es trobaven exposades en el taulers d'anuncis de l'ajuntament.¹⁷ Aquest

11. DURAN PASTOR, M.: *1936 en Mallorca*. Tom III, doc. 43, apèndix 1, p. 658.

12. DURAN PASTOR, M.: *1936 en Mallorca*. Tom III, doc. 41, apèndix 1, p. 656.

13. *Diario de Ibiza*, 11/08/1936, p. 2.

14. PARRÓN GUASCH, A.: *La guerra civil...*, p. 74.

15. *Diario de Ibiza*, 12/08/1936, p. 1.

16. *Diario de Ibiza*, 13/08/1936, p. 4.

17. *Diario de Ibiza*, 14/08/1936, p. 4. L'avís fou publicat en un ban el dia anterior.

avís suggereix que alguns vals pogueren fer-se servir fraudulentament sense signatura o amb signatures de persones que no tenien autoritat per signar.

Com en altres indrets de l'Estat Espanyol, el propòsit d'aquests vals era suplir la severa manca de moneda en circulació per, dins el possible, afavorir els intercanvis comercials i activar el consum en l'àmbit local, en un moment en què, a més, s'havien precintat els bancs. El cert, però, és que aquests vals de paper mai no foren populars entre la població eivissenca, sobretot entre els comerciants, que es queixaven contínuament, posaven traves a l'hora d'acceptar-los per a les seves vendes, ocultaven el gènere o no se sotmetien a la fixació de preus que la Comissió d'Abastiments havia establert. Per aquests motius, els majoristes havien de reservar tres quartes parts dels seus productes als detallistes i podien vendre la resta al públic. D'aquesta manera, es pretenia assolir un major control dels aliments en el mercat.¹⁸

El 18 d'agost ja es detecten pràctiques que contravenien les disposicions del Comitè d'Abastiments referents al comerç. Més específicament, es denuncien alces injustificades de preus de productes de primera necessitat i s'assegura que les queixes es traslladarien al Comitè Revolucionari perquè erradicàs aquests abusos i en castigàs els infractors.¹⁹ Al dia següent, en el mateix *Diario de Ibiza* es comenta l'actitud hostil d'alguns comerciants vers els vals del Comitè d'Abastiments, i es qualifiquen els comentaris que aquells feien com “quelcom semblant a un sabotatge”.²⁰ El 22 d'agost, la secció d'Abastiments recordava als comerciants l'obligació que tenien d'acceptar els vals de 50 cèntims degudament signats i segellats, a més dels que únicament portaven el segell habilitat per la Comissió d'Abastiments, que devien ser els de valors en espècie, abans esmentats i que encara no s'havien retirat. Els infractors d'aquesta instrucció havien de ser denunciats perquè se'ls aplicassin les sancions corresponents.²¹

Altres testimonis dels vals

Per bé que, com hem dit, els vals amb valor monetari eivissencs han estat molt poc tractats en l'àmbit numismàtic, val a dir que en les publicacions de la historiografia local pititüsa han estat esmentats amb una freqüència poc habitual.

A banda de les obres més acadèmiques de Parrón Guasch i Duran Pastor a què ja ens hem referit com a bibliografia, cal esmentar diversos treballs de Marià Llobet Roman, jurista, investigador i escriptor que col·laborà llargament amb el *Diario de Ibiza*, una publicació en la qual encara s'hi publicaren articles després

18. PARRÓN GUASCH, A.: *La guerra civil...*, p. 74.

19. *Diario de Ibiza*, 18/08/1936, p. 1.

20. *Diario de Ibiza*, 19/08/1936, p. 1.

21. *Diario de Ibiza*, 22/08/1936, p. 1.

de morir als 89 anys el 2016. En un article d'un suplement cultural dominical del *Diario de Ibiza*, comenta l'article d'*Acta Numismàtica* 26 de Turró, a qui li esmena la plana i li retreu diversos errors, entre ells el d'atribuir els vals a una in-existent Comissió de Proveïments de l'Ajuntament d'Eivissa, a banda de recordar diversos establiments particulars que emeteren vals propis i fer un esbòs de la circulació monetària del moment. El cert, però, és que ell també comet un error en referir-se a un val de 25 pecetes que, suposadament, esmenta Turró.²² Onze anys més tard, el mateix autor tornà a tocar el mateix assumpte en un article en què també rememorava altres records seus de la guerra. Torna sobre l'assumpte monetari, introdueix alguns establiments més que emeteren vals particulars, però repeteix l'error de referir-se al val de 25 pecetes de la Comissió d'Abastiments.²³

En un text autoeditat amb ordenador que titulà *De la ocupación roja de Ibiza*, Otilia Tarrés Llobet recorda que un milicià valencià fanfarronejava mentre feia guàrdia en el Castell dient: "Estam salvats, ja no hi haurà més pobres! Ara tu mateixa pots fer els teus doblers, és a dir, vals de dues pecetes, amb els quals podràs comprar allò que vulguis". En la mateixa obra, s'hi reproduïen diversos vals.²⁴

En un altre recull de memòries, Rafael Sáinz recorda que, l'estiu de 1936, a l'illa no hi havia ni monedes ni bitllets i que se segellaven vals, que es podrien bescanviar en acabar la guerra i que anaven signats per autoritats locals. També diu que els forners es negaven a acceptar-los.²⁵

Però, probablement, el testimoni més gràfic i detallat el facilita Elliot Paul, un periodista, escriptor i guionista de cinema nord-americà a qui la guerra civil sorprengué a Santa Eulària des Riu, on hi visqué des de 1931 fins poc després de l'esclat del conflicte. Narrà la seva experiència en el seu llibre *Life and Death of a Spanish Town*, publicat el 1937 per Random House Inc, de Nova York.²⁶ A banda d'esquixar el text amb referències a la circulació monetària del moment, es refereix als vals en termes bastant crítics.

Explica com ell i la seva dona es trobaren sense poder bescanviar els seus xecs de viatge per doblers en efectiu perquè els bancs estaven tancats i la moneda no circulava. La situació arribà al punt que els comerciants, igualment mancats

22. LLOBET ROMAN, Mariano: "Bibliografía sobre la Guerra Civil en las Pitiusas. Els signes monetaris fraccionaris de les Illes Balears durant la Guerra 1936-1939". Suplement *Cultura Dominical del Diario de Ibiza*, p. 9. 13 de febrer de 2005.

23. LLOBET ROMAN, Mariano: "Las Perseidas". *Diario de Ibiza*, 10 d'octubre de 2016 (versió web).

24. TARRÉS LLOBET, Otilia: *De la ocupación roja de Ibiza*. Autoedició. Eivissa, circa 1995, p. 9. Arxiu Històric d'Eivissa.

25. SÁINZ, Rafael: *Las vacaciones truncadas. Recuerdos de un veraneante de Santa Eulalia del Río, en la Ibiza de 1936 y otros episodios familiares vividos por el autor, relacionados con la isla, durante la Guerra Civil Española y los primeros años de la posguerra*. Autoedició. Santa Eulària des Riu, 1996, p. 78. Arxiu Històric d'Eivissa.

26. Nosaltres citarem la versió en castellà. PAUL, Elliot: *Vida y muerte de un pueblo español*. Traducció de Pilar de la Peña Minguell. Gadir Editorial, SL. Madrid, 2005.

de moneda i sense saber quan podrien proveir-se de mercaderies, els asseguraven que podien disposar del seu escàs gènere si els ho demanaven.²⁷ També recorda que els republicans compraven o requisaven béns per al manteniment de la tropa a canvi d'uns rebuts signats que, més tard, el govern bescanviaria per doblers. Sentint-se insatisfets per no ser pagats en efectiu, els botiguers i els grangers començaren a amagar el seu gènere.²⁸ De fet, Paul afirma que la circulació dels vals acabava en els botiguers i en els forners, ja que aquests no els podien usar per pagar als seus proveïdors. Els segons eren els que sortien més malparats perquè havien de comprar farina, que ja era cara, amb doblers en efectiu, i perquè la major part de la producció anava destinada als soldats, que les autoritats pagaven amb un "paper completament inútil". Els pescadors no tenien pressa per sortir a pescar perquè el seu client principal, l'exèrcit, pagava amb uns vals que no es podien bescanviar per copes en el bar.²⁹ Els pagesos treballaven sense entusiasme perquè no hi havia doblers amb què pagar-los els productes, i els fusters, els ferrers i altres professionals ni tan sols es molestaven en treballar.³⁰

L'autor detectà un ambient de depressió i desesperació durant dies; els venedors li deien resignats que no es molestàs a pagar perquè ni ell ho podia fer ni els venedors podien pagar a ningú més; no hi havia doblers en circulació. Als bars, en lloc del típic brindis "salut i pecetes!" se sentia "salut i vals!".³¹ El propietari d'un establiment de menjars acceptava els vals alegrement, conscient que s'hauria de quedar amb ells durant anys o, tal vegada, per sempre.³² Tot i que els milicians anarquistes no abusaven de les compres amb vals, els botiguers i els grangers arribaren a amagar tot allò que tenien.³³ És bastant probable que, en realitat, Elliot Paul es referís, no als vals d'Eivissa capital, sinó als de la població en què residia, Santa Eulària des Riu, tot i que els efectes poden ser perfectament extrapolables.

Els signants

En els vals s'adverteix que no eren vàlids sense la signatura de Bertazioli o de Rodríguez. Es tractava de Carles Bertazioli, delegat de Tresoreria i Avituallament, i Jesús Rodríguez, delegat de Comunicacions i de l'Arrendatària.³⁴ Més endavant, l'11 de setembre, molt pocs dies abans que el bàndol nacional des-

27. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 304.

28. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 397.

29. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 410.

30. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 412.

31. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 415.

32. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 417.

33. PAUL, E.: *Vida y muerte...*, p. 447.

34. VIDAL TORRES, María José; ROMERO, José Miguel L.: *La causa general de les Pitiüses*. Editorial Mediterrània-Eivissa, Eivissa, 2001, p. 84.

allotjats els republicans de l'illa, el *Diario de Ibiza* anunciava que el dia anterior s'havia habilitat Bernat Novella per signar també els vals.³⁵

Carles Bertazioli Riquer, nascut el 1894 a Barcelona, resident al passeig de Vara de Rey, 5, i membre del Partit Socialista, fou acusat d'haver estat vocal del Comitè Revolucionari d'Eivissa, del qual també fou delegat de Finances i Control i, segons un informe dels carrabiners, delegat de Tresoreria i Avituallament. Algunes d'aquestes informacions es basaven en rumors públics, a l'igual que la que deia que l'abril de 1948 residia a França, cosa que era certa. Havia fugit de l'illa el setembre de 1936.³⁶

Jesús Rodríguez Echeverría, saragossà, fou processat el 27 de maig de 1942 per anar armat amb pistola i per ser un dels que avalaven els vals. Segons l'informe de l'agent del Cos d'Investigació i Vigilància, era membre d'Esquerra Republicana i delegat de Finances al Comitè Revolucionari d'Eivissa, i segons el carrabiner José Riera Cardona, era delegat de Comunicacions i de l'Arrendatària del mateix comitè.³⁷

Bernat Novella, maonès empadronat a Eivissa, va ser processat el 27 de febrer de 1942 per haver pertangut al magatzem d'avituallament i haver estat nomenat director de l'Escola d'Arts i Oficis. També era treballador de la casa de fotografia Viñets.³⁸

Tots tres foren processats en absència i, anys més tard i encara absents, les seves causes foren sobresegudes o arxivades.

Quant a Carles Bertazioli, vaig tenir l'oportunitat d'entrevistar, a la seva residència a Eivissa, el seu fill Fernando, nascut a Barcelona el 1926. El seu avi, Carlo Bertazioli, pare de Carles, lluità al costat de Giuseppe Garibaldi durant els conflictes amb què s'unificà Itàlia al segle XIX i acabà vivint a Barcelona; de fet, obrí un estudi fotogràfic a la Rambla, a Vilanova i la Geltrú i a Vilafranca del Penedès.³⁹ Actualment, Fernando Bertazioli és president honorari del Fòrum per la Memòria Històrica d'Eivissa i Formentera. Un dels records que conserva és el del seu pare passant-se hores signant vals. Tal n'era el volum en què s'emeteren que, al final, va encarregar un segell de goma amb la seva signatura per estampar-la-hi.

Qualifica el seu pare Carlos com una persona molt culta, molt honrada, d'una gran espiritualitat, molt cristià i molt republicà. També recorda que tenia una gran sensibilitat vers la cultura fins al punt de desaprovar les destrosses que causaren alguns milicians republicans en les esglésies i de salvar un retaule gòtic i

35. *Diario de Ibiza*, 11/09/1936, p. 2.

36. VIDAL, M.J.; ROMERO, J.M.L.: *La causa general...*, p. 150. Els autors afirmen que Carles Bertazioli va néixer a Eivissa, però en realitat nasqué a Barcelona, segons afirma el seu fill Fernando a VALERO, VICENTE: "Un apellido italiano". *Diario de Ibiza*, 4 de juliol de 2010 (versió web).

37. VIDAL, M.J.; ROMERO, J.M.L.: *La causa general...*, p. 284.

38. VIDAL, M.J.; ROMERO, J.M.L.: *La causa general...*, p. 258.

39. Algunes de les dades biogràfiques dels Bertazioli són extretes de VALERO, VICENTE: "Un apellido italiano". *Diario de Ibiza*, 4 de juliol de 2010 (versió web).

una custòdia de plata daurada de l'església de Jesús per amagar-los en el banc d'Abel Matutes, aleshores confiscat. No debades, Carles Bertazioli havia estat educat en l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia.

Dels cinc vals dels quals hem pogut obtenir una imatge, tres estan signats per Jesús Rodríguez, dos per Bernat Novella i cap per Bertazioli. Dificilment aquesta informació és gaire representativa de quants vals signaren cada un dels autoritzats atesa la petita mostra de vals examinats però, si més no, la informació periodística a què ens hem referit abans ens permet determinar que els que porten la signatura de Novella foren dels darrers que les autoritats republicanes posaren en circulació. Pel que fa a la signatura de Bertazioli, el seu fill Fernando ens ha permès fotografiar un altre document de l'arxiu familiar que permetrà identificar-la si algun dia apareix escrita sobre un val.

Foto de de Carles Bertazioli. Arxiu particular
Fernando Bertazioli.

A black and white photograph of a handwritten signature, identified as Carles Bertazioli. The signature is written in dark ink on a light-colored background. It is a cursive script, with the first letter being a large, stylized 'C'. The signature is slanted upwards to the right.

Signatura de Carles Bertazioli. Arxiu
particular Fernando Bertazioli.

L'ocupació nacional

Després d'ocupar Eivissa i Formentera i d'establir-hi una autoritat, les tropes de Bayo continuaren fins a Portocristo per emprendre la recuperació de Mallorca, on desembarcaren el 16 d'agost. Aquesta missió, però, fracassà en menys de tres setmanes per la indisciplina i l'escassa preparació de la tropa, la improvisació dels comandaments, la manca de suport del govern central i la intervenció dels feixistes italians en favor de les tropes franquistes. Retornats els milicians a Eivissa, els dies 12 i 13 de setembre alguns avions italians bombardejaren la capital pitiüsa i causaren la mort d'unes quaranta persones. Aquest atac enervà els ànims d'alguns milicians que, contravenint les ordres de les autoritats del Comitè, el vespre del mateix dia 13 pujaren al Castell d'Eivissa i assassinaren més de cent dels detinguts que hi havia empresonats, bàsicament persones de dretes, propietaris i capellans; aquests "fets del Castell" esdevingueren l'acció més dramàtica de l'ocupació republicana a Eivissa i una de les més recordades de tot el conflicte. Aquella mateixa nit, les tropes republicanes i nombroses persones d'esquerres abandonaren l'illa amb les seves famílies cap a València o Alger. Una setmana més tard, el 20 de setembre, arribaven a Eivissa les tropes nacionals per recuperar definitivament el control de les Pitiüses i iniciar un període de repressió.⁴⁰ En els set o vuit mesos següents a l'ocupació franquista, unes 600 persones foren assassinades, una dinàmica que només aturà un comandant mallorquí quan arribà a l'illa.⁴¹

Pel que fa a la circulació monetària sota el comandament franquista, consideram molt improbable que, tal i com afirma Turró, les autoritats franquistes continuassin mantenint la validesa i la circulació dels vals emesos pel Comitè Antifeixista republicà.⁴² Tot i que no tenim constància de cap mesura concreta, allò més probable és que en decretassin la retirada i la destrucció gairebé de forma immediata i, a falta de moneda menuda, tolerassin, com feien en altres indrets (Mallorca entre ells), l'emissió de vals o de gitons de negocis particulars, els quals serien prohibits de forma expressa a Eivissa en un ban del 25 de juny de 1940, signat pel batlle Eugeni Bonet Riera.⁴³

40. PARRÓN GUASCH, A.: *La guerra civil...*, p. 91 a 95.

41. BERTAZIOLI RIQUEL, Fernando: *Memorias de la guerra y del exilio. Memorias de la Guerra Civil en Ibiza durante mi infancia y del posterior exilio con mi familia*. Editorial Mediterránea, Eivissa, 1996, p. 32-33.00.

42. TURRÓ I MARTÍNEZ, A.: "Els signes monetaris...", p. 200.

43. Arxiu Històric d'Eivissa (AHE). I. Administració Municipal. Bans.

Conclusions

Antoni Turró va donar a conèixer una part de la sèrie dels vals de la Comissió d'Abastiments d'Eivissa amb la presentació dels exemplars de 10 i 5 pecetes i de 25 cèntims. El treball present, per tant, a banda de documentar tota l'emissió, la completa amb els exemplars de 2 i 1 peceta i de 50 cèntims.

Aquests vals pretengueren contrarrestar l'escassetat de moneda, que desaparegué de la circulació molt poc temps després de l'esclat de la contesa, i anaven signats per un del tres membres autoritzats d'aquest comitè: Carles Bertazioli Riquer, Jesús Rodríguez Echevarría i Bernat Novella. Dels escassos exemplars que hem localitzat, no n'hem trobat cap signat per Bertazioli, el qual acabà signant amb un segell de goma, segons el testimoni del seu fill. Tots anaven estampats amb un segell de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa per atorgar-los una validesa oficial, tot i que hi ha indicis que també se n'estamparen amb un segell de la Batllia d'Eivissa.

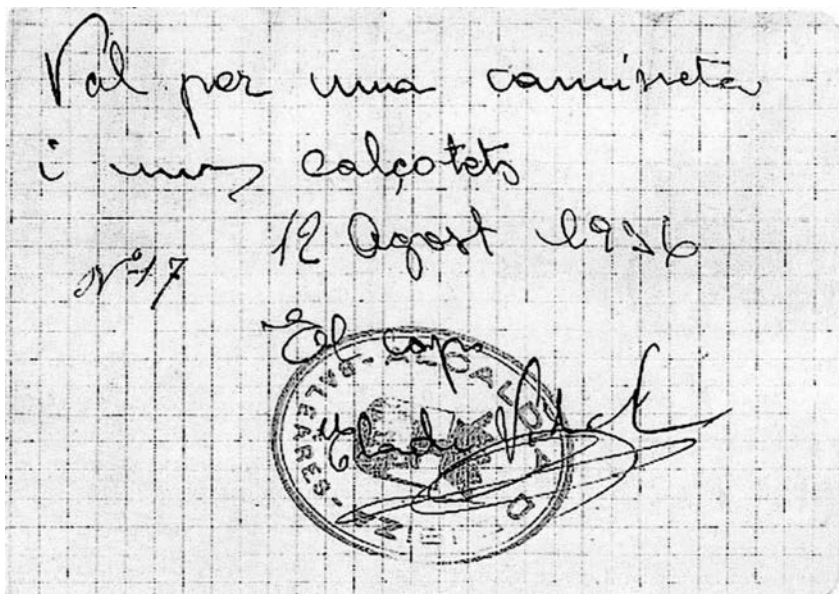
D'altres testimonis recollits en diverses fonts escrites es pot deduir que els vals s'imprimiren en grans quantitats i, aparentment, inundaren el mercat. Amb tot, esdevingueren molt impopulars entre els eivissencs, en especial entre els petits comerciants, molts dels quals posaven traves per acceptar-los dels seus clients perquè els seus proveïdors no els acceptaven per pagar el gènere que els subministraven. Això provocà que molts productors i botiguers ocultassin bona part del seu gènere i perdessin tota la motivació per treballar.

Aquests vals dineraris substituïren uns d'anteriors, bescanviables per diversos productes bàsics, tot i que només hem localitzat les imatges d'exemplars bescanviables per peces de roba. Hi ha constància que, durant aquest període, a diversos indrets de les Pitiüses, Formentera inclosa, les autoritats republicanes hi emeteren tipologies locals de vals de paper.

Quan Eivissa i Formentera passaren a mans de les tropes franquistes, el més probable és que els vals dineraris perdessin tot el seu valor i els seus posseïdors es quedassin sense poder bescanviar-los per moneda corrent.

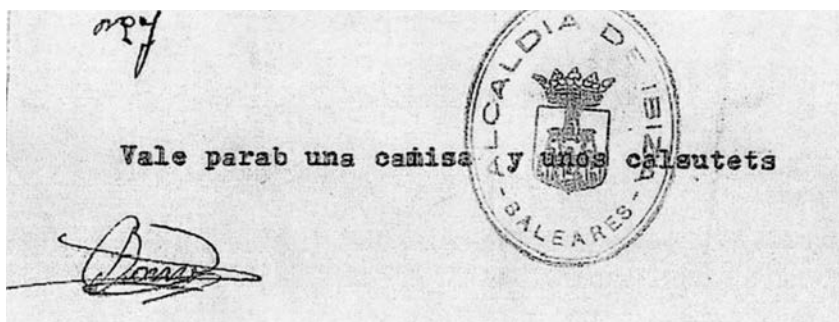
CATALOGACIÓ

Vals en espècie (manuals)

M1. Ajuntament d'Eivissa.

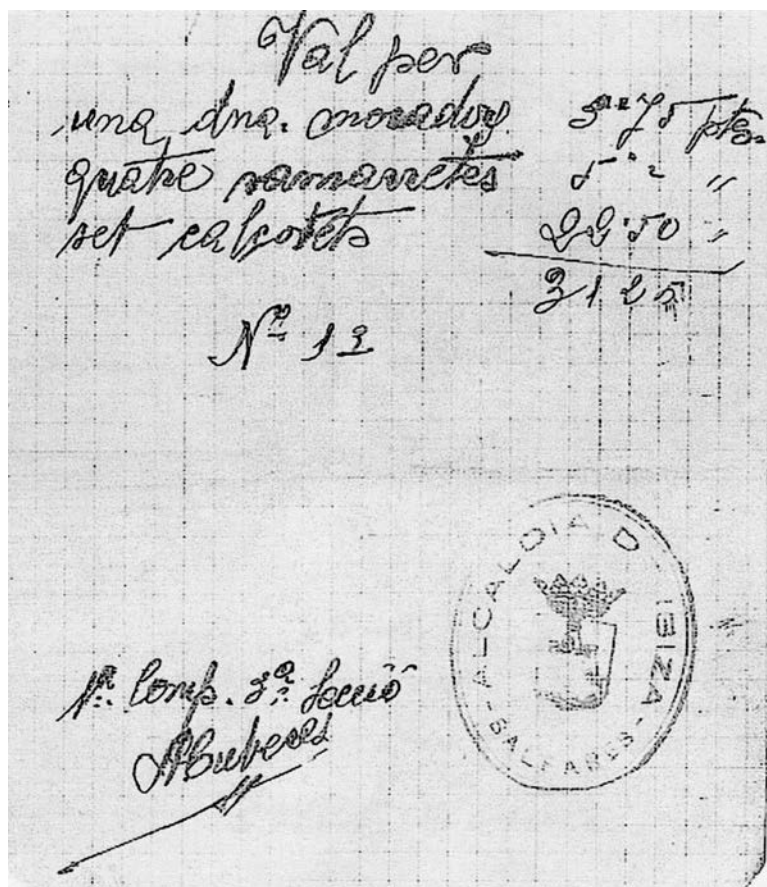
Text manuscrit sobre paper quadriculat: “Val per una camiseteta i uns calçotets / 12 Agost 1936 / Nº 17 / El cap”. Signatura il·legible. Segell ovalat de la Batllia d'Eivissa.

Mides: 111x78 mm.

M2. Ajuntament d'Eivissa.

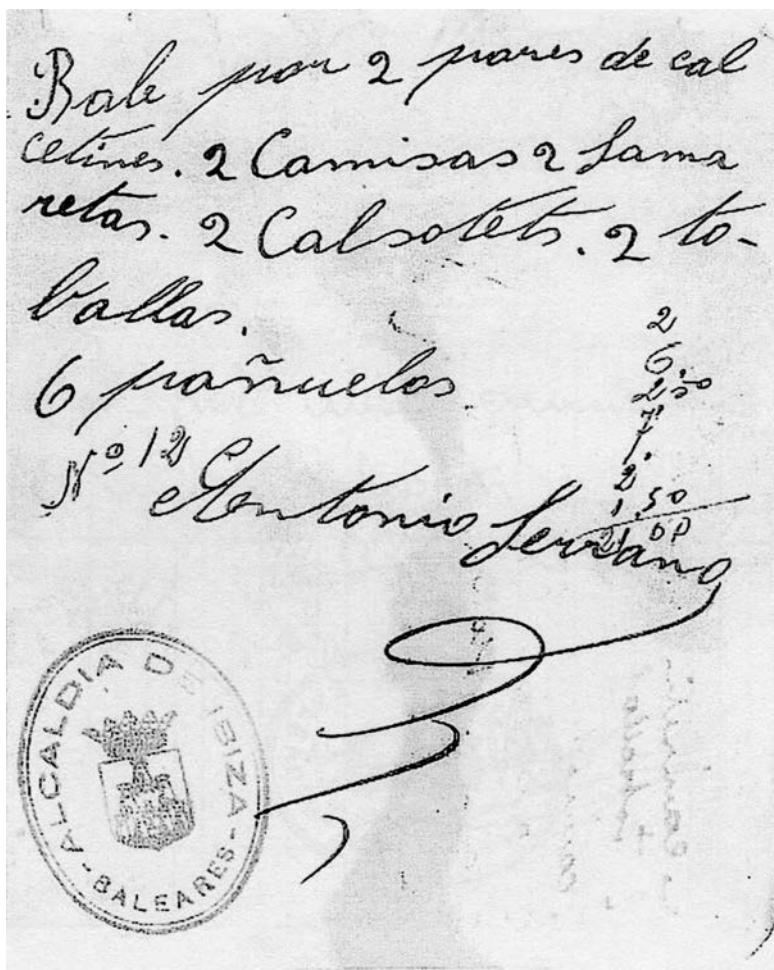
Text mecanografiat sobre paper blanc: “Vale parab una camisa y unos calsutets”. Signatura il·legible. Segell ovalat de la Batllia d'Eivissa.

Mides: 137x50 mm.

M3. Ajuntament d'Eivissa.

Text manuscrit sobre paper quadriculat: "Val per / una d[otze]na mocadors 5'75 ptes / quatre samarretes 5' / set calçotets 22'50' / 31'25' / N.º 13 / 1ª Comp. 3ª Secció / [signatura il·legible]". Segell ovalat de la Batllia d'Eivissa.

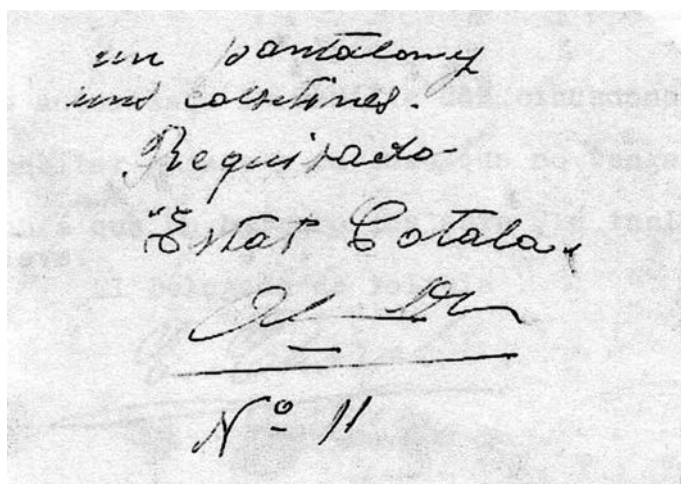
Mides: 101x117 mm.

M4. Ajuntament d'Eivissa.

Text manuscrit sobre paper blanc: “Bale por 2 pares de cal / cetines. 2 Camisas 2 sama / retas. 2 Calsotets. 2 to- / ballas / 6 pañuelos / Nº12 [signatura] Antonio Serrano”. Compte $2+6+2,50+7+2+1,50 = 21$. Segell ovalat de la Batllia d'Eivissa.

Mides: 102x127.

un pantalony
und calsetines.
Requirado-
Estat Català

Nº 11

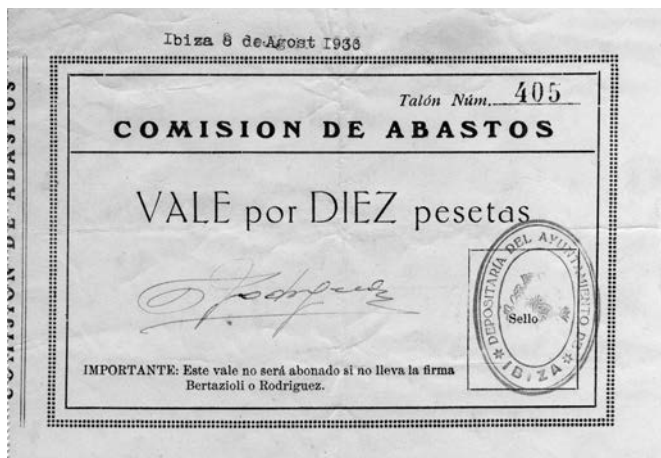
M5. Estat Català.

Text manuscrit sobre paper blanc: “Un pantalon unos calsetines / Requirado / Estat Català / [signatura il·legible] / Nº. 11”. Sense cap segell validador.

Mides: 90x76 mm.

Nota: imatges obtingudes de: AHE. TARRÉS LLOBET, O.: *De la ocupación roja de Ibiza*, p. 11. Teòricament, són fotocòpies o imatges escanejades dels vals a mida real, però no ho podem assegurar.

Vals dineraris (impresos)

1. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 10 pecetes.

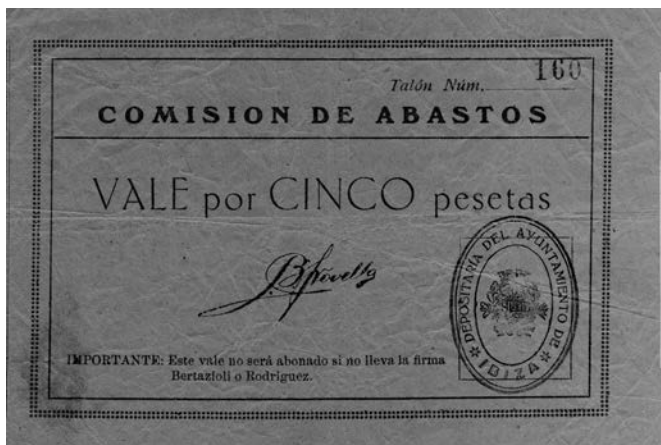
Paper color crema. Impressió en negre. Al marge superior, "Ibiza, 8 de Agost de 1936" mecanografiat. Numeració de tres dígits "405". Segell en blau de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa.

Mides: 171x125 mm

Signatura: Jesús Rodríguez

AN26-Turró46

Col·lecció Joaquín Madrid Aznar.

2. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 5 pecetes.

Paper vermell. Impressió en negre. Numeració de tres dígits "160". Segell en blau de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa.

Mides: 170x124 mm

Signatura: Bernat Novella

AN26-Turró47

Col·lecció Joaquín Madrid Aznar.

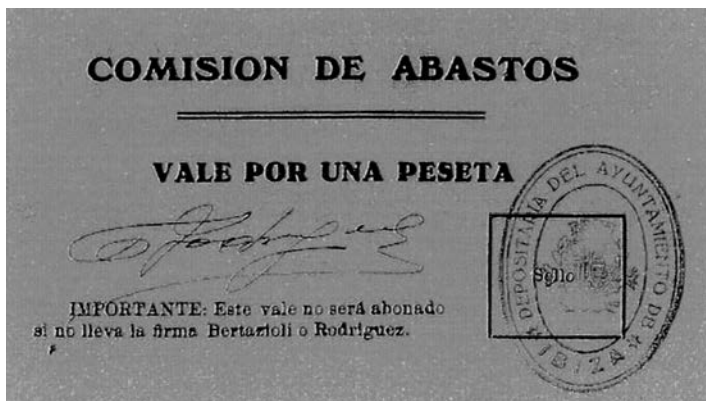

3. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 2 pecetes.

Paper grisenc. Impressió en negre. Segell en blau de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa.

Mides: 116x68 mm Signatura: Jesús Rodríguez Inèdit

AHE. TARRÉS LLOBET, Otilia: *De la ocupación roja de Ibiza*. Autoedició. Eivissa, circa 1995, p. 11. D'un fòrum d'internet obtinguérem, fa uns deu anys, una imatge d'un exemplar en un color groguenc que no hem reproduït aquí perquè la imatge mostra un retallat deficient.

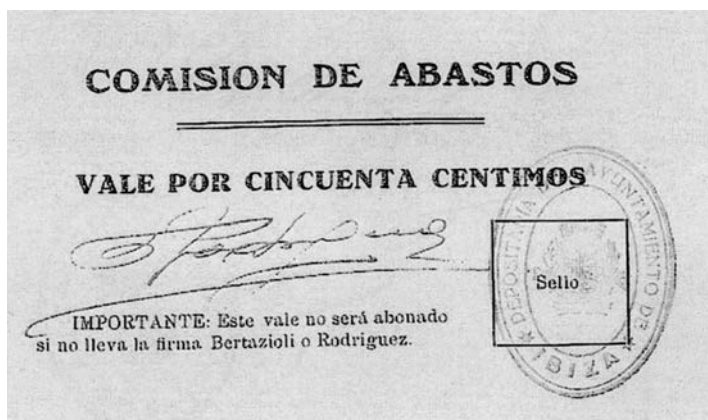

4. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 1 peceta.

Paper vermell fosc. Impressió en negre. Segell en blau de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa.

Mides: 117x71 mm Signatura: Jesús Rodríguez Inèdit

AHE. TARRÉS LLOBET, O.: *De la ocupación roja de Ibiza*, p. 11.

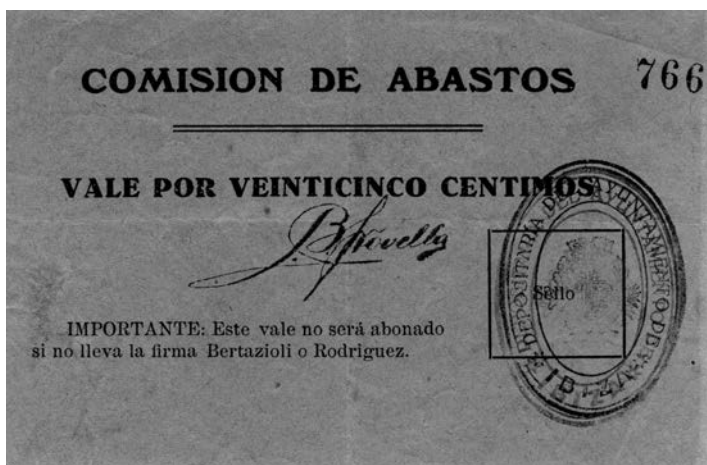

5. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 50 cèntims.

Paper blanc. Impressió en negre. Segell en blau de la Dipositaria de l'Ajuntament d'Eivissa.

Mides: 117x68 mm Signatura: Jesús Rodríguez Inèdit

AHE. TARRÉS LLOBET, O.: *De la ocupación roja de Ibiza*, p. 11.

6. Ajuntament d'Eivissa. Comissió d'Abastiments. 25 cèntims.

Paper verd. Impressió en negre. Numeració de tres dígits "766".

Mides: 125x82 mm Signatura: Bernat Novella

AN26-Turró48 (mateix exemplar) Col·lecció Joaquín Madrid Aznar.

Nota: cap de les mides s'han obtingut directament d'exemplars originals. A l'igual que en el cas de tres de les imatges dels vals impresos, teòricament les imatges publicades a l'obra de Tarrés Llobet són fotocòpies o imatges escanejades dels vals a mida real, però no ho podem assegurar; pel mateix motiu, els colors poden ser d'una tonalitat diferent al de l'original. Per altra banda, les imatges proporcionades per Madrid Aznar són escanejos d'exemplars originals a mida real, les dimensions dels quals el mateix col·laborador ens ha proporcionat.

Agraïments

Al sr. Fernando Bertazioli i Riquer, per la seva amabilitat en proporcionar-nos informació sobre la relació del seu pare amb aquests vals i una foto seva.

A Fanny Tur Riera, directora de l'Arxiu Històric d'Eivissa en el moment de la nostra recerca i, pocs mesos més tard, consellera de Cultura, Participació i Esports del Govern de les Illes Balears, per la seva inestimable ajuda en la recerca de publicacions i informació referida a la Guerra contra el Feixisme a Eivissa.

A Andreu Carles López i Seguí, per facilitar-nos el contacte amb ambdós.

A Joaquín Madrid Aznar, de Logronyo, per haver-nos facilitat les imatges i les mides dels exemplars de 25 cèntims i de 5 i 10 pecetes.

Documentació sobre la medalla de la defensa de Cervera de l'any 1875

JOSEP M. LLOBET I PORTELLA¹

1. Informació documental

El dia 16 de febrer de 1875 tingué lloc una violenta batalla entre les tropes que defensaven Cervera i un nombrós grup de carlins que, armats, intentaven ocupar la ciutat.² Aconseguida la derrota dels atacants, les autoritats serverines, el dia següent, acordaren nomenar una comissió que es desplaçés a Madrid per tal d'obtenir el reforçament de la guarnició militar, la concessió d'algun títol honorífic i, especialment, la facultat de poder fer encunyar una medalla commemorativa de l'exitosa defensa que seria lliurada a totes les persones que haguessin intervingut en el gloriós fet d'armes (*document 1*).

Tres mesos després, veient que la petició de poder encunyar una medalla commemorativa no havia esta atesa i observant que entre les tropes que havien intervingut en la defensa hi havia una evident impaciència per obtenir la susdita medalla, les autoritats locals acordaren elevar una exposició al rei, atès que això, sens dubte, facilitaria la tasca de la comissió desplaçada a Madrid (*document 2*).

Finalment, el dia 12 de juny d'aquell any, mitjançant un reial decret, el rei Alfons XII concedia a la ciutat de Cervera, a més del títol d'heroica, l'autorització perquè l'Ajuntament pogués fer encunyar la desitjada medalla. Això sí, pagant els serverins les despeses. Totes les persones que haguessin contribuït a la defensa de la ciutat el dia 16 de febrer tindrien el dret de fer-ne ús (*document 3*).

El dia 13 de juny va ser publicat l'esmentat reial decret a la *Gaceta de Madrid* i, tres dies després, els membres de l'Ajuntament acordaren que fos comunicat a la població la tarda d'aquell mateix dia, tal com havia estat anunciat, i que

1. Doctor en Història. UNED-Cervera.

2. Més informació a: Josep M. LLOBET I PORTELLA, «Algunes notícies de les guerres carlines a Cervera (1837-1875)», *Miscel·lània Cerverina*, II (1984), p. 117-162.

la comunicació es fes amb la intervenció dels músics i amb les actuacions que les autoritats havien portat a terme en les anteriors festivitats reials (*document 4*).

Aquell mateix mes de juny, els comissionats desplaçats a Madrid informaven l'alcalde de Cervera de les seves gestions relacionades amb la confecció de la medalla. La condecoració hauria de mostrar l'escut de Cervera i el lema: «La heroica ciudad de Cervera a sus defensores. 16 febrero 1875». Podria ser fabricada en plata o en metall blanc. Quant al color de la cinta, podrien elegir entre el granat, el morat o el blau fosc, atès que aquests colors encara no havien estat usats en altres condecoracions (*document 5*).

El primer dia del mes de juliol, els comissionats aportaren nova informació a l'alcalde de Cervera. D'una banda, havien encarregat un disseny de la medalla a Josep Jordana, que era fill de Cervera. Aquest disseny —que no va ser acceptat per les autoritats cerverines— l'adjuntaven a la carta. D'altra banda, havien fet gestions per trobar un empresari madrileny que en fes l'encunyació, la qual cosa havia donat com a resultat la recepció d'un pressupost fet per Bautista Feu.³ A més, advertien que, en cas que les medalles fossin fetes de metall blanc, caldria fabricar-ne algunes de plata per als oficials de més graduació i altres persones distingides (*document 6*).

Aquesta carta dels comissionats no fou tramesa directament a Cervera, sinó que va ser enviada a Lleida. Posteriorment, des d'aquesta ciutat fou tramesa a les autoritats cerverines (*document 7*).

El dia 20 d'aquell mes de juliol, els membres de l'Ajuntament cerverí prenen l'acord de fer encunyar les medalles. El fabricant seria Bernat Castells⁴ un empresari de Barcelona, que les faria al preu de cinc rals i vint-i-cinc cèntims de ral cada una. El nou disseny havia estat fet per Jeroni Montiu⁵ (*document 8*).

L'endemà mateix, el secretari de l'Ajuntament comunicà al fabricant barceloní l'encàrrec de l'encunyació. Caldria que fes vuit-centes medalles,⁶ segons el model aprovat i al preu convingut. Cada una penjaria d'una cinta (*document 9*).

Solucionada la fabricació de les medalles, calia fer imprimir els vuit-cents diplomes que havien d'acompanyar aquestes condecoracions. Se n'encarregà el mateix Bernat Castells, al qual, el dia 30 de juliol, li fou tramès un model amb

3. Sobre aquest empresari: M. de CRUSAFONT I SABATER, *Glossari català de numismàtica, amb totes les poblacions emissores (Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2017, p. 280.

4. Sobre Bernat Castells: *Glossari...*, p. 196-197.

5. Jeroni Montiu era cerverí i consta com a «perito maestro de obras». Durant un cert temps, va treballar per a l'Ajuntament.

6. Les persones que tenien dret a portar la medalla eren, aproximadament, unes set-centes, repartides en aquests grups: regiment de Sòria, 250; Provincial de Lleida, 20; Milícia Nacional, 250; voluntaris, 50; tropes de Tàrraga, 100; autoritats civils, 15; altres persones, 15.

el text que havien de contenir aquests diplomes.⁷ A més, li foren fetes determinades observacions (*document 10*).

Té, certament, força utilitat conèixer el contingut de la factura que Bernat Castells feu arribar a l'Ajuntament de Cervera. Porta la data del 15 de setembre de 1875 i permet saber que les vuit-centes medalles es fabricaren en metall blanc, que portaven cinta i que el preu fou el convingut: cinc rals i vint-i-cinc cèntims de ral cada una. Atès que el total de la factura és de 1.050 pessetes,⁸ podem deduir que cada exemplar costà 1,3125 pessetes, quantitat que equivalia a la susdita quantitat pactada de 5,25 rals⁹ (*document 11*).

Interessant és, també, saber que Bernat Castells, a més de les vuit-centes medalles de metall blanc facturades, fabricà i trameté a les autoritats cerverines algunes medalles d'argent com a regal. És segur que en va fer, almenys, cinc de petites per ser col·locades a la solapa i algunes altres de mida normal que eren d'argent o de metall argentat, com veurem tot seguit (*document 12*). També va fer botons, igualment per a la solapa, que portaven un llacet amb els colors de la cinta de les medalles.

Diploma que es lliurava juntament amb la medalla

7. Les medalles i els diplomes es feren durant l'agost, ja que a les acaballes d'aquest mes es començà el repartiment. A la part inferior dels diplomes, s'hi pot llegir: LIT. GUAL, QUINTANA, 8, BARCELONA.

8. Si el mot *pesseta* fos un derivat de peça, potser caldria escriure peceta (*Ortografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2017, p. 50-57).

9. Per tant, 1 ral = 0,25 pessetes ($5,25 \times 0,25 = 1,3125$).

1.- Cervera. 1875. Alfons XII. Medalla amb cinta i passador de llautó.

a/ A LOS DEFENSORES DE LA FIDELISIMA Y HEROICA CIUDAD DE CERVERA. 16 FEBRERO 1875. Escut de Cervera. A sota, dues rames encreuades.

r/ Dues rames encreuades (gravades).

Mides: 41x33 mm (sense ansa). Argent o metall argentat.

2.- Cervera. 1875. Alfons XII. Medalla amb cinta i passador de llautó.

a/ Igual que l'anterior.

r/ Igual que l'anvers, però en negatiu.

Mides: 42x34 mm (sense ansa). Metall blanc.

3.- Cervera. 1875. Alfons XII. Medalla amb llacet i botó de llautó.

a/ Igual que la número 1.

r/ Dues rames encreuades.

Mides: 17x14 mm (sense ansa). Argent.

Al botó: B. CASTELLS (estrelleta) BARCELONA (estrelleta).

Mida del botó: 17 mm.

4.- Cervera. 1875. Alfons XII. Llacet i botó de llautó.

Mida: 14 mm.

Al botó: B. CASTELLS (estrelleta) BARCELONA (estrelleta).

Mida del botó: 17 mm.

5.- Cervera. 1875. Alfons XII. Llacet i botó d'un material negre.

Mida: 15 mm.

Botó anepígraf.

Mida del botó: 17 mm.

3. Apèndix documental

1

1875, febrer, 17. Cervera

Els membres de l'Ajuntament de Cervera acorden, entre altres coses, sol·licitar al Govern la facultat de fer encunyar una medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc ahir:

Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), Cervera, Fons Municipal, *Actes de l'Ajuntament*, 1875-1876, f. 162v-167r.

Los señores del Ayuntamiento que suscriben y vecinos que al margen se expresan, en representación de la población, se reunieron en el salón de sesiones, bajo la presidencia del señor alcalde accidental don Francisco Subiranes y Salís, para tratar de asuntos importantísimos a que ha dado lugar la heroica y brillante defensa sostenida por la guarnición y vecindario en la mañana de ayer al ser atacada la plaza por los carlistas. [...]. Las fuerzas de la plaza sólo consistían en unos doscientos cincuenta hombres del regimiento de Soria, veinte soldados con oficialidad o plana mayor del Provincial de Lérida, cincuenta voluntarios movi-

lizados y lo que en sí podía dar la población de milicianos nacionales y paisanos que se presentaron para la lucha.

[...] y se toman los importantes acuerdos siguientes:

[...].

2º. Solicitar al Gobierno la facultad de acuñar el municipio una medalla conmemorativa, que Cervera agradecida repartirá, en caso de concederse, a todos los que contribuyeron a la gloria de aquella jornada.

[...].

5º. Además, se acuerda nombrar comisionados a don Mariano Durán, vecino hoy de Zaragoza, y a don Agustín Durán, de ésta, para que marchen a Madrid y, valiéndose de toda clase de influencias, en especial de la del excelentísimo capitán general conde de Cheste, en representación del municipio, agencien cerca del Gobierno de su majestad se nos aumente la guarnición hasta ochocientas plazas, para quedar, en lo sucesivo, la guarnición asegurada, dotación de artillería, premios que se merecen los defensores y, además, si puede lograrse un título honorífico para la localidad y concesión de la referida medalla.

2

1875, maig, 23. Cervera

Els membres de l'Ajuntament de Cervera acorden elevar una exposició al rei per tal de facilitar els treballs de la comissió que, a Madrid, gestiona la concessió d'una medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Actes de l'Ajuntament*, 1875-1876, f. 241v.

Atendiendo a la impaciencia que se observa por las fuerzas de la guarnición y milicianos que contribuyeron a la defensa del día diez y seis de febrero último por poseer la medalla conmemorativa, se acuerda elevar una esposición a su majestad el rey por conducto del excelentísimo señor ministro de la Gobernación, cuyo medio, tal vez, facilitará mejor los trabajos de la comisión de ésta que funciona en Madrid.

3

1875, juny, 12. Madrid

El rei Alfons XII concedeix a la ciutat de Cervera el títol d'heroica i autoritza el seu Ajuntament perquè, amb les despeses a càrrec d'aquesta corporació, faci encunyar i repartir una medalla commemorativa de la defensa d'aquesta població que tingué lloc el dia setze de febrer últim, la qual podrà ser usada per aquelles persones que hi van contribuir.

Gaceta de Madrid, any CCXIV, núm. 164 (13 de juny de 1875), volum II, pàg. 719.

MINISTERIO DE LA GOBERNACIÓN REAL DECRETO

En atención al singular mérito contraído por la guarnición, voluntarios y habitantes todos de la ciudad de Cervera al rechazar victoriosamente, el 16 de febrero último, el ataque de las facciones carlistas reunidas en número de más de 4.000 hombres y queriendo dar una prueba del alto aprecio en que tengo aquel hecho glorioso,

He tenido a bien conceder a la mencionada ciudad el título de *heroica* y autorizar a su Ayuntamiento para que, a sus expensas, acuñe y reparta una medalla conmemorativa, que tendrán derecho a usar los que contribuyeron a tan señalada defensa.

Dado en Palacio, a doce de junio de mil ochocientos setenta y cinco.
ALFONSO.

El ministro de la Gobernación, Francisco Romero y Robledo.

4

1875, juny, 16. Cervera

Els membres de l'Ajuntament de Cervera acorden com s'ha de fer la publicació del real decret mitjançant el qual es declara heroica aquesta ciutat i s'autoritza l'encunyació d'una medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Actes de l'Ajuntament*, 1875-1876, f. 246v.

Los señores del Ayuntamiento que suscriben, reunidos en el salón de sesiones, [...] se ha puesto, acto continuo, en discusión la oportunidad, en estas críticas circunstancias, de publicarse el real decreto declarando heroica a la ciudad y autorización para acuñar la medalla conmemorativa de la defensa con la solemnidad que de primero se había propuesto y el señor Trilla es de parecer que dicha publicación debe hacerse con toda ostentación y regocijo porque esas solemnidades decaen de todo interés cuando se demoran.

El señor Elías, don Juan, contesta espresando que, para la solemnidad del acto, que no ve la necesidad, de momento, que espresa el señor Trilla y entiende que, ante todo, el Ayuntamiento debe acordar y tener a mano, para repartir a las personas que tengan derecho a ello, la medalla conmemorativa que concede el

real decreto citado a fin de evitar susceptibilidades y desavenencias entre las personas interesadas en la defensa de esta población.

Y, dándose el punto por suficientemente discutido y atendiendo a lo adelantado de la hora, por haberse anunciado a las seis de esta tarde dicha publicación, se pasa a votación y votan, para que se haga la espresada publicación con música y con el aparato que acostumbra hacerse en otras festividades reales que afectan a la localidad, los señores [*segueixen nou noms*] y, por no, vota exclusivamente don Juan Elías, por haberse adherido el señor presidente al de la mayoría.

Algunos señores concejales, entre otros el señor Trilla, eran de parecer de que los señores alcaldes [de barrio], con una comisión del municipio, concurriesen al acto, otros manifestaron su parecer de que concurriera todo el Ayuntamiento y, habiéndose discutido estensamente, se convino que concurriera sólo el secretario y dependientes, con uniforme, y, para dar la debida importancia a la publicación, que el real decreto y alocución del alcalde al vecindario y fuerzas de la guarnición, se leyeran por el secretario.

5

1875, juny, 24. Madrid

Els comissionats de l'Ajuntament de Cervera a Madrid informen l'alcalde constitucional cerverí de les seves gestions relacionades amb l'encunyació d'una medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

Señor alcalde constitucional de Cervera.

Muy señor nuestro. Recibimos, el 22 del actual, su apreciada del 17. Agradecemos infinitamente el favor que nos dispensa el municipio al darnos las gracias por nuestros trabajos, lo que nosotros hemos hecho y estamos haciendo lo practicaría cualquier cervariense amante de la gloria y bienestar de su patria y, como nosotros nos preciamos amantes hijos de esa heroica ciudad, de ahí que, todo lo que por ella hagamos, será con sumo gusto, aspirando solamente a mejorar la situación de esa ciudad y hacerla notable y respetada, procurando ocupe el distinguido lugar que le pertenece.

Hemos consultado al oficial de la presidencia sobre la duda de ustedes y nos ha dicho que el Ayuntamiento está facultado para acuñar la medalla conmemorativa sin que el Gobierno le ponga restricciones de ningún género, por la confianza que el municipio se merece y que, por tanto, el gobernador no les dará ninguna instrucción sobre el particular. Sin embargo, nos ha indicado a lo que de-

bería atemperarse el Ayuntamiento para secundar los deseos del señor Cánovas, manifestándonos la forma, lema y clase de las medallas, diciendo que la forma debía ser el escudo de Cervera, con la corona condal movable, y el lema el siguiente: «La heroica ciudad de Cervera a sus defensores. 16 febrero 1875». La clase de metal, nos ha indicado, puede ser de plata o metal blanco. Hemos quedado, pues, con dicho [oficial] que le presentaremos el diseño o dibujo, el cual lo están haciendo ya. Creo que mañana se lo podremos presentar y, enseguida que le haya dado su aprobación, se lo remitiremos a ustedes.

En cuanto a la cinta de que pende la medalla, nos ha dicho el citado oficial jefe de departamento que debíamos buscar colores que no sean en otras condecoraciones y ha indicado que los colores podían ser grana, morado y azul fuerte, que no se han usado todavía.

En cuanto a la comisión de hacienda, [...].

Sin más, quedan de usted siempre afectísimos seguros servidores que besan su mano,

Agustín Agulló. Agustín Durán.

Madrid, 24 [de] junio [de] 1875.

6

1875, juliol, 1. Madrid

Els comissionats de l'Ajuntament de Cervera a Madrid informen el president de l'esmentat Ajuntament de les seves gestions relacionades amb l'encunyació d'una medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

Al presidente del Ayuntamiento de Cervera.

Muy señor nuestro. Tenemos la satisfacción de remitirle a usted el diseño o dibujo de la medalla conmemorativa, el cual está conforme a las instrucciones dadas por el jefe de negociado de la presidencia del Consejo de Ministros, cuyo jefe ha visto ya el dibujo, que le ha gustado muchísimo, lo mismo que a todos los que lo hemos enseñado. El encargado del diseño ha sido don José Jordana, nuestro común amigo. Tienen ustedes, pues, ya el modelo a que ha de atemperarse la acuñación de las medallas. Debemos, no obstante, advertir que, en dicho dibujo, hay una equivocación en la fecha, puesto que dice «15 de febrero», debiendo ser «16 de febrero».

Como buenos cervarienses, nuestro constante deseo y anhelo es procurar ser útiles a nuestra amada Cervera y, comprendiendo que en este asunto podíamos servir convenientemente a los intereses de la misma, no hemos vacilado en bus-

car, por todos los medios posibles, el que ese Ayuntamiento pudiese acuñar pronto dicha medalla con toda la economía que la situación de esa municipalidad requiere.

Para ello, hemos visitado a varios grabadores de los de más fama de esta capital para preguntarles los precios de la acuñación conforme al diseño adjunto. Después de haber conferenciado con algunos, hemos encontrado, por fin, uno que nos ha presentado proposiciones, a nuestro parecer, bastante aceptables, las cuales son:

1ª. El troquel para la acuñación, el cual lo recojerá luego ese Ayuntamiento, 400 reales.

2ª. Medallas de plata de ley, superiores, una, 20 reales.

3ª. Medallas de metal blanco, superiores, una, 6 reales.

Estos precios son para la acuñación más superior o que mejor pueda hacerse, pero el mismo grabador nos ha dicho que también puede acuñarlas, las de plata, desde 6 reales hasta 20 reales y, las de metal blanco, a 4 reales.

Dicho grabador se llama don Bautista Feu, conocido de don Cándido Jordana.

Estos son los trabajos que hemos practicado, deseosos de servir a nuestra querida patria, usted nos dirá la resolución que el Ayuntamiento adopta.

Debemos advertir que sería conveniente que, si se adopta el metal blanco, debería hacerse algunas medallas de plata para los jefes y otras personas que el Ayuntamiento quiere distinguir.

Cuando usted conteste a esta carta, puede decirnos en número de medallas de cada clase, debiendo advertir que el señor Feu nos ha indicado que deberían acuñarse, lo menos, 50 medallas más de las que han de repartirse, como repuesto para el Ayuntamiento.

Sin otro particular, aguardando el acuse del recibo de esta que le dirigimos por conducto del señor Jordana, se ofrecen de usted seguros servidores que su mano besan,

Agustín Agulló. Agustín Durán. Antonio Casanovas.

Madrid, 1 de julio [de] 1875.

7

1875, juliol, 4. Lleida

Càndid Jordana tramet a Ramon Llobet la carta escrita pels comissionats de l'Ajuntament de Cervera a Madrid que conté el dibuix de la medalla que es desitja fer encunyar.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

Señor don Ramón Llobet.

Muy señor mío y distinguido amigo. Al llegar, ayer, a ésta su casa me encontré con la adjunta carta de los señores Duran, Agulló y Casanovas, que, si bien el sobre es para mí, la carta es para usted. Con ella viene el modelo que a dibujado mi primo don José Jordana de la medalla conmemorativa por el hecho glorioso del 16 de febrero de este año, que me a parecido de muy buen gusto y elegantísima. En caso de que el Ayuntamiento apruebe dicho modelo, creo que, al mandarlas acuñar, se deberá adbertir al fabricante que la anilla donde a de ir puesta la cinta (que deberá tener unos dos dedos de ancho) a de ser casi doble mayor de lo que representa en el dibujo.

Disseny de la medalla que no fou acceptat.

Creo, por demás, decir a usted que, tanto por este asunto como por otro cualquiera que me crean competente, usted y ese Ayuntamiento tienen siempre a su disposición a este su afectísimo y seguro servidor que vesa su mano,

Cándido Jordana.

Lérida, 4 [de] julio [de] 1875.

8

1875, juliol, 20. Cervera

Els membres de l'Ajuntament de Cervera acorden fer encunyar la medalla commemorativa de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim a Bernat Castells, de Barcelona, d'acord amb el dibuix fet per Jeroni Montiu.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Actes de l'Ajuntament*, 1875-1876, f. 269v.

Se resuelve la acuñación de la medalla conmemorativa de esta ciudad, que se encarga a don Bernardo Castells, vecino de Barcelona, al precio de cinco reales, veinte y cinco céntimos, una, conforme al dibujo hecho por don Gerónimo Mon-

tiu, a quien se da un voto de gracias, contestándose igualmente la comisión de Madrid la resolución de este Ayuntamiento, dándosele las gracias también por su patriótico celo.

9

1875, juliol, 21. Cervera

El secretari de l'Ajuntament de Cervera tramet a Bernat Castells, de Barcelona, l'encàrrec de l'encunyació de vuit-centes medalles commemoratives de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

[A la part superior del marge esquerre, hi ha un segell amb l'escut de la ciutat de Cervera i la llegenda: «AYUNTAMIENTO DE LA CIUDAD DE CERVERA»].

El muy ilustre Ayuntamiento de esta ciudad, en sesión de ayer, tuvo a bien conferir el encargo de la acuñación de ochocientas medallas conmemorativas de su defensa a don Bernardo Castells, vecino de Barcelona, conforme al modelo o dibujo aprobado por el mismo, al precio de cinco reales, veinte y cinco céntimos, con su correspondiente cinta, cada una de dichas medallas.

Y tengo el gusto de participarlo al interesado, con referencia al referido acuerdo, para su conocimiento, satisfacción y cumplimiento.

Dios guarde a usted muchos años.

Cervera, 21 [de] julio de 1875.

Por autorización,

Enrique Canalda, secretario.

Señor don Bernardo Castells.

Barcelona.

10

1875, juliol, 30. Cervera

Enric Canalda dona determinades instruccions a Bernat Castells, de Barcelona, sobre la impressió dels diplomes que s'han de donar juntament amb les medalles commemoratives de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Actes de l'Ajuntament*, 1875-1876, f. 284r-284v.

[A la part superior del marge esquerre, imprès: «ALCALDÍA CONSTITUCIONAL DE CERVERA. PARTICULAR»].

30 [de] julio de 1875.

Señor don Bernardo Castells.

Muy señor mío y de mi mayor aprecio. Tuve la indecible satisfacción de conocer en ésta a su simpático hijo, a quien personalmente di las gracias del regalo de la cruz que, sin títulos para merecerla, se sirvió regalarme y sentí en el alma que, por la contingencia de haberse extraviado la carta que algún tiempo antes le dirigí, hubiese quedado mal, sin saberlo, a la bondad de usted.

Recibirá, también, por conducto de don Bruno Sanpere la comunicación de este Ayuntamiento por la que se le facultaba para la acuñación de ochocientas medallas conmemorativas de la heroica defensa de esta ciudad.

Quedamos con su señor hijo de que le remitiría la forma de los diplomas de las mismas y lo que deben decir, que él ya se avistará con el señor Padrós, de ésa, para la impresión de ochocientos ejemplares. En su consecuencia, le incluyo dicho modelo con el contenido, pero que deberá variarse todo ello por el de la copia en papel suelto, por hallarse mejor determinado el objeto y con mejor construcción. Las expresiones subrayadas que aparece en el primero de fulano de tal, capitán de la 1ª compañía, etc. y las de benemérito de Cervera es para que, en el acto de la impresión, se calcule el claro de lo que deberá ponerse de letra manuscrita y, con estos antecedentes, me parece que su señor hijo tendrá lo suficiente para mandar imprimir y litografiar los diplomas que anteriormente se espresan, rogando de su bondad procure encargarse de regular papel y a precios cómodos, y, me parece, que el dibujo de la medalla caería bien en la parte del diploma indicada, con la figura que se ha puesto. En fin, para mejor entendernos, una vez informado de los precios, le agradeceré me lo escriba.

Aprovecho con el mayor gusto esta ocasión para ofrecerme por su más atento seguro servidor que besa su mano,

Enrique Canalda.

[*A continuació:*] El que ha dibujado el diploma, le parece que el de los ángulos y bil[il]etes deben ser dados a la purpurina. No sé si esto sería motivo para que el precio fuese algo más elevado que con tinta sólo, pero, de todos modos, ruego se informe y me mande nota detallada del coste de uno y otro.

[*En un full adjunt:*] Por cuanto don, etc., fue uno de los defensores de esta ciudad en el ataque que sufrió por parte de las facciones carlistas en la madrugada y mañana del 16 del último febrero, al cual, por su bizarría, declaró benéfico de Cervera la corporación municipal, por tanto, en uso de las facultad que el real decreto de 19 del pasado mes confiere a la misma de acuñar una medalla que conmemore tan brillante hecho de armas y considerándole acreedor a esta distinción, se le espide el presente diploma, con un ejemplar de la misma, en justa recompensa a su valor y patriotismo y como recuerdo y espresión sincera del reconocimiento con que la autoridad local, personificando el vecindario, corresponde a mérito tan señalado.

Cervera

11

1875, setembre, 15. Barcelona

Bernat Castells, de Barcelona, factura a l'Ajuntament de Cervera l'import de les vuit-centes medalles commemoratives de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

[*A la part superior del marge esquerre, imprès: «AL EJÉRCITO ESPAÑOL. FABRICACIÓN de toda clase de Artículos Militares y Cordonería, Bordados, Condecoraciones y Espadas, &^a, de BERNARDO CASTELLS, Calle Escudillers, Nos. 17 y 19, BARCELONA» i el dibuix de diverses medalles*].

Barcelona, 15 de setiembre de 1875.

El Ayuntamiento Constitucional de Cerbera, a dicho señor, debe:

Por 800 medallas de metal blan[c]o, con su cinta, para los defensores de Cerbera, a razón [de] cinco reales y veinte y cinco céntimos, una, son 1.050 pesetas.

[*Hi ha una altra factura igual a l'anterior –amb la paraula blanco correcta, però, a més, hi ha escrita la paraula Duplicado*].

12

1875, novembre, 13. Barcelona

Bernat Castells, de Barcelona, comunica a Enric Canalda la tramesa, com a regal, d'algunes medalles commemoratives de la defensa de Cervera que tingué lloc el dia setze de febrer últim i de la factura de les vuit-centes medalles encunyades.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, Correspondència, 1875, paper solter.

[*A la part superior del marge esquerre, imprès: «AL EJÉRCITO ESPAÑOL. FÁBRICA de toda clase de Artículos Militares, Cordonería, Bordados, Condecoraciones, Espadas y de Cruces, Placas y Medallas Nacionales y Extranjeras y de distintivos, según modelos y diseños, por BERNARDO CASTELLS, Calle de Escudillers, 17 y 19, BARCELONA» i el dibuix de diverses medalles*].

Barcelona, 13 [de] noviembre [de] 1875.

Señor don Enrique Canalda.

Cerbera.

Muy señor mío. Por conducto de don Antonio Xuclá remito a usted una medallita pequeña [de] plata fina, con su lacito y botón, de la defensa de Cerbera, la cual espero será de su aprobación de usted y que la usará en mi memoria. Tam-

bién remito otra de regalo, que se servirá usted entregar, de mi parte, al señor alcalde constitucional, y otras para los señores Sampere, Montiu y Aymerich.

Al mismo señor Xuclá, portador de ésta, le he entregado la cuenta, por duplicado, de las 800 medallas grandes que remití por orden de ese Ayuntamiento, cuyo importe asciende a mil cincuenta pesetas, que espero me harán ustedes el favor de remitírmelas a la mayor brevedad, pues, si yo tengo que guirar contra ese Ayuntamiento, tendrían que pagarme la pérdida del guiro, que es el dos por ciento.

Sin más, con espresiones más y de mi hijo para usted, seños alcalde y demás señores, se repite de usted su afectísimo seguro servidor y amigo que besa su mano,

Bernardo Castells.

Documentació de medalles (VIII): Les medalles graciencs 1854-1950, segons Joan Cullell

*MIQUEL DE CRUSAFONT**

Fa uns mesos ens va venir casualment a les mans un programa de la Festa Major de Gràcia del 1950. Cal recordar que Gràcia havia obtingut el títol de vila l'any 1830. Després d'alguna annexió, havia recuperat el seu caràcter de municipi el 1850 i el conservà fins al 1879, en què fou definitivament annexionada al de Barcelona. L'any 1950 es commemorava el centenari de la represa de l'ajuntament propi i també de la seva festa major, i amb aquest motiu es va editar una publicació en forma d'opuscle no paginat però que comprenia 76 pàgines, amb diferents aportacions de tema gracienc. A partir de la pàgina 43, però, es comença a parlar d'una important exposició filatèlica i numismàtica que hi havia organitzat el Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, presidida llavors per Salvador Palau Rabassó. En la part numismàtica hi intervenien Josep Maria Cruxent, Joan Cullell i Joan Morató, i en el jurat qualificador hi trobem Josep V. Amorós, Felip Mateu i Llopis i Xavier Calicó, entre d'altres.¹

El Cercle havia dedicat atenció en diferents ocasions a la medalla i fins i tot conserva un fitxer que era un projecte de sistematització de cara a un possible catàleg futur. També havia publicat un llibre sobre el tema amb motiu del I Saló de la Medalla (on Cullell era president de la Comissió Executiva i fou expositor) i havia participat activament a l'exposició de Saragossa del 1956, on Cullell hi aportà també nombroses peces (p. 72/73), però aquest article ens era completament desconegut.²

En aquells temps, hi havia a Barcelona tres grans col·leccions de medallística catalana: eren les de Joan Almirall, Joan Baucis i Joan Cullell i Playà. Les dues

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Fiesta Mayor de Gracia. Centenario 1850-1950. Comisión de Fiestas. Gràcia, 1950.

2. Medallas, Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, Saragossa, 1957; Exposición de medallas del siglo XX, Museo Provincial de Bellas Artes, Saragossa, 1956. En el primer d'aquests llibres, Joan Cullell i Playà hi va publicar un breu article titulat "Consejos para los aspirantes a coleccionar Medallas", a les pàgines 195-197.

primeres ja fa temps que es varen dispersar, mentre que la tercera era encara, no fa gaires anys, en mans del fill de Joan Cullell, comprenia 4.000 medalles, no totes catalanes, i, gràcies a l'amabilitat del seu posseïdor, ens va ésser prou útil per al nostre llibre sobre la medalla catalana.³

A les pàgines 54-68 d'aquest programa de Festa Major, hi ha un interessant article de Joan Cullell i Playà titulat "Medalles graciencs", que descriu i il·lustra 35 medalles de tema gracienc. Es tracta de l'únic article del programa que és escrit en català, fora de dos poemes que també en són. Les il·lustracions són força deficientes, fet agreujat encara per la mala qualitat del paper. En canvi, tenen especial interès els comentaris que Cullell fa després de les descripcions ja que ens documenten la major part de les peces. En qualsevol cas, ens ha semblat adient de publicar, en un context numismàtic almenys, aquest text, ja que altrament aquest opuscle difícilment seria conegut.

Com que la catalogació conté algunes medalles inèdites que no consten al nostre llibre, ens ha semblat interessant de descriure-les. Cal dir que Cullell no es limità pas a descriure les peces de la seva col·lecció, sinó que va anar cercant també les que posseïen altres col·leccionistes; aquesta és la raó per què no en trobéssim algunes ni les poguéssim incloure en el nostre llibre en estudiar el seu fons. Ens ha semblat que valia la pena, doncs, de descriure i il·lustrar, dins el possible, les medalles no descrites per nosaltres i, en el cas que ja en fossin, donar-ne l'equivalència amb el nostre llibre en la forma CM-(número del nostre catàleg). Pel que fa a la il·lustració, reproduïrem les que siguin mínimament identificables, però ja veurem que gairebé mai es tracta d'imatges de qualitat, de manera que ens haurem de refiar, sobretot, de les descripcions que facilita Cullell i que transcriurem amb lletra cursiva quan la donem literalment, per bé que generalment optarem per abreujar-la.

A-Medalles de pre-guerra (anteriors a 1939):

1. 1854

Medalla d'AR daurada de l'epidèmia (suposem que de còlera).

a/ AYUNT.CONST.DE LA VILLA*DE GRACIA* *Escut amb llaçada a la part alta que penja pels costats, ostentant un ram de flors del qual sobresurt una tulipa.* El ram de flors és l'heràldica de Gràcia.

r/ AL SERVICIO MÉDICO*EPIDEMIA DE 1854* *Clava d'Esculapi amb doble serp enroscada, que trenca pels seus dos extrems una corona ornamental que separa la llegenda del camp.* La "corona" segurament és una orla vegetal.

Pes: 11,8 g Diàmetre: 28,5 mm VQR-14.319

3. CRUSAFONT i SABATER, M., *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Barcelona, 2006.

Segons Cullell, l'Ajuntament la donà de premi als metges de la vila que es distingiren en el combat contra l'epidèmia, i l'exemplar que descriu pertanyia a una neta del metge castellonenc Facund Ramos, assentat llargament a Gràcia. Cal dir que a nosaltres ens passà per alt la seva presència a VQR.⁴

2-1876- Es tracta de les nostres CM-654 i 655, de l'empresa medallística i de temes militars Castells, tot i que Cullell només publica la dedicada "Al Ejército y Armada", però no la d'"A nuestros amigos". Com indica Cullell als comentaris, aquell any, 1950, la fàbrica Castells encara era en actiu.

2A-1876- Si volem seguir completant la sèrie de medalles graciennes, aquí hi hauria d'anar la nostra CM-652, dedicada a la Congregació Mariana de Gràcia.

3, 4 i 4 bis- Es tracta de medalles ovals i bracteades, sense data, que només mencionen l'ajuntament, la 3 com a POPULAR i la 4 bis com a CONSTITUCIONAL. La 3 correspon a la nostra CM-630 i la vàrem suposar de c.1870. La 4 no porta llegenda i la 4bis la suposa Cullell del 1877 perquè des d'aquest moment l'ajuntament emprà l'apel·latiu de "constitucional", encara que també podria ésser dels dos anys següents, fins que el 1879 és absorbida per Barcelona. La 3 la considera Cullell un distintiu de regidor, però pensem que aquestes peces incuses s'assemblen molt a les publicades per nosaltres amb les dates 1889 i 1890, corresponents a la Junta Local d'Ensenyament (CM-807 i 808) i com a premi a l'aplicació, atès que, des del 1857, la Llei Moyano havia atribuït als ajuntaments la responsabilitat de l'ensenyament primari. De fet, n'hi ha de semblants d'altres ajuntaments i al principi no duïen data. Les insígnies de regidors que coneixem solen ésser més grans, encunyades a dues cares i amb cordó. Per tant, creiem que deuen ésser totes medalles escolars. Pel que fa a la peça 4 bis, no reproduïda en imatge per Cullell, la podem il·lustrar ara gràcies a un exemplar que hem pogut estudiar després de la publicació del nostre llibre. La seva descripció és:

4

4 bis

4. VQR fa referència al Catálogo de la Colección de Monedas y Medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón, volum IV (per a les medalles), Barcelona, 1892.

4 bis.-s/d- Medalla d'argent oval i bracteada.

a/ AYUNT.CONST.DE LA VILLA DE GRACIA* Llir i flors i corona a sobre.

Pes: 8,3 g Mides: 36x28 mm

5-1878- Medalla d'argent oval i bracteada.

a/ En el camp: EXPOSICION/F. V. /GRACIA/1878, entre branques de llorer.

Pes: 1,65 g Mides: 37x28 mm

Cullell explica que la medalla anava acompanyada d'un diploma on es diu que s'havia atorgat a Vicens Ponsa, llauner, per dos treballs seus de mèrit. L'entitat atorgant, F.V., era l'anomenat popularment Foment Voluntari i, oficialment, Associació de Voluntaris del Foment de la Vila de Gràcia, ubicada al carrer de les Monges, després al de l'Encarnació i, finalment, al d'Or núm. 48. La medalla fou donada amb motiu de la 1a Exposició Social i se'n feu una segona el 1880.

6-1881- Es tracta de la nostra CM-688, de la Sociedad Económica Graciense de Amigos del País. La data correspon a la fundació de l'entitat, que fou legalitzada el 1882 i que era ubicada al carrer de les Gràcies, 9, l'any 1950, Ros de Olano. L'any 1979 es fusionà amb la societat homònima barcelonina amb una sèrie de garanties, com ara que els seus membres podrien seguir lluint la seva insígnia i que el tapís-ensenya de l'entitat es conservaria a la seu de la barcelonina *“en lugar decoroso y visible”* perquè servís *“de perpetua memoria”*.

7-1887- Es tracta de la CM-740, dedicada a l'inici de les obres del clavegueram de Gràcia, però abans s'hi hauria d'incloure la CM-739, que commemora, en el mateix any, la redacció del projecte. Segons explica Cullell, l'obra creà alguns problemes amb la veïna Barcelona per la qüestió de la connexió de les dues xarxes, però amb la intervenció del governador civil, Lluís Antúnez, i del batlle de Barcelona, Rius i Taulet, es va poder resoldre. La primera pedra es posà a la galeria situada a l'encreuament de Passeig del Gràcia i la Diagonal el 16 de juny del 1887 i, amb ella, s'hi va incloure en un tub de vidre una medalla com la descrita, monedes d'Alfons XII i periòdics locals del dia.

7A-1888- També aquí s'hi hauria d'afegir la CM-1779, una altra medalla bracteada, escolar de premi.

8-(1895)- No sabem amb quina base Cullell inclou com d'aquesta data un gitó d'aram daurat i propagandístic de la casa Vallmitjana de fabricació de medalles. A una de les cares hi porta una imatge de la Puríssima i, a l'altra, la llegenda TALLERS/VALLMITJANA/DESPACHO: LLIBRETERA, 77/Fca./S. ANTONIO, 4/GRACIA-BARCELONA, amb un pes de 3,95 g i un diàmetre de 22,4 mm. Nosaltres no la vàrem incloure per considerar-la un gitó i no una medalla commemorativa. De tota manera, donem ara la imatge de l'exemplar que coneixem.

8 (x2)

9-1900- Distintiu d'argent daurat i esmaltat dels portants de S. Joan de Gràcia.

a/ CONSOCIATO BALDECHINI GESTATORUM PEIAE ETL. JNS. BTAE. BARNAE. GRACIA (lletres gòtiques). Escut apuntat i coronat amb hòstia radiant per sobre del símbol floral de Gràcia. A baix, petxina i, als costats, flames.

r/ (Cullell no el descriu, però diu que hi havia la indicació de Castells com a fabricant).

Pes: 45 g Mides: 65x42 mm

9

En els comentaris, Cullell ens diu que la peça pertanyia a la casa Castells, fabricant de la medalla, i que l'any 1900 fou el de la creació del Cos de Portants.

10-1908- Medalla recordatori de Bernat Castells. És la nostra CM-1042.

11-1910- Medalla de S. Francesc i Pompeia. És la nostra CM-1378.

12-1912- Medalla d'aram daurat i uniface.

a/ INSTITUTO HIGIÉNICO KI.-NESITERAPICO.-BARCELONA.

Atleta dempeus que porta una branca de roure. Als costats, CIMNASIO/GAR-CIA, que talla la llegenda. Signada VALLMITJANA.

Pes: 45 g Diàmetre: 39 mm

Cullell ens explica que un tal Pere Garcia, ferrer i fill de Martorelles, es va instal·lar a Gràcia, on produí una bomba de pistó que fou adoptada pels bombers.

Poc més tard, arribà a ésser cap dels bombers. Amb la seva dona, de cognom Alsina i que era mestra, creà al carrer Gran un centre de cultura física que l'any 1883 va rebre de l'ajuntament la petició d'encarregar-se de l'educació física dels bombers. Els centres d'educació física foren continuats pels seus fills i nets amb gran èxit. L'any 1912, Garcia Alsina va rebre del Col·legi Bonanova una medalla d'or de 31 mm, que Cullell no ens detalla si és semblant a la que descriu o era de les que es feren en ocasió del Congrés d'Higiene Escolar del 1912. També parla d'altres peces argentades i daurades i d'altres de 31 mm, però també es presenta el mateix dubte.

13-1913- Medalla d'aram del "Salud Sport Club". Es tracta de la nostra CM-1537. D'aquesta mateixa entitat també varem publicar les CM-1540 del 1903, la CM-1544 del 1905 i les CM-1555c i CM-1577 del 1913, que serien, doncs, les 13A, 13B, 13C i 13D.

13E-1913- Aquí hi hauria d'anar la CM-1576 de la festa del barri de la Salut.

13F-1913- Semblant a les anteriors, amb revers CONCURSO/DE TIRO/FIESTA MAYOR/SALUD/8-9-1913. És d'aram, pesa 7,2 g i amida 25 mm.

14-1915- Medalla d'aram a T. Duran. Es tracta de la CM-1134.

15-1915- Medalla de la festa del barri de la Salut. Es tracta d'un tipus semblant a la nostra CM-1555, de la qual descrivim diferents varietats dels anys 1912, 1913(2), 1914, 1918 i 1922, algunes d'argent. Cullell ens hi afegeix, doncs, l'any 1915.

16-1916- Medalla d'aram del "Cross Country Vallmitjana". Es tracta de la CM-1595. Cullell ens diu que l'any 1915 es creà en el gimnàs Garcia, esmentat a la medalla 12, la Federació Atlètica Catalunya, que poc després rebé el títol de Reial. Vallmitjana va col·laborar en les tasques d'aquesta associació, que més endavant es convertí en la Federació Atlètica Catalana, que va mantenir els mateixos emblemes.

17-1917- Medalla d'aram a Pi i Margall. Es tracta de la CM-1145. En els comentaris, Cullell la situa correctament l'any 1917 (data que la medalla no porta pas) i en ocasió de la col·lecta popular per erigir un monument a Pi i Margall a l'encreuament del Passeig de Gràcia i la Diagonal. Tot i que es feren els fonaments i que el monument, fet per Miquel Blay, igual que la medalla, ja estava acabat, no s'arribà a muntar. Cullell ens diu que fou perquè l'ajuntament el volgué desplaçar a un altre lloc argumentant que al mig de l'encreuament entorpiria la circulació dels vehicles, però l'escultor es va negar a acceptar-ho perquè amb el canvi es perjudicava estèticament el conjunt.⁵

5. Sobre aquesta medalla vegeu CRUSAFONT i SABATER, M. "Documentació de medalles (III): Pi i Margall", *Acta Numismàtica* 32, p. 221-225. Segons les nostres fonts de llavors, donar la culpa a Blay fou una excusa perquè llavors dominaven republicans d'altres tendències (1930). Caldria determinar, doncs, quina és la versió bona.

18-1918- Medalla del Sometent de la Salut. Correspon al tipus CM-1598, on aportem varietats dels anys 1917 i 1919. Cullell, doncs, ens hi afegeix la data de 1918 i ens diu que l'exemplar fou guanyat per Joan Aguilera Asmarats, caporal-banderer del sometent esmentat.

19-1920- Medalla d'argent o d'alumini de l'església dels carmelites. Es tracta de la nostra CM-1413.

20-1920- Medalla d'argent o d'alumini uniface de S. Lluís Gonzaga. Es tracta d'una varietat de la CM-652, que hem indicat amb el número 2A i del 1876, reeditada en aquesta nova data i amb un lleuger canvi de la llegenda de l'anvers que ara és:

a/ CORTE ANGÉLICA DE S. LUÍS G. DE GRACIA.

Segons Cullell, se'n feren d'argent encunyades o bracteades, i d'alumini encunyades, totes de mides 70x41 mm; pel que fa a les d'argent, només les podien emprar els membres del Consell.

20A-1923- Aquí correspondria afegir-hi la nostra medalla esportiva CM-1641.

21-1924- Medalla d'aram del Sometent. Es tracta de la nostra CM-1646, que publiquem en argent i aram daurat.

22, 24, 25 i 26- Aquestes medalles, no datades i de caràcter religiós, les considerem més aviat de devoció més que no pas commemoratives.

23-1930- Medalla de la Congregació Mariana, semblant a la núm. 20 i com la nostra CM-652.

23A

23A-1930- Afegim per aquesta data la medalla d'escacs daurada següent:

a/ Dos jugadors d'escacs asseguts i, enmig, tauler amb les peces sobre una taula.

r/ Círcol/Catòlic/de Gràcia/Grup A/1930, gravat amb burí i dins d'una làurea.

Pes: 21,7 g

Diàmetre: 38 mm Inèdita

B- Medalles de postguerra (des de 1940)

Com ja ho indicàvem en el nostre llibre sobre les medalles,⁶ no vàrem pas as-sajar d'ésser exhaustius pel que fa a les medalles de postguerra, de les quals només n'hi posàrem unes 200 triades amb certs criteris i a tall de mostra. Per tant, és normal que les que ara descriurem no es trobin pas al nostre llibre.

27- Medalla claretiana no datada i semblant a les 22 i 24/26, abans mencio-nades.

28-1943- Medalla d'argent o d'aram d'Autotracción Eléctrica.

a/ 1918-1943-25 ANIVERSARIO. Forjador amb tenalles i mall que reposa sobre una enclusa. Al seu davant, una roda d'automòbil creuada per un llamp. Signada R. BADIA.

r/ AUTOTRACCIÓN ELÉCTRICA. S. A. BARCELONA. En el camp, les lletres A. E. S. A. sobre una dinamo.

AR. Pes: 35 g. Diàmetre: 40,5 mm.

AE. Pes: 30 g. Diàmetre: 40,5 mm.

Cullell comenta que l'empresa oferí als seus empleats una gran festa de ce-lebració del 25è aniversari, amb altres obsequis. En endavant, les medalles d'ar-gent es concedirien als empleats que haguessin treballat 25 anys, i les d'aram, 10 anys.

29-1947- Medalla rectangular d'argent del Club Excursionista de Gràcia.

a/ C. E. DE GRACIA/1922 (flor) 1947. Escut apuntat amb Victòria de Samotràcia a sobre entre ornaments, emblema del Centre Excursionista de Gràcia.

r/ XXV ANIVERSARI / 13.GENER / JOSEP/BUCHPARERA /
FUNDADOR / 21-X-1948.

Pes: 40,4 g Diàmetre: 48,5 mm

Segons Cullell, la peça pertanyia a Buch, un dels fundadors, cadascun dels quals va rebre una medalla semblant en ocasió del 25è aniversari de l'entitat. Josep Buch, d'altra banda, feu un article sobre les medalles de Montserrat del s. XVIII al núm. IV d'*Acta Numismàtica*.⁷

30-1948- Medalla d'or dels 25 anys de Joan Cullell a Autotracción Eléctrica.

a/ CONSTANTIA.AEQUITAS.AMICITIA. L'Equitat estrenyent la ma al Treball. Entre ells una enclusa i al fons sol radiant. Signat VALL MITJANA.

r/A DON JUAN CULLELL PLAYA / SUS / SOCIOS Y COMPAÑEROS /
CON MOTIVO DE SUS/BODAS DE PLATA CON / AUTOTRACCIÓN
ELÉCTRICA, S. A. A sota, emblema amb AE entre 1923-1948.

Pes: 27,84 g Diàmetre: 40,5 mm

6. Vegeu nota 3.

7. BUCH i PARERA, Josep, "Les medalles antigues de Montserrat", *Acta Numismàtica* IV, Barcelona, 1974, p. 301-321.

Com és visible, es tracta d'una medalla de reconeixement a l'autor de l'article, que es degué emetre en exemplar únic. La referència als "Socis" demostra que Cullell devia tenir interessos en l'empresa.

31 (-)

31-1948- Medalla de terracota del Centre Excursionista de Gràcia.

a/ Escut amb les armes de Gràcia coronades entre dues palmes.

r/ C. E. DE G. / Cso. NNAL FOTG. / ACAMPADA / 1948 / CRONICA DE GRACIA. Orla de grossos punts.

Pes: 80 g Diàmetre 72 mm

Cullell ens diu que era de Manuel Vallmitjana i que es feu amb motiu del 1r Concurs Nacional de Fotografia d'Acampada, que s'exhibí als salons de les Escoles Franceses. La medalla fou donada a tots els concursants.

32-1949- Medalla d'alumini a la visita de la Maredeu de Fàtima.

a/ N^a S^a DO ROSARIO DA FATIMA. Aparició de la Maredeu als pastors.

r/ CONMEMORACION / DE LAS / FIESTAS / EN HONOR DE / NTRA. SRA / DEL ROSARIO / DE FATIMA / GRACIA 13-23 OCTUBRE 1949 BARCELONA.

Pes: 1,8 g Diàmetre: 24 mm

Segons Cullell, la imatge va anar passant per totes les parròquies de Gràcia i hi estigué un dia a cadascuna d'elles. Es feu un tiratge especial d'aquesta medalla només amb l'anvers i d'aram daurat.

33-1950- Medalla rectangular d'argent i fosa, d'homenatge a la vellesa.

a/ OBRA DE LOS HOMENAJES A LA VEJEZ PATRONATO LOCAL DE GRACIA. Figures al·lusives a la fe, l'esperança i la caritat i, a sota, escut de Gràcia. Firma V. VILARRUBIAS V.

r/ DN. PEDRO RIBAS SANABRA / POR SU VEJEZ HONORABLE / MERECIÓ EL HOMENAJE / ESCOLAR DE SER ELEGIDO / "ANCIANO BENEMÉRITO" / AÑO 1950.

Segons ens diu Cullell, un Patronat de la Vellesa de Gràcia obsequiava cada any i des del 1947 a un ancià i una anciana graciencs i els hi donava la corresponent medalla, tot plegat amb la base econòmica d'una col·lecta popular i l'ajut de la Caixa de Pensions. L'elecció es feia a les escoles graciencques. L'exemplar descrit era de l'interessat, un home de 90 anys. L'escultor fou Vicenç Vilarrubias Valls.

34

34-1950- Medalla d'or o daurada del Centenari de Gràcia.

a/ PLENA SOU DE GRÀCIA. L'àngel de l'Anunciació portant el liri que després fou l'emblema de Gràcia i amb una cinta que diu 1850-1950, GRACIA, i l'escut de Barcelona.

r/ (dedicatòria al premiat).

Pes: - g Diàmetre: c. 45 mm

Medalla en curs d'execució, segons un projecte d'Antoni M. Lairisa i l'execució de l'escultor Vicenç Vilarrubias Valls, que, segons Cullell, era llavors en preparació i que en els anys següents s'aniria donant a un gracienc destacat.

35-1950- Medalla de terracota als pessebristes.

Encàrrec de medalla a l'escultor Manuel Muns que el Patronat del Pessebre del Centre Moral Instructiu de Gràcia havia de concedir als constructors del pessebre que es feia anyalment en aquesta institució i que havia d'ésser atorgada ja l'any 1950.

35A-1994- Medalla daurada de l'Orfeó Gracienc.

a/ ORFEÓ GRACIENC - FUNDAT EL 1934. Lira sobre partitura i armes de Gràcia en cairó al damunt, tot plegat voltat de làurea.

r/ JOSEP/RODERGAS CALMELL/MAIG 94 (gravat amb buri).

Pes: 61 g Diàmetre: 50 mm Inèdita

Afegim aquesta medalla per si algú s'interessa per anar completant la medallística graciencca. És probable que n'hi hagi amb altres dates i dedicacions.

De segur, d'altra banda, que hi deuen haver moltes altres medalles graciencques emeses després del 1950 i no publicades. Cal esperar que algú es decideixi

35A

a fer un catàleg més ampli de la medallística de la postguerra, certament aplicant alguns criteris restrictius ja que sembla difícil, i fins i tot tindria una utilitat discutible, assajar de fer-ne la catalogació exhaustiva atès el gran nombre de medalles d'escassa qualitat que es produeixen contínuament.⁸

8. Sobre aquest tema ja vàrem incidir àmpliament a CRUSAFONT, M., *Medalles commemoratives...*, p. 219-220.

Les dues medalles de la Ciutat de Barcelona

ROSSEND CASANOVA¹

El 23 de maig de 2016, l'Ilm. Sr. Juanjo Puigcorbé, regidor de l'Ajuntament de Barcelona per Esquerra Republicana de Catalunya i diputat delegat de Cultura de la Diputació de Barcelona, va registrar una petició adreçada al Consell Plenari Municipal on expressava que les Medalles d'Or al Mèrit Cultural, Científic, Cívic o Esportiu són uns dels guardons més prestigiosos que atorga l'Ajuntament de Barcelona en reconeixement a la trajectòria de persones i entitats que han treballat en favor de la ciutat, i que atès que l'actual disseny d'aquestes medalles és fruit d'un encàrrec del consistori franquista a l'escultor Frederic Marès per substituir un disseny anterior d'Enric Casanovas, pregava la recuperació del primer model, tant pel deure de memòria, com pel de dignitat històrica, restituint així un símbol dels valors democràtics perseguits per la dictadura franquista.

De resultes d'aquesta petició, l'Institut de Cultura de Barcelona, encarregat de gestionar la concessió de les medalles, encarregà a qui escrigué aquestes línies un informe sobre la història de la Medalla de la Ciutat, que inclogués les dades que poguessin escatir informació al respecte i oferís una valoració historicoartística, que no política, sobre la mateixa. En resultà l'*Informe relatiu a la Medalla de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona*, que es lliurà el juny de 2017. Aquest estudi posà de manifest la veritable història de les dues medalles, la de Casanovas i la de Marès, aportant algunes dades no conegudes fins ara. Ens ha semblat oportú, doncs, tractar la Medalla de la Ciutat de Barcelona en aquesta *Acta Numismàtica* i donar-ne a conèixer així les vicissituds.

La primera Medalla de la Ciutat

Amb anterioritat a la Medalla de la Ciutat, l'Ajuntament de Barcelona havia editat altres sèries dedicades a distingir persones que haguessin destacat pels seus

1. Doctor en Història de l'Art. Vicepresident de la SCEN.

mèrits envers la ciutat.² Aquelles primeres medalles de distinció o de mèrit es van iniciar a principis del segle XIX, després de l'aprovació de la Constitució de 1812 per les Corts de Cadis. Entre altres, sabem que el 1848 es concedí als dos arquitectes que es presentaren al concurs de projectes per a la construcció de la plaça Reial: a Francesc Daniel Molina, la Medalla de Belles Arts en or per haver guanyat el concurs, i a Josep Oriol Mestres, la d'accessit per haver quedat segon.

Però la Medalla de la Ciutat pròpiament dita no es crearà fins el 1930. Va tenir l'origen en un gest generós de l'escultor Josep Llimona, que el primer maig, Dia Internacional del Treballador, donà a Barcelona la seva escultura *El Forjador*, que se situà davant del Palau de la Ciutat, a l'actual plaça de Carles Buïgas, amb una placa que deia: "Barcelona i l'Exposició als seus obrers".³ Va ser així com diversos regidors municipals, «a fin de patentizar al eminente artista José Llimona el agradecimiento de la ciudad, [...] se le haga entrega de una medalla que recuerde el generoso y remarcable gesto que tanto ha honrado a la ciudad y al artista.»⁴ Al mateix temps, s'aprovà «que se encargue al escultor don Enrique Casanovas el modelaje de esta medalla, destinándose la cantidad de 3.000 ptas. para los gastos que pueda representar el encargo», gestió de la qual s'ocupà la Delegació de Cultura.⁵ Aquesta primera medalla, doncs, es proposà en època del regnat d'Alfons XIII, essent alcalde Joan Antoni Güell i López, comte de Güell.

Si Llimona va donar l'escultura el primer de maig, el dia 5 l'alcalde donava l'ordre d'editar la medalla. Però els tempos anirien més lents de l'esperat: Enric Casanovas degué fer el model de la peça la tardor de 1930 i va dur una prova en guix (anvers i revers) a l'Ajuntament de Barcelona a principis de 1931, quan el va rebre el tinent d'alcalde Lluís Massot, qui proposà al Plenari Municipal la seva aprovació.⁶ L'acord del model de medalla es reafirmà l'1 d'abril de 1931. Però els canvis polítics -amb l'adveniment de la Segona República- van alentir el propòsit i no va ser fins el gener de 1932 que la Comissió de Cultura de l'A-

2. Miquel CRUSAFONT, *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona catalano-aragonesa: (S. XV-XX)*. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 2006, p. 203 i 204.

3. *El Forjador* va ser premiada a l'Exposició Internacional d'Art de Brussel·les de 1914. Peces iguals es conserven a la plaça de Catalunya, a l'Escola del Treball i en una tomba del Cementiri de Montjuïc. Josep Maria HUERTAS – Jaume FABRE, *Monuments de Barcelona*, Edicions L'Avenç SA, Barcelona, 1984, p. 78 i 79. Des del 1985, l'escultura es troba al centre de la plaça de l'Univers, a la Fira.

4. La proposició s'aprovà en sessió ordinària el 29 d'abril de 1930, el 3 de maig l'aprovà el Ple Municipal i el 5 de maig l'alcalde n'ordenà el compliment. Vegeu: "Proposiciones", *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 05.05.1930, p. 267.

5. *Ibidem*. Vegeu també: Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1931-1, Expedient 5.055.

6. Lluís Massot demanà: «Que se apruebe el adjunto modelo de Medalla de la Ciudad, obra del escultor don Enrique Casanovas, a quien fue hecho el encargo por acuerdo de 29 de abril último, para cuyo gasto señaló ya la consignación correspondiente, y que en méritos del calendario acuerdo se haga ofrenda al escultor don José Llimona del primer ejemplar de dicha medalla». "Ayuntamiento de Barcelona", *La Vanguardia*, Barcelona, 02.04.1931, p. 8.

Fotografia del model en guix presentat per Enric Casanovas a l'Ajuntament de Barcelona i aprovat per la Delegació de Cultura.

Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1931-1, Expedient 5.055, p. 3.

juntament de Barcelona, conscient que ja feia dos anys que havia acordat «*ofrendar al escultor José Llimona el primer ejemplar de la Medalla de la Ciudad*» i que n'havia demorat el seu lliurament, aprovà «*proceder a la acuñación de la aludida medalla según modelo aprobado por el Ayuntamiento, encargando los troqueles y la acuñación al industrial especializado en estos trabajos Eduardo Ausió, destinando para ello la cantidad de 1.800 pesetas*». ⁷

La Comissió de Cultura també decidí que es «*formulessin les bases per a regular successives concessions*», acord que quedà finalment ratificat en sessió plenària del 25 de maig de 1932, quan a més s'indicà «*facultar l'Alcaldia per organitzar l'acte d'ofrena de la Medalla de la Ciutat a l'escultor Josep Llimona*». ⁸ Casanovas cobrà 3.000 pessetes per obrar la medalla; el fabricant, la Casa Ausió, cobrà 700 pessetes pels encunys i 1.070 pessetes més per la peça en or de 21 querats i de 120 grams. ⁹

No ens podem estendre en la biografia del barceloní Enric Casanovas i Roy (1882-1948), considerat un dels màxims representants del Noucentisme en es-

7. "La Medalla de la Ciudad", *La Vanguardia*, Barcelona, 28.01.1932, p. 8.

8. "Cultura", *Gasetta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 30.05.1932, p. 439.

9. El preu final fou de 100 pessetes més per l'augment de la cotització de l'or. Els encunys passaren a ser propietat de l'Ajuntament de Barcelona. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1931-1, Expedient 5.055.

cultura, però no podem deixar d'esmentar algunes dades bàsiques sobre el seu treball i ideologia que resulten clarificadores: es formà a l'Escola Superior d'Arts i Indústries i Belles Arts (la Llotja) de Barcelona, i completà el seus estudis i la tècnica artística al taller de l'escultor Josep Llimona.¹⁰ Artista inquiet, entre 1904 i 1913 residí a París, on va conèixer Pablo Picasso, Arístides Maillo i Pau Gargallo. Retornat i establert a Barcelona, al seu taller s'hi formaren escultors com Apel·les Fenosa, Joan Rebull o Josep Viladomat. Cal fer notar que fou membre i presidí l'associació artística Les Arts i els Artistes, creada a Barcelona el 1910 i desapareguda en esclatar la Guerra Civil.¹¹ Dedicat majoritàriament a l'escultura monumental i als retrats de bust fets amb marbre o pedra, Casanovas participà en nombroses mostres, tant en espais particulars com la Sala Parés, com en exposicions públiques com les Exposicions de Primavera de Barcelona i al Museo Nacional de Arte Moderno de Madrid.¹² Així mateix, va rebre diversos premis, com la medalla d'or a l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929 i el Premi Campeny d'escultura de la Generalitat de Catalunya.¹³

Casanovas col·laborà amb l'Ajuntament de Barcelona en diverses ocasions: el 1935 realitzà el bust del músic Isaac Albéniz per al Museu d'Instrumentes de Música antics al Palauet Albéniz de Barcelona (projecte no realitzat)¹⁴ i també, durant els anys 30, formà part de la Junta d'Adquisicions de les obres presentades al Saló de Montjuïc.¹⁵

El 14 d'abril de 1931, després que el president de la Generalitat, Francesc Macià, visités les autoritats estatals a Madrid, Casanovas es manifestà defensor dels interessos catalans i signà una missiva de recolzament i adhesió política jun-

10. Una completa biografia es pot consultar al catàleg de l'exposició celebrada al Palau de la Virreina: Enric Casanovas, Ajuntament de Barcelona. Publicacions, Barcelona, 1984. Sobre la Medalla de la Ciutat, vegeu p. 34.

11. José Manuel INFIESTA, *Un siglo de escultura catalana*, Ed. Aura, Barcelona, 1974, p. 153. Vegeu també: Enric F. GUAL, "Les Arts i els Artistes", *Mirador*, Barcelona, 31.10.1935, p. 7.

12. «Por iniciativa del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes y del Patronato del Museo Nacional de Arte moderno, será inaugurada [...] una interesante exposición de obras escultóricas de los artistas catalanes don Enrique Casanovas y don Juan Rebull, dos personalidades, que existe gran interés en los medios intelectuales madrileños». "Exposición de dos artistas catalanes en Madrid", *La Vanguardia*, Barcelona, 10.12.1933, p. 21; Vegeu també: "Banquete homenaje a José Llimona", *La Vanguardia*, Barcelona, 25.05.1932, p. 3; Enric F. GUAL, "L'escultura als Salons", *Mirador*, Barcelona, 29.06.1933, p. 7.

13. «Se concede el Premio Damià Campeny a don Enrique Casanovas por su escultura Noia nua». "Consejería de Cultura", *La Vanguardia*, Barcelona, 22.06.1935, p. 4. Vegeu també: Enric F. GUAL, "L'escultura a Saló de Montjuïc", *Mirador*, Barcelona, 27.06.1935, p. 7; "Consejería de Cultura. El Premio Campeny", *La Vanguardia*, Barcelona, 08.06.1935, p. 6.

14. Joaquim FOLCH I TORRES, "Museos y Colecciones. El Pabellón Albéniz, Museo de instrumentos de música antiguos", *La Vanguardia*, Barcelona, 05.09.1935, p. 10.

15. «Dissabte passat va reunir-se la Junta d'Adquisicions. Representaven el Saló de Montjuïc els artistes Enric Casanovas, Josep Clarà, Guillem Fina, Francesc d'Assis Galí i Josep Obiols.» "Les adquisicions oficials a l'Exposició de Primavera", *Art i Lletres* [suplement dominical de La Cruz], Barcelona, 02.06.1935, p. s/n.

tament amb artistes com Pere Casas Abarca, Jaume Pahissa, Josep Maria Marquès o Ernest Santasusagna.¹⁶

Retirat a Tossa de Mar durant la Guerra Civil, va crear el Museu de la Vila i, d'acord amb Ventura Gassol, aleshores conseller de Cultura de la Generalitat, va salvar el patrimoni artístic de la zona.¹⁷ La victòria feixista l'obligà a exiliar-se a França, on hi residí del 1939 fins al 1943, quan retornà a Barcelona, on hi morí cinc anys més tard a l'edat de 66 anys.

Pel que fa al vessant artístic, i segons l'especialista Teresa Camps, personalitats com Joan Maragall, Eugeni d'Ors, Josep Carner o Joaquim Folch i Torres «van celebrar l'arribada de l'obra nova feta per Josep Clarà, Joaquim Torres Garcia, Joaquim Sunyer i Enric Casanovas, com el fonament d'un art nacional català, del qual Catalunya havia estat mancada des del temps del romànic ençà».¹⁸ A més, per la doble raó de les seves obres: per encarnar l'ideal de la Catalunya nova que cerca la seva identitat i per la seva actitud com a ciutadà, «fou considerat escultor nacional català».¹⁹

El seu estil és fidel als principis naturalistes del mediterranisme noucentista i en les seves obres, majoritàriament figures, hi predominen els elements estàtics sobre els dinàmics. L'actitud de repòs o de moviment lleugerament iniciats eviten gestos que puguin trencar l'equilibri normal del cos. La posició dels seus busts i figures és generalment clàssica, de mirada serena, i com bé escrigué el crític Alejandro Plana: «*La obra de Casanovas obedece a una voluntad de estilización que tiende a suprimir el mayor número posible de incidentes anatómicos para intensificar la expresión*».²⁰ Una quietud clàssica que es troba, també, en la seva Medalla de la Ciutat.

Com hem apuntat, s'ocupà de produir-la l'Antiga Fàbrica de Medalles Ausió, empresa creada el 1902 pel gravador barceloní Eduard Ausió i Miquel (1878-1967) i que funcionà fins al 1973. Aquesta casa fabricà i produí una gran diversitat de productes elaborats en el treball del metall, tant per a particulars com per a institucions públiques, i realitzà edicions curtes de poques peces o bé grans quantitats per a la venda a l'engròs, com ho foren, per exemple, les seves medalles devocionals per al monestir de Montserrat.²¹

16. «*El presidente ha recibido un expresivo saludo y testimonio de adhesión de los artistas catalanes Francisco Costa, Mateo de Soto, P. C. Abarca, José Cornelias, Juan Seix, A. Vidal Rollant, J. Casanellas, R. Rigol, Jaime Mercader, Jaime Duran, J. Mallol, E. Bosch Roger, Jaime Pahissa, J. M. Marqués Puig, Francisco Fio, V. Tàrraga, José Morell, Juan Soler Puig, A. de Ferrater, Enrique Casanovas y E. Santasusana*». «Los artistas catalanes», *La Vanguardia*, Barcelona, 19.04.1931, p. 8.

17. Teresa CAMPS, *E. Casanovas*, Àmbit Serveis Editorials SA, Barcelona, 1988, p. 18 i 19.

18. *Ibidem*, p. 10.

19. *Ibidem*, p. 18.

20. Alejandro PLANA, «Exposición de Primavera de 1934. III. La escultura», *La Vanguardia*, Barcelona, 13.06.1934, p. 11.

21. Albert ESTRADA-RIUS, «La fàbrica de medalles Ausió de Barcelona», dins: *La medalla devocional: art, societat i mentalitat*. XX Curs d'història monetària hispànica. Barcelona, coordinador Albert Estrada-Rius,

La Medalla de la Ciutat es va fabricar al taller que Ausió tenia al carrer Provença, 376, de Barcelona. Casanovas hi degué dur un model de la medalla en guix, del qual es va obtenir la peça en fosa de bronze que es posà al torn reductor per aconseguir, així, l'encuny d'acer a la mida desitjada.

Model de bronze de l'anvers i del revers per al torn reductor.

Anvers: 192 diàm. mm. Número de registre: MNAC 5297.

Revers: 196 diàm. mm. Número de registre: MNAC 111859.

Gabinet Numismàtic de Catalunya.

Aquest treball tècnic era fet per Eduard Ausió i Camino (1902-1985), fill del fundador. Després es procedia a encunyar la medalla. El Gabinet Numismàtic de Catalunya conserva aquells anvers i revers en fosa de bronze, dues peces de gairebé 20 cm de diàmetre cadascuna.²²

Aquesta medalla és, en paraules de Miquel de Crusafont, un «bon exemple de noucentisme medallístic, data del 1930, vint anys després de la fixació del model noucentista, i Casanovas, artista emblemàtic d'aquell estil, sembla que ja no va tornar a fer més medalles».²³ Certament, el seu estil segueix el de la seva obra, de tall clàssic i certa atemporalitat. Com bé dirà el crític Alexandre Plana, el seu treball s'orienta «hacia una simplicidad formal», i destaca que modela «*cuerpos núbiles, donde las curvas se acusan levemente, donde los trasposos son suaves e imperceptibles. No necesita para nada los elementos patéticos de la escultura monumental. Su obra puede ejecutarse tanto en un tamaño limitado como en mayores dimensiones. En ella, la ley de armonía de las proporciones nace de la*

MNAC, 2016, p. 107-133. Vegeu també: Albert ESTRADA-RIUS, "El taller de medallas Ausió de Barcelona: notas para un estudio", *Actas XII Congreso Nacional de Numismática. Ars metallica: monedas y medallas. Nules*, València, 25-27 d'octubre de 2010, Madrid, 2011, p. 449-465.

22. Anvers: 192 diàm. mm, MNAC 5297. Revers: 196 diàm. mm., MNAC 111859.

23. Miquel CRUSAFONT, *Medalles commemoratives dels Països Catalans*. Cit *supra*, p. 13, número de medalla al catàleg: 1291, p. 576.

expresión de un sentimiento íntimo»²⁴ També dirà que «en sus figuras no se halla ni rastro de la más leve contorsión. El centro de gravedad en ellas se encuentra en la posición vertical del cuerpo que reposa. De ahí esta sensación de normalidad, de salud de cuerpo y de alma, de equilibrio espiritual, que nos dan siempre las obras de este escultor», i que el seu treball «responde a este ideal de equilibrio, que tiende a renovar con elementos de nuestro tiempo la sensibilidad que animó la escultura de la Grecia del siglo V».²⁵

ACUSACIÓN Y ESTAMPACIÓN DE METALES

TRIPLECAJO 3º. 1784.

EDUARDO AUSÍO

PROVENZA. 178. TELEFONO. 1784. 1784.

BARCELONA 19 de mayo de 1930.

Sr. D. ENRIQUE. Ayuntamiento de Barcelona (Negociado Cultura)

Debe:

ME	DIA	CANTIDAD	PERCEN	PERCEN	CTA
		Por la confección de un juego troques para la acuñación de la medalla de la Ciudad de Barcelona, con medallas del escultor Sr. Casanovas			700'00
		Por la med. en oro de 5. con inscripción y estuche, de peso 127 gramos.			1.179'00
		TOTAL			1.879'00

NEC. DE CULTURA

Entrega el 25 de mayo 1930

Rec. el 26 de mayo 1930

Factura pels encunys i per la primera Medalla de la Ciutat.

Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1931-1, Expedient 5.055, factures.

La primera Medalla de la Ciutat, dedicada a Josep Llimona i conservada al Gabinet Numismàtic de Catalunya. Donació dels fills de Josep Llimona Bruguera, 1934.

Núm. inventari: MNAC 111840-N.

Enric Casanovas. Ausió, Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1930, Medalla de la Ciutat de Barcelona.

Or. Encunyada. 116 gr. 50 diàm. mm.

a/ Personificació de la Ciutat entre terra ferma (arbres i riu) i el mar (vaixell). Sig.: CASANOVAS.

r/ Armes de Barcelona coronades en cartel·la i corona (llorer i roure). Al camp, la llegenda: ·LA CIUTAT· / ·DE· / ·BARCELONA· / ·A· / ·JOSEP· LLIMONA· / ·ESCULTOR· / MCMXXXII·

24. Alejandro PLANA, "Arte y Artistas. Crónica semanal de Exposiciones", *La Vanguardia*, Barcelona, 17.01.1936, p. 8.

25. *Ibidem*.

Casanovas presenta moltes de les seves figures, com la que evoca Barcelona a la medalla, nues o cobertes amb un vel que convida a endevinar l'anatomia i, sovint, la posició de les articulacions li serveix per remarcar la perfecció dels cossos joves. Així, Barcelona està representada a la Medalla de la Ciutat per una dona ferma, jove, una figura real de les terres catalanes, de formes arrodonides, de cames fortes i gruixudes, que no és esvelta però sí ben proporcionada, du corona i el cabell recollit al darrera deixa a la vista un rostre clar, alhora que amb els braços articula un cert gest que queda reforçat pel genoll que marca l'anatomia de la cama, representant un ideal de dona catalana plena de gràcia, harmonia, ritme i natura viva.²⁶

La primera Medalla de la Ciutat es concedí a Josep Llimona la tarda del 7 de juliol de 1932.²⁷ L'acte de lliurament se celebrà al Saló de Cent i li fou imposada per l'alcalde accidental, Joan Casanovas, alhora que els mèrits foren glossats per Alfons Serrahima, representant de la Junta de Museus, i per Pere Comas, president de la Comissió de Cultura.²⁸

Un conjunt de presidents de diferents institucions signaren un document adherint-se a la iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona i promogueren un banquet en el seu honor, que se celebrà a l'Hotel Ritz el dissabte 9 de juliol de 1932 al vespre.²⁹ Hi assistiren el president de la Generalitat, Francesc Macià, i l'alcalde Jaume Aguadé.³⁰ En acabar el banquet, Josep Puig i Cadafalch va demanar a l'alcalde que una medalla igual fos lliurada al Gabinet Numismàtic de la ciutat. El tràmit el gestionà Joaquim Folch i Torres, director general dels Museus, que el 14 de juliol de 1932 sol·licità a la Comissió Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, «un exemplar en metall corrent, sense inscripció, de la Medalla de la Ciutat», petició que va ser acceptada; l'import de la seva execució va ser abonat per la Junta de Museus de Barcelona.³¹ El 4 de desembre de 1933, in-

26. Teresa CAMPS, *E. Casanovas. Cit supra*, p. 21 i 22.

27. "La Medalla de la Ciudad al escultor Llimona", *La Vanguardia*, Barcelona, 07.07.1932, p. 8. Vegeu també: "Noticiari", *Foment*, Barcelona, 08.07.1932, p. 3.

28. Hi assistí la Junta de Museus en ple (Serraclara, Mayoral, Opisso, Casas Abarca, Coma, Pellicena, Folch i Torres, Borralleras, Tarragó i Pirozzini) i personalitats com els escultors Clarà, Parera, Marès, Oslé i Dunyac. "La Medalla de la Ciudad. Homenaje al escultor señor Llimona", *La Vanguardia*, Barcelona, 08.07.1932, p. 4.

29. Els signants eren: Eduard Toda, president de l'Acadèmia de Bones Lletres; el comte de Güell, president de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi; Pere Corominas, president de l'Institut de Estudis Catalans; Jaume Serra i Hünter, rector de la Universitat de Barcelona; Luis Nicolau d'Olwer, president de l'Ateneu Barcelonès; Pere Casas Abarca, president del Cercle Artístic; Maurici Serrahima, president del Cercle Artístic de Sant Lluç; Alexandre Soler i March, president de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya i director de l'Escola Superior d'Arquitectura; Pau Vila, president del Centre Excursionista de Catalunya; Joaquim Cabot, president de l'Orfeó Català; Enric Casanovas, president de Les Arts i els Artistes; Fèlix Mestres, president del Saló de Barcelona; Joan Rebull, president del Saló de Montjuïc; i Josep Xirau, president de l'Ateneu Politecnicum. "Banquete homenaje a José Llimona", *La Vanguardia*, Barcelona, 05.07.1932, p. 9.

30. "La Medalla de la Ciudad. Homenaje al escultor señor Llimona", *Cit. Supra*. Nota 39.

31. Aquesta segona medalla costà 400 pessetes i va ser rebuda pel Director General dels Museus. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1931-1, Expedient 5.055.

gressà la còpia, una segona medalla igual, d'aram i amb una pàtina daurada, que es conserva actualment al Gabinet Numismàtic de Catalunya.

En període republicà es donaren altres medalles, totes amb el model de Casanovas i fabricades per Ausió: la segona es concedí el 16 de juny de 1934 al compositor i violoncel·lista Pau Casals (també fou nomenat Fill Adoptiu de la Ciutat i se li concedí el nom d'un carrer, l'actual avinguda de Pau Casals).³² Sabem que s'obrà en or de 22 querats, que mesurava 50 mm de diàmetre i que s'hi gravà la llegenda: / LA CIUTAT / DE / BARCELONA / AL / MESTRE PAU CASALS / MCMXXXIV /; es col·locà en un estoig i, tot plegat, costà 1.170 pessetes.³³ En aquesta ocasió, la Medalla de la Ciutat li va ser concedida «per tal de commemorar els cicles de concerts de l'Orquestra Pau Casals, que tant honoren la ciutat i l'artista».³⁴

El 10 de novembre de 1935 també es lliurà, al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat, al poeta, músic i dibuixant Apel·les Mestres «tant per les seves virtuts cíviques com per les seves obres artístiques a la popularitat que gaudeix i que el fan mereixedor del màxim homenatge que pot rendir-li la ciutat».³⁵ En aquesta ocasió, la Casa Ausió facturà per la medalla d'or de 22 querats i per una medalla còpia en metall daurat, ambdues de 50 mm de diàmetre i un cost total de 1.225 pessetes.³⁶ La còpia s'envià a l'Arxiu Històric de la Ciutat el 18 de novembre del mateix any.

La segona Medalla de la Ciutat

El 17 de juliol de 1936 esclatà l'alçament militar de Melilla que donaria peu a la coneguda com Guerra Civil Espanyola. Els esdeveniments van generar posicions oposades i la població acabà per situar-se, o trobar-se, en cada un dels dos bàndols.

El grup A.I.D.C. (Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura), que comptava amb Enric Casanovas entre els seus membres i que defensava la llibertat democràtica contra els qui promovien la guerra, signà un manifest que, acabat el conflicte i entre altres causes, els portà a emigrar per escapar de les depuracions o ajusticiaments. El document deia: «Els moments presents són d'enorme transcendència per tots els que estimem la llibertat dels homes. La lluita heroica del nostre país contra el feixisme concentra l'interès de tot el món en la nostra terra i fa arribar a casa nostra les adhesions de la intel·lectualitat de tots

32. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1934-1, Expedient 5056.

33. *Ibidem*. Expedient de la Conselleria de Cultura, núm. 22.

34. *Ibidem*. Expedient de la Conselleria de Cultura, núm. 4, p. 2.

35. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1935-1, Expedient 5057.

36. *Ibidem*.

els països que viuen sota un règim progressiu. L' A.I.D.C., constituïda a Barcelona el mes de gener de 1936 i adherida a les altres associacions semblants existents a l'estranger, es dirigeix al poble revolucionari de Catalunya per a fer constar que els sotassignants de l' A.I.D.C. estan al costat de les forces antifeixistes i disposats a col·laborar amb aquestes, amb tots els mitjans, en la lluita per la llibertat del poble [...]»³⁷ Entre d'altres, signaren l'escrit el president del Parlament de Catalunya Jaume Serra i Húnter, l'arquitecte Josep Lluís Sert, els pintors Francesc Domingo, Ramon Calsina, Pere Créixams, Feliu Elies o Ernest Santasusagna, i els escultors Apel·les Fenosa, Josep Viladomat, Rafael Solanich i el mateix Enric Casanovas.

També l'any 1916, Casanovas i un bon nombre d'artistes havien signat la sol·licitud per celebrar l'exposició d'Art Francès que finalment va tenir lloc a Barcelona el 1917, en homenatge als artistes francesos que patien les conseqüències de la Gran Guerra. Deu anys més tard, el 1927, fundà, junt amb d'altres escultors, l'Associació d'Escultors de Catalunya, una entitat que exposà a la Sala Parés. El 1936, durant la Guerra Civil, Casanovas fou secretari del Sindicat d'Artistes sota les sigles d'UGT.³⁸

L'1 d'abril de 1939, acabada la Guerra Civil i resultant victoriós el bàndol franquista, començà un escarni sobre els vençuts i la desintegració de l'estat de dret. Amb Catalunya ocupada pels comandaments del nou règim, s'anul·là l'autonomia i tingué lloc una repressió contra la llengua i la cultura pròpies. Casanovas, que havia estat un dels artistes visibles de la cultura catalana de l'òrbita republicana i havia participat en diverses institucions, sempre en defensa dels interessos democràtics contra l'agressió feixista, es va veure forçat a emigrar a França el 1939 i no tornà fins al 1943, quan patí presó, de la qual, gràcies als contactes de diversos amics, va poder sortir passat un mes. El règim franquista, amb la voluntat de prescindir d'aquells elements de la República, desestimà la seva medalla i en promogué una de nova.

La segona Medalla de la Ciutat s'aprovà a la sessió de la Comissió Municipal Permanent del 12 de març de 1940 a proposta d'una proposició dels tinents d'alcalde José Bonet del Río, delegado de Cultura, i José María Sagnier Vidal, de *Obras y Ensanche*, que sol·licitaren «*que, habiendo el Ayuntamiento acordado la ejecución de la Medalla de la Ciudad, y existiendo el ofrecimiento desinteresado del escultor Marés para realizar los modelos, se apruebe el siguiente presupuesto: Fundición y reducción de los dos modelos, anverso y revés, 475 ptas.; ejecución, en acero, de los dos troqueles de 6 cm., 1.750 ptas.; troqueles*

37. "Un manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura al poble revolucionari de Catalunya", *Full Oficial del Dilluns*, Barcelona, 08.08.1936, p. 4.

38. Teresa CAMPS, *E. Casanovas*. Cit supra, p. 18.

de 4 cm., 1.250 ptas.; total para la ejecución de cuatro troqueles, 3.475 ptas., aplicándose el importe a la partida 446 del vigente Presupuesto». ³⁹ Aquesta dada indica que es volien produir medalles de dues grandàries, de 40 mm per dur penjada i de 60 mm per exposar.

Cal fer constar que el consistori volia continuar concedint la medalla i que degué deixar anar la idea de fer-la nova, a la qual Marès no va dubtar en promoure's per iniciativa pròpia. El seu interès a aconseguir el nou règim degué sorgir, probablement, per aconseguir altres encàrrecs (alguns, certament, ja els va obtenir el mateix 1939), i qui sap si amb vista a la donació que faria del seu taller-museu a la ciutat només sis anys després.

Pel que fa als encunys, ja devien estar fets a finals de l'estiu de 1940 atès que va ser a finals d'agost quan es va rebre la factura «de Federico Marés, de importe 3.475 ptas., por la ejecución de troqueles para la Medalla de la Ciudad», que l'Ajuntament aprovà pagar. ⁴⁰

Paral·lelament, l'abril de 1940, el tinent d'alcalde delegat de Cultura, José Bonet del Río, encarregà al Cap de Cerimonial, Manuel Ribé, la redacció d'un *Reglamento para a la concesión de la Medalla de la Ciudad*. Aquest reglament l'aprovà la *Comisión Municipal Permanente* el 23 d'abril de 1940, però hi quedà sense consignar la data de creació de la medalla, atès que «existía desde antiguo y había sido otorgada a algunas personalidades con anterioridad al Movimiento Nacional». ⁴¹ El reglament incloïa dues modalitats: «A. Medalla de Honor de la Ciudad en tres categorías: oro, plata y bronce, que puede ser ostentada como condecoración; y B. Medalla de la Ciudad, en tres categorías: oro, plata y bronce de las denominadas de vitrina». ⁴²

El reglament va ser retocat pel delegat de Cultura i pel director de l'Arxiu Històric de la Ciutat, Agustí Duran i Sanpere, i el 15 d'octubre de 1940 la Comissió Municipal Permanent aprovà la nova proposta que el Ple Municipal ratificà el 12 de novembre.

Amb el nou reglament entrà en vigor «la apertura del libro en el que serán inscritas las medallas concedidas hasta la fecha, encabezándolo con S. E. el Jefe del Estado y Generalísimo de los Ejércitos Nacionales» i s'establí com a definitiu «el modelo de medalla de las tres categorías a que el Reglamento hace mención». ⁴³ És a dir, que a partir d'aleshores s'establien tres modalitats (or, argent i bronze) i només se'n podia lliurar una per categoria i any, que la Medalla de la Ciutat s'acompanyaria d'un diploma acreditatiu, que s'utilitzaria el model de

39. *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 18.03.1940, p. 138.

40. *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 02.09.1940, p. 475.

41. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-1, 1950-1.

42. *Ibidem*. La premsa les publicà erròniament. Vegeu: *Imperio. Diario de Zamora, Falange Española de las J.O.N.S.*, Zamora, 01.11.1953, p. 4.

43. *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 29.04.1940, p. 214; i 21.10.1940, p. 538.

Frederic Marès (qui supervisaria l'encuny de cada nova medalla) i que la cinta seria de color vermell intens o carmí (*encarnado*) com les bandes distintives dels regidors.⁴⁴ Cal fer notar que la limitació a tres medalles anuals va quedar esmenada en la sessió del Plenari Municipal del 28 de novembre de 1950, de manera que el nombre fos a criteri de la Corporació Municipal.

Uns anys després, per ordre del Ministerio de Asuntos Exteriores, s'obligà a l'Ajuntament de Barcelona que *«antes de hacer ninguna concesión de gracia, condecoración u honor a un ciudadano extranjero, lo comuniquen a este Ministerio a fin de que pueda solicitar, si procede, la oportuna conformidad del respectivo Gobierno, y que asimismo cursen por su conducto y el de nuestros representantes diplomáticos, los instrumentos de concesión correspondiente»*.⁴⁵

L'autor de la nova medalla també té una biografia exemplar. Frederic Marès Deulovol (1893-1991) va néixer a Portbou i el 1903 arribà amb la família a Barcelona, on es formà com escultor a l'Escola Superior d'Arts i Indústries i Belles Arts (la Llotja).⁴⁶ Completà la seva formació al taller del també escultor Eusebi Arnau. El 1913 va ser pensionat a París per l'Ajuntament de Barcelona. El 1925 celebrà la seva primera exposició individual a les Galeries Dalmau, el 1927 modelà la Medalla del FAD i en va ser vicepresident (1930). Obrà una gran varietat d'escultures per a Barcelona (plaça de Catalunya, Rambla de Catalunya, Tibidabo...) i arreu de Catalunya. El 1935 va esdevenir membre actiu i vicepresident de l'entitat Ajut als pintors i escultors de Catalunya, per tal de socórrer als artistes en cas de malaltia, indigència o mort. Poc després, modelà la Medalla dels Amics dels Museus de Catalunya (1936).

Amb un treball que primer seguí les directrius del Noucentisme, orientà la seva obra cap a l'escultura ornamental i commemorativa. Participà en nombroses exposicions individuals i col·lectives, sobretot a Barcelona i Madrid, i puntualment a l'estranger. Durant el període republicà, Marès participà en la vida cultural barcelonina i exposà sovint a la ciutat, com al Saló de Barcelona.⁴⁷

Durant la Guerra Civil col·laborà amb la Generalitat de Catalunya per tal de salvaguardar el patrimoni artístic: participà en la protecció de l'edifici del Seminari Conciliar i inicià les tasques de reconstrucció de la basílica de Santa Maria del Mar. Durant la postguerra s'acomodà a la nova situació política i treballà per a clients institucionals, religiosos o de les grans entitats financeres. De fet, ja el 1939, en període franquista, realitzà una nova escultura de bronze per a la porta

44. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-1, 1950-1.

45. Escrit del governador civil Felipe Acedo Colunga a l'alcalde de Barcelona, el 18 de febrer de 1955. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-1, 1950-1.

46. Una completa biografia artística està publicada a: Núria RIVERO, "Frederic Marès: entre l'escultura i el servei públic" dins: *Catàleg d'escultura i medalles de Frederic Marès*, Fons del Museu Frederic Marès / 4, Museu Frederic Marès, Barcelona, 2002, p. 11-117.

47. Enric F. GUAL, "L'escultura als Salons", *Mirador*, Barcelona, 29.06.1933, p. 7.

de l'absis de la basílica de Santa Maria del Mar.⁴⁸ Entre altres treballs d'aquella època cal destacar, per la seva simbologia i emplaçament a la plaça dels Cinc d'Oros, «la estatua de la Victoria, instalada en la parte baja del obelisco erigido en aquella plaza. Dicha estatua representa una matrona alzando el símbolo del laurel. Al pie del monumento figura un escudo nacional con la leyenda 26 enero 1939. Año de la Victoria».⁴⁹ Paral·lelament, també s'incorporà a la tasca docent: «Federico Marés Deulovol acaba de obtener, en reñidas oposiciones, la cátedra de Modelado y Composición de la Escuela Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona, al tiempo que era nombrado académico correspondiente de la Real de San Fernando. [...] Es también autor de la Medalla de la Ciudad de Barcelona, de la de Badalona y otras.»⁵⁰ Cal fer notar que la Medalla de la Ciutat de Badalona, obrada per Jaume Oriol el 1933, va ser també substituïda per una de Marès, que es distribuï en or, argent i bronze.⁵¹ L'Ajuntament de Barcelona li encarregà igualment altres medalles, com la de l'Exposició Nacional de Belles Arts (1940), la dedicada a Jacint Verdaguer (1945) en ocasió del centenari del poeta, la de Jaume Balmes (1948), la del Premi Bonsoms (1952) o la que es lliurà al Mèrit Científic, Artístic i Cultural de l'Ajuntament de Barcelona (1953), entre d'altres.⁵² La Medalla de la Ciutat la modelà al seu taller del carrer de Mallorca números 184 i 219 interior.

Marès també fou director de l'Escola Superior de Belles Arts i de l'Escola d'Arts i Oficis Artístics Llotja de Barcelona. Igualment, presidí la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Coneixedor i apassionat de l'escultura, n'acumulà una important col·lecció que, juntament amb altres de temàtica diversa, donà a la Ciutat de Barcelona. Així, l'1 de juny de 1946, el mateix dia que Marès exposava a la capella de Santa Àgata les escultures dels panteons reials que havia reconstruït per al Monestir de Poblet, es formalitzà la donació de la col·lecció d'escultura i objectes antics que duria el seu nom, Museu Frederic Marès, inaugurat el 25 de novembre de 1948 i que dirigí fins a la seva mort.⁵³ El mateix dia li fou concedida la Medalla d'Or de la Ciutat que ell mateix havia obrat.

Frederic Marès degué fer el model en guix a finals de 1939 o inicis de 1940, després de saber que l'Ajuntament volia seguir concedint-la i que en volia una

48. "Reposición de una imagen en Santa María del Mar", *La Vanguardia*, Barcelona, 09.12.1939, p. portada.

49. "Barcelona celebró con gran entusiasmo patriótico el II aniversario de su liberación. Inauguración del monumento de la Victoria", *Hoja del Lunes*, Barcelona, 27.01.1941, p. portada.

50. "El escultor Marés, Catedrático por oposición de la Escuela Superior de Bellas Artes de Barcelona", *Hoja del Lunes*, Barcelona, 19.04.1943, p. 6.

51. "La medalla de oro de Badalona a los excautivos y familiares de Caídos por Dios y por España", *La Vanguardia*, Barcelona, 29.09.1942, p. 9.

52. "Mundillo", *La Vanguardia*, Barcelona, 01.06.1945, p. 7.

53. "La Exposición de las estatuas reales de Poblet", *La Vanguardia*, Barcelona, 02.06.1946, p. portada i p. 10.

de nova, i que ell s'hagués prestat voluntàriament a fer-la.⁵⁴ De fet, el 12 de març de 1940 ja s'aprovà el pressupost «*de fundición y realización de la Medalla de la Ciudad, para lo cual se ha ofrecido desinteresadamente el escultor Sr. Marés*», de manera que el model ja estava fet en aquestes dates.⁵⁵

La producció de la segona Medalla de la Ciutat s'encarregà, a petició de Marès, a l'empresari numismàtic Isidre Cistaré Golarons.⁵⁶ En un escrit presentat per l'escultor per tal de poder fabricar les tres primeres medalles d'or (a Francisco Franco, Mercedes Capsir i Carlos Bossi), demanà que era «*necesario un oficio del Excmo. Ayuntamiento, dirigido a don Isidro Cistaré, industrial, registrado con el n° 23 en la Delegación de Industrias de la provincia de Barcelona, encargándole la acuñación de tres medallas de la Ciudad de Barcelona, en oro de ley*». ⁵⁷ Cistaré fabricà les primeres peces i, a finals dels anys 40, en produí de més perquè quedessin desades a l'Oficina de Cerimonial de la Casa de la Ciutat, solució que assegurava un estoc i que es repetí altres anys.

Cistaré era el fundador de la firma barcelonina Acuñaiones Españolas SA, una empresa que comercialitzà sèries de medalles, generalment d'or i plata, com

La segona Medalla de la Ciutat, en la versió de sobretaula. Número d'inventari: MFM 3704 i 3704R. Museu Frederic Marès, fotografia de Guillem F-H

Frederic Marès. Isidre Cistaré, Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1940, Medalla de la Ciutat de Barcelona. Aram. Encunyada. 94 gr. 60 x 60 x 3 mm. (vuitavada i sense anella)

a/ Bust frontal d'una jove coronada (la Ciutat) amb vel sobre les armes de Barcelona, a l'exerg: BARCE / LONA i una branca de llorer. Sig.: MARES.

r/ Figura femenina clàssica asseguda i recolzada en les armes de Barcelona, sosté branques de llorer. Gran exerg. Sig.: MARES. Marca del fabricant.

Imatge: Museu Frederic Marès. Foto: Guillem F-H

54. Al Museu Frederic Marès es conserva el revers en guix, de 20 cm de diàmetre. MFM 3192.

55. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1950-1.

56. Miquel de CRUSAFONT, *Glossari català de Numismàtica amb totes les poblacions emissores (Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa)*, Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 2017, p. 39.

57. Arxiu Contemporani de Barcelona. Secció de governació, Subsecció de Cultura, A-IV-0, 1950-1.

a forma d'inversió. El 1977, a través de la seva firma, impulsà el *Concurso Medallístico Iberoamericano*, en què els participants havien de presentar models sobre un tema concret i els guanyadors eren recompensats en metàl·lic i amb la peça produïda, que després comercialitzava en or, argent o bronze.⁵⁸ També és autor de diverses patents, com la d'un dispositiu exhibidor per a medalles i similars (16.10.1969).⁵⁹

Cistaré va tenir l'oficina comercial a Barcelona, als anys 40 al carrer València, 195, i també, ja als anys 70, al carrer Còrsega, 282. En el seu material comercial es promocionava com a propietari de la "*Fábrica de Medallas religiosas y artísticas. Trabajos especiales para santuarios, corporaciones, etc.*". A partir dels anys 60, la Medalla de la Ciutat va ser produïda pel joier Aureli Bisbe.⁶⁰

El fet que Marès no treballés amb la Casa Ausió, fabricant de la primera medalla, podria respondre a la voluntat (seva o del nou consistori) de no seguir col·laborant amb el fabricant anterior. Cistaré va acabar fent diverses peces per al règim franquista, com la Medalla d'Or de la Ciutat de Tortosa, que va ser lliurada al dictador el 1947 i que costà 5.738 ptes.⁶¹

La Medalla de Barcelona de Marès és vuitavada, com altres del mateix escultor, i respon a la nova estètica que es desenvolupa als anys 20 i que tant èxit va tenir entre les medalles Art Déco. No és, tampoc, un format nou, atès que ja s'havia donat des del segle XVIII i en especial al segle XIX, sobretot a l'Europa central.

L'estil de la peça segueix el treball de Marès d'aleshores, encara sota la influència d'un cert classicisme. Presenta, a l'anvers, el rostre de Barcelona jove, serè i inexpressiu. El vel deixa entreveure uns cabells llargs i rinxolats, que donen un cert dinamisme al retrat, acabat amb la corona comtal. Aquesta corona recorda la que modelà el seu mestre, Eusebi Arnau, per a la medalla de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. Les armes del seu darrera mostren l'escut de la ciutat amb la creu de sant Jordi i dos pals per quarteró (les quatre barres queden així separades). L'exerg, a l'alçada del pit, du la llegenda amb el nom de la ciutat tallat per una branca de llorer, símbol de la Victòria. La gràfila que emmarca la peça, les armes i l'exerg li configuren un aspecte molt geomètric, sobri i de línies rectes, únicament humanitzat amb el bust frontal. El revers presenta una segona figura, aquesta asseguda i recolzada en les armes de la ciutat, mentre sosté i ofereix, allargant el seu braç esquerra, un ram amb branques de llorer.

58. Els tres premis eren recompensats, respectivament, amb 500.000, 300.000 i 200.000 pessetes. "Premio Isidro Cistaré Golarons", *ABC*, Madrid, 30.12.1978, p. 6.

59. Patentes de octubre de 1969, p. 20. Classificació A47F7/02.

60. Aureli Bisbe la produí per microfosa i l'acabà a mà. El revers de la medalla, adaptada per Bisbe, serví per a la Medalla commemorativa dels Jocs Olímpics de 1992 i la Medalla al Mèrit Esportiu, ambdues de l'Ajuntament de Barcelona.

61. Sònia CASTELLÓ, "Els honors passats", *SER Catalunya*, 27.04.2017 (portal web).

El físic d'aquesta figura és generós i musculós, i els plecs de la túnica marquen la seva silueta cobrint-la púdicament. La gràfila d'aquesta escena s'ajunta, a la part inferior, amb un gran camp que permet gravar-hi al burí el nom del guardonat. La peça de penjar presenta una anella soldada a la part superior, per on hi passa el cordó que permet dur-la penjada al coll.⁶² Es coneix editada en or, argent i aram.⁶³

Durant el període franquista, la Medalla de la Ciutat va dur el mateix nom, i així es feia constar en les comunicacions, però s'imposà en dos materials nobles segons el grau del mèrit. Així, es concediren la *Medalla de Oro de la Ciudad* i la *Medalla de Plata de la Ciudad*, malgrat que la premsa també la publicà com *Medalla de Honor*.⁶⁴ Diversos canvis en la normativa han dut a anomenar-la, actualment, Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona. Frederic Marès també és l'autor de la Medalla al Mèrit Científic, Artístic i Cultural que obrà el 1953, una variant d'aquella, ara lliurada com a Medalla d'Or al Mèrit Cultural, Científic, Cívic o Esportiu.⁶⁵

Com s'ha dit, la nova medalla es concedí primer, en or i a títol individual, a Francisco Franco. Sabem, per un escrit de Frederic Marès, que aquesta medalla era més gran que les que es concediren després: mesurava 65 mm de diàmetre i 5 mm de gruix, mentre que les de 40 mm de diàmetre eren de 3 mm de gruix. Es decidí que al costat de la llegenda "*A S. E. El Jefe del Estado y Generalísimo de los Ejércitos Nacionales*" no hi figurés la data. En el llibre de concessions, se situà el cap d'estat com a primer de la llista i la degué rebre el 1940.

Com s'ha comentat anteriorment, la voluntat de seguir concedint la medalla va sorgir el mateix any 1939. L'alcalde Miguel Mateu Pla proposà que, «*interesando que, para honrar la decidida y heroica actuación durante la guerra del Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat, en la que formaban en gran número los hijos de esta ciudad y de Cataluña evadidos del terror rojo, se conceda la Medalla de Honor de la Ciudad, ofreciendo el lazo de la misma a su bandera, honrando así a los que generosa y desinteresadamente dieron su vida por Dios y por la Patria bajo sus pliegues en la gloria del combate, y a los que Dios quiso sobrevivieran para estímulo de nuestras juventudes; y que se conceda, asimismo, la Medalla de Honor de la Ciudad a los supervivientes de la Centuria Catalana de Falange Española que, en el frente de Espinosa de los Monteros, lucharon por la salvación de la Patria con el mismo denuedo que, en el Alto de los Leones de Castilla, rindieron su tributo a la Patria los primeros hé-*

62. Miquel de CRUSAFONT, *Glosari català de Numismàtica*. Cit supra., p. 375.

63. Vegeu la peça obrada en argent a: Miquel CRUSAFONT *Medalles conmemoratives dels Països Catalans*. Cit supra. Número de medalla al catàleg: 1824, p. 682.

64. "Homenaje a D. Manuel Ribé", *La Vanguardia*, Barcelona, 21.06.1944, p. 10. També: "Homenaje al escultor Federico Marès", *La Vanguardia*, Barcelona, 27.01.1943, p. 2.

65. *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 12.07.2012.

66. *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 07.08.1939, p. 240.

roes del Glorioso Movimiento Nacional, ofreciendo en su recuerdo el lazo de la misma a uno de los guiones de los caídos de esta ciudad». ⁶⁶ Aquestes medalles es col·locaren, finalment, el juliol de 1942. ⁶⁷

Després del *Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat* -que es lliurà a seixanta-dos combatents-, el 1940 també es concedí la Medalla d'Honor de la Ciutat (sic) a la cantant Mercedes Capsir (decret de la Comissió Municipal Permanent del 2 de gener de 1940), la Medalla d'Or de la Ciutat al cònsol general d'Itàlia a Barcelona Carlos Bossi (decret del 28 de març de 1940) i la Medalla de Plata de la Ciutat al doctor Jean Briasco (decret del 9 d'agost de 1940). ⁶⁸ Finalment, el 9 de novembre d'aquell any s'envià un escrit a Frederic Marès perquè procedís a l'encunyació de les tres medalles, que es van fabricar amb or i plata de la Sociedad Española de Metales Preciosos.

Entre altres medalles concedides, el 1941 es lliurà la Medalla d'Or de la Ciutat al capità general de la IV Regió Luís Orgaz Yoldi (decret del 16 de juny de 1941) i al governador civil i *jefe provincial del Movimiento* Antonio F. Correa Véglisson (decret del 12 d'agost de 1941). ⁶⁹ El 1942 «el Ayuntamiento otorgó, por unanimidad, la Medalla de Plata de la Ciudad, por los extraordinarios servicios que le prestó durante el período rojo, a M. Juan Tremolet, que se hallaba al frente del Consulado General de Francia al iniciarse el glorioso Alzamiento. El señor Tremolet se hizo acreedor al agradecimiento de Barcelona por la intensa y abnegada labor que desarrolló para facilitar la evasión de la zona roja, y su paso a la nacional, a innumerables barceloneses que eran víctimas de la persecución separatista-marxista. [...] El solemne acto de entrega de la Medalla de Plata al señor Tremolet tuvo lugar ayer, al mediodía, en el despacho de la Alcaldía, donde fue recibido por el alcalde, don Miguel Mateu, tenientes de alcalde, señores Ribas, Joaniquet, García-Tornel, Bassols, barón de Cuadras, marqués de Sagnier y barón de Albí, secretario de la Corporación, don Enrique de Janer, jefe de Ceremonial, don Manuel Ribé y muchas de las personalidades a las que el señor Tremolet facilitó medios para salvarse de la criminalidad roja.» ⁷⁰ Aquesta Medalla de Plata de la Ciutat es concedí a títol individual, però

67. "La conmemoración del glorioso 18 de julio", *La Vanguardia*, Barcelona, 19.07.1942, p. portada i p. 4.

68. Sobre Mercedes Capsir: «Ante la relevante actuación patriótica de la eximia cantante Mercedes Capsir, en sus actuaciones en esta ciudad después de liberada, confirmando su tradición de españolismo y amor patrio, y, más que como premio a tales virtudes y a su talento artístico, como distinción galante de la ciudad a quien supo poner tan alto su nombre y prestigio en cuantas campañas artísticas efectuó por todo el mundo, [se decide] conceder a la ilustre artista la Medalla de Honor de la Ciudad». *Gaceta Municipal de Barcelona*, Barcelona, 08.01.1940, p. 1. La comunicació es va fer pública al Gran Teatre del Liceu després que cantés en l'òpera *Madama Butterfly*. Vegeu: "Madama Butterfly, en velada de homenaje a Mercedes Capsir", *La Vanguardia*, Barcelona, 05.01.1940, p. 3.

69. "Mañana, el Ayuntamiento hará entrega de la medalla de la Ciudad, al señor Correa Véglisson", *La Vanguardia*, Barcelona, 17.07.1941, p. 4.

70. "Imposición de la Medalla de la Ciudad a M. Tremolet, antiguo cónsul de Francia en Barcelona", *La Vanguardia*, Barcelona, 11.04.1942, p. 5.

també a grups, com al *Banderín de la Vieja Guardia*, motiu pel qual l'alcalde Miguel Mateu indicà: «*A raíz de la liberación de Barcelona por el esfuerzo de los Ejércitos de Franco, el Ayuntamiento instituyó la Medalla de la Ciudad para honrar a héroes, artistas, hombres de ciencia y beneméritos patricios, a cuya cabeza figura Franco, el forjador de la victoria y liberador de la tiranía marxista. Y la primera medalla colectiva fue otorgada al Guión de los Caídos, en conmemoración de los que bajo la bandera de la Patria, en la Centuria y en el Tercio de Nuestra Señora de Montserrat dieron la vida por Dios y por España, cara al enemigo*». L'alcalde, el dia que s'adreçà a ells, afegí: «*Pero de todos estos excombatientes los primeros entre ellos, fuisteis vosotros los que fundidos hoy en la Vieja Guardia militasteis en Falange Española o en la Comunión Tradicionalista, con visión de precursores; y aunque sólo fuera por ello, sois acreedores a este reconocimiento y distinción de la ciudad, y por ella, hoy, en nombre de ella, me cabe el honor en cumplimiento del acuerdo adoptado, de colocar en vuestra enseña la Medalla de Plata de la Ciudad*».⁷¹ La Medalla de la Ciutat també es concedí al *Guion de excombatientes de la División Azul*.⁷²

Entre les personalitats ciutadanes rellevants també es lliurà a l'actor badaloní Enric Borràs (Saló de Cent, 1943),⁷³ al pintor José Gutiérrez Solana (Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi, 1943)⁷⁴ i a l'escriptor Eduardo Marquina (Saló de la Reina regent, 1946), cerimònia a la qual assistí Frederic Marès.⁷⁵ Cal fer notar que, per decret del 16 de març de 1948, es concedí al mateix Frederic Marès. El 1949, la medalla es lliurà al Fútbol Club Barcelona en ocasió del cinquantenari de la seva fundació i, el 1950, als Amics dels Museus, entre altres. Finalment, el 27 de novembre de 1950, el Plenari Municipal aprovà el Reglament de la Medalla de la Ciutat. El 28 de juliol de 1952, el Consell Plenari aprovà el Reglament per a la Medalla al Mèrit Científic o Artístic de la Ciutat de Barcelona que, alhora, va rebre l'informe favorable de la *Junta de Letrados* el 13 de novembre de 1952. Aquest reglament va ser modificat pel text d'aprovació inicial del Reglament de les Medalles al Mèrit Artístic i Científic, publicat a la *Gasetta Municipal* (núm. 14, del 10 de maig de 1997), va ser substituït pel

71. "Imposición de la Medalla de la Ciudad al banderín de la Vieja Guardia", *La Vanguardia*, Barcelona, 20.07.1943, p. 5.

72. *Ibidem*.

73. «Tuvo efecto, en el Salón de Ciento, el homenaje de la ciudad al ilustre actor don Enrique Borràs. Ocupó la presidencia el gobernador civil y jefe provincial del Movimiento, señor Correa, quien tenía a su derecha al agasajado». "Homenaje a Enrique Borràs. El alcalde le impone, la Medalla de Oro de la Ciudad", *La Vanguardia*, Barcelona, 19.05.1943, p. 5. Vegeu també: "Recepción en honor de don Enrique Borràs, en el instituto del Teatro", *La Vanguardia*, Barcelona, 07.03.1943, p. 6.

74. "Homenaje al escultor Federico Marès", *La Vanguardia*, Barcelona, 27.01.1943, p. 2. Vegeu també: "El alcalde de Barcelona entrega la Medalla de honor al pintor Gutiérrez Solana", *La Vanguardia*, Barcelona, 25.03.1943, p. 5.

75. "Solemne imposición de la Medalla de Oro de la Ciudad a don Eduardo Marquina", *La Vanguardia*, Barcelona, 22.01.1946, p. 14.

Reglament per a la concessió de les Medalles d'Or al Mèrit Cultural, Artístic, Científic i Cívic (2004)⁷⁶ i, finalment, va ser derogat per l'actual Reglament d'honors i distincions de l'Ajuntament de Barcelona (12 de juliol de 2012).

Conclusions

Construïda la història, ara sabem que la Medalla de la Ciutat es creà per agrair a Josep Llimona que donés, a Barcelona, la seva escultura *El Forjador* l'1 de maig de 1930, i que l'Ajuntament de Barcelona la va promoure per acord plenari del 29 d'abril de 1930. Aleshores, el país vivia el regnat d'Alfons XIII, essent alcalde Joan Antoni Güell i López, comte de Güell, de manera que la iniciativa primera no va ser republicana. Potser per això el model de Casanovas que representa la ciutat du corona i no, com hagués pogut ser el cas, un barret frigi.

Enric Casanovas s'havia format al taller de Josep Llimona, l'escultor que va rebre el primer exemplar el 7 de juliol de 1932. Cal assenyalar que Llimona, Casanovas i Frederic Marès van coincidir en l'entorn cultural de l'època a la ciutat, i que tots tres van obrar medalles.

Casanovas es manifestà defensor de les llibertats davant l'alçament franquista i va haver d'emigrar en acabar la Guerra Civil. El nou règim feixista desestimà la seva medalla i decidí fer-ne una de nova, que Marès s'oferí a realitzar. Aquesta segona Medalla de la Ciutat s'aprova per acord de la Comissió Municipal Permanent el 12 de març de 1940, essent alcalde Miguel Mateu Pla, membre del partit Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Anys després, en agraïment a la donació del seu taller-museu a la Ciutat, Marès va rebre, el 1948, la Medalla de la Ciutat que ell mateix havia modelat.

Tant la medalla de Casanovas com la de Marès són d'una correcta execució artística, ambdues dignes de la ciutat. A més, ni la medalla de Casanovas presenta elements inequívocament republicans, ni la de Marès els propis del règim franquista o de caire feixista.

Responent al prec formulat pel Il·lm. Sr. Juanjo Puigcorbé i esmentat a l'inici d'aquest text, val a dir que la primera medalla fou promoguda per l'ajuntament monàrquic i, com a democràtic i electe que era, es pot considerar legítima, mentre que la segona medalla fou impulsada per l'ajuntament franquista, que era clarament dictatorial i, per tant, imposat i il·legítim. La decisió del canvi d'una medalla per l'altra, recuperant la primera, és, per tant, exclusivament política. Una decisió per a la qual el consistori haurà de buscar consens o bé, qui sap, si passar pàgina i crear una tercera Medalla de la Ciutat, per a la qual es podria fer, ara sí, un concurs públic.

76. Ajuntament de Barcelona. Biblioteca General. BCNROC. Repositori Obert de Coneixement de l'Ajuntament de Barcelona.

Documentació de medalles (IX): les medalles de Gorina S.A. de Sabadell

MIQUEL DE CRUSAFONT*

S'ha arribat a parlar d'una certa crisi de la medalla pel fet que, segons sembla, per a les commemoracions i per deixar constància històrica dels fets, avui tenim molts altres mitjans. En realitat, però, hi ha àrees en els quals el seu ús és ben viu, com, per exemple, la dels premis. Podem parlar, en aquest camp, de les medalles institucionals, com ara la Creu de Sant Jordi o la Medalla Francesc Macià de la Generalitat, ambdues dels Capdevila,¹ per exemple, però també de les medalles esportives, des de les dels Jocs Olímpics fins a les s'empren en les petites curses locals. També les d'algunes institucions com, per exemple, el nostre Institut d'Estudis Catalans, que va celebrar el seu centenari amb una medalla de Subirachs.² Altrament també és cert que molts artistes elaboren medalles com a simple element artístic, com ho feia, per exemple, Ramon Ferran, i amb això s'ha obert una altra via per a noves creacions.

Cal dir que també les empreses s'han dedicat sovint a emetre medalles. Aquí podríem recordar les sèries de General Òptica o d'Uriach fetes per Subirachs, o la llarga sèrie de les medalles que celebraven l'obertura de noves sucursals, emeses pel Banc de Sabadell.³

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Vegeu la primera, de Joaquim Capdevila, a CRUSAFONT, Miquel de, *Glossari Català de Numismàtica. Amb totes les poblacions emissores*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2017, p. 179. Pel que fa a la segona, de Manuel Capdevila, en publicarem l'anvers al nostre *Medalles Commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalana-Aragonesa*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), traient-lo d'un altre llibre (ZENEIDA SARDA, *Els Capdevila*, Ed. Destino, Barcelona, 1992, p. 166), on és reproduïda amb una mida de 76 mm i només d'anvers. En realitat, amida 58 o 50 mm (en les dues versions que hem vist) i al revers hi diu: Generalitat de Catalunya (a la versió més gran en majúscules)/MEDALLA/PRESIDENT MACIÀ, amb escut de la Generalitat i el nom del beneficiari. Per acabar-ho d'adobar, nosaltres ens vàrem confondre i la vàrem descriure com a Medalla Monturiol.

2. S'ocupà de l'edició la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC) i apareix publicada al *Directorio de las Societats filials (1907-2007)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, p. 261.

3. Vegeu, pel que fa a les medalles de Subirachs, BORRÀS, Ramon, *Subirachs. Medalles*, Ed. Mediterrània, Barcelona, 1997, i SUBIRACHS, Judit, "Medalles i plaquetes de l'escultor Subirachs (1997-2005)", *Acta*

Avui ens plau donar a conèixer un grup de tres peces fetes encunyar per l'empresa tèxtil Gorina S.A. de Sabadell, emeses des de l'any 1965 i amb motivacions diverses.

Els Gorina, com a família vinculada al món tèxtil, es poden rastrejar des del segle XV, però el referent més important va ésser l'establiment de la seva indústria, cosa que va ocórrer l'any 1835 de la mà de Joan Gorina i Morató (1814-1886). Es

Numismàtica 35, Barcelona, 2005, p. 191-221. Hi ha encara medalles posteriors, en curs d'estudi. Pel que fa a la sèrie del Banc de Sabadell, en podeu veure un exemple a CRUSAFONT, Miquel, *Medalles Commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2006, núm. 1935. La sèrie completa de les 35 medalles editades la trobareu relacionada a CRUSAFONT, Miquel, "Novetats i precisions sobre les medalles commemoratives dels Països Catalans", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, 2009, p. 195-234, vegeu p. 201-202.

tracta, doncs, d'una de les indústries existents més antigues de Catalunya i de les poques que s'ha mantingut de forma ininterrompuda dins de la mateixa família. L'empresa ha estat sempre un referent a Sabadell i l'any 1924 fou visitada pel rei Alfons XIII.

L'any 1985, l'empresa celebrava el seu 150è aniversari, cosa que va solemnitzar amb l'encunyació d'una de les medalles que descriurem i també d'un llibre.⁴ En els seus textos s'hi rememoren fets històrics de relleu, com ara les cinc medalles al treball del ministeri corresponent, obtingudes per càrrecs de l'empresa, i també els premis d'antiguitat que atorga el Gremi de Fabricants de Sabadell i que en aquell moment havien obtingut 33 treballadors de la casa. L'empresa va obtenir també el premi al mèrit exportador els anys 1975, 1979 i 1983. Certament, del 1985 ençà, de segur que ha rebut encara altres guardons.

L'empresa ha jugat sempre la carta de la qualitat; en els darrers temps, amb línies d'alta especialització, ha assajat sempre d'assolir la implicació de la seva gent, com queda palès en el llibre esmentat. També ha estat atenta al batec ciutadà, i puc fer constar que Gorina S.A. fou una de les empreses sabadellenques que va ajudar a finançar els Cursets Internacionals de Paleontologia que va organitzar, en els anys seixanta del segle passat, el paleontòleg Miquel Crusafont i Pairó, creador de l'Institut Català de Paleontologia que porta el seu nom. En aquells temps, la paleontologia que conreava el meu pare era encara una disciplina d'una gran especialització i que molts pocs coneixien.

Les medalles de la indústria Gorina que coneixem són les següents:

1

1. 1966-Medalla d'argent celebrativa de la concessió de la Medalla al Treball a Carles Presagué.

a/ GORINA S.A./ 1935 sota l'emblema de l'empresa, un cap de moltó sobre una llançadora.

4. GORINA, S. A, *Homes que fan empresa. Cent cinquanta anys d'història. 1835-1985*. Sabadell, 1985. Hi intervenen diversos autors i hi ha sectors en diferents idiomes, entre ells el xinès.

r/ CONMEMORACIÓN-IMPOSICIÓN/MEDALLA/AL
MÉRITO EN EL TRABAJO/CATEGORIA DE PLATA

30.IV.66/A/D. CARLOS PRESAGÜÉ

VIDAL-SABADELL 18 DICIEMBRE 1966. En el camp,
estampa de la distinció mencionada.

Pes: 41,5 g (AR) Diàmetre: 42 mm Inèdita

D'aquesta medalla se'n bateren uns 20 exemplars d'argent i també se'n
feren d'aram per a tot el personal de l'empresa.

2./2a 1971-Medalla de 50 i 40 anys de servei a l'empresa.

a/ Mateixa estampa que en la medalla anterior.

r/ UNIÓN CALIDAD / FE. Dues mans enllaçades.

Pes: 16,5 g (AR) Diàmetre: 30 mm Llibre 150è aniversari, p. 36

Aquesta medalla es presenta en estoig on hi consten, en una plaqueta, els anys de treball a l'empresa i el nom del guardonat. La medalla d'or es dona en el cas de 50 anys a l'empresa, i la d'argent, en els 40 anys, però també en alguna ocasió aquesta darrera es donà en superar-se els 25 anys. L'any 1985 ja se n'havien donat quatre d'or i quatre d'argent. També se'n feren d'aram i amb anella per a distingir altres serveis de menor entitat (2a).

3

3. 1985-Medalla del 150è aniversari de l'empresa.

a/ Teixidor treballant en un teler. Al fons, armes de Sabadell.

r/ *SIENDO JUAN CARLOS I REY DE ESPAÑA*/150 / ANIVERSARIO / 1935-1985/GORINA/S.A.-SABADELL A 10 OCTUBRE 1985. Emblema de l'empresa com en les medalles anteriors

Pes: 40,5 g

Diàmetre: 42 mm

Inèdita

D'aquestes medalles se'n feren algunes d'argent per a les personalitats, i la resta argentades per a tot el personal de l'empresa.

Agraïments: donem les gràcies a l'amic Salvador Soley i Junoy, que ens ha facilitat la major part de les informacions que consten en aquest article. Ell treballà llargs anys a l'empresa, on hi tingué responsabilitats importants, i posseeix les medalles d'or i d'argent pels anys de dedicació, un tipus de medalla, per cert, que també fou dissenyada per ell.

2.

Tresors i troballes monetàries XXXIII

TROBALLA PROP DE FIGUERES (carolingi)

*MIQUEL DE CRUSAFONT**

Núm.: AN-94.

Lloc: a prop de Figueres, vers l'est.

Composició: 1 òbol carolingi a nom de Lluís.

Dates límit de l'ocultació: segona meitat del segle IX.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: vers 1950.

Circumstàncies de la troballa: en superfície, en camp de conreu.

Descripció:

Òbol carolingi d'argent a nom de Lluís.

a/ +XPISTIANA RELIG

Templet més aviat ample

r/ +ILVDOVVICVS IMP

Creu interior amb punts als espais

Pes: 0,62 g Diàmetre: 15 mm

Ref.: Prou-1005 var.

El tipus de Prou és amb RELIGIO.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

Comentaris:

Es tracta d'una peça carolíngia relativament rara. Efectivament, Prou, en relacionar els tipus a nom de Lluís del temple i sense indicació de seca, amb la llegenda XPISTIANA RELIGIO, repertoria 43 diners i només 7 òbols. De tots ells, només un té llegendes regulars com aquest, tot i el lleu escurçament de la darrera paraula de l'anvers. L'abreviació RELIG per RELIGIO és natural per a un òbol, on es disposa de menys espai i no té la mateixa significació que les llegendes alterades o irregulars.

Segons Prou, aquest tipus a nom de Lluís ha de correspondre a Lluís el Pie-tós (814-840) o bé a Lluís II (855-875), ja que ambdós tingueren la titulació imperial que expressa la part final de la llegenda del revers, IMP. Prou suposa que aquest tipus sense nom de seca fou emprat en diferents tallers i creu que es bateren especialment a les zones d'Alemanya i d'Itàlia. D'altra banda, divideix les peces que descriu en dos grups: el primer, amb el temple més alt i afuat, i el segon, amb el temple ample. Tots els òbols que descriu són de temple ample, com ho és també el que descrivim. Atès que la major part dels òbols són, doncs, del segon grup i que la major part d'ells presenta llegendes alterades, més pròpies d'una emissió tardana, la peça hauria de correspondre al temps de Lluís II (855-875), de qui es coneixen diners de Venècia. De tota manera, Prou no té en compte que hi ha un altre Lluís que també tingué aquesta titulació imperial des del 901. Es tracta de Lluís el Cec de Provença (887-928), de qui no fa gaire vàrem publicar un diner d'Arles amb aquesta titulació imperial i es tractava, de fet, de l'única peça d'aquest sobirà que la porta, ja que els altres diners d'Arles fets per ell i fins llavors publicats només duïen la llegenda LVDOVVICUS. De les tres possibilitats, potser el més lògic és situar-se en una cronologia intermèdia, ja que en el grup considerat més antic per Prou no hi ha òbols, i en el grup més tardà, aquests tenen llegendes alterades. Per tant, es podria suposar que la peça correspon, efectivament, a Lluís II (855-875). Això indicaria que la peça entrà a Catalunya en temps de Carles el Calb (840-875) o una mica més enllà i, per tant, es podria precisar la pèrdua com de la segona meitat del s. IX.

La troballa té el seu interès, ja que no abunden pas els afloraments de monedes carolíngies a Catalunya. En el treball de Balaguer del 1999, n'apareixen només 14 en l'espai català, tot i que darrerament se n'han publicat algunes més a aquest mateix apartat d'*Acta Numismàtica*, en la secció "Troballes Monetàries" que publica P. Y. Melmoux a *La Pallofe* i en algun altre article solt, com el que hem mencionat abans sobre el diner d'Arles de Lluís el Cec, que aparegué a la zona de Lleida.

Bibliografia:

PROU, Maurice, *Les monnaies carolingiennes*, París, 1892, reedició Graz, 1969.

CRUSAFONT, M. “Dinero inédito carolingio de Arles, atribuible a Carlos el Ciego”, *Revue Numismatique* 158, París, 2002, p. 271-278.

BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, SCEN (IEC), Barcelona, 1999.

TROBALLA ALT EMPORDÀ/GIRONÈS, incusa inèdita

MIQUEL DE CRUSAFONT

Núm.: AN-95.

Lloc: zona de contacte entre l'Alt Empordà i el Gironès.

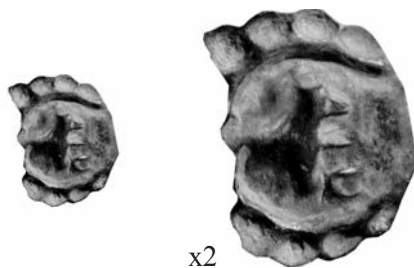
Composició: 1 incusa inèdita.

Dates límit de l'ocultació: incertes, vers segles XIV-XV.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: vers 1965.

Circumstàncies de la troballa: en superfície i en camp de conreu.

Descripció:

Incusa, probablement de llautó.

a/ Sense llegenda marginal. En el camp, un animal passant a la dreta i, a sota, la lletra C. Orla de grossos traços.

Pes: 0,48 g (xic incompleta)

Diàmetre: 17 mm

Inèdita

Comentaris:

Es tracta d'una peça desconeguda i sense llegenda marginal, de manera que el primer problema a resoldre és assajar-ne l'atribució. Tenim per això tres elements:

- 1- El lloc de la troballa.
- 2- La lletra C.
- 3- L'animal representat que caldrà identificar.

Són molt pocs elements, de manera que la conclusió que en podrem treure serà incerta i provisional i caldrà veure si noves troballes en el futur o noves dades documentals ens la confirmen. És un fet que es produeix, malauradament, amb molta freqüència en el cas de les monedes municipals.

La presència de la lletra C és probable que ens vulgui indicar la primera lletra del nom de la població emissora. El fet que l'hi afegeixin fa pensar que l'animal representat no resulta suficient per a identificar-la, de manera que el més probable és que sigui una població, el nom de la qual comenci amb la lletra C i que es completi amb quelcom relatiu a l'animal representat.

Per identificar aquest animal ens podem fixar en com són les seves representacions més habituals en les monedes, en la sigil·lografia i en l'heràldica, tot advertint, és clar, que difícilment es pot arribar a conclusions plenament segures.

Podem observar que l'animal té unes orelles visibles, que té la cua caiguda, que està en situació passant, amb una de les potes de davant alçada. El coll és curt i no presenta banyes.

La manca de banyes i el coll curt ens demostren que l'animal no és pas ni un cérvol ni una cabra. La cua curta i caiguda i la posició passant ens permet descartar el lleó, que sol ésser representat alçat i com en actitud d'atac i amb una llarga cua ondulada. Els gossos solen ésser representats en actitud de saltar i amb la cua curta i dreta, i generalment no presenten orelles gaire prominents. Ho podem veure en les marques dels florins de Descatllar o en les heràldiques de les famílies Geltrú i Girgós, 269 i 270 de Martí de Riquer. També el podem descartar. El llop sol ésser representat passant, amb orelles grans i cua caiguda. Així ho veiem, per exemple, en les heràldiques de les famílies Sos, Udet i Salt, 278, 279 i 280 de Martí de Riquer. Les vaques solen presentar un cap triangular i actitud passant, mai amb la primera pota alçada com en aquest cas, per tant també es pot descartar. El cavall també presenta un coll una mica més llarg. Per tant, el que millor s'adapta a la representació que tenim és la del llop, tot i que aquest, a voltes, també apareix atacant o dret com a la incusa de Gratallops, o amb la cua aixecada com en una representació francesa que ens aporta Martí de Riquer (p. 371). De tota manera, la pota aixecada representa una actitud una mica menys estàtica i, potser, una mica més agressiva, cosa que acabaria de portar-nos al llop.

Sí, basant-nos en el lloc de la troballa, analitzem els pobles de la Segona Vegueria començats amb C, podem descartar els quatre que tenen una arrel de Castell, ja que aquest edifici és el que sol ésser representat en les seves heràldiques. Per a la resta de pobles, si atenem la seva sigil·lografia només n'hi ha dos que tinguin per heràldica un animal sol: es tracta de Cantallops (segell 1047) i Canet de Mar (segell 1044).

Ambdues són poblacions prou antigues i, per tant, bones candidates a haver emès numerari vers els segles XIV o XV, que és la cronologia que sembla deduir-

se de l'aspecte de la incusa. Canet sembla més adient per la seva superior importància, però llavors l'animal hauria d'ésser un gos (un ca, que tindria la cua aixecada i no caiguda) i la C hi seria sobrera. Per a Cantallops, en canvi, tot i que avui ostenta una importància menor i es troba localitzat en el fons d'una vall, sí que lligaria la composició C-llop per Cantallops. La poca importància actual de la població i la seva ubicació no és obstacle notable, ja que el mateix es podria dir, per exemple, de Bagà, que també va fer numerari municipal.

Per tant, tot i la feblesa de les dades, ens inclinem per atribuir la peça a Cantallops.

No cal dir que la descoberta d'una peça municipal nova és sempre important. Com a tallers municipals més propers tenim Banyoles, Blanes, Girona, Palamós, Perpinyà, Puigcerdà i Sant Feliu de Guíxols i, una mica més apartats, Camprodon, la Seu d'Urgell o Castellbò, de manera que no podem dir, tampoc, que resti fora de context.

Bibliografia:

CRUSAFONT, M. *Catàleg General de la Moneda Catalana*, SCEN (IEC), Barcelona, 2009.

RIQUER, Martí de, *Heràldica Catalana*, 2 vols. Quaderns Crema, Barcelona, 1983.

SAGARRA, Ferran de, *Sigil·lografia Catalana*, 3 vols. Aj. de Barcelona, Barcelona, 1915.

CRUSAFONT/COMAS, *El florí d'or català*, ANE/SCEN (IEC), Barcelona, 1996.

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

CRUSAFONT, Miquel de, *Glossari català de numismàtica. Amb totes les poblacions emissores*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2017, 700 p.

No hi ha gaires diccionaris de numismàtica. Entre ells n'hi ha de més bons i de més dolents, però és evident que cada llengua ha tenir el seu a fi de poder explicar el significat de cada terme. En aquest sentit, l'autor, que ja havia establert els vocabularis numismàtics de la *Gran Enciclopèdia Catalana* o del Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, entre d'altres, ja comptava amb una bona base. D'altra banda, l'aplec documental del seu darrer llibre sobre la moneda catalana medieval, li permetia donar exemples d'ús de cada terme i, per tant, perfilar-ne millor la significació i documentar-ne l'ús. Amb això queden explicades les gairebé 600 entrades del *Glossari* que corresponen als noms comuns per a designar les monedes, els elements propis de la seva fabricació, els termes relacionats amb la circulació monetària i fins i tot les denominacions dels espais de la geografia de cada moneda.

El *Glossari*, però, no es limita pas a aquests 600 termes, sinó que en conté 3.678. Quines altres àrees s'hi han inclòs, doncs, en aquest aplec?

Deixem clares abans dues qüestions:

1- Mai abans s'havia fet un diccionari català de numismàtica.

2- L'autor ha optat per limitar el seu abast al català i als temes relacionats amb la moneda catalana i de la Corona Catalano-Aragonesa, al marge, és clar, d'una sèrie de termes de caràcter internacional que resulten imprescindibles fins i tot en qualsevol altre tipus de diccionari general.

El segon bloc d'entrades, amb gairebé 2.000 termes més, correspon a les poblacions de l'espai catalano-aragonès que en algun moment ha emès qualsevol tipus d'instrument monetari o medallístic. Som ara, doncs, en l'àmbit dels noms

propis i, després d'una brevíssima pinzellada amb dades històriques de cada població, s'hi expliquen, sempre en el mateix ordre, les monedes, pesals monetaris, pallofes, gitons, paper-moneda, medalles commemoratives i medalles de devoció de santuaris que n'han emès al llarg de la història. Se'n facilita el nom, la identificació i la referència bibliogràfica en els catàlegs corresponents a fi que se'n pugui ampliar la informació, si cal. En aquest apartat també s'hi han inclòs els diferents territoris i una breu història monetària de cadascun.

El tercer bloc comprèn un miler llarg d'entrades i abasta el que l'autor anomena "temes complementaris". Es divideix en dos apartats: el primer, identificat com "Actors en la fabricació i el gravat", comprèn els sobirans que feren moneda, els artistes, els gravadors, els mestres de la seca i els fabricants de medalles; el segon, identificat com a "Temes d'estudi", comprèn una breu ressenya de les principals institucions, els estudiosos, les revistes, les entitats, els tresors més importants i una selecció dels personatges històrics presents en les medalles commemoratives.

Els criteris per a fer la selecció de les entrades estan perfectament explicats a la introducció. Així, per exemple, s'ha indicat clarament que, en l'apartat dels numismàtics, només s'hi han inclòs els que han treballat, competentment, és clar, algun dels sectors de la numismàtica catalano-aragonesa. I, com sempre, ens hem limitat, per tant, a aquells treballs que tenen una veritable utilitat. Cal tenir present que, en aquest difícil apartat, s'hi han inclòs 145 breus biografies, quan en el diccionari francès, per exemple, n'hi ha només una escassa dotzena.

El llibre ofereix, doncs, no tant sols la significació de la nostra terminologia en aquest àmbit, sinó una útil guia per saber moltes altres coses, com ara quines poblacions han emès algun signe numismàtic i quins han estat aquests. És de creure, doncs, que pot ésser de gran utilitat als especialistes, però també als historiadors, als arqueòlegs i fins i tot als geògrafs.

Un nou repte superat, doncs, per l'autor i un instrument que enriqueix la cultura del nostre país.

ANC

MÓN ANTIC

ANGUERA I BUSQUÉ, Josep Albert, *Fons numismàtic de l'Abadia de Montserrat. Col·lecció P. B. Ubach*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 2015, 127 p.

Entre el nombrosíssim material provinent de l'Orient Mitjà que va anar aplegant el monjo Bonaventura Ubach per al Museu Bíblic de Montserrat, hi ha

també un fons monetari. Conté 355 monedes, que es reparteixen entre peces gregues, jueves i romanes, amb un fons important de tipus egipcis, no gaire habituals. L'autor situa el context històric, en fa la descripció i reproduïx les peces, de manera que així es pot estudiar el fons, però fa servir una pobra bibliografia per a classificar-les.

ANC

BÉNÉZET, Jérôme; SAVARESE, Laurent, “La circulation monétaire de l'agglomération de Ruscino (IIe siècle av-Ier siècle n.è.): nouvelles données issues des prospections de 2004-2006”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 189-196.

Les noves campanyes arqueològiques a Ruscino, situat a 4 kilòmetres de Perpinyà, han permès la descoberta de 231 monedes, que s'afegeixen a les 517 publicades el 1980 per Richard/Claustres i encara per altres d'autors anteriors. D'aquestes 231 peces, 214 són de l'edat antiga, que els autors les analitzen curiosament i els percentatges de presència de les quals comparen amb altres llocs arqueològics propers, com Empúries i Montiaurès. S'hi confirma la presència predominant de peces ibèriques procedents de la Península Ibèrica, amb moltes d'emporitanes, i entre elles s'observa que la meitat aproximadament apareixen partides. La presència d'altres monedes de tallers llenguadocians no és pas, però, negligible. Els autors conclouen que les noves dades permetran una millor aproximació a la circulació monetària, especialment dels segles I i II de la nostra era.

Miquel de Crusafont

CHEVILLON, J.-A.; MELMOUX, P.-Y., “Un groupe d'hémioboles à la tête casqué/chevre pour Ruscino”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 181-189.

El treball tenaç de P.-Y. Melmoux recollint pacientment dades de troballes monetàries va donant els seus fruits. Si en una primera etapa es va poder demostrar que els divisors d'argent amb hipocamp corresponien a Ruscino, ara s'ha pogut afegir a les emissions d'aquest taller un altre divisor d'argent amb una testa amb casc molt esquemàtica a l'anvers i una cabra al revers. Com diuen els autors, el fet que, de les 20 peces conegudes, 16 hagin aflatat a prop de Ruscino, dues més relativament a prop i només dues a la part sud dels Pirineus, determina

amb claredat la ubicació del centre emissor. Es tracta, d'altra banda, d'un tipus que copia un divisor grec d'Empúries, fins al punt que s'hi ha mantingut la lletra E que porten alguns d'aquells divisors anteriors. Aquestes peces porten, a més, una llegenda de mal interpretar i llegir que, en primera instància, Villaronga va interpretar com ARUTA. Ara, amb força més exemplars, sembla que s'hi pot interpretar ARIS... A, i els autors es pregunten si ens pot donar alguna indicació sobre el nom de la tribu ibèrica que poblava el Rosselló atès que el nom de "sardons" que els donaren els romans sembla tenir més aviat un caràcter despectiu.

El panorama de les emissions de Ruscino es va, doncs, enriquint, ja que fins fa pocs anys només li eren atribuïts uns escassos divisors de bronze.

Miquel de Crusafont

RIPOLLÈS, Pere Pau, "Kiritikus. Un type monétaire ibérique, non gaulois", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 197-200.

Descoberta d'un nou tipus de bronze ibèric de la seca d'Oskumke, que Villaronga situa entre el Vallès i el Maresme a causa del seu parentiu amb els tipus de Lauro i d'Ilturo. La particularitat de la nova peça és que, a banda de la llegenda indicativa de la seca al revers, porta una altra llegenda a l'anvers, Kiritikus, fins ara desconeguda i que l'autor pensa que pot tractar-se d'un nom personal, ja que la indicació de la seca ja apareix al revers.

La peça ja havia estat estudiada per Rancoule, ja que n'havia aparegut un exemplar al departament francès de l'Aude, però a causa de la seva mala conservació no la va poder llegir ni identificar. Villaronga va reexaminar la peça, però tot i que pogué llegir-ne una part de la llegenda de l'anvers (...tikus), no va poder llegir-ne el revers. Recentment, en un altre exemplar que P.-Y. Melmoux va mostrar a l'autor, s'hi podia identificar la seca d'Oskumken, amb la qual quedava clar que no es tractava pas d'una peça gal·la, sinó de la seca ibèrica catalana, amb la particularitat, com hem dit, que porta també una altra llegenda desconeguda fins avui.

Miquel de Crusafont

HIRIART, Eneko, *Catalogue des monnaies celtiques: 2. Les monnaies à la croix*, París, Bibliothèque Nationale de France / Musée d'Archéologie nationale de Saint Germain-en-Laye, 2017, 356 p.

El Catalogue des monnaies celtiques (CMC) és un projecte que pretén millorar la catalogació de les monedes celtes de la Gàl·lia i poder substituir l'anterior catàleg de referència d'Ernest Muret i Anatole Chabouillet, publicat el 1889. El catàleg es basa en les dues col·leccions públiques més importants de França: la del *Département des Monnaies, médailles et antiques de la Bibliothèque Nationale de France* (BnF) i la del *Musée d'Archéologie Nationale* de Saint-Germain-en-Laye, tot i que les mancances d'aquestes es completen amb exemplars procedents d'altres col·leccions públiques.

El segon volum del CMC està dedicat a les monedes anomenades “à la croix”, que representen el conjunt monetari més característic, i segurament més abundant, de la Gàl·lia meridional dels segles II i I aC. Com el seu nom indica, aquestes monedes, fabricades per diferents pobles al llarg de dos-cents anys, es reconeixen per presentar sistemàticament una creu al revers.

Eneko Hiriart relaciona fins a 1.202 monedes procedents de museus (catalogades, descrites i fotografiades), 3.000 troballes aïllades i 79 tresors de conjunt, que li permeten establir fins a 425 tipus monetaris diferents. Per tal de facilitar la identificació de les peces, que sovint apareixen incompletes, l'autor dibuixa cadascun d'aquests tipus. Al catàleg el precedeix un text sintètic que inclou informacions tipològiques, metrològiques, històriques i arqueològiques de les emissions, acompanyat de nombrosos gràfics, mapes i fotografies.

ANS

MEDIEVAL

BOMPAIRE, Marc, “L'atelier monétaire de Perpignan dans les années 1350-1360. Les données de la pratica de Francesco Bentacordi”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 219-224.

Seguint amb les seves útils anàlisis sobre els manuals de mercaderia, Bompaire aprofita les *Journées* de Perpinyà per aportar-nos altres dades ben útils sobre les encunyacions del seu taller monetari, en un moment en què s'hi emeten sobretot florins d'or. Les dades, de diferents fonts que comenta, no solen ésser, com és habitual en aquestes fonts, gaire detallades i caldrà aprofundir en els càlculs complexos que s'hi poden fer a partir de les dades de partença. Pel que es veu, la font Betacordi indica per als florins una llei de 22 quirats i $\frac{3}{4}$, cosa que situaria la presa d'aquesta dada en els anys 1355-1362. Pel que fa a la talla, tot i que hauria d'ésser de 68 peces el marc, Bompaire calcula que potser se n'aplica realment una de 71 i mig, un fet que retrobarem en cronologies més tardanes.

També ens informa del treball continuat de la seca, dia i nit, i de la fosa de dobles d'or àrabs per a batre florins, entre altres dades de gran interès. Uns textos, doncs, a analitzar en detall i que eixamplaran, sens dubte, els nostres coneixements sobre l'activitat de la seca perpinyanesa.

Miquel de Crusafont

CRUSAFONT i SABATER, M. de, *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015, 886 p.; ISBN 978-84-9965-253-5.¹

Nel mezzo del 2015 la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) ha publicat l'última gran faticosa del Prof. Miquel de Crusafont i Sabater, obra intitolada 'Història de la moneda de la Corona catalano-aragonesa medieval (excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)'.

Il filo-conduttore dell'importante ricerca è dato dall'intreccio della moneta con la causa catalana, particolare valore quest'ultimo che è classificato nell'opera, politicamente, geograficamente o dinasticamente, a partire dal 1067 sino al 1516.

Il libro, dopo una parte generico-introductiva, dedicata a «alguns conceptes fonamentals», a «heràldica i terminologia» e a una «breu bibliografia crítica», corollata da un glossario finale, si apre ad una fase che definirei transitoria, nella quale l'autore si occupa di temi definiti 'transversales', ma che forniscono al lettore e allo studioso un quadro sui diversi aspetti che caratterizzarono la moneta catalana e pseudo-catalana. Nella fattispecie vengono trattati non solo aspetti economici, come il commercio, il corso, la speculazione, la famosa «crisi de la moneda menuda catalana», ma anche tematiche legate alla produzione monetale, sia sotto il profilo dell'organizzazione delle zecche, sia sotto quello della moneta e della sua circolazione.

Dopo questi ragguagli, si diparte il vero e proprio corpo fondamentale dell'opera suddiviso in tre sezioni, rispettivamente dedicate a la «Història de la moneda», a un repertorio dei documenti e a un catalogo delle monete. Sono certo che, nonostante l'autore abbia dato alla luce numerose ricerche strettamente collegate agli argomenti in parola che ne ricordano la sua alta competenza sul punto, la difficoltà di sintesi relativa alle suddette sezioni dev'essere risultata di non poco conto anche per lui. In effetti, per quanto riguarda la storia della moneta, discor-

1. No és costum nostra de reiterar recensions sobre un mateix treball, però varem rebre aquesta recensió sobre l'obra ja esmentada a Acta Numismàtica 47 i ens ha semblat que seria interessant veure també el punt de vista d'un estudiós italià.

sivament és possible tallar molts materials, ma per quant concerne i documents e le monete dev'esservi stato un gravoso imbarazzo della scelta da parte dell'autore nel seleccionar parti degli uni e delle altre. I necessari tagli hanno comunque portato alla presentazione di ben 1142 documents e 1101 monete, dati che fanno e faranno dell'opera il piú importante riferimento bibliografico per la monetazione catalana, come lo fu l'opera di Botet y Sisó sulla *moneda catalana*.

Il taglio dell'opera ripercorre la bibliografia tradizionale, ma anche quella recente, e di certo non poteva essere questa la sede per controvertere e discorrere su temi di accesi dibattiti, in quanto il lavoro si prefigge di sottoporre allo studio la piú ampia messe di materiali sulle monete catalane. Proprio i documents, raccolti a testa bassa dal Prof. Miquel de Crusafont i Sabater, dovrebbero invitare automaticamente gli addetti ai lavori ad un loro utilizzo critico nelle ricerche del caso.

Manca un indice analitico, sovente fondamentale in questi casi, ma che può essere per buona parte sopperito dall'impostazione sistematica dell'opera, la quale segue una cronologia documentale, numismatica e geografica che facilita la ricerca con riferimento a singoli personaggi e/o luoghi.

L'auspicio è che l'opera venga di tanto in tanto aggiornata man mano che documents, monete e zecche verranno nuovamente alla luce, in modo tale che questo libro rimanga sempre di validissimo aiuto.

Simonluca Perfetto

CRUSAFONT, M. de; BENAGES, J.; NOGUERA, J., "Silver Visigothic Coinage". *The Numismatic Chronicle* 176, The Royal Numismatic Society, Londres, 2016, p. 241-260.

El vell axioma que els visigots només havien emès moneda d'or ha tornat a restar en evidència. Quan alguns encara no s'han refet de l'ensurt de l'aparició de les monedes de coure, ara n'apareix una nova sèrie, fins ara del tot desconeguda i d'argent. Cal dir, però, que ja hi havia hagut alguns indicis abans, tant d'emissions d'argent com de possibles de coure, tot i que aquestes darreres finalment es van acabar desmentint. Tot plegat es mou en les etapes inicials de la monarquia visigoda i, en molts casos, en l'etapa encara imitativa, de manera que les conclusions no són pas fàcils.

El present treball és el definitiu sobre la troballa al lloc denominat Tres Cales a l'Ametlla de Mar i de la qual els autors, juntament amb altres arqueòlegs, ja havien donat un primer avanç com a troballa de Tarragona a *Acta Numismàtica* 45 (2015). Ara, però, hi havia més informacions: les dades arqueològiques completes, les res-

tes de la gerra de terrissa que contenia el tresor, unes anàlisis de contingut de metall només aprofitables en part i la identificació d'un trient que estava cargolat i no en permetia la lectura. Els autors, d'altra banda, han aprofundit també en l'estudi del tresor i les seves conseqüències, de manera que en resulta un treball més complet.

El tresor comprenia cinc trients auris d'imitació, probablement tots a nom de Justinià, i un grup de sis petites monedes d'argent amb tipologies visigodes, però de llegendes inconnexes i inidentificables. Aquesta sèrie d'argent ens resulta completament nova, amb uns pesos extremadament baixos (entre 0,04 i 0,10 g) i una factura molt rudimentària.

Atès el lloc de la troballa i els models imitats, és gairebé segur que almenys la sèrie de plata deu haver estat produïda a Barcelona, i s'hauran de trobar nous criteris per a poder assignar un taller segur a les d'or. Pel que fa a la plata, els autors també aporten una moneda d'imitació a nom d'Anastasi, que sembla com un enllaç amb les altres imitacions d'argent visigodes, que eren anteriors. També es planteja la possible substitució d'aquestes peces tan menudes i, per tant, poc pràctiques per peces de coure, que ja es batrien a la nova capital d'Emèrita i que explicarien millor l'inici d'aquesta sèrie en aquella ciutat.

ANC

FRANCÈS VAÑÓ, D., *De la legitimidad, las sucesiones y su reflejo en las actuaciones andalusíes*. València, Universitat de València, 2017, 215 p.

Per segon cop en pocs anys, David Francès revoluciona la numismàtica de l'època dels reis de les taifes musulmanes del segle XI i obre el camí per a resoldre molts problemes d'atribució de les monedes que encunyaren. La tesi de Francès és tan sorprenent com convincent: els reis de taifes només van encunyar moneda si podien recolzar-se en una base legal que ho permetés, fos real o fictícia. Els noms i les llegendes de les monedes s'havien d'adequar a aquesta legalitat i, per tant, no es poden considerar fruit de l'atzar o de l'arbitrària decisió de cap operari. Si en una moneda s'observa l'absència de part d'una llegenda o de dades fonamentals, cal considerar que està fet amb tota la intencionalitat. L'exemple més visible d'aquesta nova interpretació de les monedes el trobem en aquelles batudes per regents i governadors (Yusuf a Lleida, Abu Bakr a Múrcia), on les llegendes que denoten poder o sobirania desapareixen. L'autor ja havia avançat aquesta interpretació en estudis precedents (vegeu els seus articles a *Acta Numismàtica* 46 i 47). En aquesta ocasió, la utilitza per a comprovar o reconsiderar una gran part de les emissions dels regnes de taifes, que comenta en 31 capítols al llarg del llibre. En definitiva, David Francès dona sentit i coherència

política a les emissions monetàries musulmanes del segle XI a la Península Ibèrica, que fins ara es creien anàrquiques i arbitràries.

Cal felicitar la Universitat de València (als agraïments, l'autor esmenta el doctor Manuel Gozalbes) per haver assumit l'edició d'aquest magnífic treball i no permetre que es publiqués sense l'aval d'una entitat acadèmica important.

Xavier Sanahuja

NAISMITH, Rory; TINTI, Francesca, *The Forum Hoard of anglo-saxon coins / Il Ripostiglio dell'Atrium Vestae nel Foro Romano*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2016, 358 p.

Es tracta d'una edició bilingüe en anglès i italià que estudia i cataloga la troballa d'un conjunt de 830 monedes, principalment anglo-saxones, que van aparèixer a la casa de les Verges Vestals (*Atrium Vestae*) del Fòrum de Roma, l'any 1883. Originàriament, el conjunt de monedes havia de ser un regal per al Papa Marí II (942-946), segons es dedueix d'una inscripció gravada en dues originals peces d'argent que devien estar enganxades a la bossa que les contenia. La data d'ocultació cal situar-la entre 944 i 946. El conjunt de monedes angleses del segle X (817 exemplars) és un dels més grans i ben conservats que es coneixen. Abasta des d'emissions atribuïdes al rei Alfred (871-899) fins a l'època del rei Edmund (939-946). A banda de les emissions dels reis anglesos i dels arquebisbes de Canterbury, el tresor també conté monedes del regne viking de York (7), del regne d'Itàlia (2), del regne de França Occidental (un diner d'Odó de Llemotges), del Sacre Imperi Romano-Germànic (1), del ducat de Baviera (1) i de l'Imperi Bizantí (un sòlid de Constantinoble, l'única peça d'or del conjunt).

XSA

PARVÉRIE, Marc, "Un demi quirat a nom de Tasfin b. 'Ali (1143-1145), *Cahiers Numismatiques* de la SENA, 211, març 2017, p. 57-60.

L'autor assenyala que, si bé hi ha una certa documentació sobre troballes de moneda d'or almoràvit en el sud i oest de l'actual estat francès, fins ara només hi havia notícia de l'aflorament d'una moneda d'argent. El quirat que presenta constitueix, doncs, el segon en moneda musulmana d'aquest metall. Al marge de les particularitats epigràfiques, amb algunes alteracions, l'autor aprofundeix

en les possibles relacions comercials entre la zona i els regnes musulmans peninsulars i la presència d'alguna colònia musulmana en aquest sector.

Miquel de Crusafont

Pliego, Ruth, "A Hoard of Late Roman and Visigothic Gold", *The Numismatic Chronicle*, 176, The Royal Numismatic Society, Londres, 2016, p. 377-386.

Gairebé mig segle més tard, s'ha pogut estudiar finalment el famós tresor de la Calle Cuna de Sevilla, trobat el 1972 i embarrancat en un incompreensible teixit espès de burocràcia que ja va impedir el seu estudi en condicions a Xavier Barral l'any 1976. Cal felicitar, doncs, en primer lloc a l'autora per haver sabut trencar aquest nou nus gordià i poder donar-nos finalment una notícia completa i fidedigna. El tresor era vital perquè és gairebé l'únic que està format, en bona part, per monedes visigodes d'or de la seva fase imitativa, és a dir, de peces anteriors a les sèries nominatives que s'inicien entorn del regnat de Leovigild (575-586). El fet és que les monedes de Leovigild i totes les posteriors fins a la fi del reialme visigot, en ésser nominatives, es classifiquen amb relativa facilitat i són les que trobem exclusivament en la major part dels llibres que s'han anat fent sobre la moneda visigoda. En realitat, però, la moneda visigoda comença molt abans, probablement ja en temps d'Honorí (393-423), i el llarg espai 393-586 és omplert, doncs, de monedes que imiten el numerari imperial i que fàcilment es confonen amb les d'altres pobles germànics que encunyaven uns numeraris semblants. Només l'estudi acurat de les troballes acabarà per permetre de fer-ne un dia una bona separació, però encara som lluny d'això i hi ha molta discussió. Més difícil encara és determinar quines de les visigodes varen ésser emeses a Tolosa, a Narbona, a Barcelona o a algun dels altres llocs que, en la seva deriva geogràfica, feren transitòriament el paper de capital.

L'autora ens aporta un catàleg rigorós i detallat de totes les peces que es varen poder aplegar, que ara sabem que són 77 i que es reparteixen entre 41 sòlids d'or a nom d'Arcadi (393-408) o bé d'Honorí (393-423), tots de la seca de Milà i amb clar predomini dels d'Honorí, i de 13 sòlids i 23 trients d'or que són imitacions de models d'Anastasi (491-518), Justí I (518-527) i Justinià (527-565), amb clar predomini, en aquest segon grup, de les peces a nom de Justinià i amb aparent indicació com a seca de Constantinoble.

Es tracta d'un primer treball sobre el tema, però l'autora no hi estalvia res. Compara la composició amb la d'altres tresors, el situa en el seu context històric i fa un detallat catàleg de cadascuna de les peces amb totes les seves dades.

Cal dir que el tresor presenta una singularitat molt remarcable: hi ha una dis-

tància de, com a mínim, 68 anys entre la fi del regnat d'Honorí, que marca el primer grup de 41 peces, i l'inici d'Anastasi, en què comença la sèrie imitativa de les 36 peces restants. S'ha eixamplat, doncs, encara més aquest espai buit entre els dos grups de peces, que en la primera anàlisi de Barral i amb les classificacions provisionals era d'uns 50 anys. Per les dades recollides no hi ha cap indici que permeti suposar la presència de dos tresors diferents, de manera que caldrà saber trobar-hi una explicació.

Miquel de Crusafont

ROMA VALDÉS, A., "Las marcas de las monedas leonesas y castellanas del s. XII en el proceso de fabricación de moneda", *Omni*, n. 11, 2017, p. 212-244.

En aquesta ocasió, Antonio Roma es pregunta pel significat de les diferents marques que apareixen a les monedes castellaness i lleoneses fabricades abans de la regulació de les marques de seca que tingué lloc durant el regnat d'Alfons X el Savi (1252-1284). Aquestes marques, en forma de punts, anells, estrelles, lletres i altres ornaments, havien estat considerades tradicionalment com a incipients marques de seca. Roma ho nega, i considera diverses motivacions que poden explicar la presència d'aquests elements en les primitives monedes medievals d'aquests regnes. Aquestes possibles motivacions són: 1) únicament estètiques; 2) destinades a diferenciar emissions dins d'una mateixa sèrie (únicament per diferenciar partides, o bé per assenyalar un canvi del contingut de metall de valor intrínsec); 3) destinades a atribuir o distingir les monedes fabricades segons el propietari o l'origen de la plata que s'ha utilitzat en l'operació; 4) destinades a diferenciar la destinació (personal o institucional) de cada partida de moneda fabricada; 5) destinades a diferenciar cada partida cronològicament (setmana, mes, any de fabricació) per tal d'identificar el personal que hi ha estat treballant; i 6) destinades directament a identificar el moneder responsable de cada emissió. A continuació, l'autor ens mostra casos concrets d'emissions d'Urraca, Alfons VII, Alfons VIII i Alfons IX, que presenten marques diferents en exemplars coneguts del mateix tipus. Antonio Roma recorda que aquesta particularitat no és exclusiva d'aquests regnes, sinó que es repeteix en altres, específicament a Aragó i Portugal dins la Península Ibèrica. Conclou que cap de les possibilitats apuntades ha pogut ésser provada documentalment i que, per tant, cal continuar estudiant els encunyats de les monedes per arribar a descartar-ne o comprovar-ne alguna. De tota manera, Roma creu que, almenys en algun dels casos estudiats, l'objectiu de les marques era quantificar el treball, atès que aquestes marques eren lletres que, en realitat, funcionaven com a números ro-

mans (L, C, CC), els quals, atesa la seva magnitud, podrien fer referència al nombre de marcs de pes encunyats.

Xavier Sanahuja

MODERN I CONTEMPORANI

BOADA SALOM, Jaume, “Els gitons del Bar Espanya” i “Els gitons de Sant Joan”, *Mallorca Col·lecció* 17 i 18, Palma, desembre 2016 i juny 2017, p. 12-15 i 20-21.

Ben sovint, el numismàtic es troba amb el problema de com identificar tot un seguit de gitons que no porten altres indicacions que un valor i alguna lletra o unes inicials. Alguns són de cooperatives, altres de bars o altres establiments, però només és possible classificar-los amb un acurat treball de camp i sempre que tinguem la sort que algú en recordi l'ús, cosa que ara mateix no és fàcil ja que poden haver estat emprats abans de la guerra 1936/1939. Són peces que poden semblar de segon ordre, però que tenen tot el seu interès, en el sentit que són més a prop de la vida quotidiana que dels reis i les batalles. I ja sabem que aquesta vida quotidiana és justament la més difícil de documentar i per això la numismàtica ens hi pot ajudar.

En aquesta ocasió, Boada ha pogut identificar els gitons del Bar Espanya de Palma, els probables de la fusteria d'Andreu Solivelles, també de Palma, i gitons i paper-moneda de la tenda dita Ca na Mayola, del poble de Sant Joan. Com sempre, aquesta identificació ha comportat retrobar gent gran que encara se'n recordés; a més de les dades que ells han pogut aportar, l'autor n'hi ha afegit d'altres procedents de bibliografia, entre ells, informació gràfica dels establiments.

Una tasca ben lloable i que d'aquí a uns quants anys més ja resultarà impossible o gairebé impossible de poder realitzar.

Miquel de Crusafont

ESTRADA-RIUS, A. (Coord.), *Les dues cares de la moneda. Fabricació versus falsificació a Catalunya*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra - Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2017, 393 p.

Aquest volum recull les comunicacions presentades al Col·loqui Internacional que va tenir lloc els dies 14 i 15 de desembre del 2015 al MNAC sota la coordinació d'Albert Estrada i Rius. La publicació s'enquadra dins la Col·lecció d'Es-

tudis d'Història del Dret, que dirigeix Tomàs de Montagut, catedràtic d'història del dret i de les institucions a la Universitat Pompeu Fabra. Hi intervenen 17 autors, que presenten diversos aspectes concrets sobre la modernització de les seques legítimes, el funcionament dels tallers de falsari i l'impacte de la circulació de moneda falsa a Catalunya, Espanya i França, específicament durant el segle XIX:

- Dominique Anterion, "1808-1908. La monnaie de Paris et la modernisation de ses fabrications monétaires: causes, débats, choix et résultats".

- Albert Estrada-Rius, "La fabricació de moneda a la Seca de Barcelona al segle XIX".

- Julio Torres, "Una nueva casa de moneda para Madrid".

- Anna Bordas i Albert Estrada-Rius, "Les darreres excavacions de la seca de Barcelona".

- Sonia Fernández, Carlos Caballero y Amparo Martín, "La modernización de la casa de moneda de Segovia a la luz de las últimas intervenciones".

- Francisco Cebreiro Ares, "De cilindros a volantes. La renovación tecnológica de la Real Fábrica de Moneda de Jubia".

- Sylvie Juvénal, "Les ateliers monétaires provinciaux français au XIXe siècle – la fin d'une histoire?".

- Anna Balaguer, "La falsificació de moneda durant la Guerra del Francès".

- Maria Clua, "La moneda falsa d'Isabel II a les sèries catalanes del Gabinet Numismàtic de Catalunya".

- Miguel Martorell, "Un episodio de la historia monetaria española: los duros sevillanos".

- Olivier Caporossi, "La falsificación de moneda, un problema transfronterizo".

- Fèlix González, "La intervenció dels mossos d'esquadra en la repressió de la falsificació de moneda al segle XIX".

- Jaume Massò, "Un dipòsit d'encunyats falsos a la col·lecció del Museu de Reus".

- Joan Salvadó, "La falsificació de moneda al Solsonès durant la Guerra dels Matiners: el testimoni d'un Dietari".

- Josep M. Cadena, "La moneda falsa i la sàtira: el cas dels duros sevillans a ¡Cu-Cut!".

XSA

MELMOUX, Pierre-Yves. "Le sou double frappé à Perpignan en 1654", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 225-230.

L'autor demostra complidament que el pretès doble sou perpinyanès del 1654 és, en realitat, un error de gravador, que va intercanviar les dues darreres xifres i convertí un 1645 en un 1654, error més comprensible si tenim present que

aquestes xifres apareixen soltes als costats de l'escut del revers. Al marge de les dificultats d'ordre documental que detalla perfectament, ens proporciona encara una prova ben convincent: es tracta d'un doble sou del 1648 amb les xifres posades sobre el pretès 1654. Per tant, no hi ha dubte que es tracta d'un error, com d'altres que també assenyalen, per exemple, en les llegendes. Un altre "fantasma", doncs, de la nostra numismàtica definitivament eliminat.

Miquel de Crusafont

COMPANY I MATEO, Rafael: *El poder en la butxaca. Imatges dels governants en els monedes d'Espanya (s. XVIII-XXI)*. Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat, MuVIM. Diputació de València. València, 2017. 383 p.

Amb motiu d'un cicle d'exposicions que dedica al poder i la propaganda, el Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat ha editat una obra, redactada íntegrament en valencià i amb una excel·lent edició en color, que tracta aquesta temàtica des del punt de vista de la numismàtica.

Una introducció de Rafael Company, director del museu, s'esplaia entorn dels motius per dur a terme aquestes exhibicions, que han inclòs, a banda de monedes i bitllets, fotografies, cartells, pasquins, adhesius i un llarg etcètera d'objectes amb finalitats propagandístiques. A continuació, una presentació titulada «La moneda, molt més que diners», de José M. de Francisco Olmos, membre del Departamento de Ciencias y Técnicas Historiográficas de la Universidad Complutense de Madrid i autor de nombroses obres relacionades amb la numismàtica, ens introdueix a la funció política i representativa que el poder ha assignat als diners des de l'antigor mitjançant l'exhibició de figures mitològiques, retrats, escuts i les llegendes que els acompanyen. I és que, com diu el mateix de Francisco, «res del que apareix a les monedes es degut a l'atzar».

Després dels dos capítols introductoris, el llibre entra en matèria de la mà de Company, qui comença reflexionant sobre l'interès que històricament ha tengut el poder en usar la moneda com a mitjà de propaganda; encertadament diu que, a banda de considerar els aspectes més tècnics de la moneda, les autoritats emissores «han de meditar, i molt, amb quins missatges i codis simbòlics cal ornar l'encunyació», tot i que també matisa que els canvis socials i tecnològics han anat minvant al llarg del temps la rellevància de les monedes en la construcció de la imatge del poder.

Al llarg dels capítols següents, Company entra a detallar i a comentar la simbologia que ha introduït el poder a les monedes espanyoles des de l'adveniment de la dinastia borbònica fins a l'actualitat, i ho fa en detall, amb uns fonaments històrics i bibliogràfics sòlids i amb un esperit sovint crític, és a dir, sense detenir-se en

la significació i en la intencionalitat, sovint glorificadora, que es perseguia, sinó aprofundint en el missatge, sovint pervers, que la major part dels règims que han governat han volgut transmetre. Resulten d'especial utilitat l'escrutini dels diferents escuts que s'han vist reflectits en les monedes espanyoles, que en certes emissions i per motius diferents eren substituïts o complementats per emblemes locals (Catalunya, Balears, València, Navarra...), així com la traducció i la interpretació de les llegendes llatines que apareixien en les primeres emissions borbòniques, algunes de les quals revesteixen una certa complexitat, per no parlar de la munió de retrats que han difós la imatge física i sovint idealitzada de l'autoritat de torn.

Per proximitat històrica i significació política, un interès especial revesteix la simbologia emprada a les monedes encunyades durant la Segona República Espanyola, la Guerra contra el Feixisme, la dictadura franquista i els regnats dels dos darrers Borbons. A banda de les diverses personificacions de la República, examina altres elements iconogràfics que l'acompanyen, tant en les encunyacions per córrer a tot Espanya com algunes de les emeses localment, particularment les d'Euskadi. Pel que fa al franquisme, també escruta en les seves monedes en cerca de la profusió de símbols, sovint inspirats en velles glòries del passat amb què el règim totalitari pretengué legitimar-se. L'obra acaba amb un interessant apèndix de gairebé 50 pàgines en què s'entra en més detall encara en alguns dels símbols més rellevants.

En definitiva, es tracta d'una obra molt gràfica, amb profusió d'imatges, de contingut interessant i didàctic, que no s'està de reconèixer el deute que els historiadors tenen contret amb els estudiosos de la numismàtica per haver extret informació rellevant de la petita superfície d'una moneda.

Jaume Boada

MEDALLÍSTICA

BOADA SALOM, Jaume, "Breu introducció a les medalles de proclamació", *Mallorca Col·lecció 17*, Palma, desembre 2016, p. 16-17.

Tot preparant la seva monografia sobre el tema, Boada va fer aquest aclaridor article a fi d'acostar aquesta sèrie monetaria-medallística als lectors de la revista de l'associació mallorquina. Una aproximació necessària ja que els numismàtics dedicats a la moneda les tenen per medalles i els medallistes, com diu Boada, no les valoren pel seu habitual escàs nivell artístic. El seu valor més gran, però, és la seva significació històrica i el seu lligam amb les festes de pretesa adhesió que solien organitzar les monarquies absolutes.

Miquel de Crusafont

ESTRADA-RIUS, A. (Coord.), *La medalla devocional. Art, societat i mentalitat*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2016, 183 p.

Per quart any consecutiu, s'han publicat les conferències del Curs d'Història Monetària Hispànica que té lloc cada hivern al Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC. L'any 2016, el curs va estar dedicat a la medalla devocional, una vessant poc coneguda de la numismàtica, la qual s'ocupa no només d'estudiar les monedes, sinó també de molts altres elements que conformen el que anomenem la història metàl·lica de la civilització. El conjunt d'aportacions abasten diversos aspectes relacionats amb la medalla religiosa: la cronologia, els mètodes i llocs de fabricació, els corrents artístics, el seu paper com a font històrica documental. El gruix del text el formen sis ponències i una taula rodona:

- Javier Gimeno, "La medalla y sus tipologías; Un instrumento artístico de comunicación y propaganda".

- Rossend Casanova, "Expressió i adaptació estètica: la medalla com a camp de creació".

- Anna Maria Balaguer, "La medallística montserratina, entre la devoció i la commemoració".

- Isabel Marín, "L'artista i la seva creació: Eusebi Arnau i la medalla catalana".

- Albert Estrada-Rius, "La fàbrica de medalles Ausió de Barcelona".

- Maria Gràcia Salvà, "La medalla i els devots: objecte de culte i ornament".

- Josep M. Martí i Bonet, "Origen enigmàtic de les medalles devocionals cristianes: amulets, encolpia i medalles cristianes".

- Teresa Aymamí, "Medallas en red, coleccionismo de medallas".

- Maria Clua, "El fons de medalla de devoció del Gabinet Numismàtic de Catalunya".

XSA

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973).....	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981).....	Pocs exemplars
Acta 12 a 48 (entre 1982 i 2018).....	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica. Dirigida per M. de Crusafont i X. Sanahuja

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986.....	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.</i> 1997	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998	40 €
4. CRUSAFONT, M., <i>Pesals monetaris de la Corona Catalano Aragonesa.</i> 1999	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000.....	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001.....	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002.....	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008.....	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010	40 €
11. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012.....	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana. Dirigida per M. de Crusafont

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004.....	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans (en preparació)</i>	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999.....	80 €
3. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans),</i> 2015	100 €
4. CRUSAFONT, M. de, <i>La moneda catalana local.</i> 1990	80 €
5. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001 ..	80 €
6. — <i>La moneda de la Corona Catalano-Aragonesa des dels Àustries fins a la fi de les emissions (en projecte)</i>	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007.....	130 €
7b. — <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: València i la Franja (en projecte)</i>	
8. CRUSAFONT, M. de, <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006.....	100 €
9. CRUSAFONT, M. de, <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009	100 €
10. CRUSAFONT, M. de, <i>Glossari català de numismàtica.</i> 2017.....	100 €

Col·lecció Medallística. Dirigida per R. Casanova

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005.....	30 €
2. BOADA, J. <i>Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana: Catalunya, València i Balears</i>	40 €

Col·lecció Tria de reedicions. Dirigida per M. de Crusafont i J. Boada*Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.*

Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997.....	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors</i> . 2008	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català</i> . 2010 ..	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics</i> . 2013	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vascó, celtíber i occità. Ikalkusken</i> . 2013	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. V-Ulterior, romà i varis. Gloses i textos biogràfics. Bibliografia</i> . 2014	30 €
DESSI, Vincenzo, <i>La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals</i> . Edició i breu anàlisi de M. de Crusafont. 2016	30 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . I. 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . II. 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M., <i>Òrrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació)</i> . Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central</i> . 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anterior a August. Repertori i anàlisi</i> . 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania</i> . 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona</i> . 1994	60 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R., <i>El flori d'or català. Catalunya, València, Mallorca</i> . 1996	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro</i> . 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)</i> . 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)</i> . 2005	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821</i> . 2007	Exhaurit
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona</i> . 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català)</i> . 2011	100 €

Fons cedits

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona</i> . 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814)</i> . Segona edició. 1977	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania</i> . 1979	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco</i> . 1983	30 €
CRUSAFONT, M., <i>Barcelona i la moneda catalana</i> . 1989	20 €
CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics</i> . 1996	30 €
PLANELL, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy</i> . 1984	Gratuït
PLANELL, A., <i>La moneda antiga de Ibiza</i> . 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carme, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

